

Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ

Η ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΠΙΕΡΩΝ

Συμβολή στην τοπογραφία της

ΔΗΜΟΣ ΠΙΕΡΕΩΝ ΚΑΒΑΛΑΣ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2001

Η ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΠΙΕΡΩΝ
Συμβολή στην τοπογραφία της

ISBN 960-7905-10-5

© ΔΗΜΟΣ ΠΙΕΡΕΩΝ – ΕΘΝΙΚΟΝ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ

Η ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΠΙΕΡΩΝ

Συμβολή στην τοπογραφία της

ΔΗΜΟΣ ΠΙΕΡΕΩΝ ΚΑΒΑΛΑΣ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2001

Στὴ Δέσποινα καὶ τὸν Νίκο Δ. Δαμάσκο

Συνελόντι δ' εἰπεῖν ὁ μόνος τρόπος τῆς γνώσεως τῶν χωρῶν καὶ τῶν τόπων, τῆς φυσικῆς αὐτῶν καταστάσεως, τοῦ πλούτου, τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν εἶνε αἱ γεωγραφικαὶ συγγραφαί.

Πρὸς ἐκπόνησιν ὁμοῦς τοιούτων ἔργων ἀπαιτοῦνται δύο τινά, ἡ ἐξ αὐτοψίας περιγραφὴ τῶν τόπων, ὅπερ καὶ ἀπαραίτητον, καὶ ἡ μελέτη προὔπαρχόντων συγγραμμάτων. Ἄλλ' ἀμφοτέρων τούτων, τό γε νῦν, ἀτελῶς δύναται παρ' ἡμῖν νὰ γείνη χρῆσις. Καὶ ὁμοῦς, παρορῶντες χρόνον μακρὸν καὶ δαπάνην, προσεπαθήσαμεν, ὅπως τὸ μὲν ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐπισκεφθῶμεν καὶ ποικιλοτρόπως ἐξετάσωμεν ἅπαντα τὰ πρὸς περιγραφὴν μέρη, τὸ δὲ ἐξ αὐτοψίας βλέποντες καὶ ἀκούοντες καὶ ἐπανειλημμένως ἐρωτῶντες καὶ ἐξετάζοντες περισυλλέξωμεν, ὅσον τὸ δυνατόν, πάντα τὰ περισωθέντα κειμήλια τῆς ἀρχαιότητος, πολλὰ τῶν ὁποίων ἐπικρατοῦσι καὶ παρὰ τισι γειτονικαῖς κωμοπόλεσι, μετὰ ποιᾶς τινος ὁμοῦς διαφορᾶς.

Ἀστέριος Δ. Γούσιος, Ἡ κατὰ τὸ Παγγαῖον χώρα...,
ἐν Λειψίᾳ 1894, Πρόλογος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περιεχόμενα	9–10
Πρόλογος	11–14
Συντομογραφίες	15–16
I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	17–25
ΙΑ. Ἡ παλαιότερη ἔρευνα	19–21
ΙΒ. Τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας	21–24
ΙΓ. Ἡ μέθοδος	24–25
ΙΔ. Ἡ διάρθρωση τῆς μελέτης	25
II. ΦΥΣΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ	27–35
IIΑ. Ἑδαφικὸ ἀνάγλυφο	29–33
Α1. Ὁρεογραφία	29–30
Α2. Πεδινά	30–31
Α3. Ὑδάτινα συστήματα	31–33
Α3α. Ποταμοί	31–32
Α3β. Πηγές	32–33
IIΒ. Γεωμορφολογία	33–34
Β1. Ὑπέδαφος	33
Β2. Ὑψέδαφος	33–34
IIΓ. Κλίμα	34
IIΔ. Χλωρίδα – Πανίδα	35
III. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	37–41
IV. Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΥΠΑΙΘΡΟΥ	43–170
ΕΓΧΡΩΜΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ	
IVΑ. Κατάλογος θέσεων	45–109
IVΒ. Κατάλογος ἐπιγραφῶν	111–170
V. ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ	171–203
VA. Οἰκιστικὸ πλάνο	173–186
Α1. Ἐπώνυμοι οἰκισμοί	174–179

A1.1 Φάγρης	174–176
A1.2 Πέργαμος	176–179
A2. Ἀνώνυμοι οἰκισμοί	179–181
A3. Οἰκιστικὲς ἐγκαταστάσεις	181–184
A4. Γενικὴ θεώρηση	184–186
VB. Ἄμυννα	187–189
VG. Ὀδικὸ δίκτυο	189–195
Γ1. Ἡ «βασιλική» ὁδός	190–192
Γ2. Ἡ ρωμαϊκὴ ὁδός	192–194
Γ3. Τὸ ὀδικὸ δίκτυο τῆς Τουρκοκρατίας	194–195
VD. Ὑδρευση	195–199
Δ1. Θεώρηση	195–196
Δ2. Τὸ Νότιο ὑδραγωγεῖο τῆς Ἀμφιπόλεως	196–199
VE. Ἱερά	199–201
VST. Πορίσματα	201–203
 VI. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	 205–212
1. Αὐλῶν	207–208
2. Τριγράμματα ὁροθέσια	208–210
3. Τὸ Βόρειο ὑδραγωγεῖο τῆς Ἀμφιπόλεως	210–211
4. Τὸ ΝΔ ὄριο τῆς Colonia Philippensis	211–212
 BIBLIOΓΡΑΦΙΑ	 213–223
 ΧΑΡΤΕΣ	 225–230
 ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ	 231–236
1. Πηγές	233–234
2. Ὄνόματα, Τοπωνύμια	235–236
 SUMMARY	 237–240

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όφείλω νά ὁμολογήσω ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἡ παρούσα μελέτη πέρασε ἀπό πολλά «ἐξελικτικά» στάδια, ἔως ὅτου λάβει τή συγκεκριμένη ἐντυπη μορφή. Εἶναι γνωστή ἡ πολύχρονη σχέση μου μέ τή νότιο Ἑλλάδα καί προπάντων τήν Πελοπόννησο· ἡ ἀνοδός μου λοιπόν στόν βορειοελλαδικό χῶρο —μέ τό παρὸν βιβλίο νά ἀποτελεῖ ἓνα ἀπό τὰ συνακόλουθα ἀποτελέσματα της— χρῆζει ὀρισμένων ἐξηγήσεων. Ἐνα ἐρώτημα ἀπετέλεσε τήν πρωταρχική θρυαλίδα τοῦ ὅλου ἐγχειρήματος: Ὑπῆρχε ἀμαξήλατος ὁδός στόν βορειοελλαδικό χῶρο κατὰ τὰ προρρωμαϊκά χρόνια; Μὲ ἄλλα λόγια, τό ὁδικό σύστημα, πὸν γνωρίζουμε ὅτι κυριαρχεῖ στό σύνολο σχεδὸν τοῦ νοτιοελλαδικοῦ χῶρου ἤδη ἀπὸ τὸν 7ο καί 6ο προχριστιανικό αἰώνα, «πέρασε» πρὸς βορρᾶν¹; Ὑπῆρξαν πόλεις ἢ κρατικοὶ σχηματισμοί, πὸν τὸ νιοθετήσαν; Καί ποιά εἶναι ἡ συμβολή τῶν τόσων ἀποικιῶν στὰ παράλια τοῦ βόρειου Αἰγαίου στόν σχεδιασμό καί τή διάνοιξη ὁδῶν ἀπὸ τήν περαία στὸ ἐσωτερικό τῆς χώρας²;

Μ' αὐτὲς τίς ἀπορίες λοιπόν καί ἔχοντας ἐπισημάνει τό κενό τῆς βιβλιογραφίας, ὡς πρὸς τὸν βορειοελλαδικό χῶρο, ἐτόλμησα τήν ἀνοδο πρὸς βορρᾶν. Ἡ ἸΗ' ΕΠΚΑ Καβάλας, μέ τήν Ἐφορο Ἀρχαιοτήτων κ. Χαίδω Κονκούλη-Χρυσανθάκη, συναίνεσε ἐκθύμως καί ἐνέκρινε τό πρόγραμμα ἔρευνας πὸν ὑπέβαλα, ὥστε τό ΚΑΣ νά παράσχει τή σχετική ἄδεια [ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α3/6357/69]³· ἡ ἀρωγή τῆς τότε Διευθύντριας Προϊστορικῶν καί Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων, κ. Κατερίνας Ρωμιοπούλου, ὑπῆρξε καταλυτική.

Ὡς χῶρο-πυλὸς γιὰ τήν ἔρευνα ἐπέλεξα, εἶναι ἀλήθεια μετὰ ἀπὸ ἀρκετὲς ἐπιτόπιες ἐπισκέψεις καί περισσότερες σκέψεις, τήν Πιερία κοιλάδα, νότια ἀπὸ τό Παγγαῖο καί ἀνατολικά ἀπὸ τὸν Στρυμόνα, δυτικώτατο τμήμα τῆς ἀρχαίας Θράκης. Στὴν περιοχή ἀπὸ τίς 11 ὡς τίς 20 Ἰουλίου 1992 πραγματοποιήθηκε ἐπιφανειακὴ ἔρευνα (extensive survey), τῆς ὁποίας ὁ σχεδιασμός καί ἡ ἐθῆνη πραγματώσεως ἀνῆκαν στόν ὑπογραφόμενο. Τῇ χρηματοδότηση κάλυψε τό περιοδικό Ἡῶρος καί συμμετείχαν ὡς συνεργάτες οἱ πτυχιῶχοι Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Εἰρήνη Γρατοῖα, Δημήτρης Δαμάσκος, Ἑλένη Ζαββοῦ καί Γωργος Παπαδόπουλος, ὅλοι δόκιμοι μαθητὲς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιγραφικῆς Ἐταιρείας στό Σεμινάριο Ἱστορικῆς Τοπογραφίας καί μέ δεδομένη τήν πολύχρονη ἐμπειρία τους ἀπὸ συναφεῖς ἐξορμήσεις στόν χῶρο τῆς Πελοποννήσου. Ἀντικείμενο τῆς συγκεκριμένης ἔρευνας ὑπῆρξε τό ὁδικό δίκτυο τῆς Πιερίας κοιλάδος κατὰ τήν ἀρχαιότητα, ἀπὸ τὸν Δῆμο Ἐλευθεροῦπολης ὡς τήν τότε κοινότητα Ποδοχωρίου· εἰδικότερα, ἡ ἐπισημάνση

1. Βλ. Γ. Α. Πίκουλας, ΟΔΑ καί τοῦ ἰδίου, *Τὸ ὁδικὸ δίκτυο τῆς Λακωνίας. Χρονολόγηση, ἀπαρχές καί ἐξέλιξη*, 100 Jahre Österreichisches Archäologisches Institut Athen, 1898–1998, Ἀθήνα 5–7.3.98 [ὑπὸ ἐκτύπωσιν].

2. Βλ. τὴ σχετικὴ προβληματικὴ στὸ Γ. Α. Πίκουλας, Ὁδός.

άμαξηλάτων οδών με βάση τις άρματροχιές τους, στα χρόνια πριν τη ρωμαιοκρατία.

Ή έρευνα μάλιστα επανελήφθη τό διάστημα 23–26.7.93 με τη συμμετοχή τών Δημήτρη Δαμάσκου και Γιώργου Παπαδόπουλου και είχε πρωτίστως χαρακτήρα επανελέγχου.

Καρπός της ύπηρεξαν οί ανακοινώσεις Τό ύδραγωγείον της Άμφιπόλεως στο 2ο Διεθνές Συμπόσιο Θρακικών Σπουδών, Κομοτηνή 20–27.9.92 [βλ. Πρακτικά, Κομοτηνή 1997, τόμ. II 605–614· πρβλ. και Ηόρος 8–9(1990–91)285–289] και Ή άμαξηλάτος οδός στη Βόρεια Έλλάδα, στο Συμπόσιο προς τιμήν του Ν. G. L. Hammond, Ιστορική Τοπογραφία Μακεδονίας και Ηπείρου, Πεντάλοφος Κοζάνης 13–15.5.93 [«Αφιέρωμα στον Ν. G. L. Hammond», Παράρτημα Μακεδονικών άρ. 7, Θεσσαλονίκη 1997, 357–363], όπου παρέθεσα τά πρώτα άποτελέσματα και πορίσματα.

Παρότι ή έρευνα απέδωσε σχεδόν τά άναμενόμενα γιά τό οδικό δίκτυο, δέν θεώρησα ότι «τελείωσα» με την περιοχή. Άρχαιολογικές θέσεις, οί όποίες έπισημάνθησαν κατά τά περπατήματα, άδημοσίευτες έπιγραφές, τό θέμα τών κατά χώρον τριγυραμάτων λατινικών όροθεσιών και ό,τι άλλο συνέχισαν νά με άπασχολούν. Άνατρέχοντας στη βιβλιογραφία, σχεδόν έκων άκων, περιεπλάκην με τό οικιστικό πλέγμα της περιοχής —λ.χ. τότε δέν ήταν δεδομένες οί ταυτίσεις Φάγρητος και Περγάμου—, τά όρια της χώρας τών Φιλίππων και της μετέπειτα Colonia Iulia Augusta Philippensis ή τις σχέσεις Θρακών Πιέρων και της θασιακής περαιάς. Συγκέντρωσα μάλιστα και τό έπιγραφικό ύλικό της περιοχής —μέρος της Πρώτης Μερίδος—, πού συνέβαλε σέ μία έπιπλέον ανακοίνωση με θέμα Τεμονισμοί Μακεδονίας. Συμβολή πρώτη, στο ΣΤ΄ Συνέδριο Άρχαίας Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 15–20.10.96, «Άρχαία Μακεδονία VI», Θεσσαλονίκη 1999, IMXA 272, [II] 893–902.

Ή έκλογή μου στο ΚΕΡΑ/ΕΙΕ [1.7.96] είχε ως άποτέλεσμα νά μεταφέρει τό συγκεκριμένο έρευνητικό πρόγραμμα στις δραστηριότητες του Κέντρου, πολύ περισσότερο πού ή θρακική Πιερία δέν συμπεριλαμβανόταν έως τότε ενεργώς στις ύπό μελέτη περιοχές του. Προηγήθηκε διερευνητική έξόρμηση [2–5.8.96], ώστε νά επιβεβαιώσω ότι ή «νιόθεσία» θά ήταν έπωφελής και έφικτή· συμπαραστάτη είχα σ΄ αυτήν την έξοδο την Έπιμελήτρια Άρχαιοτήτων, Έλένη Κονρίνου. Τό ΚΕΡΑ έπωμίστηκε την κάλυψη τών έξόδων, όσων άποστολών διενήργησα στο έξής [22–27.11.96, 8–10.9.97, 1–4.6.99, 24–28.1.2000, 29.11–1.12.2000].

Συνακόλουθα στην πρωταρχική μελέτη-παρουσίαση διαχρονικώς του οδικού δικτύου της «Πιερίας» προσετέθησαν και άλλα κεφάλαια, ώστε νά λάβει τό βιβλίό την παρούσα μορφή του. Πρότυπό του, ως προς τη διάρθρωση και μέθοδο, ύπηρεξε ή μονογραφία μου γιά τη Μεγαλοπολιτική Χώρα [1988].

Έρευνα, πού διαρκεί μία όκταετία, έχει ως φνοικό επακόλουθο νά σωρεύσει χρές πολλά, σέ γηγενείς και συναδέλφους, φίλους, συνεργάτες και μαθητές, ενώ κέρδισε άρρηκτες σχέσεις με τόν τόπο και τούς κατοίκους του, ώστε κάθε επάνοδος νά συνοδεύεται από πολύωρες όινο-πνευματικές κατανύξεις και ζεστή φιλοξενία. Τώρα, όποτε περνά τόν Στρυμόνα, δέν νιώθω «ξένος και έρημος». Είμαι ένας δικός τους. Και αυτό τό τελευταίο συνετέλεσε τά μάλα στην ολοκλήρωση και, τό κυριότερο, στην αντιμετώπιση και συγγραφή πολλών θεμάτων μέσα από άλλο πρίσμα και διάθεση.

Θερμές εύχαριστίες όφείλω στην κ. Κατερίνα Ρωμιοπούλου, τότε Διευθύντρια Προϊστορικών και Κλασικών Άρχαιοτήτων, ή όποία είσηγήθηκε εύμενώς στο ΚΑΣ γιά την έγκριση της άδείας. Πολλά όφείλω και στην Ήφορο Άρχαιοτήτων κ. Χαίδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Προϊσταμένη της ΙΗ΄ ΕΠΚΑ Καβάλας, τόσα πού οί εύχαριστίες μου μπορούν νά καλύψουν μόνον τό τυπικό μέρος· στόν δικό της ένθουσιασμό και άμέριστο ένδιαφέρον όφείλεται ή άποδοχή και έγκριση του έρευνητικού προγράμματός μου, ενώ, όποτε

χρειάστηκα τὴ βοήθειά της, τὴν παρέσχε ἀφειδῶς. Ἡ συνάδελφος ἐπίσης Μαρία Νικολαΐδου-Πατέρα δὲν εἶχε ἀντίρρηση νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὴν περιοχὴ, παρότι αὐτὴ περιλαμβάνονταν στὰ ἄμεσα ἐρευνητικὰ της ἐνδιαφέροντα· ἐπιπλέον, ὅποτε τῆς ζήτησα πληροφορίες, εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ τὶς παράσχει. Ὁ φίλος συνάδελφος Ζήσης Μπόνιας μὲ βοήθησε παντοιοτρόπως κάθε φορὰ πὺν βρισκόμουν στὴν Καβάλα, ἀπὸ τὴν παροχὴ πληροφοριῶν ἔως τὴν ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων καὶ τὶς κοινὲς αὐτοψίες. Ἡ συνάδελφος Κατερίνα Περιστέρη μοῦ ἐξασφάλισε ἀντίτυπο τοῦ ἔργου τοῦ ἀξιωμακόμενου μακαρίτη Μόσχου Ὁτατζί, ἐνῶ στὴ Βιβὴ Γιούνη ὀφείλω τὴν ἀπρόσκοπτη ἐργασία στὸ Μουσεῖο Φιλίππων. Ὁ νέος συνάδελφος, Ἀγγελος Ζάννης, μοῦ ἐπέτρεψε νὰ συμπεριλάβω στὸν κατάλογο τὶς ἐπιγραφές, πὺν παρουσίασε στὸ Συμπόσιο στὴ μνήμη τοῦ Β. Πεντάζου [Κομοτηνὴ 19– 21.3.1999]· ἐπιπλέον, ὅποτε τοῦ ζήτησα πληροφορίες, τὶς παρέσχε ἀράντα. Τέλος, στὸ παραπάνω Συμπόσιο εἶχα τὴν ἐξαιρετικὴ τιμὴ, καὶ συνάμα τύχη, νὰ συνομιλήσω πολλάκις μὲ τὸν καθηγητὴ κ. O. Picard, προηγούμενο Διευθυντὴ τῆς ΕἶΑ, φιλοξενήσαντά με δις στὴ Σχολὴ ὡς ὁμιλητὴ — ἐνκαυρία πολὺτιμι νὰ μάθω πολλά, ὥστε νὰ τοῦ ὀφείλω περισσότερα.

Εὐχαριστίες ὀφείλω στὸν τότε Προϊστάμενο τῆς 12ης ΕΒΑ Καβάλας, Ὑφορὸ Ἀρχαιοτήτων κ. Χαράλαμπο Μπακιρτζῆ, καὶ ἰδίως στὸν συνάδελφο Νίκο Ζῆκο, γὰ τὶς παρασχεθεῖσες πληροφορίες. Ἐπίσης στὸν νῦν Προϊστάμενο κ. Κώστα Τσουρῆ, πὺν ἐπέτρεψε τὸν δανεισμὸ βιβλίων ἀπὸ τὴν προσωπικὴ βιβλιοθήκη του. Ὑποχρεοῦμαι ἐπιπλέον νὰ μνημονεύσω ὅτι τὰ γραφεῖα τῆς 12ης ΕΒΑ, ὅποτε κατέφνγα, ὑπῆρξαν ὁαση φιλοξενίας· δὲν ξεχνῶ ὅτι οἱ συνάδελφοι ἄφησαν τὶς ἀσχολίες τους καὶ μετεῖχαν σὲ πολὺρες συζητήσεις (ὀρθογώνιας) τράπεζας στὸ ἀναγνωστήριο τῆς Ἑφορείας.

Στὸν Διευθυντὴ τοῦ ΚΕΡΑ/ΕΙΕ κ. Μιλτιάδη Χατζόπουλο ὀφείλω τὶς ἀπὸ κάθε ἄποψη ἰδανικὲς συνθήκες συγγραφῆς τοῦ βιβλίου —ἔχοντας «ἀλλάξει» πολλοὺς ἐργασιακοὺς χώρους ἐννοῶ ὅ,τι ἀκριβῶς γράφω—, καθὼς καὶ τὴν ἔνταξη στὶς δραστηριότητες τοῦ Κέντρου τοῦ παρόντος ἐρευνητικοῦ προγράμματος· ἐπιπλέον ἐκθύμως μοῦ προσέφερε πολλάκις τὶς γνώσεις του, ὄντας ὁ ἀδιαμφισβήτητος ἐπαῖων τῆς Μακεδονίας. Πολλὰ ὀφείλω ἐπίσης στὴ Βιβλιοθηκάρη τοῦ ΚΕΡΑ κ. Ρέα Μίχα καὶ στὶς Γραμματεῖς κκ. Νίκη Εἰσαγγελέα καὶ Εὐδοξία Σουλιώτη, οἱ ὁποῖες πάντοτε μὲ χαμόγελο φρόντιζαν αὐθωρεῖ νὰ καλύψουν αἰτήματα καὶ ἰδιοτροπίες, ὥστε νὰ ἔχω ἀπρόσκοπτο καὶ ἀνέφελο ὥραριο ἐργασίας.

Τὸν Κατάλογο τῶν Ἑπιγραφῶν [IVB] τὸν ἔλεξαν συνάδελφοι, ἅμα τε καὶ φίλοι, ὅπως ὁ Ἀγγελος Ματθαῖου, ἡ Βούλα Μπαρδάνη, ὁ Παντελῆς Νίγδελης· οἱ παρατηρήσεις τους μὲ προφύλαξαν ἀπὸ ἁμαρτίες καὶ ἀτοπήματα, ἐνῶ προφανῶς ὅ,τι διέλαθε βαρύνει ἀποκλειστικῶς ἐμένα. Ἡ συνάδελφος ἐπίσης στὸ ΚΕΡΑ, Γαβριέλλα Παρισάκη, μοιράστηκε μαζί μου τὶς γνώσεις της γὰ τὰ ὀνοματολογικὰ τῶν Θρακῶν.

Ὁ καθηγητὴς κ. Peter Pilhofer μοῦ ἀπέστειλε, εὐθὺς μόλις τοῦ τὸν ζήτησα, τὸν πρῶτο τόμο τοῦ μνημειώδους ἔργου του, ὥστε νὰ τοῦ ὀφείλω χάριτας.

Ὁ Ἀρχιφύλακας Ἀρχαιοτήτων Ἀλέκος Κοχλιαρίδης, τὸ ἀγαθὸ «στοιχεῖο» τῆς Ἀμφιπόλεως, μὲ βοήθησε πολλαπλῶς, ἰδίως στὸν ἐντοπισμὸ τοῦ βορείου ὕδραγωγείου τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐπισήμανση ὁδηγῶν στὴν περιοχὴ Γαληψοῦ/Ντεντέμπαλι.

Ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἀνώνυμους καὶ ἐπώνυμους αὐτόχθονες, τοὺς πραγματικοὺς ἄρωγους στὴν ἐπιφανειακὴ ἔρευνα —μνημονεύονται ὡς ὁδηγοὶ στὸ ἐκάστοτε λῆμμα τοῦ καταλόγου θέσεων— δὲν μπορῶ παρὰ νὰ ἀναφέρω ἰδιαίτερος γὰ τὴ συμβολὴ τους ὀρισμένους: Τοὺς Πραβινοὺς δικηγόρους Ἀνδρέα Κ. Παπανδρέου καὶ Θεόδωρο Δ. Λυμπεράκη, πὺν μὲ βοήθησαν πολλαπλῶς· ὁ πρῶτος ἀποτελεῖ τὸ ζωντανὸ ἀρχεῖο τῆς Ἑλευθερουπόλεως, ἐνῶ ὁ δεύτερος εἶναι ὁ καλῦτερος γνώστης τῶν ἀρχαιολογικῶν θέσεων τῆς περιοχῆς καὶ στὶς ἐξορμήσεις του ὀφείλεται, κατὰ μεγάλο μέρος, ἡ ἐνημέρωση τῆς οἰκείας ΕΠΚΑ· ὁ

Θ. Λυμπεράκης περπάτησε μαζί μου αρκετές θέσεις —βάζοντας πάντοτε σὲ δεύτερη μοίρα τὶς ἐπαγγελματικές του ὑποχρεώσεις— καὶ μὲ ἔκανε κοινωνὸ τῶν γνώσεών του, θέτοντας στὴ διάθεσή μου καὶ τὸ φωτογραφικὸ του ἀρχειο. Ἀναφέρω ἐπίσης τὴ Διευθύντρια τῆς «Παπαχρηστίδειου Βιβλιοθήκης» Ἑλευθερουπόλεως κ. Σουλτάνα Νιτσοπούλου καὶ τὸν φίλτατο Κώστα Τολίδη. Στὴ Μουσθὲν τὸν συνοδοιπόρο καὶ ξεναγὸ μου ἱεροψάλτη Δημήτριο Ἀναστ. Γιάννου, καθὼς καὶ τὸν τότε Ἀντιπρόεδρο τῆς κοινότητος Νικόλαο Π. Καραμπέρη. Στὸ Ποδοχώρι τὰ πάντα τὰ ὀφείλω στὸν Ἀγροφύλακα Γεώργιο Ἰωάν. Νικολαΐδη, καὶ ἰδίως τὴν ἐπισήμανση τῶν κατὰ χώραν ἐπιγραφῶν. Στὸ Κοκκινόχωρι πολῦτιμος συνεργάτης ὑπῆρξε ὁ τ. Ἀγροφύλαξ Εὐθύμιος Θεοδ. Κεσκεσιάδης· σ' αὐτὸν ὀφείλω τὴν ἐπισήμανση τῶν ἐκεῖ σωζομένων καταλοίπων τοῦ ὕδαταγωγοῦ, τὶς ἀδημοσίευντες ἐπιγραφές —ποὺ ἐκθύμως μὲ προτροπὴ μου παρέδωσε στὸ Μουσεῖο Καβάλας—, τὴ χρῆση τοῦ τρακτέρ του γιὰ τὴ μεταφορὰ τῆς ομάδος, ὅποτε χρειάστηκε. Στὸν Ἀκροπόταμο εἶχα τὴν τύχη νὰ συναντήσω τὸν φιλόξενο Γεώργιο Μ. Τζιγέρογλου, τὸν ἐπιπλέον παραγωγὸ τοῦ καλντερον, κατ' ἐμέ, τοῖπουρον. Ὁ Δήμαρχος Ὁρφانوῦ κ. Δημήτριος Σιούρθας μοῦ ἀπέστειλε τὸ βιβλίον τοῦ Α. Ε. Καραθανάση γιὰ τὴν περιοχὴ. Τέλος πολῦτιμοι ἀρωγοί —καὶ ἡ παροῦσα ἔκδοσις τὸ ἀποδεικνύει περίτρανα, ἀφοῦ ὁ Δήμος Πιερέων τὴν χρηματοδότησε— ὑπῆρξαν ὁ Δήμαρχος Πιερέων κ. Λάζαρος Γαλεσιίδης καὶ ὁ Πρόεδρος τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου κ. Ἀναστάσιος Δ. Γιάννου, οἱ ὅποιοι ἐνδιαφέρονται εὐλικρινῶς γιὰ τὸ καλὸ τοῦ τόπου τους. Σὲ ὅλους αὐτοὺς οἱ ἀμέριστες εὐχαριστίες μου ἀποτελοῦν μόνον τυπικὸ ἀντίδωρον.

Ἄφησα τελευταίους τοὺς φίλους ποὺ ἀπὸ τὸ 1992 κατέλαβα τὸ σπίτι τους, στὴν παραλία τῆς Κοκκινόπετρας Μυρτοφύτου, καὶ τὸ κατέστησα βάση τῶν ἐρευνῶν μου. Δὲν εἶναι ὅτι φιλοξένησαν τὴν ομάδα καὶ ἐμὲ πολλάκις, δὲν εἶναι ὅτι ὑπῆρχε πάντοτε ξεστὸ φαγητό, ὅποτε ἐπέστρεφα/αμε, δὲν εἶναι ὅτι εἶχα στὴ διάθεσή μου τὸ αὐτοκίνητό τους, δὲν εἶναι ὅτι χρειάστηκε νὰ κρατήσουν τὰ παιδιὰ, ὥστε νὰ πραγματώσω αὐτοψίες μὲ τὴν Ἑλένη..., εἶναι ὅτι στὸν δικό τους ἐξώστη, ἀγναντεύοντας τὴ Θάσσο, ἔγραψα τὶς πρώτες σελίδες τοῦ βιβλίου, εἶναι ὅτι ἔχω δύο φίλους καλοῦς, παραπάνω ἀπὸ συγγενεῖς θὰ ἔλεγα, ἐκεῖ στὰ Γαλοχώρια. Ἡ ἀφιέρωσις τοῦ βιβλίου σ' αὐτοὺς εἶναι τὸ ἐλάχιστον, στὰ τόσα χρεῖ μου.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Οί παραπομπές, όταν πρόκειται για ένα λήμμα, γίνονται μόνο με το όνομα του συγγραφέως· σέ πολλά-πλά λήμματα γίνονται με το όνομα του συγγραφέως και το αρκτικόλεξο του τίτλου της μελέτης-έργου ή λέξη του τίτλου [πρώτη ή κύρια], όταν αυτή είναι «αντιπροσωπευτική-δηλωτική» τών περιεχομένων. Δέν ακολουθώ το σύστημα με το έτος εκδόσεως, επειδή αυτό πολλάκις δημιουργεί σύγχυση —λ.χ. τέσσερις μελέτες του ίδιου συγγραφέως σέ μία χρονιά—, ένω επιθυμώ ή παραπομπή νά είναι άφ' έαυτης άναγνωρίσιμη: δηλαδή ή Collart, *Philippe* ή Parazoglou, VM [= *Les villes de Macédoine*] είναι καθόλα δηλωτικές. Χρησιμοποιούντα επίσης οί συντομογραφίες της *L' Année Philologique*.

ΑΕΜΘ *Το Αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη*, ΥΠΠΟ-ΥπΜΘ-ΑΠΘ, 1 (1987) κέ.

ΑΕΠ 'Αρχαίες Έλληνικές Πόλεις, 'Αθηναϊκός Τεχνολογικός Όμιλος, 'Αθήνα 1971 κέ.

Avramea, TIR Avramea, A., *Tabula Imperii Romani*, K 35, I: *Philippi*, Académie d' Athènes 1993.

Collart, Philippe Collart, P., *Philippe. Ville de Macédoine*, Paris 1937.

Δήμιτσας Δήμιτσας, Μ. Γ., *Η Μακεδονία έν λίθοις φθεγγομένοις και μνημείοις σωζομένοις...*, 'Αθήνησιν 1896 [άνατ. IMXA 1988].

Δήμιτσας, Γεωγραφία Δήμιτσας, Μ. Γ., *Αρχαία Γεωγραφία της Μακεδονίας*, έν 'Αθήναις 1874 [άνατ. IMXA 1988].

ΕΑΜ Ριζάκης, Θ.-Τουράτσουλογ, Γ., *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, 'Αθήνα 1985.

Edson, Notebooks Φωτοτυπημένα άδημοσίευτα ήμερολόγια του C. Edson στο άρχείο του ΚΕΡΑ/ΕΙΕ· τά πρωτότυπα φυλάσσονται στο άρχείο τών Inscriptiones Graecae στην Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.

ΕΚΜ Γουναροπούλου, Α.-Χατζόπουλος, Μ., *Επιγραφές Κεντρικής Μακεδονίας*, τεύχος Α', *Επιγραφές Βεροίας*, ΥΠΠΟ-ΕΙΕ/ΚΕΡΑ, 'Αθήνα 1998.

ΕΠΚΑ Έφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

ΕΣΥΕ Έθνική Στατιστική Έγηρεσία της Ελλάδος.

ΓΥΣ Γεωγραφική Έγηρεσία Στρατού

Hammond, HM Hammond, N. G. L., *A History of Macedonia*, I, Oxford 1972.

Hatzopoulos-Loukopoulou, Téménides Hatzopoulos, M. B.-Loukopoulou, L. D., *Recherches sur les marches orientales des Téménides*, Μελετήματα άρ. 11, Athènes 1992.

Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Άποικίες Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ., *Οί άποικίες της Θάσου στο Β. Αίγαίο. Νέωτερα εύρηματα*, Α' Τοπικό Συμπόσιο: 'Η Καβάλα και ή περιοχή της 18-20.4.1977, Θεσσαλονίκη 1980, 309-325.

Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Μέταλλα Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ., *Τα "μέταλλα" της Θασιακής Περαίας*, Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, Πόλις και χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη, Καβάλα 9-11.5.1986, Ελληνογαλλικές Έρευνες I, Θεσσαλονίκη 1990, 493-532.

Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ., *Ένα αρχαίο πόλισμα στην Έλευθερούπολη Νομού Καβάλας*, Β' Τοπικό Συμπόσιο «'Η Καβάλα και ή περιοχή της», Καβάλα 26-29.9.1986, [δημοσιεύθηκε τελικά στο] Τεκμήρια 4 (1998/9) 31-60.

Μερτζίδης, Χώραι Μερτζίδης, Σ., *Αί χώραι του παρελθόντος και αί εσφαλμένα τοποθετήσεις των*, έν 'Αθήναις 1885.

- Μερτζίδης, Φίλιπποι** Μερτζίδης, Σ., *Οί Φίλιπποι. Έρευναι καί μελέται χωρογραφικάί...*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1897.
- Bakirtzis** Bakirtzis, Ch., *A propos de la destruction de la basilique paléochrétienne de Kipia (Pangée), Appendice* στο J. Karayannopoulos, *Les Slaves en Macédoine...*, Comité National Grec des études du Sud-Est Européen, Centre d' études du Sud-Est Européen, 25, Athènes 1989, 32–38.
- Μπακιρτζής, Τέλος** Μπακιρτζής, Χ., *Τό τέλος τῆς ἀρχαιότητος στήν Ἀνατολική Μακεδονία*, Περίληψεις Δεκάτου Συμποσίου ΧΑΕ [Ἀθήνα 18–20.5.90], Ἀθήνα 1990, 50.
- Μπακιρτζής, Ἐπιγραφές** Μπακιρτζής, Χ., *Δύο παλαιοχριστιανικῆς ἐπιγραφές ἀπό τὰ Κητιά Παγγαίον*, «Αφιέρωμα εἰς τόν Κ. Βαβούσκον», τ. 5, Θεσσαλονίκη 1992, 277–282.
- Νικολαΐδου-Πατέρα, Τοπογραφία** Νικολαΐδου-Πατέρα, Μ., *Τοπογραφία τῆς Πιερίας κοιλιάδας, Ἱστορική Τοπογραφία Μακεδονίας καί Ηπείρου*, «Αφιέρωμα στον Ν. G. L. Hammond» [«Συμπόσιο πρὸς τιμὴν Ν. Hammond», Πεντάλοφος Κοζάνης 13–15.5.93], Παράρτημα Μακεδονικῶν ἀρ. 7 [1997], 309–319.
- Νικολαΐδου-Πατέρα, Φάγρης** Νικολαΐδου-Πατέρα, Μ., *Φάγρης: Μία θρακικὴ πόλις στα παρὰ τὸν Στρυμονικὸν κόλπον*, «Συμπόσιο στὴ μνήμῃ τοῦ Β. Πεντάζου», Κομοτηνὴ 19–21.3.1999 [ὑπὸ ἔκδοσιν].
- Papazoglou, VM** Papazoglou, F., *Les villes de Macédoine à l' époque romaine*, BCH Suppl. XVI, 1988.
- Perdrizet, CMP** Perdrizet, P., *Cultes et mythes du Pangée*, Annales de l'Est..., Paris/Nancy 1910.
- Πίκουλας, ΝΜΧ** Πίκουλας, Γ. Α., *Ἡ Νότια Μεγαλοπολιτικὴ Χώρα*, Ἱόρος: Ἡ Μεγάλῃ Βιβλιοθήκῃ, Ἀθήνα 1988, σσ. 151–153, 221–224.
- Πίκουλας, ΟΔΑ** Πίκουλας, Γ. Α., *Ὁδικὸ δίκτυο καὶ ἄμυνα. Ἀπὸ τὴν Κόρινθο στοὺς Ἄργος καὶ τὴν Ἀρκαδίαν*, Ἱόρος: Ἡ Μεγάλῃ Βιβλιοθήκῃ, Ἀθήνα 1995.
- Πίκουλας, Ὑδραγωγεῖον** Πίκουλας, Γ. Α., *Τὸ ὑδραγωγεῖον τῆς Ἀμφιπόλεως*, Πρακτικὰ 2ου Διεθνοῦς Συμποσίου Θρακικῶν Σπουδῶν, Κομοτηνὴ 20–27.9.92, Κομοτηνὴ 1997, τόμ. II 605–614.
- Πίκουλας, Ὀδὸς** Πίκουλας, Γ. Α., *Ἡ ἀμαξήλατος ὁδὸς στὴ βόρεια Ἑλλάδα, Ἱστορική Τοπογραφία Μακεδονίας καί Ηπείρου*, «Αφιέρωμα στον Ν. G. L. Hammond» [«Συμπόσιο πρὸς τιμὴν Ν. Hammond», Πεντάλοφος Κοζάνης 13–15.5.93] Παράρτημα Μακεδονικῶν ἀρ. 7 [1997], 357–364.
- Πίκουλας, Τερμονισμοί** Πίκουλας, Γ. Α., *Τερμονισμοὶ Μακεδονίας. Συμβολὴ πρώτη*, «ΣΤ' Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἀρχαία Μακεδονία», Θεσσαλονίκη 15–20.10.96, *Αρχαία Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 1999, IMXA 272, [II] 893–902.
- Πίκουλας, Πίερες** Πίκουλας, Γ. Α., *Ἡ δυτικώτατῃ Θράκῃ: Ἡ χώρα καὶ τὸ οἰκιστικὸ πλῆγμα τῶν Πιέρων*, «Συμπόσιο στὴ μνήμῃ τοῦ Β. Πεντάζου», Κομοτηνὴ 19–21.3.1999 [ὑπὸ ἔκδοσιν].
- Pilhofer** Pilhofer, P., *Philippi. I. Die erste christliche Gemeinde Europas*, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 87, Tübingen 1995. II. *Katalog der Inschriften von Philippi*, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 119, Tübingen 2000 [οἱ παραπομπὲς στὶς ἐπιγραφὰς γίνονται χωρὶς τὴν ἀναφορὰ τοῦ II τόμου].
- SAGT** Pritchett, W. K., *Studies in Ancient Greek Topography* III, University of California, Classical Studies 22, 1980.
- Σαμσάρης, ΕΘ** Σαμσάρης, Δ. Κ., *Ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς Θράκης κατὰ τὴν Ἑλληνικὴ καὶ Ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 1980 [ἔκδοσις συγγραφέως].
- Σαμσάρης, ΙΓΑΜ** Σαμσάρης, Δ. Κ., *Ἱστορικὴ Γεωγραφία τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα*, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκῃ ἀρ. 49, Θεσσαλονίκη 1976.

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΙΑ. Ἡ παλαιότερη ἔρευνα

Μεταξὺ δύο ὁρεινῶν ὄγκων, Παγγαίου καὶ Συμβόλου, ἡ χώρα τῶν Πιέρων ἀποτελοῦσε χῶρο ἰδιαιτέρο: μία γεωγραφικὴ νησίδα ποὺ λειτουργοῦσε περισσότερο ὡς πέρασμα παρὰ ὡς προορισμὸς καὶ ἀφετηρία. Τῆς λείπουν οἱ ἐπώνυμοι καὶ περιώνυμοι οἰκισμοί, ἐνῶ δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξει *testimonia* ἱκανὰ νὰ ἐμπνεύσουν θησαυροθηρικὲς περιοδεῖες· ἐπιπλέον οἱ πολυθρόνητοι γείτονές της, Ἀμφίπολις καὶ Φίλιπποι, θὰ μονοπωλήσουν τὰ ἀρχαιολογικὰ ἐνδιαφέροντα περιηγητῶν καὶ ἐρευνητῶν διαχρονικῶς.

Μνεῖες λοιπὸν πρωτίστως εὐκαιριακὲς καὶ λιτὲς εἶναι ὅ,τι διαθέτουμε γιὰ τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὸν 19ο αἰῶνα καὶ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ περιηγητῆ W. M. Leake [*Travels in Northern Greece*, London 1835]: πολυγραφότατος καὶ πρότυπο τεκμηριωμένων ἀναλυτικῶν περιηγήσεων γιὰ τὸν ὑπόλοιπο ἑλλαδικὸ χῶρο, ἀφιερώνει λίγες παραγράφους [III 176/8, 179/80] γιὰ τὴν περιοχὴ σχολιάζει εὐστόχως τοὺς δύο γνωστοὺς ἀπὸ τὴ γραμματεία οἰκισμοῦς, Φάγρητα καὶ Πέργαμο, καὶ ἀναφέρεται στὴν πορεία τοῦ Ξέρξη καὶ τὴν Ἑγνατία Ὀδὸ.

Προηγήθηκε πάντως ὁ E. M. Cousinéry [*Voyage dans la Macédoine*, Paris 1831], ἀποτελώντας τὸν προπομπὸ τῶν γάλλων ἐρευνητῶν: Th. Desdèvises–Du–Dezert [*Géographie ancienne de la Macédoine*, Paris 1863], L. Heuzey–H. Daumet [*Mission archéologique de Macédoine*, Paris 1876], P. Perdrizet [*Voyage dans la Macédoine première*, BCH 18(1894)416–445]. Οἱ τελευταῖοι ἐπικεντρώνουν τὸ ἐνδιαφέρον τους στὴ συλλογὴ καὶ δημοσίευση τοῦ ἐπιγραφικοῦ ὕλικου· ἔστω καὶ μὲ σύντομες ἀναφορὲς, τὸ ἴδιο κάνουν καὶ οἱ P. Foucart [1888], R. Cagnat [1889]³.

Τὸ ἑλληνικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν περιοχὴ ξεκινᾷ μὲ τὸν πολὺ Μαργαρίτη Γ. Δήμιτσα τὸ 1874 στὸ ἔργο του [*Αρχαία Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, ἐν Ἀθήναις], γιὰ νὰ κορυφωθεῖ στὰ 1896, ὅταν ἐκδίδει τὸ πρῶτο βορειοελλαδικὸ ἐπιγραφικὸ *corpus* [*Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις...*, Ἀθήνησιν]. Ὁ Μ. Γ. Δήμιτσας δικαίως μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ὁ στυλοβάτης τῆς ἔρευνας στὴν περιοχὴ καὶ δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι τὸ ἔργο του παραμένει πολὺτιμο στὴν ἐκπονὴ τοῦ 20οῦ καὶ ἀπαρχῆς τοῦ 21ου αἰῶνες. Μὲ πλήρη συνείδηση τοῦ ἐθνικοῦ ἔργου ποὺ ἐπιτελοῦν στοὺς τότε χαλεποὺς καιροὺς—σὲ μία ὑπόδουλη, ἀλύτρωτη περιοχὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ—τὸν πλαισιώνουν οἱ Νικόλαος Γ. Φιλιππίδης [1877], Σταῦρος Μερτζίδης [1885 καὶ 1897], Νικόλαος Θ. Σχινᾶς [1886/7], Ἰωάννης Δ. Ἀφθονίδης [1892] καὶ Ἀστέριος Δ. Γούσιος [1894]: τὸ ἐνδιαφέρον τους κινεῖται ἀπὸ τὴν καταγραφή τῆς «τοπικῆς ἱστορίας» ἕως τὸν σχολιασμὸ τῶν πηγῶν ἢ τὴ διάσωση καὶ δημοσίευση ἐπιγραφῶν. Ἰδιαίτερος πρὲπει νὰ τονισθεῖ τὸ πολὺτιμο ὁδοιπορικὸ τοῦ Ν. Θ. Σχινᾶ, ὁ ὁποῖος, πραγματώνοντας διατεταγμένη ἐθνικὴ ὑπηρεσία-ἀποστολή, κατέλιπε θησαυρὸ γνώσεων. Μεταξὺ τῶν παραπάνω πρὲπει νὰ περιληφθεῖ καὶ ὁ

3. Πρβλ. J.-Y. Marc, *L'archéologie Française en Thrace*, Πρακτικὰ 2ου Διεθνoῦς Συμποσίου Θρακικῶν Σπουδῶν, Κομοτηνὴ 20-27.9.92, Κομοτηνὴ 1997, τόμ. II 473–506.

Γεώργιος Χατζηκυριακού, πού εκδίδει τὸ πόνημά του στὴν ἀρχὴ τοῦ 20οῦ αἰῶνα [1906]⁴.

Ὁ 20ος αἰώνας θὰ μπορούσε νὰ διακριθεῖ σὲ δύο μέρη μὲ σημεῖο τομῆς τὸν Δεύτερο Παγκόσμιον πόλεμο: τὸ πρῶτο χαρακτηρίζουν οἱ ἐρευνες τῶν γάλλων — πάντοτε μὲ ἐπίκεντρο τοὺς Φιλίππους —, ἐνῶ στὸ δεύτερο, καὶ μάλιστα στὶς πρόσφατες δεκαετίες '70-'90, κυριαρχεῖ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία μὲ ἀδιαμφισβήτητο μάλιστα ἔργο.

Ὁ P. Perdrizet στὴν ἀρχὴ καὶ μετὰ οἱ P. Collart καὶ P. Lemerle δεσπόζουν στὴν ἔρευνα: ἐκτὸς ἀπὸ πληθώρα ἀρθρῶν δημοσιεύουν καὶ ἀπὸ μία μονογραφία [ἀντιστοιχῶς: *Cultes et mythes du Pangée*, Annales de l'Est..., Paris/Nancy 1910· *Philippes. Ville de Macédoine*, Paris 1937· *Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945]. Ἰδιαίτερη μνεῖα πρέπει νὰ γίνῃ σ' αὐτὴν τοῦ P. Collart, πού ἀποτελεῖ μέχρι σήμερα καὶ τὸ βασικὸ ἔργο γιὰ τὴν περιοχὴ, ὅταν μάλιστα συνοδεύεταν ἀπὸ ἡμίτομο μὲ 88 πίνακες⁵.

Στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '30 τὴν περιοχὴ περιηγεῖται καὶ ὁ C. Edson, στὰ πλαίσια τῆς συλλογῆς τοῦ ὕλικου γιὰ τὴν ἔκδοση τῶν *Inscriptiones Graecae*: ὅπως καταδεικνύουν τὰ ἀδημοσίευτα ἡμερολόγια του — φυλάσσονται στὸ ἀρχεῖο τῶν *Inscriptiones Graecae* στὴν Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften —, εἶχε ἐπιτελέσει σημαῖνον ἔργο.

Εἶχαν προηγηθεῖ ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς οἱ Ἰωάν. Ν. Σβορώνος [1918–19], πού μὲ μία ρηξικέλευθη ἐργασία ἔθεσε τὶς βάσεις γιὰ τὴ μελέτη τῶν νομισμάτων τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου [*L' Hellénisme primitif de la Macédoine prouvée par la numismatique et l' or du Pangée*], καὶ ὁ Β. Κ. Κολοκοτρώνης [1925], μὲ ἓνα λιτό, ἀλλὰ ἀξιοσημείωτο μελέτημα.

Τὰ ἴδια σχεδὸν χρόνια ἐμφανίζεται καὶ τὸ ἑλληνικὸν ἀντίπαλον δέος στοὺς ξένους, ὁ Γεώργιος Μπακαλάκης: ὡς μοναδικὸς ἐκπρόσωπος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας καὶ πρωτοπόρος στὴν ἔρευνα τῆς Θράκης περιηγεῖται, διασώζει καὶ ἀνασκάπτει: μεταξὺ ἄλλων, στὴ συνεργασία του μὲ τὸν Γ. Μυλωνά ὀφείλεται καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νεολιθικοῦ οἰκισμοῦ στὸν Ἀκροπόταμο.

Μεταπολεμικῶς τὴ σκυτάλη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἀπὸ τὸν Γ. Μπακαλάκη παρέλαβε ὁ Δημήτριος Λαζαρίδης: τὸ ἔργο του εἶναι παγκοίνως γνωστὸ καὶ περιπετεύουν οἱ ἀναφορές: ἔθεσε τὶς βάσεις, ὥστε σήμερα ἡ IH' ΕΠΚΑ νὰ ἀποτελεῖ μὲ τὰ πεπραγμένα της πρότυπο. Ἐπιπλέον θὰ δημοσιεύει καὶ ἀπὸ μία μονογραφία στὴ σειρὰ τῶν ΔΕΠ τοῦ ΑΤΟ, ἀντιστοιχῶς γιὰ τὴν Ἀμφίπολη καὶ τοὺς Φιλίππους [*Ἀμφίπολις καὶ Ἀργίλος*, Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις ἀρ. 13, Ἀθηναϊκὸς Τεχνολογικὸς Ὁμιλος, Ἀθῆνα 1972 & *Φίλιπποι–Ρωμαϊκὴ ἀποικία*, Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις ἀρ. 20, Ἀθηναϊκὸς Τεχνολογικὸς Ὁμιλος, Ἀθῆνα 1973]. Στὴν Προϊσταμένη, κ. Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη, καὶ στοὺς συναδέλφους τῆς IH' ΕΠΚΑ ὀφείλεται ὅτι σήμερα ἔχει ἀλλάξει ἄρδην ἡ εἰκόνα πού ἔχουμε γιὰ τὴ χώρα τῶν Πιέρων: διπλα στὰ *testimonia* τίθενται πλέον καὶ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα. Ἀπὸ τὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ '60 καὶ ὡς τὶς ἀρχὲς αὐτῆς τοῦ '90 διεξάγεται ἀπὸ τὴ Χάιδω Κουκούλη-Χρυσανθάκη ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ ἱερό τοῦ Ἡρώος Αὐλωνεῖτον: τακτὲς ἀναφορὲς στὸ ΑΔ καὶ ΑΕΜΘ, μαζί μὲ ἄρθρα κοινοποιοῦν εὐρήματα καὶ ἀποτελέσματα. Ἐπιπλέον γίνεταί γνωστὸς ὁ ἀρχαῖος οἰκισμὸς στὰ Παλιάμπελα Ἐλευθερουπόλεως. Ἡ Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα υἱοθετεῖ καὶ ἀνασκάπτει τὸν Φάγγρητα, ἥδη ἀπὸ τὰ 1984. Ἡ Σ. Σαμαρτζίδου καὶ ὁ Β. Πούλιος ἀνελλιπῶς παρέχουν στοιχεῖα ἀπὸ τὶς κατὰ τόπους οσωτικὲς ἀνασκαφὲς καὶ αὐτοψίες τους. Ὁ Ζ. Μπόνιας, σὲ συνεργασία μὲ τὸν J. Perreault, ἀνασκάπτει συστηματικῶς ἀπὸ τὸ 1992 τὴν Ἀργίλο· ἐπισημαίνω ὅτι ἡ ἀρχαία πόλη μπορεῖ νὰ βρίσκεται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς «Πιερίας», ἀλλὰ δὲν παύει νὰ ἀποτελεῖ πολὺτιμο παράδειγμα συγκρίσεως⁶.

4. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ καὶ τὶς συνθήκες τῆς τὸ χειρόγραφο ἐνυπόγραφο σημεῖωμα τοῦ συγγραφέως στὸ ἐξώφυλλον τοῦ ἔργου [ἀραγε σὲ πόσα ἀντίτυπα;]: «Ἡ λέξις Μακεδονία παρελείφθη ἐκ τοῦ κειμένου ὡς ἀπαγορευομένη ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς λογοκρισίας».

5. Βλ. λ.χ. τὴν ἐξαντλητικὴ ἀντίστοιχη θεώρηση τῆς παλαιότερης ἔρευνας στὶς σελίδες 3–36.

6. Ἀποδείξη ἡ μελέτη τους *Ἀργίλος, ἡ ἀρχαιότερη ἑλληνικὴ ἀποικία στὴν Θρακικὴ περιοχὴ τοῦ Στρυμόνα*, Πρα-

Δέν πρέπει επίσης νά παραβλέψουμε τὸ ἔργο τῆς 12ης ΕΒΑ Καβάλας, στὸ ὁποῖο ὀφείλονται οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν ἐποχὴ μεταίχμιο, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 4ου ὡς καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 6ου μεταχριστιανικοῦ αἰῶνα: ἤδη, μεταξύ ἄλλων, τρεῖς παλαιοχριστιανικὲς βασιλικὲς ἔχουν θέση στὸν χάρτη, χάρις στὶς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες τῶν Θ. Ἀλιπράντη καὶ ἰδίως τοῦ Χ. Μπακιτζῆ⁷.

Ἀξιοσημείωτη εἶναι καὶ ἡ συμβολὴ τῶν ἐκτὸς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας στὴν ἔρευνα τῆς περιοχῆς: πρῶτος ὁ Δ. Σαμάρης μετὰ τὴ μονογραφία του τὸ 1976 [*Ιστορικὴ Γεωγραφία τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα*] καὶ ἀκολούθως οἱ Α. Κωνσταντακοπούλου καὶ F. Papazoglou ἀντιστοιχῶς μετὰ τὰ βιβλία τους [*Ιστορικὴ Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας (4ος–6ος αἰῶνας)*], Διδ. διατριβή, Πάννεννα 1984 & *Les villes de Macédoine à l' époque romaine*, BCH Suppl. XVI, 1988]. Δημοσιεύθηκε ἐπίσης τὸ τεῦχος τῆς *Tabula Imperii Romani* γιὰ τὴν περιοχὴ ἀπὸ τὴν Α. Ἀβραμίε [K 35, I: *Philippi*, Académie d' Athènes 1993].

Οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴ νομισματοκοπία τοῦ Φάγρητος καὶ τῆς Ἀργίλου προήχθησαν μετὰ τὶς μελέτες τῆς Κ. Λιάμπη, ἐνῶ ὁ Α. Dunn πραγματώνει γιὰ τὰ βυζαντινὰ χρόνια ἐκτενὴ ἔρευνα στὰ δυτικὰ κράσπεδα τῆς Πιερίας. Στὴν παραπάνω ἀναδρομὴ τῆς ἔρευνας θὰ ἦταν ἀτόπημα νά μὴ μνημονευθεῖ ἐπίσης ἡ ἰδιότυπη, ὅσο καὶ πολὺτιμη, ἐργασία τῆς D. Hereward [1968], ὅπως καὶ αὐτὴ τῶν E. Schütz & H. Unger [1982].

Κατακλείδα ἀποτελεῖ ἡ πολὺχρονη ἐργασία τοῦ P. Pilhofer: ἀντικειμένον τῆς ὑπῆρξε αὐτὴ καθεαυτὴ ἡ πόλη τῶν Φιλίππων, ἀλλὰ καλύπτει ἐπιπλέον μεγάλο μέρος καὶ τῆς χώρας τῆς. Ὁ πρῶτος τόμος δημοσιεύθηκε τὸ 1995 καὶ ὁ δεῦτερος στὰ τέλη τοῦ 2000, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἐπιγραφικὸ “corpus” τῶν Φιλίππων καὶ τῆς περιοχῆς τους⁸. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς «αὐτόχθονος» παραγωγῆς ἀξιοσημειώμενο εἶναι τὸ πόνημα τῶν Ε. Γαραντούδη & Θ. Λυμπεράκη γιὰ τὸ Παγγαῖον, μετὰ δευτέρη μάλιστα πρόσφατη ἐκδόση [2000].

ΙΒ. Τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας

Ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας εἶναι ἡ χώρα τῶν Πιέρων. Οἱ Πιέρες κατεῖχαν τὴν κοιλάδα μεταξύ τοῦ Παγγαίου καὶ τοῦ Συμβόλου, ποὺ διαρρέεται ἀπὸ τὸν ποταμὸ τὸν γνωστὸ σήμερα ὡς Μαριμαρᾶ. Στὰ ἀνατολικά τοὺς ὀριοθετοῦσαν τὰ τενάγη τῶν Φιλίππων καὶ στὰ δυτικὰ σχεδὸν τὸ δέλτα τοῦ Στρυμόνα. Ἀντιστοιχῶς, μετὰ τὰ σημερινὰ γεωγραφικὰ δεδομένα, ἡ ἔκτασή τους ὀριοθετεῖται ἀπὸ τοὺς οἰκισμοὺς τῆς Ἐλευθερουπόλεως/Πράβη καὶ τῆς Γαληψοῦ/Ντεντέμπαλι. Ἡ κοιλάδα ἔχει ἄδρομερῶς ἐπιμήκη ἄξονα, Α–Δ, 30χλμ. καὶ μέσο πλάτος τὰ 3.5χλμ., ἐκτείνεται δηλαδὴ σὲ ἐπιφάνεια κατὰ τι μεγαλύτερη ἀπὸ τὰ 100 τετραγωνικά χλμ.⁹ συνυπολογίζοντας τὶς πολὺπτυχες κλιτύς Παγγαίου καὶ Συμβόλου καὶ τοὺς θύλακες τῆς εὐρύτερης περιοχῆς —Ἐλευθερουπόλεως, Ἀκροποτάμου, Γαληψοῦ–Κάριανης— τότε αὐτὴ σχεδὸν τριπλασιάζεται. Τὴν ἴδια ἐπιφάνεια περιέπου παρέχει καὶ τὸ ἄθροισμα τῶν στρεμματικῶν ἐκτάσεων τῶν τέως Κοινοτήτων, σχεδὸν δηλαδὴ 300 τε-

τικὰ Συμποσίου «Ἄνδρος καὶ Χαλκιδική», Ἀνδριακὰ Χρονικά τόμ. 29, Ἄνδρος 1998, 173–196 ἢ οἱ ἀνακρινώσεις τους *Nouvelles recherches archéologiques sur le site d' Argilos*, Διεθνὲς Συνέδριο «Οἱ Σέρρες καὶ ἡ περιοχὴ τους...», Σέρρες 29.9–3.10.1993, Πρακτικά, Θεσ/νίκη 1998, Α' 37–48 καὶ *La colonie d' Argilos et les interactions culturelles entre Grecs et Thraces*, Συμπόσιο στὴ μνήμῃ τοῦ Β. Πεντάζου, Κομοτηνὴ 19–21.3.1999 [ὑπὸ ἐκδόση]: βλ. καὶ ΑΕΜΘ 10Β(1996) [1997] 663–680, ΑΔ 49 (1994) [1999] Β2, 601/7, ΑΔ 50 (1995) [2000] Β2, 629–631.

7. Ἐνὸ πῶθάν εἶναι μία ἀκόμη, ἡ τέταρτη, στὸν Ἅγιο Γεώργιο Ἀκροποτάμου, ΙΥΑ 74.

8. Γιὰ τὶς ἐπιγραφὰς τῶν Φιλίππων βλ. P. Ducrey, *Le recueil des inscriptions grecques et latines de Philippos de Macédoine: état des questions*, Πρακτικά Η' Διεθνoῦς Συνεδρίου Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς, Ἀθήνα 3–9.10.1982, Ἀθήνα 1987, Β' 155–157, ἐργασία ποὺ ἀκόμη κυφορεῖται, ὥστε να τοὺς «προλάβει» ὁ P. Pilhofer ὁ τελευταῖος ἔχει καταθέσει στὴν ΙΗ' ΕΠΚΑ δακτυλόγραφο τὸν δεῦτερο, καὶ ὑπὸ ἐκδόση, τόμο τῆς δουλειᾶς του [= *Philippi, Band II: Katalog des Inschriften von Philippi*, Tübingen 1999, πρβλ. Ἀρχαία Μακεδονία VI 2, σ. 909 σημ. 24] τὸν ὁποῖο χάρις στὴ μεγαθυμία τῶν συναδέλφων [Β. Γιούνη] τῆς ΙΗ' ΕΠΚΑ εἶχα τὴ δυνατότητα νὰ τὸν δώ- τελικῶς εἶδα ἐκτυπωμένο τὸν ΙΙ τόμο στὰ μέσα Ἰανουαρίου τοῦ 2001.

τραγωνικά χλμ.⁹ Η περιοχή ανήκει στην Έπαρχία Παργαίου του Νομού Καβάλας και σήμερα κατανέμεται πλέον σε τρεις Δήμους, με βάση την αναδιάταξη του «σχεδίου Καποδιστριας»¹⁰.

Από την αρχαία γραμματεία γνωρίζουμε ότι οι Θράκες Πίερες, μετά την κάθοδο των Μακεδόνων στην Πιερία του Όλύμπου, στά μέσα περίπου του 7ου αϊ., κατέφυγαν και κατοίκησαν στην κοιλάδα του Μαρμαρά, ανατολικά από τον Στρυμόνα και νότια από το Παργαίο. Η περιοχή αυτή, γνωστή έκτοτε ως χώρα των Πιέρων, είχε μείζον οικιστικό κέντρο τον Φάγρητα και άποτελοῦσε τη δυτικότερη Θράκη¹¹.

Η αρχαία γραμματεία [Ηροδ. VII 112, 185. Θουκ. II 99, 3. Στράβ. IX 2, 25 (410)] παραδίδει το τριτόκλιτο ἔθνικόν Πίερες [και Πιέρων, Πίερας¹²], και τὸ ἐπίθετο Πιερικός· τὸ τελευταῖο ἀποδίδεται στὸν σημερινὸ Κόλπο Ὁρφανοῦ ἢ Στρυμονικοῦ· και νῦν Πιερικός κόλπος καλεῖται ἡ ὑπὸ τῷ Παργαίῳ πρὸς θάλασσαν γῆ [Θουκ. II 99, 3]¹³.

Δὲν ὑπάρχει ρητὴ μνεία ὅτι ἡ χώρα τῶν Πιέρων, δηλαδή ἡ κοιλάδα τοῦ Μαρμαρά, ὀνομαζόταν Πιερία. Πιθανὸν ναί —παρότι ἡ σύγχυση μετὰ τὴν Πιερία τοῦ Όλύμπου θὰ ἦταν προφανής¹⁴—, ὑπόθεση πάντως ποὺ παραμένει ἀνεπιβεβαίωτη. Συμβατικῶς ἐπομένως πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται τὸ τοπωνύμιον Πιερία, προκειμένου νὰ ὀνομάσουμε τὴν χώρα τῶν Πιέρων, ἢ τὸ Πιερία κοιλάδα, ἐννοώντας τὴν κοιλάδα τοῦ Μαρμαρά· στὴν πραγματικότητά ὁρθότερη θὰ ἦταν ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου «Πιερία».

1. Μετὰ τὸν δόκιμο ὅρο χώρα νοεῖται ἡ ἐπικράτεια τῶν Πιέρων, τὸ *territorium* λατινιστί¹⁵. Πρέπει βεβαίως νὰ τονισθῇ ὅτι ὁ ὅρος χώρα τῶν Πιέρων προφανῶς και δὲν περιελάμβανε πάντοτε τὴν ἴδια ἔκταση. Ἡ χώρα δηλαδή τῶν Πιέρων ἀνάλογα μετὰ τὴν ἐποχὴ και τίς ἐκάστοτε ἱστορικὲς ἐξελίξεις ὑπόκειται σὲ συνεχεῖς «διαφοροποιήσεις»· οἱ τελευταῖες μάλιστα δὲν συνίστανται μόνον στὴν ἔκταση, ἀλλὰ, τὸ σημαντικότερο, στὸ πολιτικὸ status τῶν οἰκισμῶν και συνακόλουθα και τῶν κατοίκων τους. Δὲν πρέπει δηλαδή νὰ μᾶς διαφεύγει ὅτι ἡ συγκεκριμένη περιοχή ὑπῆρξε διαχρονικῶς ὑποχρεῖα τῶν ἐπιδιώξεων και τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῶν πάντοτε ἰσχυρῶν γειτόνων της. Λ.χ. ἥδη, ὅταν οἱ Πίερες ἐγκαθίστανται ἐδῶ ὡς πρόσφυγες —μέσα στὸν 7ο κατὰ πᾶσα πιθανότητα αἰῶνα—, ἡ Θάσος ἔχει ἐδραιώσει τὴν Πιερία της και ἡ ἔξοδος πρὸς τὴ θάλασσα ἂν ὄχι ἐλεγχόμενη, δὲν εἶναι πάντως ἀπολύτως ἀπρόσκοπτη. Οἱ ἐπίσης θασιακὲς Κρηνίδες στά ἀνατολικά ἀποτελοῦν ἓνα ἀνάλογο φράγμα. Ἡ ἀδιαμφισβήτητη κυριαρχία ἐπομένως τῶν Πιέρων ἐκτείνεται —προφανῶς *de facto* και ὄχι *de jure*— στὴν ἑδαφολογικῶς ὀριζόμενη μετὰ εὐκρίνεια ἀπομονωμένη κοιλάδα τοῦ Μαρμαρά, μεταξὺ Παργαίου και Συμβόλου, ἃς ποῦμε μία περιοχή στά «ἄζήτητα» τῶν Θασίων. Οἱ Πίερες πάντως δὲν ἦταν ἀθάλαττοι¹⁶. Τὸ χωρίον τοῦ Θουκυδίδου [II 99, 3] ποὺ διασφαλίζει, ὅπως προανέφερα, τὴν ταύτιση τοῦ σημερινοῦ Κόλπου Ὁρφανοῦ ἢ Στρυμονικοῦ μετὰ τὸν Πιερικόν, σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὴ θέση τοῦ Φάγρητος, ὁ ὁποῖος ἀδιαμφισβητήτως πλέον ταυτίζεται μετὰ

9. Βλ. ΕΣΥΕ, *Λεξικὸν τῶν Δήμων, Κοινοτήτων και οικισμῶν τῆς Ἑλλάδος* [απογραφή 17.3.91], Ἀθήνα 1995.

10. Ἐλευθεροῦπολης, Πιερῶν, Ὁρφανοῦ. Μέρους τοῦ βορείου Συμβόλου ἀνήκει στὸν Δήμο Ἐλευθερῶν, βλ. Υπουργεῖο Εσωτερικῶν, Δημ. Διοικήσεως ἃ Αποκέντρωσης, *Διοικητικὴ διαίρεσις τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1998, σσ. 35–36; Ν. Καβάλας.

11. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, *Τοπογραφία* 309–310. Πὰ τὰ ὄρια, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, Μακεδονίας και Θράκης βλ. τὴν πρόσφατη θεώρησι τῆς Χ. Βελιγλιάννη-Τερζή· πρβλ. Μ. Hatzopoulos, BCH 117(1993)323.

12. Πιερειὺς μαρτυρεῖται τὸ κατὰ ἐνικὸν τριτόκλιτον ἔθνικόν τῆς Πιερίας τοῦ Όλύμπου, Στεφ. Βυζ., s.v. Πιερία.

13. Δὲν εἶναι ἀκριβὴς ἡ ἀπόδοσις τῆς Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα [Τοπογραφία 310]: «Πιερικός κόλπος», δηλαδή πιερικὴ κοιλάδα». Ὁ Θουκυδίδης προφανῶς ἐννοεῖ θαλάσσιο κόλπον και ὄχι κοιλάδα, βλ. Ε.-Α. Bétant, *Lexicon Thucydideum*, s.v.: =sinus.

14. Πρβλ. Σ. Μερτζιδῆς, Χῶραι 109 ἢ Γ. Μυλωνᾶς-Γ. Μπακαλάκης, ΠΑΕ 1938, εἰδικὰ σ. 103, ποὺ χρησιμοποιοῦν τὸν ὅρο «Νέα Πιερία».

15. Βλ. γὰ τὸν ὅρο χώρα Μ. Casevitz, Ktēma 11 (1986)129–136. Πρβλ. και Γ. Α. Πίκουλας, ΝΜΧ σημ. 15.

16. Πρβλ. τὸ ἐντὸς οἰκοῦσιν ἀποκλεισθέντι θαλάσσης πανταχόθεν τοῦ Πανου. VIII 1, 3.

τὸν λόφο Κανόνι στὸ Ὅρφανι, μόλις 2χλμ. ἀπὸ τὴν ἀκτὴ, εἶναι δηλαδὴ σχεδὸν παρὰκτιος¹⁷, παρέχει τὶς ἰσχυρὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴ σχέση τῶν Πιέρων μὲ τὴ θάλασσα καὶ καθιστᾷ βέβαιον ὅτι διέθεταν ἔξοδο καὶ ἐπίנוε σ' αὐτήν. Οἱ πηγὲς σιωποῦν, ἀλλὰ ὁ διακανονισμὸς μὲ τοὺς Θασιῖους θὰ ἦταν ἀναγκαῖος· κάπου στὴ σημερινὴ Κάριανη οἱ δύο γείτονες θὰ εἶχαν τὴ μεθόριό τους, ἀκριβῶς στὴ μέση τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ τοῦ Πιερικοῦ Φάγρητος καὶ τῆς Θασιακῆς Γαληψοῦ [=Γαῖδουρόκα-στρο].

Οἱ Μηδικοὶ ἀγῶνες θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἓνα διάλειμμα στὴν ἱστορία τοῦ τόπου, χωρὶς καταλυτικὰ καὶ τὸ κυριότερο παγιωμένα ἀποτελέσματα· δὲν πρέπει νὰ ἄλλαξε τὸ status μεταξὺ Πιέρων καὶ Θασιῶν ἢ νὰ ὑπῆρξαν ἑδαφικὲς διαφοροποιήσεις, ἀφοῦ ἀμφότεροι συνεργάσθησαν ἐκόντες ἄκοντες μὲ τοὺς Πέρσες, ὄντας «ισότιμοι» ὑπῆκοοι τοῦ μεγάλου βασιλέως.

Ἀργότερα, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι θὰ στρέψουν τὶς βλέψεις τους στὸ Δέλτα τοῦ Στρυμόνα καὶ παρὰ τὶς ἀρχικὲς ἀποτυχίες καταφέρουν τὸ 437 π.Χ. νὰ ἐδραιώσουν τὴν ἐξουσία τους μὲ τὴ νεοπαγὴ Ἀμφίπολη [Θουκ. IV 102], τότε τὰ πράγματα ἀλλάζουν ἄρδην. Στὸ ἔξις οἱ Πίερες δέχονται ἰσχυρὴ πίεση στὰ εὐπρόσβλητα δυτικὰ τους ἑδάφη. Ὅλες οἱ ἐνδείξεις ὑποδεικνύουν ὅτι γρήγορα μεγάλο μέρος τῆς χώρας τῶν Πιέρων, ἂν ὄχι τὸ σύνολό της, περιελήφθη στὴν ἐπικράτεια τῶν Ἀμφιπολιτῶν. Αὐτὸ τουλάχιστον πρέπει νὰ θεωρεῖται ἀδιαμφισβήτητο, ὅταν μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. ἡ Ἀμφίπολη καθίσταται σημαίνουσα βάση τοῦ Φιλίππου Β'. Ἀλλωστε ἡ ἔρευνά μου προσεκόμισε καὶ τὴν ἀναγκαῖα ἀπόδειξη: ἐννοῶ βεβαίως τὸ μεγάλο, νότιο, ὕδραγωγεῖο ποὺ διέσχισε σχεδὸν τὴ μισὴ «Περία», ὥστε νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ ὕδροδότηση τῆς Ἀμφιπόλεως. Τὸ μήκος σχεδὸν 20χλμ. ὕδραγωγεῖο παρουσίασε τὸ πρῶτον στὴν Κομοτηνὴ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1992¹⁸. Εἶναι πρὸδηλο-λοιπὸν ὅτι ἡ περιοχὴ, ποὺ τὴν διέσχισε τὸ κύριο ὕδραγωγεῖο τῆς Ἀμφιπόλεως, ἀνῆκε στὴν ἐπικράτεια τῆς τελευταίας. Ἡ ἵδρυση τῶν Φιλίππων, μὲ τὴ μετεξέλιξη τῶν Κερνίδων, δὲν πρέπει νὰ εἶχε συμπαρομαρτοῦντα ἀποτελέσματα γιὰ τοὺς Πίερες στὰ ἀνατολικά. Ἀλλωστε καὶ οἱ δύο περιοχὲς στὸ ἔξις ἀποτελοῦν κτήσεις τοῦ Φιλίππου Β' καὶ ἀμφότεροι, Πίερες καὶ Φιλίππῆσιοι, εἶναι ὑπῆκοοι τῆς ἴδιας ἀρχῆς καὶ ἡ αὐτονομία τους, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ δημιουργήσῃ συνοριακὲς διαμάχες καὶ προστριβές, δὲν ὑφίσταται πλέον· κατὰ ἀνάλογο δηλαδὴ ὡς ἐξέλιξη, μὲ ὅτι πιθανο-λόγησα ὅτι συνέβη τὸ διάστημα τῶν Μηδικῶν πολέμων.

Τὸ ἐπόμενο σημεῖο καμπῆς γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ τόπου, καὶ συνακόλουθα γιὰ ἀλλαγές στὰ ὅρια τῆς χώρας τῶν Πιέρων, εἶναι ἡ ἵδρυση τῆς Colonia Victrix Philippensium τὸ 42 π.Χ. Ἡ νεοπαγὴς ἀποικία ἔχει ἀνάγκη γιὰ ἓνα διευρυμένο territorium. Εὐτυχῶς στὸν καθορισμὸ τῶν ὁρίων τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας συνέβαλαν πρωτίτως ἡ συλλογὴ καὶ μελέτῃ τοῦ ἐπιγραφικοῦ ὕλικου τῆς περιοχῆς, ἀλλὰ καὶ ὅσες νέες ἀρχαιολογικὲς θέσεις αὐτῶν τῶν χρόνων ἐντοπίστηκαν στὴν περιοχὴ. Οἱ διάφορες villae rusticae ἢ καὶ vici, ἡ τοπογραφικὴ διασπορὰ τῶν ἐπιτυμβίων μνημείων, τὰ προβληματικὰ δροθέσια —ιδίως τὰ κατὰ χώραν εὐρισκόμενα τριγράμματα— ἢ οἱ τέρμονες ἀναλόγων πράξεων ἀποτελοῦν τὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα¹⁹. Εἶναι πλέον σαφές ὅτι ἡ Colonia Iulia Augusta Philippiensis «κατεῖχε» περισσότερο ἀπὸ τὸ μισὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς κοιλάδας τοῦ Μαρμαρᾶ, σχεδὸν τὰ δύο τρίτα, καθόλη τὴ μεταχριστιανικὴ ρωμαιοκρατία²⁰.

2. Τῇ χώρα τῶν Πιέρων τὴν ἐπέλεξε ὡς περιοχὴ γιὰ πληθῶρα λόγων, ὥστε νὰ ἀποτελέσει αὐτὴ πύλοτο πραγματώσεως ἔρευνας γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ ἀρχαίου ὁδικοῦ δικτύου, ὅπως ἦδη προαναφέρα· ζητούμενο ἦταν νὰ ὑπάρξει συγκρίσιμο παρὰλληλο μὲ τὴν Πελοπόννησο καὶ τὴν ὑπόλοι-πὴ νότια Ἑλλάδα, ὅπου ἀνάλογα ἐρευνητικὰ προγράμματα ὁλοκληρώθηκαν ἢ βρίσκονται σὲ πλή-

17. Σημειῶνω ὅτι σήμερα ἡ ἀπόσταση εἶναι σχεδὸν 2.5χλμ., ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη μας καὶ τὶς ἐκτεταμένες προσχώσεις μὲ σημαίνουσες διαφοροποιήσεις τῆς ἀκτογραμμῆς.

18. Βλ. Γ. Α. Πίκουλας, Ὑδραγωγεῖον 605–614· πρβλ. καὶ Ἡόρος 8–9(1990–91)285–289.

19. Βλ. Γ. Α. Πίκουλας, Τερμῶνισμοί.

20. Βλ. Παραρτήματα VI 4.

ρη εξέλιξη. Ἡ ἐπιφανειακή ἔρευνα στὴν «Πιερία» πραγματοποιήθηκε τὴ διετία 1992–93· πολὺήμερες αὐτοψίες κατὰ τὸ διάστημα 1996–97 καὶ 1999–2000 ὁλοκλήρωσαν τὴν ἔρευνα καὶ συνέβαλαν στὴν ἀπόκτηση σαφέστερης εἰκόνας γιὰ τὸν τόπο²¹.

Κρίνω σκόπιμο νὰ παραθέσω τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους εἰδικῶς ἐπέλεξα τὴν κοιλάδα τοῦ Μαριμαῤῥᾶ:

Πρῶτον, δὲν διερχόταν ἀπὸ αὐτὴν ἡ Ἑγνατία ὁδός.

Δεύτερον, μαρτυρεῖται ὅτι κατοικεῖται κατὰ τὰ προρρωμαϊκὰ χρόνια, ἐνῶ ἐπιπλέον ὑπάρχουν ση-μαίνοντες, ὅπως ἀποδεικνύουν τὰ κατὰλοιπὰ τους, οἰκισμοί.

Τρίτον, τὸ ἐδαφικὸ ἀνάγλυφο εἶναι ἰδανικὸ γιὰ τὴν ἐπισήμανση ἀρχαίας ὁδοῦ καὶ ὑπόσχεται πολ-λά: ἡ κοιλάδα μεταξὺ τοῦ Παγγαίου καὶ τοῦ Συμβόλου εἶναι στενὴ, ἔχει ἀσβεστολιθικὰ ἐδάφη σὲ καθοριστικὰ σημεῖα διελεύσεως, ὅπως ἡ διάβαση/κλεισούρα τῆς Ἑλευθερουπόλεως ἢ τὰ κρᾶσπεδα τῆς Μουσθένης.

Τέταρτον, ἡ ἀρχαία γραμματεία μνημονεῖ διελεύσεις στρατειῶν καὶ διανοίξεις ὁδῶν: ἀπὸ ἐδῶ διῆλθε λ.χ. ὁ 480 π.Χ. ὁ Ξέρξης (Ἡρόδ. VII 112–115)²². Εἶναι ἡ ὁδὸς ποὺ ὀρισμένοι, αὐθαίρετα κατ' ἐμέ, ὀνομάζουν «κάτω ὁδὸ»²³.

Τέλος, οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ πραγματώσουν τὸν σχεδιασμὸ ἐνὸς εὐρύ-τερου στήν ἐπικράτειά τους ὁδικοῦ δικτύου, μὲ ἐξασφαλισμένη τὴν τεχνονομία ἀπὸ τὶς ἀποικίες· ἡ ἀρχαία γραμματεία εἶναι κατηγορηματικὴ σ' αὐτὸ τὸ θέμα (Θουκ. II 100, 2).

Τὴ σχετικὴ πραγμάτευση γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔρευνας, ὡς πρὸς τὸ ὁδικὸ δίκτυο, παραθέ-τω στὸ οἰκεῖο κεφάλαιο [VT].

II. Ἡ μέθοδος

Ἦδη ἔχω ἀναπτύξει διεξοδικῶς τὴ μέθοδο πραγματώσεως τῶν ἐρευνῶν μου καὶ δὲν εἶναι ἀνα-γκασιὸ νὰ ἐπανεέλθω²⁴. Καὶ στὴν παρούσα λοιπὸν ἔρευνα δὲν ὑπῆρξε διαφοροποίηση. Ἀδρομερῶς σημειῶνῶ ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα ἀποτελεῖ συγκερασμὸ καὶ συνισταμένη πρωτογενοῦς ἔρευνας στὴν ὑπαιθρο καὶ ἐργασίας στὴ βιβλιοθήκη. Ἡ ἔρευνα στὴν ὑπαιθρο περιλαμβάνει ἀπὸ τὴ μιὰ τὴν ἀνί-χνευση καὶ συλλογὴ τῆς ἐντόπιας προφορικῆς παραδόσεως [«ἐργασία τοῦ καφενείου»²⁵] καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἐπισήμανση καὶ καταγραφὴ τῶν σωζομένων ἀρχαιολογικῶν καταλοίπων. Οἱ ἐρημ-νεῖες καὶ τὰ πορίσματα εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ συνδυασμοῦ τῶν παραπάνω ἐργασιῶν, ὑπαίθρου καὶ γραφείου.

Ἡ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα στὴν κοιλάδα τοῦ Μαριμαῤῥᾶ, τὴ χώρα τῶν Πιέρων, δὲν μπορεῖ νὰ χα-ρακτηρισθεῖ σὲ καμία περίπτωση ὡς πλήρης extensive survey τῆς περιοχῆς. Στὴν πραγματικότητα συγκεντρώθηκε ὅτι τὸ σχετικὸν στὴ βιβλιογραφία καὶ ἔγινε καταγραφὴ ὅσων πληροφοριῶν ἀνί-χνευσάμε κατὰ τόπους. Ἐπιστάμενο περπάτημα καὶ ἔλεγχος ἔγινε μόνον τῶν διαφόρων ὁδικῶν διαδρομῶν καὶ κατ' ἐπέκταση τῶν θέσεων ποῦ ἦσαν γνωστὲς ἢ ἐπισημανθήκαν στὴν εὐρύτερη πε-ριοχὴ τους. Ἐπιπλέον ἐλέγχθηκαν ὅλες σχεδὸν οἱ γνωστὲς ἀρχαιολογικὲς θέσεις, ὥστε νὰ διασαφ-λισθεῖ ἡ ἴδια καὶ ἱκανὴ ἀποψη γιὰ κάθε τόπο. Χρησιμοποιήθηκαν χάρτες τῆς ΕΣΥΕ [Νομὸς Κα-βάλας, ἀρ. 20, 1: 200.000, 1963 καὶ ἀναθεώρηση 1972, 1983] καὶ τῆς ΓΥΣ [«Γενικῆς χρήσεως» 1:

21. Βλ. Ἡόρος 8–9(1990–91)285–289 & 10–12(1992–98)633.

22. Βλ. D. Müller, *Von Doriskos nach Therme. Der Weg des Xerxes-Heeres durch Thrakien und Ostmakedonien*, Chiron 5(1975)1–11, μελέτη πάντως χωρὶς αὐτοψία.

23. Βλ. Δ. Σαμάρης, *Τὸ ὁδικὸ δίκτυο τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα χρόνια ὡς τὴ ρωμαϊκὴ κατά-κτηση*, Μακεδονικά 14(1971)εἰδικὰ 123–128· ὁμοίως οἱ Α. Santoriello–M. Vitti, *Ἀρχαία Μακεδονία* VI 2, 992 σημ. 32 καὶ ἡ Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλιςμα 54.

24. Βλ. Γ. Α. Πίκουλας, NMΧ 14/5 & ΟΔΑ 9–13.

25. Βλ. εἰδικὰ Γ. Α. Πίκουλας, ΟΔΑ 11/2.

50.000, φύλλα Ροδολίβος (Ιούλιος 1970), Νικήσιανη (1969), Καβάλα (1970) και Λουτρά Έλευθερών (1969)]. Σε όρισμένες περιπτώσεις έγινε χρήση και Τοπογραφικών διαγραμμάτων της ΓΥΣ 1: 5.000.

Σε καμία περίπτωση δεν έγινε περισυλλογή κεραμεικής και η μελέτη της πραγματοποιήθηκε κατά χώραν. Η οικεία ΕΠΚΑ ενημερώθηκε πάραυτα στις περιπτώσεις που εντοπίσαμε επιγραφές ή λαθρονασκαφές. Η φωτογράφιση των θεμάτων έγινε σε ασπρόμαυρες φωτογραφίες και σε έγχρωμες διαφάνειες [24Χ35mm]. Σκαριφήματα, άρνητικά και ήμερολόγια κατετέθησαν στο αρχείο του περιοδικού *Ηόρος*, ως κυρίου χρηματοδότη της έρευνας· από τις έξορμήσεις των ετών 1996κ. άρνητικά και έκτυπα των επιγραφών κατετέθησαν στο αρχείο του ΚΕΡΑ/ΕΙΕ. Στην οικεία ΕΠΚΑ παραδόθηκαν αναλυτικό υπόμνημα και φωτοτυπίες του ήμερολογίου.

ΙΑ. Η διάρθρωση της μελέτης

Η παρούσα μελέτη διαρθρώνεται σε πέντε μέρη (I–V). Η Εισαγωγή (I) αποτελείται από τέσσερα κεφάλαια (Α–Δ) στα όποια όριοθετείται ή υπό εξέταση περιοχή και παρατίθενται διευκρινίσεις, επιπλέον με τις παραμέτρους και τις ιδιαιτερότητες της πραγματώσεως της έρευνας. Στα δύο επόμενα μέρη (II & III) επιγραμματικώς παρέχονται τὰ δεδομένα της Φυσικής Γεωγραφίας και επιχειρείται νά δοθεῖ —σχεδόν ως διάγραμμα— ή ιστορική διαδρομή της περιοχής.

Η Έργασία Ύπαιθρου (IV) συγκροτείται από δύο καταλόγους, που αποτελούν και τὰ πεπραγμένα της έρευνας. Στόν πρώτο, αὐτόν των ἀρχαιολογικών θέσεων (IVA), καταγράφονται ὅσες τοποθεσίες εἶναι γνωστὲς βιβλιογραφικῶς γιὰ τὰ κατ'ἀλοιπὰ τους και επιπλέον ὅ,τι τὸ νέον ἐντοπίσαμε στὰ περπατήματά μας [81 λήμματα]· στόν δεύτερο (IVB) παρατίθενται οἱ ἐπιγραφές της περιοχῆς, οἱ δημοσιευμένες, με τὴν σχεδόν πλήρη βιβλιογραφία τους, και οἱ ἀδημοσίευτες [σύνολο 87 λήμματα]. Και στοὺς δύο καταλόγους ὑπάρχει συγκεκριμένος τύπος καταγραφῆς (δελτίου), ὥστε νά παρέχονται οἱ κατὰ τὸ δυνατόν πληρέστερες πληροφορίες: αὐξουσα ἀρίθμηση, τοπωνύμιο και διοικητική ταυτότητα, ἡμερομηνία αὐτοψίας και ὁδηγὸς στόν Α ἢ στοιχεῖα φυλάξεως και ἀρχαιοθετήσεως στόν Β, περιγραφή και βιβλιογραφία. Η παράθεση των θέσεων και επιγραφῶν γίνεται ἀπὸ Α πρὸς Δ και ἀπὸ Β πρὸς Ν.

Στὸ πέμπτο μέρος (V) και κατὰ κεφάλαια παρέχεται ή θεώρηση τοῦ τόπου με βάση τὰ εὐρήματα και διατυπώνονται παρατηρήσεις, προτάσεις και πορίσματα. Ἰδιαίτερη σημασία δίδεται στὸ Οἰκιστικὸ πλέγμα (VA) και τὸ Ὀδικὸ δίκτυο (VG) της περιοχῆς. Στὸ VA πραγματεύομαι τις ταυτίσεις των ἐπωνύμων οἰκισμῶν [Φάγης, Πέργαμος] και ἀναλύεται ή διαχρονική εἰκόνα κατοικησεως τοῦ τόπου. Στὸ VG παρατίθενται οἱ διάφορες διαδρομές και ὁδικοὶ ἄξονες, ἐνὼ σχολιάζονται τοπογραφικῶς οἱ μαρτυρημένες διελεύσεις στρατιῶν. Ἐπιπλέον περιγράφεται τὸ δίκτυο των νεωτέρων χρόνων, και μάλιστα αὐτὸ της Τουρκοκρατίας. Στὸ κεφάλαιο της Ἀμυνας (VB) πραγματεύομαι τὰ σχετικά με τις ὁχυρώσεις των οἰκισμῶν. Σε αὐτὸ της Ὑδρεύσεως (VD) διερευνῶνται τὰ δεδομένα και τονίζεται ή σημασία τοῦ νότιου ὑδραγωγείου της Ἀμφιπόλεως. Στὸ VE επιχειρεῖται ή θεώρηση των της λατρείας. Τὰ Πορίσματα (VST) καταλαμβάνουν τὸ τελευταῖο μέρος τοῦ κεφαλαίου.

Θέματα που δὲν ἐντάσσονται ἐπακριβῶς στὰ περιεχόμενα της μελέτης παρατίθενται ὡς Παραρτήματα και αποτελοῦν τὴν κατακλείδα της VI. Χάρτες και εἰκόνες ἀποβλέπουν στὴν τεκμηρίωση τοῦ κεμένου, ἐνὼ τὰ ἀναλυτικά Εὐρετήρια και ή ἐν τέλει περίληψη ἀγγλιστὶ (Summary) στὴ διευκόλυνση τοῦ ἀναγνώστη.

II. ΦΥΣΙΚΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

IIA. ΕΔΑΦΙΚΟ ΑΝΑΓΛΥΦΟ

Γιά τούς σπουδάζοντες τή φυσική γεωγραφία τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου, δηλαδή Μακεδονίας καί Θράκης, καθίσταται ἐμφανές τὸ «κενὸ» τοῦ Α. Philippson, ἀφοῦ ὁ τελευταῖος δὲν συμπεριέλαβε στὸ μνημειῶδες ἔργο του [*Die griechischen Landschaften*] τὴν πραγματέυση τῆς περιοχῆς. Ἐκ τῶν ἐνόντων λοιπὸν καὶ ἀδρομερῶς ἀντιμετωπίζεται τὸ θέμα, μὲ ὅ,τι τὸ πενιχρὸν ἀναφέρει ἡ συναφὴς βιβλιογραφία σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἰδίᾳ ἀποψη γιὰ τὸν τόπο.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ ἐδαφικὸ ἀνάγλυφο τῆς χώρας τῶν Πιέρων δὲν παρουσιάζει σημαντικὲς ἰδιαιτερότητες ἀπὸ αὐτὸ τῆς εὐρύτερης περιοχῆς. Πρόκειται γιὰ στενομήκη κοιλάδα μὲ ἐπίγεια ἀπορροή τῶν ὑδάτων τῆς —ποταμὸς Μαριμαρᾶς—, πλαισιωμένη ἐκατέρωθεν, ἀνατολικά καὶ δυτικά, ἀπὸ δύο διαβάσεις/κλεισοῦρες, ποὺ δημιουργεῖ ἡ γειτνίαση Παγγαίου καὶ Συμβόλου· τὰ τελευταῖα ἀποτελοῦν τὰ εὐκρινῆ ὄρια τῆς κοιλάδος, ἀντιστοίχως ἀπὸ βορρᾶ καὶ νότο (εἰκ. 1–8). Τὸ δυτικώτατο τμήμα τῆς [Γαληψὸς–Ὀρφάνι], ἀποτελεῖ μέρος τοῦ προσχωσιγενοῦς δέλτα τοῦ Στρυμόνα καὶ δὲν περιλαμβάνεται στὸ σύστημα ἀπορροῆς τοῦ Μαριμαρᾶ.

Α1. ΟΡΕΟΓΡΑΦΙΑ

Τὰ ἀκροαῖα ὑψόμετρα τῆς περιοχῆς εἶναι τὰ 1956μ., ἡ ὑψηλότερη κορυφή τοῦ Παγγαίου [ΓΥΣ: Μάτι], καὶ τὰ 0–5μ., στὴν παραλία τοῦ Ὀρφανίου/Φάγρητα (εἰκ. 6). Στὴν πραγματικότητα ὅμως οἱ ὑψομετρικὲς διακυμάνσεις εἶναι πολὺ πιὸ ἥπιες, ἂν ὄχι ἀμελητέες, ἀφοῦ κυμαίνονται στὰ ±100μ.

Τὸ ὄρεινὸ φράγμα πρὸς τὴ θάλασσα τὸ ἐξασφαλίζει ἡ στενόμακρη μαλακὴ ὀροσειρὰ τοῦ Συμβόλου, μὲ προσανατολισμὸ ἀπὸ ΒΑ πρὸς τὰ ΝΔ. Τὸ Σύμβολο καταχρηστικῶς χαρακτηρίζεται ὡς ὄρος, ἀφοῦ τὸ μέγιστο ὑψόμετρό του ἀνέρχεται μόλις στὰ 694μ. [ΓΥΣ: Ἀγριάδα]. Πρόκειται δηλαδή γιὰ ἓνα συμπαγὲς σύνολο μαλακῶν λόφων —δὲν εἶναι τυχαῖο ἄλλωστε ὅτι κυριαρχεῖ σ' αὐτὸ ὁ φλύσχος—, ποὺ στὰ νότια, καὶ στὸ μεγαλύτερο μέρος τους, κατεβαίνουν ἀπότομα στὴ θάλασσα, ὥστε νὰ μὴν καθίσταται πρὸςφορὴ ἡ χερσαία διάβαση κατὰ μῆκος τῆς παραλίας. Τὸ ἀνάγλυφο εἶναι πολὺπτυχο καὶ πολυσχιδές καὶ στὴ μεγαλύτερη ἔκταση κυμαίνεται κυρίως ἀνάμεσα στὶς ὑψομετρικὲς καμπύλες τῶν 300 μὲ 500μ. (εἰκ. 3, 20, 57). Ἐνῶ στὰ δυτικὰ τὸ πέρας τοῦ Συμβόλου εἶναι εὐκρινές, μὲ τοὺς πρόποδες του νὰ σβήνουν ὁμαλὰ στὰ κράσπεδα τοῦ δέλτα τοῦ Στρυμόνα, δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ στὰ ἀνατολικά: ἐδῶ εἶναι ἀσαφές καὶ στὴν πραγματικότητα συνεχίζουν οἱ λόφοι ἕως καὶ τὴ διάβαση τοῦ Ἀγίου Σύλλα, ἀμέσως ΒΔ ἀπὸ τὴν Καβάλα (εἰκ. 1), καθιστώντας τὸ διαχρονικὸ αὐτὸ πέρασμα ὡς τὸ συμβατικὸ πέρας του.

Τὸ Σύμβολο γειτνιάζει σὲ δύο σημεία μὲ τὸ Παγγαῖο δημιουργώντας ἀντίστοιχους αὐχένες, περάσματα. Στὰ ἀνατολικά εἶναι αὐτὸ τῆς Ἐλευθερουπόλεως· πρόκειται γιὰ τυπικὴ κλεισοῦρα, διπλὴ στὴν πραγματικότητα, γνωστὴ ἡ νότια ὡς τῆς Μπουζίνας [±85 μὲ ±190μ.] καὶ ἡ βόρεια —πιὸ σωστὰ αὐχένας— ὡς τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς [±85 μὲ ±160μ.] (εἰκ. 1–2, 5, 26). Στὰ δυτικὰ ὁ αὐχένας δημιουργεῖται στὸ χωρίδιο Κοκκινόχωρι (εἰκ. 8)· δὲν εἶναι τόσο «κλειστός», ἀλλὰ παρῶνεναι εὐκρινῆς

[μέσο ύψόμετρο $\pm 185\mu$]. Το δυτικό άκρο του Συμβόλου τέμνεται επίσης από την κοίτη του Μαρμαρά, που για να εκβάλει στη θάλασσα δημιούργησε στενή, πολυσχιδή δίοδο, σχεδόν λαγκάδα. Άκριβώς λοιπόν, επειδή η κοίτη του Μαρμαρά έχει αυτή τη μορφή, δεν παρέχει την εικόνα και δεν μπορεί να θεωρηθεί ως δυτικό πέρας του Συμβόλου, αλλά πρόσκαιρη διακοπή και τομή του.

Το Παγγαίο, αντιθέτως με το Σύμβολο, κυριαρχείται από τις αβυσσολιθικές εξάρσεις, που σε όριζόμενες περιπτώσεις δημιουργούν αξιοθέατες κόψεις και κορυφές, γυμνές από βλάστηση· επίπλεον ως σύνολο είναι μία ωσειδής όροσειρά με πλάτος που συναγωνίζεται το μήκος του (εικ. 6–7). Καλύπτει από βορρά την κοιλάδα του Μαρμαρά καθόλο τον επιμήκη άξονά της. Οι κορυφές του διαγράφουν την όροσειρά από ΒΑ προς τα ΝΔ, και από τα δυτικά κρσπεδα του λεκανοπεδίου των Φιλίππων [$\pm 60\mu$], έως τις παρυφές της Άμφιπόλεως [$\pm 150\mu$] —ΓΥΣ 972μ.: Δύο Άδελφια, $\pm 1485\mu$.: Μαυροκορυφή, 1835μ.: Αύγό, 1956μ.: Μάτι, 1725μ.: Κούμπλη, 1355μ.: Ίχνος, 733μ.: Ξεροκορυφή.

Ένώ η κατάληξη του Συμβόλου στην κοιλάδα του Μαρμαρά είναι σχεδόν εϋθύγραμμη, χωρίς δηλαδή έσοχές και θύλακες, δεν συμβαίνει το ίδιο και με το Παγγαίο. Στο τελευταίο, και καθόλο το μήκος του, δημιουργούνται μικρότερες κοιλάδες, εγκάρσιες στην όροσειρά του, που φιλοξενούν και από έναν οικισμό (εικ. 6, 11, 33). Κατά κανόνα αυτές οι μικρές στενόχωρες κοιλάδες απολήγουν στην αρχή της γένεσής τους σε στενά πυκνόφυτα λαγκάδια και βαθιές γυμνές χαραδρώσεις. Τα ύψόμετρα, στη ζώνη της άμεσης γεωργικής εκμεταλλεύσεως των νοτίων κρσπέδων του Παγγαίου, κυμαίνονται από τα ± 150 έως και τα $\pm 500\mu$. Η κορύφωση των ύψόμετρων του Παγγαίου και οι πτυχώσεις του δεν εϋνοούν τη δημιουργία εκτενών όροπεδίων· αντιθέτως στο Σύμβολο υπάρχουν «όρεινες» πεδιάδες, που τις σηματοδοτούν νεότεροι οικισμοί, όπως η Φωλιά/Τσούστι, το Μυρτόφυτο/Ντρέζνα ή το Έλαιοχώρι/Κουσι(ι)κάρι(ι).

Η μορφολογία του Παγγαίου δεν επιτρέπει σε καμία περίπτωση την απρόσκοπτη υπερκέρασή του, από Ν προς Β. Δεν υπάρχουν διαβάσεις και όδοι να το διασχίζουν, εάν εξαίρεσουμε τα διάφορα γιδόστρατα, και αυτά όχι παντού. Η υπερκέρασή του γινόταν υποχρεωτικώς διά της παρακάμψεως, αντιστοίχως από τα δύο περάσματα, της Έλευθερουπόλεως στα ανατολικά και του Κοκκινόχωριού–Γαληψού, στα δυτικά.

Άλλα και το κατά πολύ χαμηλότερο Σύμβολο δεν σημαίνει ότι παρέχει πληθώρα διαβάσεων και μάλιστα απρόσκοπτων. Στα ανατολικά υπάρχει η διάβαση του Άγιου Άνδρέα/Νουζλά, που εκμεταλλεζόμενη πολυμυαίανδρες κοίτες χειμάρρων οδηγεί στον όρμιο των Έλευθερών, στην αρχαία δηλαδή Οισύμη και σήμερα στη Νέα Πέραμο.

Τα όρεινά Παιοχώρια, Φωλιά/Τσούστι και Μυρτόφυτο/Ντρέζνα, επικοινωνούν με την κοιλάδα του Μαρμαρά διά μέσου μιας υποτυπώδους διαβάσεως, που εκμεταλλεύεται τις πτυχώσεις των λόφων για να ανέλθει από τα Σιδηροχώρια —τις γνωστές στους αυτόχθονες ως «Ενωμένες Πολιτείες»— στα «όροπέδια» του Συμβόλου και να το διασχίσει, διαδρομή που σηματοδοτεί σήμερα βατός χωματόδρομος.

Δυτικότερα υπάρχει ή βαθειά τομή του Συμβόλου, ή λαγκάδα του Μαρμαρά, αλλά δεν νομίζω ότι θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως διάβαση, με έξοδο στα Λουτρά Έλευθερών· δεν προσφέρεται για την απρόσκοπτη διάσχιση του Συμβόλου, από Β προς Ν, και μόνον δύσβατα μονοπάτια πρέπει να την διέτρεχαν. Ακόμη και σήμερα ό χωματόδρομος, που την χρησιμοποιεί, δεν είναι πάντοτε βατός.

A2. ΠΕΔΙΝΑ

Η κυρίως κοιλάδα του Μαρμαρά δεν διακόπτεται από εδαφικές εξάρσεις και άποτελει ως συνεχές και αδιάκοπο επίπεδο την κατεσχόν ημική εκταση (εικ. 6–7). Το ύψόμετρο κυμαίνεται από τα $\pm 160\mu$, στα ανατολικά της κρσπεδα έως τα 80μ., στην αρχή της λαγκάδας του Μαρμαρά, άμέσως

ανατολικά από τὸν Ἀκροπόταμο. Στὶς παρυφές τοῦ Παγγαίου, καὶ ἰδίως ἀνάμεσα στὸν Πλατανότοπο καὶ τὸ Ποδοχώρι, ξεπερνᾷ τὴν ὑψομετρικὴ καμπύλη τῶν 200μ. μὲ εὐρύχωρα κλιμακωτὰ ἄνδρα.

Στὴν παραπάνω ἔκταση προσθετέον καὶ τὸ δυτικότερο τμήμα τῆς ὑπὸ ἐξέταση περιοχῆς, ἀνάμεσα στὰ χωριά Γαληψός, Ὁρφάνι, Κάριανη, ποὺ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ προσχωσιγενοῦς δέλτα τοῦ Στρυμόνα καὶ δὲν περιλαμβάνεται στὸ σύστημα ἀπορροῆς τοῦ Μαρμαρᾶ. Ἐδῶ τὰ ἐδάφη διακρίνονται ἀπὸ χθαμαλοὺς λόφους καὶ τοῦμπες, ποὺ φιλοξενοῦν προϊστορικές, καὶ ὄχι μόνον, οἰκιστικές ἐγκαταστάσεις.

Οἱ μικρὲς κοιλάδες στὰ νότια κράσπεδα τοῦ Παγγαίου, μὲ τὴν ἔντονη κλίση ἀπὸ Β πρὸς Ν —ὡς ἐγκάρσιες στὴν ὁροσειρὰ—, καὶ τὰ μικρὰ «ὄροπέδια» τοῦ Συμβόλου²⁶, συμπληρώνουν τὰ πεδινὰ ἐδάφη τῆς χώρας τῶν Πιέρων.

A3. ΥΔΑΤΙΝΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

A3a. ΠΟΤΑΜΟΙ

Ἡ κοιλάδα ἀνάμεσα στὸ Παγγαῖο καὶ τὸ Σύμβολο — ὅπως καὶ τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τῆς χώρας τῶν Πιέρων— διαθέτει ἐπίγεια ἐκροή (ἐπιφανειακὴ ροή) ὑδάτων. Κύριος ὑδατοσυλλέκτης εἶναι ἡ κοίτη τοῦ ποταμοῦ Μαρμαρᾶ, ποὺ συγκεντρώνει τὰ ὕδατα, πηγαῖα καὶ ὄμβρια, τῆς κοιλάδας. Στὴν πραγματικότητα, στὴ μεγαλύτερη διαδρομὴ του παρέχει τὴν εἰκόνα μικροῦ ρύακος, ἀλλὰ ἡ ἀέναη ροή του —ἐὰν μάλιστα λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι ἡ ὑπεράντληση τῶν ὑδάτων γιὰ τὴν ἄρδευση ἔχει κατεβάσει ἀρκετὰ τὸν ὑπόγειο ὑδροφόρο ὀρίζοντα— δικαιολογεῖ τὸν χαρακτηρισμὸ του ὡς ποταμοῦ.

Ὡς πηγὴ τοῦ Μαρμαρᾶ πολλοὶ αὐτόχθονες θεωροῦν τὰ κεφαλάρια στὴν εἰδυλιακὴ πλατανόφυτη τοποθεσία Δύο Πηγές, ΑΝΑ ἀπὸ τὰ Κηπιὰ (εἰκ. 27)· παλαιότερα ἀνέβλυζε μεγάλη ποσότητα νεροῦ καὶ ὅλοι θυμοῦνται ὅτι οἱ «λάκκοι ἦταν γεμάτοι ψάρια». Στὴν πραγματικότητα ἡ «ἀρχή» του βρίσκεται στὰ περὶχωρα τῆς Ἐξοχῆς/Ντόβλιανης. Ἄλλες μικρότερες πηγές στὴν εὐρύτερη περιοχὴ —λ.χ. ἡ Καϊνάρτζα, ὅπου καὶ ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλική—, καθὼς καὶ πολυσχιδὲς σύστημα χειμάρρων ἐνισχύουν τὴν ἀρχὴ του. Ἡ ὑψομετρικὴ διαφορὰ ἀπὸ τὶς πηγές ἕως τὶς ἐκβολές δὲν εἶναι μεγάλη: ἀπὸ τὰ ±150μ. στὰ ±70μ. στὴν καμὴ τὸν πρὸς νότο στὸ ὕψος τοῦ Ἀκροποτάμου καὶ στὰ ±10μ. στὰ Λουτρά Ἐλευθερών, λίγο πρὶν τὴν ἐκβολὴ στὴ θάλασσα. Γι' αὐτὸ τὸν λόγο ἄλλωστε καὶ ἔχει ἥρεμη ροὴ ὑδάτων, «χωρὶς νὰ ἀφρίζει» πουθενά.

Ἡ διαδρομὴ του ἀπὸ τὰ ΑΒΑ πρὸς τὰ ΝΝΔ καὶ ὥς τὸ ὕψος περίπου τοῦ Ἀκροποτάμου εἶναι σχεδὸν εὐθύγραμμη (εἰκ. 32)· ἐκεῖ στρέφεται ἀπὸτομα πρὸς νότο (εἰκ. 57), δημιουργεῖ παρακάτω μερικoὺς μαιάνδρους καὶ ἀπὸ τὴν πνυκόφυτη λαγκάδα καταλήγει στὴ θάλασσα. Ἡ κλίση τῆς κοιλάδας ἀπὸ Β πρὸς Ν εἶναι ἡ αἰτία ποὺ ὁ Μαρμαρᾶς διασχίζει τὰ νότια κράσπεδά της, σχεδὸν σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὶς ὑψώσεις τοῦ Συμβόλου.

Πνυκὸν σύστημα χειμάρρων, ἀλλὰ καὶ ἀένανων ρεμάτων, συγκροτεῖ τὸ ὑδατοσυλλεκτικὸ δίκτυο του, ποὺ ἀναλαμβάνει νὰ ἀποστραγγίσει τὴ λεκάνη ἀπορροῆς του, ἰδίως μετὰ ἀπὸ πολὺὲς βροχοπτώσεις. Τὸ Παγγαῖο ἀδιαμφισβητήτως ὑπερτερεῖ σὲ ποσότητες ὑδατοπαροχῆς. Μάλιστα ὀρισμένα ρέματα, οἱ «λάκκοι» στὴ γλώσσα τῶν αὐτοχθόνων, θὰ μπορούσαν ἐπαξίως νὰ χαρακτηρισθοῦν γιὰ τὴ συμβολὴ τους ὡς παραπόταμοι τοῦ Μαρμαρᾶ, ὅπως αὐτὰ τοῦ Τρανοῦ Λάκκου στὴν Αὐλή, τοῦ Σαμάκοβου στὰ Δωμάτια, τῶν Καστανιῶν στὴ Μουσθενή, τοῦ Ἄμμου στὴ Μεσορόπη ἢ τοῦ Τσαλῆ στὸ Ποδοχώρι· δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖα ἡ παρουσία στὴ διαδρομὴ τους τῶν τόσων γεφυριῶν, πρωτίστως τῆς ὑστερης Τουρκοκρατίας, ὥστε νὰ διασφαλίζεται ἀπρόσκοπτα ἡ χερσαία ἐπικοινωνία.

26. Ὑποθέτω ὅτι ἀνῆκαν στοὺς Πιέρες καὶ ὄχι στοὺς Θασίους, ὅπως ὑποδεικνύει τὸ ἐδαφικὸ ἀνάγλυφο, ἀλλὰ τὴν παραπάνω ἄποψη δὲν τὴν τεκμηριώνουν τὰ δεδομένα μας.

Στά ανατολικά, ό μυχός τής πεδιάδας τών Φιλίππων, όπου διατάσσεται σήμερα ή Έλευθερού-πολη, άνήκει στή λεκάνή άποροής του Έγγίτη ποταμού. Παλαιότερα τά κάθε προελεύσεως ύδα-τα δημιουργούσαν τά τενάγη τών Φιλίππων —χωρίς νά αποκλείεται και σήμερα ή δημιουργία τους, όπως συνέβη και κατά τόν παρελθόντα χειμώνα (1998–99)—, αλλά τó ύπάρχον πυκνό δίκτυο άποξηραντικών τάφρων διασφαλίζει τήν παροχέτευση τών ύδάτων στόν Έγγίτη και παρέχει ίκανές έκτάσεις στή γεωργική εκμετάλλευση.

Τό δυτικότερο επίσης τμήμα τής χώρας τών Πιέρων [Γαληφός–Όρφάνι] βρίσκεται έκτός τής λεκάνης άποροής του ποταμού Μαρμαρά και τά επίγεια ύδατά του —άποκλειστικώς όμβρια— καταλήγουν στή θάλασσα μέ μικροχειμάρρους, χωρίς νά εμπλέκονται μέ τó παρακείμενο Δέλτα του Στρυμόνα.

Α3β. ΠΗΓΕΣ

Ή περιοχή χαρακτηρίζεται για τήν πληθώρα τών πηγαιών ύδάτων της: παντού σχεδόν αναβλύ-ζουν πηγές, είτε πρόκειται για καρστικά κεφαλάρια, είτε για «άμπουλες» στή μέση τής κοιλάδας: δα-σύσκια πλατάνια και συστάδες από λεύκες και άλλα ύδροχαρή φυτά σηματοδύουν άντιστοιχως τες ειδυλλιακές τοποθεσίες²⁷. Και πώς θα μπορούσε νά ήταν διαφορετικά, όταν πλαισιώνεται από δύο μεϊζονες ύδατοαμειντηρες, τó Σύμβολο και προπάντων τó Παγγαίο; Είναι τόσο μεγάλη ή δια-σπορά τών πηγών, πού χαρακτηριστικά άναφέρω ότι κατά τήν διάρκεια τής παρούσας έρευνας δέν ύπήρξε ποτέ πρόβλημα πού θά γίνει ή μεσημβρινή στάση: όπου και έν βρισκόμαστε, ύπήρχε πάντοτε πλησιόχωρα ένά καταφύγιο σκιās στόν μεσημεριανό ήλιο μέ τρεχούμενο νερό.

Στό άνατολικό τμήμα, αυτό τής Έλευθερουπόλεως, άντιστοιχως δύο άνεαες πηγές μέ σημαν-τική ύδατοπαροχή σηματοδοτούν τά δύο περάσματα πρós τήν κοιλάδα του Μαρμαρά: νότια αúτης τής Μπουζίνας και βορειότερα τó Έγίασμα στήν Έγία Παρασκευή.

Στήν κυρίως κοιλάδα άξιωμακούμενες —άπό Α πρós Δ—, μέ πρώτο κριτήριο τήν ποσότητα πα-ρεχομένου ύδατος, είναι τά κεφαλάρια Δύο Πηγές, ΑΝΑ άπό τά Κηπιά (εικ. 27), πού θεωρείται και ή άπαρχή του ποταμού Μαρμαρά, και ή πλησιόχωρη Καϊνάρτζα ή Νερό τής Παναγίας: στήν τελευταία μάλιστα βρίσκεται και τó άντλιοστάσιο για τήν ύδρευση τής Έλευθερουπόλεως.

Ή Αύλη επίσης διέθετε σημαντικές πηγές πού τά νερά τους άρδευαν τήν ευρύτερη περιοχή, κατανεμημένα σοφά κατά ήμέρες στα γύρω χωριά: Αύλη, Χρυσόκαστρο, Μεσιά και Μελίσσοκο-μείο. Μία λ.χ. άπό αυτές τες πηγές, τά Λιβαδούδια, κινούσε έπτά μύλους στή σειρά.

Ή Μουσθένη διέθετε τó κεφαλάρι στόν Αϊ-Γιάννη, άπό όπου και ύδροδοτείτο ό άρχαίος οίκισμός του Κουλέ (ΙΥΑ άρ. 23), ένω στόν κάμπο αναβλύζουν τó Καϊνάκι ή Χάνι [ΓΥΣ: Πηγή] και ή Έγία Παρασκευή. Στό Ποδοχώρι, και στα νότια κράσπεδα του Παγγαίου, αναβλύζουν τó Πουρι και ή Μάννα του Νερού: άπό τήν τελευταία ξεκινούν και τά κατάλοιπα ύδραγωγείου, πού είναι έμφανή σέ ίκανό μήκος, βόρεια άπό τó χωριό [βλ. ΙΥΑ άρ. 54].

Τή μεγαλύτερη ύδατοπαροχή πάντως είχε και έχει τó καρστικό κεφαλόβρυσο Μάννα, λίγα χι-λόμετρα ΒΒΑ άπό τó έρειπωμένο σήμερα Μικροχώρι/Άχατλάρ τής τ. κοινότητος Πλατανότοπου, μέσα στή βαθύσκιο λαγκάδα και σέ ύψόμετρο σχεδόν 500μ. (εικ. 15). Δέν είναι άλλωστε τυχαίο ότι άπό έδω ξεκινάει τó μεγάλο Νότιο ύδραγωγείο τής Άμφιπόλεως, ένω στή θέση ύψώνεται άκόμη άκέραια ή ύδατογέφυρα τής Τουρκοκρατίας.

Μικρότερες πηγές διαθέτει και τó Σύμβολο, τόσο στα κράσπεδά του, όπου και οί οίκισμοί, αλλά και στίς πλαγιές του: στα «όροπέδια» του ύπάρχουν επίσης άρκετά φρεάτα.

Άξιοσημείωτος είναι επίσης ό μεγάλος άριθμός φρεάτων πού βρίζεται μέσα στήν κοιλάδα και μάλιστα κατά μήκος του νεώτερου όδικού άξονα, του γνωστού άπό τους κατοίκους ως «Έγνατία»

27. Βλ. Σ. Βεργής.

(βλ. VΓ). Κατά κανόνα είναι ευρύστομα και με μικρό βάθος, αφού ο ύδροφόρος όριζοντας ήταν υψηλά. Σήμερα πληθώρα γεωτρήσεων για την άρδευση προκαλεί υπεράντληση των υπογείων υδάτων και ο ύδροφόρος όριζοντας έχει κατεβεί αισθητά· έτσι έχουν στερέψει και πηγές, όπως το Ντορτολούκι, νούτια από το Ποδοχώρι, που από την άλλοτε παρόδια κραταιά πηγή, με τις τέσσερις έκροές, και το Χάνι, σήμερα ο τόπος είναι ξηρός, ρυπαρός και ακούγεται μόνον ο ήχος της γεωτρήσεως.

Στο δυτικό τμήμα [Γαληψός-Όρφάνι] αντίθετως, δεν αναβλύζουν σημαντικές πηγές και αυτό είναι απόρροια της γεωμορφολογίας της παραθαλάσσιας αυτής περιοχής. Η ύδροδότηση εξασφαλιζόταν πρωτίτως από φρέατα.

ΙΙΒ. ΓΕΩΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

Β1. ΥΠΕΔΑΦΟΣ

Εάν είναι για κάτι πασιγνώστη ή περιοχή, αυτό είναι το υπέδαφός της με τον πλούσιο ορυκτό πλούτο, που την κατέστησε πολυθύλητη διαχρονικώς. Άλλωστε αυτό σήμερα άποτελεί και το μείζον πρόβλημα του έρευνήτου του παρελθόντος, αφού πρωτίτως κατά τις αὐτοψίες του εκλαμβάνεται ως θησαυροθήρας.

Κυριαρχούν οι κρυσταλλοσχιστώδεις μάζες του Παγγαίου, με γρανίτες, γνευσίους, σχιστολίθους και φλύσχη, ιδίως στο Σύμβολο. Σέ ανώτερο επίπεδο στο Παγγαίο αφθονούν και οι φλέβες λευκού μαρμάρου²⁸. Επιπλέον τὰ αξιολόγα σέ μεγέθη κοιτάσματα χρυσοῦ και ἀργύρου στο Παγγαίο ἀποτελοῦν τὴν ἰδιοποῖα διαφορὰ τῆς περιοχῆς²⁹. Δὲν ἔχουν ἐπισημανθεῖ, ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, ληγνιτοφόρα κοιτάσματα.

Ἀσφαλεῖς ἐνδείξεις ὑπάρχουν γιὰ τὴν παρουσία κοιτασμάτων χρυσοῦ στὶς νότιες πλαγιές τοῦ Παγγαίου και ἰδίως στὴ Μεσορόπη και τὸ Ποδοχώρι³⁰: διάσπαρτες σκωρίες —ἀδιευκρίνιστης συστάσεως—, πληθώρα στοῶν και φρεάτων, και ἡ ἔντονη ζωντανή προφορική παράδοση γιὰ συναφή εὐρήματα ἀποτελοῦν τοὺς μάρτυρες· στὴ Μουσθένη λ.χ. και πλησιόχωρα στοὺν ἀρχαῖο οἰκισμὸ ὑπάρχει στοὰ μεταλλείου (βλ. IVΑ ἀρ. 24). Στὰ Σιδηροχώρια, ἄλλοτε Ντεμερλί³¹, στοὺς βόρειους πρόποδες τοῦ Συμβόλου ἡ περιοχή βρεῖται ἀπὸ σκωρίες και οἱ πρεσβύτεροι ἀναφέρουν ὅτι ἀπὸ ἐδῶ μεταφέρονταν στο «Πράβι ἐπὶ Τουρκίας» σημαντικὲς ποσότητες σιδηρομεταλλεύματος (βλ. IVΑ ἀρ. 71). Ἀλλὰ και στὴ Φωλιά, στο Μυρτόφυτο ἢ τὸ Παλιὸ Κουτακάρ [IVΑ ἀρ. 69] εἶναι γνωστά τὰ σημαντικὰ κοιτάσματα σιδηροφόρου μεταλλεύματος³². Σήμερα δὲν ὑφίσταται στὴν περιοχή καμία συναφῆ παραγωγική δραστηριότητα. Ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ υπεδάφους περιορίζεται σὲ ἐξόρυξη μαρμάρου και ἰδίως σχιστολιθικῶν πλακῶν στὴν περιοχή τοῦ Ἀκροβουνίου· τὴν τελευταία ἐπέβαλε ὁ ἀρχιτεκτονικὸς συρμὸς νὰ πλακοστρώνουν τὰ πάντα ὡς «παράδοσιακά» —μέχρι και ἐπένδυση τοίχων— με σχιστολίθο, ἀποφέροντας ἀπὸ τὴ μία ἀπρόσμενα ὑψηλὰ εἰσοδήματα στὴν περιοχή, ἄλλὰ «ξεκοιλιάζοντας» ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀνεπανόρθωτα τὸ Παγγαῖο.

Β2. ΕΔΑΦΟΣ

Δὲν παρατηροῦνται ἰδιαιτερότητες στὴ σύσταση και ποιότητα τοῦ ἐδάφους, σὲ σχέση με τὴν εὐρύ-

28. Βλ. Ν. Λιάτσικας. Ο. Κρικέλλας 46-68. Δ. Λαζαρίδης, ΑΕΠ ἀρ. 5 σ. 6 & ἀρ. 13 σ. 6.

29. Βλ. Ο. Κρικέλλας· βλ. ἀκόμη Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *Μετάλλα* 493/8· πρβλ. Μ. Βαφελίδης κ.ά.

30. Βλ. Γ. Μαργάτος-Β. Ἀνδρονόπουλος 29-30· πρβλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *Μετάλλα* 496.

31. Βλ. Ο. Κρικέλλας 79-85. Ἄλλωστε τὸ νεώτερο τοπωνύμιο ἀποτελεῖ «μετάφραση» τοῦ παλαιότερου τουρκικοῦ, βλ. Lefort 143 s.v. *Démirlé*.

32. Βλ. Γ. Μαργάτος-Β. Ἀνδρονόπουλος 91, 61· πρβλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *Μετάλλα* 497.

τερη περιοχή, την υπόλοιπη δηλαδή ανατολική Μακεδονία³³. Στην επιφάνεια κυριαρχούν οι άργιλοι, οι αποθέσεις και ο φλύσχης. Άλλωστε μεγάλο μέρος της κοιλάδας συνίσταται από προσχωσιγενή εδάφη. Ός προς τη σύσταση υπάρχουν άμμοι ή άμμοαργιλάδες στην κοιλάδα, στα ύψώματα κυριαρχεί ο άργιλος και ο φλύσχης, ενώ δεν λείπουν και τα πηλώδη εδάφη στίς όχθες και ιδίως στίς έκβολές του Μαμαραά. Στην πλειονότητά τους τα εδάφη αυτά, ως άλλουβιακά και κολουβιακά (δευτερογενή), είναι πτωχά για γεωργική έκμετάλλευση, αλλά καθίστανται γόνιμα όταν άρδεύονται. Χαρακτηριστικές είναι οι άφηνήσεις των έγκατασταθέντων μετά το 1922 προσφύγων, που περιγράφουν μία ζωή δύσκολη άκριβως εξαιτίας της «φτωχής γής»: ο γεωργικός κληρος είχε όρισθεί ανά οικογένεια σε 12 στρέμματα, εξαίρεση ήταν τα 14. Γεωτρήσεις, λιπάσματα και μηχανική καλλιέργεια αύξησαν την παραγωγή, χωρίς όμως να θεωρείται προνομιούχος σήμερα ο γεωργός. Απόδειξη, ότι μεγάλες εκτάσεις εγκατελείφθηκαν τα τελευταία χρόνια, ακόμη και αυτές που είχαν καρποφόρα δένδρα [λ.χ. άμυγδαλιές]. Σε σχέση όμως με την υπόλοιπη Έλλάδα, δεν παρατηρείται εδώ το φαινόμενο των έντονων διαβρώσεων, τόσο έντονων, ώστε να αλλοιώνεται το έδαφος ανάγλυφο. Το πεδινό του εδάφους συμβάλλει στη σμίκρυνση του φαινομένου, ακόμη και όταν όλες σχεδόν οι πλαγιές του Παγγαίου δεν καλλιεργούνται πιά και οι αναλημματικοί τοίχοι των άγρων καταρρέουν άσυντήρητοι. Η ύπαρξη επίσης μικρής κτηνοτροφικής δύναμης στην περιοχή³⁴ —ιδίως αίγοπροβάτων— και η συνακόλουθη σπάνις των πυρκαγιών συντελεί έπιπλέον στη γρήγορη ανάπτυξη, έξάπλωση μακίας και δάσους, που κατέλαβαν τα άλλοτε καλλιεργήσιμα εδάφη, αυξάνοντας τη δασοκάλυψη και περιορίζοντας τις διαβρώσεις.

III. ΚΛΙΜΑ

Το κλίμα χαρακτηρίζεται ως εύκρατο μεσογειακό. Παρότι η κοιλάδα του Μαμαραά περικλείεται από όρεινους όγκους και το τοπικό μικροκλίμα θά προσidiaζε στο ήπειρωτικό, όμως οι θαλάσσιες πνοές από τα ανατολικά, που εισέρχονται άπρόσκοπτα στα ένδοτερα, το επηρεάζουν σημαντικά και του προσδίδουν μεσογειακό χαρακτήρα. Οι βροχοπτώσεις είναι συχνές και η βροχομετρική στάθμη έμφανίζει άξιοσημείωτα έτήσια ύψη³⁵. Δεν είναι επίσης άσυνήθιστο φαινόμενο οι θερινές θερμικές καταιγίδες³⁶.

Οι χιονοπτώσεις είναι κανόνας και από τον Νοέμβριο έως τουλάχιστον τα μέσα Μαρτίου το Παγγαίο παραμένει χιονοσκεπές, αντίθετως με το κατά πολύ χαμηλότερο και πλησιέστερα στη θάλασσα Σύμβολο, που δεν κρατάει για πολύ τα χιόνια του. Οι βοριάδες που κατεβαίνουν από το Παγγαίο τον χειμώνα είναι δριμείς και κύριο αίτιο για τις χαμηλές θερμοκρασίες.

Το ανατολικό τμήμα, αυτό της Έλευθερουπόλεως, είναι άποκλεισμένο εκ της θέσεώς του από τις θαλασσινές πνοές και το κλίμα του, όπως και του υπόλοιπου λεκανοπεδίου των Φιλίππων, χαρακτηρίζεται ως τυπικό ήπειρωτικό³⁷. Ο χειμώνας είναι όπωσδήποτε δριμύτερος, ενώ συχνοί είναι οι παγετοί και οι πρωινές όμίχλες, που καλύπτουν τα πάντα.

Σε γενικές γραμμές το κλίμα σήμερα πρέπει να είναι ίδιο με αυτό κατά την άρχαιότητα. Δεν υπάρχουν μνείες της άρχαίας γραμματείας για το μικροκλίμα της περιοχής, αλλά οι παράγοντες διαμορφώσεώς του παραμένουν οι ίδιοι, όποτε δεν τεκμηριώνεται η δραστική διαφοροποίησή του.

33. Περβλ. Δ. Λαζαρίδης, ΑΕΠ άρ. 5 σ. 7 & άρ. 13 σ. 6. Παραμένει χρήσιμο το λήμμα «Έλλάς» στη Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαίδεια [Π. Δρανδάκη], τόμ. 10ος, σ. 28κ. [κεφ. Γεωλογία].

34. Βλ. ΕΣΥΕ Άπογραφή 1991 [1998] σ. 519 σε σύγκριση με τα δεδομένα του 1981 [άδημοσίευτα και προσβάσιμα από τις μηχανογραφικές καταστάσεις]: πρβλ. και ΕΣΥΕ, Γεωργική Στατιστική 1996 & Παραγωγή 1999: τα δεδομένα δυστυχώς παρέχονται κατά Νομούς και έτσι δεν είναι έμφικτη ή πρόσληψη άκριβους εικόνας.

35. Βλ. βροχομετρικούς δείκτες τελευταίων ετών της ΕΜΥ: πρβλ. Δ. Λαζαρίδης, ΑΕΠ άρ. 20 'Επίμετρο 2.

36. Βλ. Η. Μαριολόπουλος.

37. Βλ. Η. Μαριολόπουλος 334κ. Δ. Λαζαρίδης, ΑΕΠ άρ. 5 σ. 8.

IIΔ. ΧΛΩΡΙΔΑ–ΠΑΝΙΔΑ

Ειδικώς για την περιοχή αναφοράς δὲν ὑπάρχει οὔτε μία μνεία τῆς ἀρχαίας γραμματείας γιὰ τὴ χλωρίδα ἢ τὴν πανίδα τῆς. Ὑποθέτουμε ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχουν ἀλλαγές στὴ χλωρίδα. Ὅπως δὴποτε τὰ δάση σὲ ἀρκετὰ σημεῖα θὰ ἦταν πυκνότερα. Ἐπίσης σήμερα παρατηρεῖται εἰσαγωγή καὶ καλλιέργεια φυτῶν, «ξένων» μὲ τὴν περιοχή, ὅπως ὁ καπνός —ποὺ σὲ ὀρισμένα χωριά τείνει νὰ γίνει μονοκαλλιέργεια— ἢ οἱ φουντουκιές³⁸.

Στὰ ὀρεινὰ κυριαρχεῖ τὸ ἔλατο, ἢ ὄξυα ἢ ἡ ἄγρια πεύκη· χαμηλότερα τὸ πλατάνι, ἰδίως στὶς λαγκαδιές, ἢ λεύκα καὶ λιγότερο τὸ κυπαρίσσι³⁹. Ἀπὸ τὰ καρποφόρα οἱ καστανιές καὶ καρυδιές καὶ χαμηλότερα ἰδίως οἱ ἀμυγδαλιές καὶ λιγότερο οἱ μουριές καὶ συκιές⁴⁰. Τὰ τελευταῖα χρόνια πολ- λές μεσόγειες ἐκτάσεις ἔγιναν ἐλαφύφρες, καὶ μάλιστα ἀρδευτικές, προνόμιο παλαιότερα μόνο τῆς παραλιακῆς ζώνης, ὅπου ἀπαντῶνται καὶ φυτεῖς μὲ ἐσπεριδοειδή.

Μὲ βάση τὶς προφορικές μαρτυρίες, ὑποθέτουμε ὅτι παλαιότερα πρέπει νὰ κατελάμβαναν ση- μαντικὴ ἔκταση οἱ ἀμπελοφυτεῖς⁴¹. Σήμερα ἔχουν περιορισθεῖ κατὰ πολὺ καὶ ἰδίως τὰ οἶνοπαρα- γωγικὰ ἀμπέλια, ὥστε νὰ σπανίζει τὸ σπιτικό κρασί· ἀντιθέτως φυτεύθηκαν ἀρκετοὶ ἀμπελώνες μὲ ἐπιτραπέζια σταφύλια καὶ μάλιστα ἐξαγωγῆς, ὅπως στὰ ὑψίπεδα τοῦ Συμβόλου.

Οἱ ἄγριοι, καὶ ἰδίως οἱ ἀρδευτικοί, καλλιεργοῦνται μὲ καλαμπόκι, καπνὸ, τριφύλλι, βρώμη ἢ καὶ σπανιότερα κριθάρι· ἡ σπορὰ τῶν δημητριακῶν ἔχει ἐκλείψει. Ἐχουν μειωθεῖ ἐπίσης αἰσθητὰ τὰ ποτιστικὰ περιβόλια (μπαξέδες) γιὰ τὰ ἀπαραίτητα ψυχανθῆ, λαχανικά, ντομάτες κ.ά.⁴²

Ἡ πανίδα πρέπει νὰ ἔχει ὑποστεῖ ἀξιοσημείωτες ἀλλαγές, ποὺ ἐπικεντρῶνονται πρωτίτως στὴν ἔκλειψη εἰδῶν: δὲν ὑπάρχουν λ.χ. πλέον ἀρκοῦδες ἢ ἀργιογούρουννα, ἐνῶ καὶ οἱ λύκοι ἐμφα- νίζονται περιστασιακῶς. Ἐπιπλέον τὸ ἀνεξέλεγκτο καὶ παρὰ νόμο κυνήγι ἔχει διαταράξει ἀνεπα- νόρθωτα τὴ βιολογικὴ ἀλυσίδα, ἐνῶ ἡ ἀλόγιστη χρῆση φυτοφαρμάκων ἐξολοθρεῖ τὴν ὀρνιθο- πανίδα. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πάντως τὸ κυνήγι θὰ ἀποτελοῦσε σημεῖον αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μὴ οὐκ ἀπομακρυνόμενου ἀπὸ τὴν οἰκονομία⁴³.

Ἡ οἰκόσιτη πανίδα ἔχει μειωθεῖ δραστηκῶς, ἀφοῦ δὲν συμφέρει πλέον οἰκονομικῶς ἡ διατήρη- ση ζώων· ἄλλωστε εἶναι εὐκόλη ἡ προμήθεια κάθε εἶδους τυροκομικῶν προϊόντων καὶ μάλιστα σὲ ἀνταγωνιστικὴς τιμές⁴⁴. Ὅσοι διατηροῦν ζῶα τὸ κάνουν ἀπὸ προσήλωση στὴν «παράδοση», δια- τροφικὴ συνήθεια ἢ ἔστω ἀπὸ «κεκτημένη ταχύτητα». Μὲ τὶς ἐπιδοτήσεις τῆς ΕΕ ἐμφανίσθηκαν στὴν περιοχή καὶ ὀρισμένες κτηνοτροφικὲς μονάδες, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποτελέσουν κανόνα, ἀλλὰ ἐξαίρεση. Δὲν ὑπάρχουν ἐπίσης πλέον ὑποζύγια· ὀρισμένα παραμένουν ἀκόμη, ὅχι γιὰ χρηστικὸ σκοπὸ, ἀλλὰ γιὰ καθαρὰ συναισθηματικὸς λόγους τῶν κτητόρων τους.

38. Οἱ πληροφορίες μου ὑποδεικνύουν ὅτι οἱ φουντουκιές ἦλθαν μὲ τοὺς πρόσφυγες, χωρὶς πάντως νὰ ἔχω τεκ- μηρίῳσι αὐτὴ τὴν παρατήρηση.

39. Βλ. καὶ χάριτες Γ. Μανρομάτη, Ὑπ. Γεωργίας: «υπομεσογειακὴ διάπλαση».

40. Βλ. ΕΣΥΕ, Γεωργικὴ Στατιστικὴ 1996, Παραγωγή 1999 & Ἐκτάσεις 1999: ἰσχύει ἡ παρατήρηση τῆς ἐδῶ σημ. 34.

41. Βλ. καὶ Γ. Α. Πίκουλας, 9ο Τριμῆρο Ἔργασίας ΠΤΙ ΕΤΒΑ: *Τέχνη καὶ τεχνικὴ στὰ ἀμπέλια καὶ τοὺς οἶνους τῆς Β. Ελλάδας...*

42. Βλ. τὴ σχέση μὲ τὴν πρωτογενὴ παραγωγή τῆς οἰκιστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὴ Γ. Μήτσου, *Παγγαῖο* 1990.

43. Ἐμμεση εἰκόνα τῆς πλούσιας τότε πανίδας παρέχουν καὶ τὰ γνωστὰ ἀνιδογραφήματα, διάσπαρτα σχεδὸν παν- τοῦ, ποὺ συχνὰ τὶς παραστάσεις τοὺς μονοπωλοῦν ζῶα, πρβλ. Ν. Μουτσόπουλος 1969.

44. Βλ. σημ. 34.

III. ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Ἡ περιοχή κατοικεῖται ἤδη ἀπὸ τὰ νεολιθικά χρόνια καὶ μάλιστα ὑπάρχουν σημαίνουσες οἰκιστικὲς ἐγκαταστάσεις αὐτῆς τῆς ἐποχῆς⁴⁵. Ἀντιπροσωπεύεται ἐπίσης ἐπαξίως μὲ κεραμικά εὐρήματα καὶ ἡ Πρώιμη Ἑποχὴ Σιδήρου.

Ἡ κάθοδος τῶν Μακεδόνων στὴν Πιερία, στὰ μέσα περίπου τοῦ 7ου αἰώνα, θὰ ἀναγκάσει τοὺς Θράκες Πιέρους νὰ μετακινήθουν ἀνατολικότερα ἀπὸ τὸν Στρυμόνα καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν ὡς πρόσφυγες στὴν ἐδαφολογικῶς ὀριζόμενη μὲ εὐκρίνεια ἀπομονωμένη κοιλάδα τοῦ Μαρμαρᾶ, μεταξὺ Παγγαίου καὶ Συμβόλου, καὶ στὰ ἐγγύτατα πέριξ⁴⁶. Οἱ Πιέρους προφανῶς μὲ τὴ σειρὰ τους ἐπέβαλαν στὴ συγκεκριμένη περιοχή τὴν κυριαρχία τους *de facto* καὶ ὄχι *de jure*, ἀποσπώντας τὴν ἀπὸ ἄλλα θρακικά φύλα.⁴⁷

Ἡ Θάσος ἐλέγχει τὰ παράλια τῆς περιοχῆς, ὅπου ἔχει ἐδραιώσει πρὸ πολλοῦ τὴν Περαιὰ τῆς⁴⁸. ἡ ἔξοδος λοιπὸν πρὸς τὴ θάλασσα, ἂν ὄχι ἐλεγχόμενη, δὲν εἶναι πάντως ἀπολύτως ἀπρόσκοπτη. Ἐπιπλέον στὰ ἀνατολικά ὑπάρχει τὸ ἰσχυρὸ ἔρεισμα τῶν θασιακῶν Κρηνίδων. Οἱ πηγὲς σιωποῦν καὶ δὲν ὑπάρχουν πληροφορίες γιὰ τὶς σχέσεις —ἀσχέτως τῆς φύσεώς τους, εἰρηνικὲς ἢ ὄχι— μεταξὺ Πιέρων καὶ Θασίων. Προσφάτως πάντως, μὲ βάση τὰ ἀνασκαφικά ἀρχαιολογικά δεδομένα ἀρχισαν νὰ ἀνιχνεύονται οἱ οἰκονομικὲς ἐπαφὲς τῶν δύο γειτόνων, ἀφοῦ τὰ εἰσηγμένα κεραμικά καὶ τὰ λοιπὰ τεχνουργήματα δὲν παύουν νὰ εἶναι ἕνας ἀδιάψευστος μάρτυρας τῶν ἀνταλλαγῶν τους⁴⁹.

Ὑποθέτουμε πάντως βάσιμα ὅτι κάποιος διακανονισμὸς μὲ τοὺς Θασίους γιὰ τὴν κοινὴ ὄροθετικὴ γραμμὴ θὰ ἦταν ἀναγκαῖος. Πιθανότατα κάπου στὴ σημερινὴ Κάριανη θὰ πρέπει νὰ βρισκόταν ἡ μεθόριός τους, ἀκριβῶς στὴ μέση τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ τοῦ Πιερικοῦ Φάγρητος καὶ τῆς Θασιακῆς Γαλιψοῦ [=Γαῖδουρόκαστρο]⁵⁰.

Ἡ ἔλευση καὶ ἐδραίωση τῶν Περσῶν στὴν περιοχή, ἤδη ἀπὸ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 6ου προχριστιανικοῦ αἰώνα, ἀλλάζει τὰ δεδομένα· ἀδιαμφισβητήτως ὁ τόπος γνωρίζει γιὰ πρώτη φορὰ μία ὑποτυπώδη, ἔστω, πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἐνότητα⁵¹. Οἱ Πιέρους, ὄντας κατὰ κάποιον τρῶπο

45. Βλ. Δ. Γραμμένος, *Νεολιθικὲς ἔρευνες στὴν Κεντρικὴ καὶ Ἀνατολικὴ Μακεδονία*, Ἀθήνα 1991, 99–106· πρβλ. I. Ἀσιάνης, *Ἡ προϊστορία τῆς Μακεδονίας I. Ἡ Νεολιθικὴ ἐποχὴ*, Ἀθήνα 1992, 276/7.

46. Βλ. N. Hammond, HM I 193, 203, 416/8, 437/8.

47. Δὲν γνωρίζουμε πάντως, ἐὰν ἀπέσπασαν τὴν περιοχή ἀπὸ τοὺς Ἡδωνοὺς, ὅπως πιθανολογεῖ ἡ M. Νικολαΐδου-Πατέρα, *Τοπογραφία* 309. Ὁ N. Hammond [HM I 478] ὑποθέτει ὅτι: “they may have gone by sea and joined some related tribe near Mt. Pangaeum, because by origin they [sc. Pieres] were Cicones...”· πιθανότερη νομίζω πρὲς πει νὰ θεωρεῖται ἡ ἀπὸ ἑξορᾶς καταφυγὴ τους στὴν περιοχή.

48. Βλ. D. Lazaridis, Thasos 16. Πρβλ. P. Collart, Philippos 72κξ.

49. Βλ. λ.χ. τὶς μελέτες τῶν Z. Μπόνια–J. Perreault. Πρβλ. καὶ L. Loukopoulou, Thrace 185κξ.

50. Βλ. γιὰ τὴν ταύτιση τῆς Γαλιψοῦ P. Perdrizet, BCH 18(1894)440κξ. P. Collart–P. Devambez, BCH 55(1931)193 κξ. Γ. Μπακαλάκης–Γ. Μυλωνᾶς, AE 1938, 53/9. AA 16(1960) [1962] Χρον. 218· AA 27(1972) [1977] B2, 525/7, πίν. 459–461· AA 29(1973–74) [1980] B3, 785/6, πίν. 576α–δ· AA 37(1982) [1989] B2, 325/6. F. Papazoglou, VM 398/9. Πρβλ. καὶ B. Δημητριάδης, ΝομΧρον 3(1974)32/3.

51. Βλ. X. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, *Αρχαία ιστορία καὶ αρχαιότητες*, Ἡ Καθημερινή, ἑπτὰ ἡμέρες 7.5.2000: Το χρυσοφόρο Παγγαίο, σ. 6/7.

υπήκοοι του μεγάλου βασιλέα, ακολουθήσαν έκόντες άκοντες την έξωτερική πολιτική των Περασών και άπετέλεσαν έφαλτήριο για τους Μηδικούς πολέμους. Χάρις στους τελευταίους, διαθέτουμε το πολύτιμο χωρίο του Έρροδότου (VII 112–115), όταν από την περιοχή διήλθε το 480 π.Χ. ο Ξέρξης. Είναι μάλιστα ένδεικτικό των σχέσεων των Πιέρων, αλλά και των ύπολοιπων Θρακών, με τους Πέρσες ο σεβασμός που έπέδειξαν στην όδο διελεύσεως του Ξέρξη (Έρροδ. VII 115, 3): έντυπωσιασμός, αναγνώριση και ύποταγή στον μεγάλο βασιλέα. Η τότε καταστροφή του Φάργητος, που τεκμηριώνεται από τά άρχαιολογικά δεδομένα του, θά άπετέλεσε ένα παροδικό έπεισόδιο, χωρίς σημαίνουσες συνέπειες⁵². Έποθέτουμε πάντως ότι οι Μηδικοί άγώνες δέν είχαν καταλυτικά, και το κυριότερο παγιωμένα, άποτελέσματα για την περιοχή· λ.χ. δέν πρέπει νά άλλαξε το status μεταξύ Πιέρων και Θασίων.

Ο Κίμων καταλαμβάνοντας την Ήϊώνα το 476, παρά την πολυθρόνητη αντίσταση του Βόγη (Έρροδ. VII 107, 113. Θουκ., Κίμων 7), θέτει και τυπικά το τέλος της περισικής κυριαρχίας στον βορειοελλαδικό χώρο, αλλά ταυτοχρόνως σηματοδοτεί και την άπαρχή των άθηναϊκών βλέψεων στην περιοχή. Όταν οι Άθηναίοι θά άποφασίσουν νά συμπεριλάβουν το Δέλτα του Στρυμόνα στίς κτήσεις τους και παρά τίς άρχικές άποτυχίες καταφέρουν το 437 π.Χ. νά έδραιώσουν την έξουσία τους με τη νεοπαγή Άμφίπολη [Θουκ. IV 102], τότε τα πράγματα αλλάζουν άρδην. Στο έξις οι Πίερές δέχονται ισχυρή πίεση στα εύπρόσβλητα δυτικά τους έδάφη. Δέν ύπάρχουν δυστυχώς στοιχεία από την αυτονόητη έπεκτατική πολιτική των άποίκων σέ βάρος των Πιέρων, αλλά για την Άμφίπολη προφανώς ήταν ζωτικής ανάγκης ή έξασφάλιση του περιγύρου χώρου: δέν πρέπει νά μάς διαφεύγει ότι ο Φάργης απέχει μόλις 8.5χλμ. από τά τείχη της. Οι ένδειξεις λουπόν ύποδεικνύουν ότι γρήγορα μεγάλο μέρος της χώρας των Πιέρων, άν όχι στο σύνολό της, περιελήφθη στην έπικράτεια των Άμφιπολιτών. Είναι άγνωστο πάντως, έν αν αυτό έγινε με την πειθώ των όλων· δέν πρέπει όμως νά άποκλείσουμε και την περίπτωση της συνδιαλλαγής και τη συνακόλουθη έξελικτική προσάρτηση από τον ισχυρότατο οικονομικά γείτονα με τά τόσα θέληγτρα. Πρέπει πάντως νά θεωρείται άδιαμφισβήτητο πώς οι Πίερές ύποκύντουν και προσαρτώνται, όταν μετά τά μέσα του 4ου αϊ. ή Άμφίπολη καθίσταται σημαίνουσα πολεμική βάση του Φιλίππου Β'.

Η ίδρυση των Φιλίππων, με τη μετεξέλιξη των Κρηνίδων, δέν πρέπει νά είχε συμπαρομαρτούντα άποτελέσματα για τους Πίερές στα άνατολικά. Άλλωστε και οι δύο περιοχές στο έξις άποτελούν κτήσεις του Φιλίππου Β' και οι δύο, Πίερές και Φιλιππίσιοι, είναι υπήκοοι της ίδιας άρχης και ή άυτονομία τους, πού θά μπορούσε νά δημιουργήσει συνοριακές διαμάχες και προστριβές, δέν ύφίσταται πλέον· κάτω άνάλογο δηλαδή ως έξέλιξη, με ό,τι πιθανολόγησα ότι συνέβη το διάστημα των Μηδικών πολέμων.

Το έπόμενο σημείο καμπής για την ιστορία του τόπου είναι ή ίδρυση της Colonia Victrix Philippensium⁵³ το 42 π.Χ. Η νεοπαγής άποικία έχει ανάγκη για ένα διευρυμένο territorium. Εύτυχώς, όπως προανέφερα, τά διάφορα εύρήματα συνέβαλαν στο νά έχουμε έπαρκέστερη εικόνα στον καθορισμό των όρίων της ρωμαϊκής άποικίας. Είναι πλέον σαφές ότι ή Colonia Iulia Augusta Philippensis «κατείχε» περισσότερο από το μισό άνατολικό τμήμα της Πιερίας κοιλάδας, σχεδόν τά δύο τρίτα, καθόλη τη μεταχριστιανική ρωμαιοκρατία⁵⁴.

52. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 10Β(1996) [1997] 840· πρβλ. έπιπλέον το κεφ. VΑ1.

53. Η άποικία ιδρύθηκε ως Colonia Victrix Philippensium, μετονομάσθηκε Colonia Iulia Philippensis με την έγκατάσταση νέων άποίκων και το 27 π.Χ. σέ Colonia Augusta Iulia Philippensis ή Colonia Iulia Augusta Philippensis, ένν από τά μέσα του 2ου αϊ. μ.Χ. σέ Colonia Philippensium· βλ. για τά όνόματα της άποικίας Δ. Λαζαρίδης, ΑΕΠ άρ. 20 § 129.

54. Βλ. για τά όρια της Colonia Iulia Augusta Philippensis P. Perdrizet, BCH 21(1897)536–543, P. Collart, Philippes 274–285, Δ. Λαζαρίδης, ΑΕΠ άρ. 20 σσ. 3–5 § 9–18 και F. Papazoglou, BCH 106(1982)89–106· πλήρης θεώρηση ό P. Pilhofer I 52–67. Πρβλ. και Α. Santoriello – M. Vitti, Άρχαία Μακεδονία VI 2, 987–1001. Βλ. Παραρτήματα VI 4.

Οί τρεῖς παλαιοχριστιανικὲς βασιλικαὲς στὴν περιοχὴ —Ἅγιος Νικόλαος Ἐλευθερουπόλεως, Καϊνάργτζα Κηπιῶν, Παλιοκλήσια Λεύκης Ποδοχωρίου— καὶ οἱ χριστιανικὲς ἐνεπίγραφες ἐπιτύμβιες στῆλες, εὐρήματα ἀπὸ διάφορες θέσεις τῆς περιοχῆς, σηματοδοτοῦν τὴ νέα ἐποχὴ.

IV. Η ΕΡΓΑΣΙΑ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

IVΑ. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΘΕΣΕΩΝ

IVΒ. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ

1. Πανόραμα πρὸς τὰ Α ἀπὸ τοῦς πρόποδες τοῦ Παργγίου: 1. Παλιάμπέλα 2. Βαρδολή τ' Ἀμπέλι 3. Ἁγία Παρασκευή 4. Μπουζίνα· στὸ ζέντρο ἡ Ἐλευθεροπόλη
[φωτ. Γ. Α. Π.: 2.6.99]

2. Τα Παλάτια από τα ΔΒΑ, τους ποταμούς του Περγίου [φωτ. Γ. Α. Π.: 2.6.99]

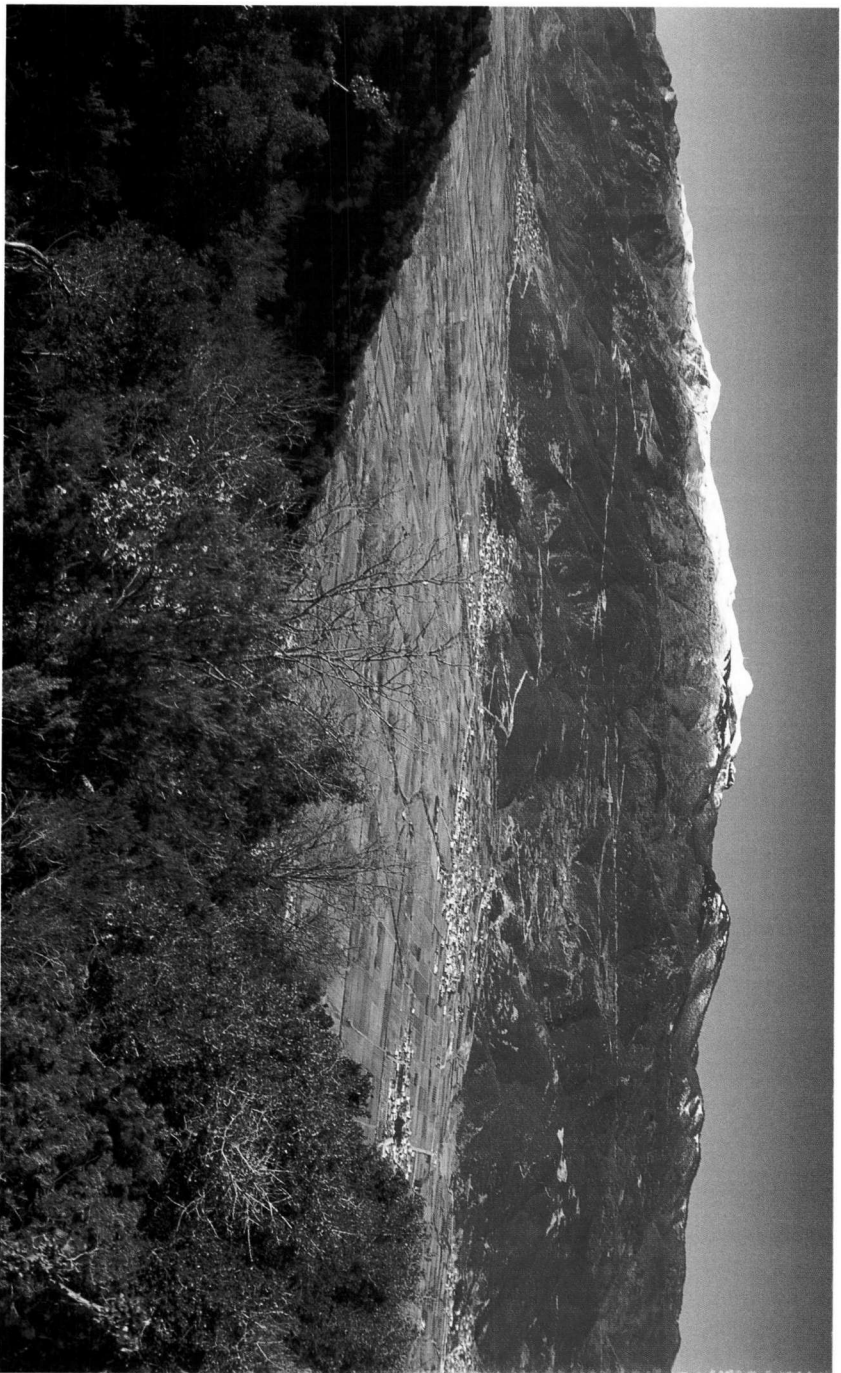
3. Από το Βαφδαλί τ' Αιπέλι ή θέα προς τα ΝΔ. Αριστέρα ή διάβρωση της Άγιάς Παρασκευής και δεξιά ή Παλιρά· στο βάθος τὸ Σιμβόλο [φωτ. Γ. Α. Π.: 2.6.99]

4. Η όντολογία Πιερίδ και το Παγγαίον από το Σιδηφόρο. 1. Διάβαση Άγιος Πασκουάλης 2. Διάβαση Μπουζίνης 3. Κάστρο 4. Πλαγιά δεξιά το Άσχοφορι
[φωτ. Γ. Α. Π.: 27.1.00]

5. Ἡ ἀνατολική Περίοδος, ἀνάμεσα Ἀγοροῦνι καὶ Κηριά, ἀπὸ τὸ Σύνβολο: 1. Παλιὰ 2. Διάβαση Ἀγίας Παρασκευῆς 3. Ἐρὸ Αἰλανεῖτου
στὸ βάθος ἡ πεδιάδα τῶν Φιλίππων [φωτ. Γ. Α. Π.: 27.1.00]

6. Η νεκρωτική Πεδιάδα και το Παγγαίο όρος από το Σητερό. Δεξιά Χιονόσκατρο, Μεσσήνη, Αύλη, Μεταμορφωμένο, Πυργόβου, Δομάτιο [φωτ. Γ. Α. Π.: 27.1.00]

7. Ἡ δυτικὴ Πιερία καὶ τὸ Παργαῖον ἀπὸ τὰ Παλαιολήφια Ποδοζωρίων· ἀπὸ τὰ δεξιὰ Μονοθένη, Πλατανότοπος, Ποδοζῶρι [φωτ. Γ. Α. Π.: 26.1.00]

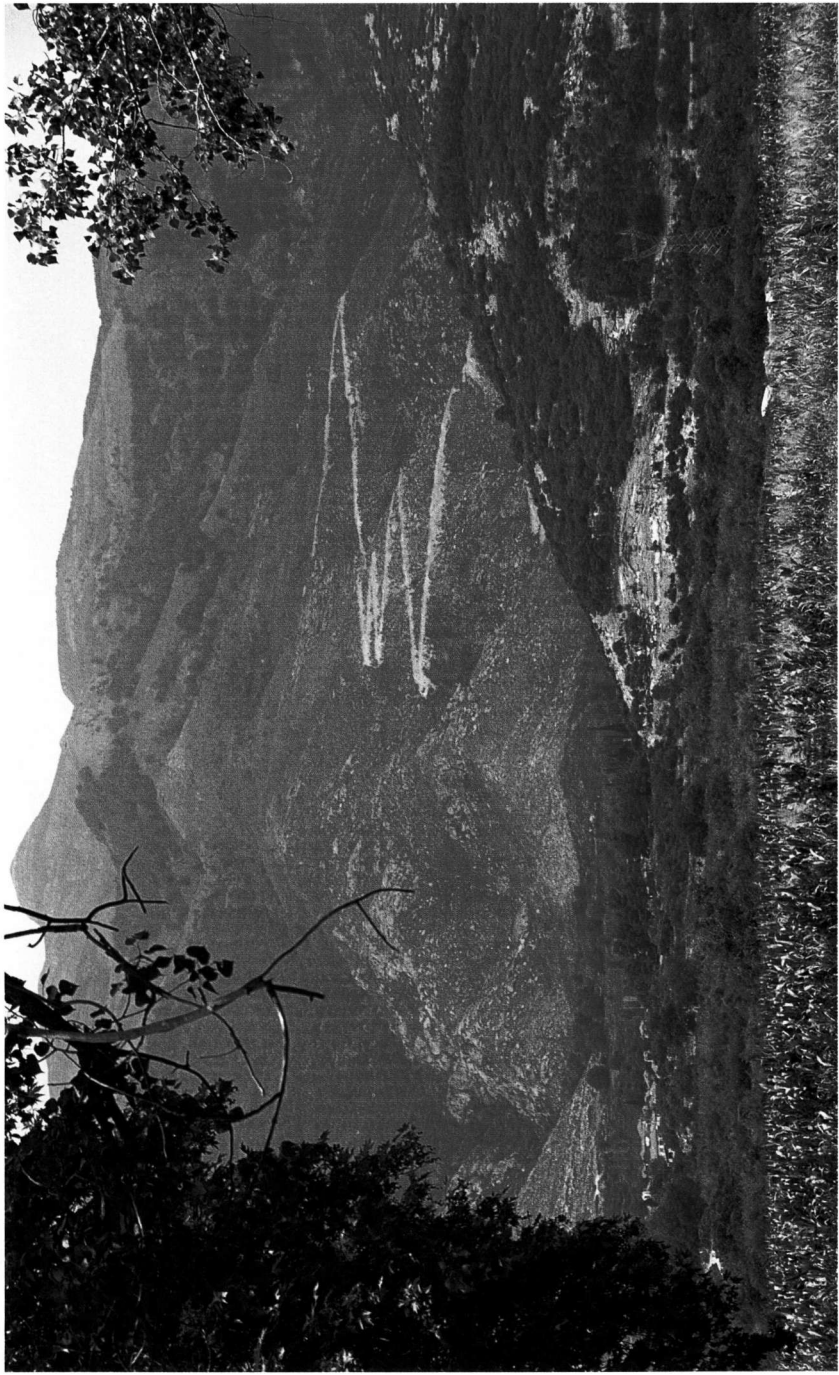
8. Η ορυζοτόπη Πιερίδων λίπη ἀπὸ τοῦς Κολέδες Κοζανωζογίου [φωτ. Γ. Α. Π.: 3.6.99]

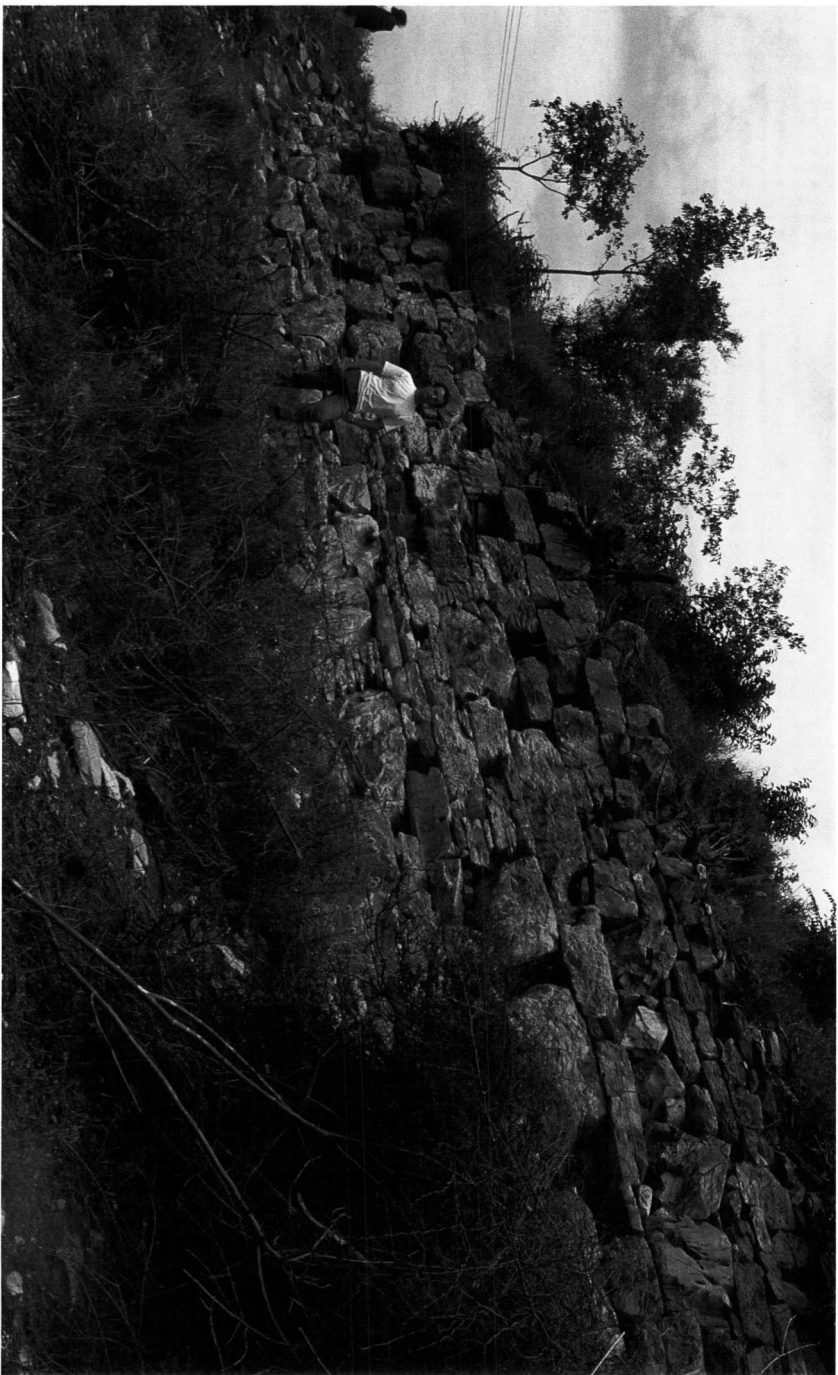
9. Τὸ ἱερὸ τοῦ Αὐλωνεΐτου ἀπὸ τὸ Σύμβολο [φωτ. με τηλεφωτὸ 200mm Γ. Α. Π.: 27.1.00]

10. Ο Κούβας της Μουσιθένης, Πέργαμος, από τὰ ἀνατολικά [φοτ. Γ. Α. Π.: 14.7.92]

11. Ό Κούλες τῆς Μουσθένης, Πέργαμος, ἀπὸ τὰ νότια, τὴν Ἁγία Παρασκευὴ [φωτ. Γ. Α. Π.: 15,792]

12. Τὸ νότιο τείχος τοῦ Κοῦβέ της Μορονένης [φωτ. Ε. Γκαρούα: 14.7.92]

13. Κούλες Μονοθένης: η τειχοδομία του νότιου σκέλους [φωτ. Γ. Α. Π.: 1.6.99]

14. Κουζές Μονοδέβης: ὁ ΝΑ πύργος καὶ τὸ νεότερο ἀντιστάζον τείχος στὸ βάθος ἢ Πιεγία κοιλάδα καὶ τὸ Σητερόν [φωτ. Γ. Α. Π.: 14.7.92]

15. Ἡ λαγκάδα τῆς Μάννας, Μιζοσχόφει Πλάτανोटόπου· ἄριστερά ὁ ἐκβραχίσιος- γιά τὸν ὕδατα-οὐγγὺ [φωτ. Γ. Α. Π.: 28.1.00]

16. Μέγας Πλατυνοτόπου: τὸ ὄργανο τοῦ ὑδατοργανοῦ [φωτ. Γ. Α. Π.: 28.1.00]

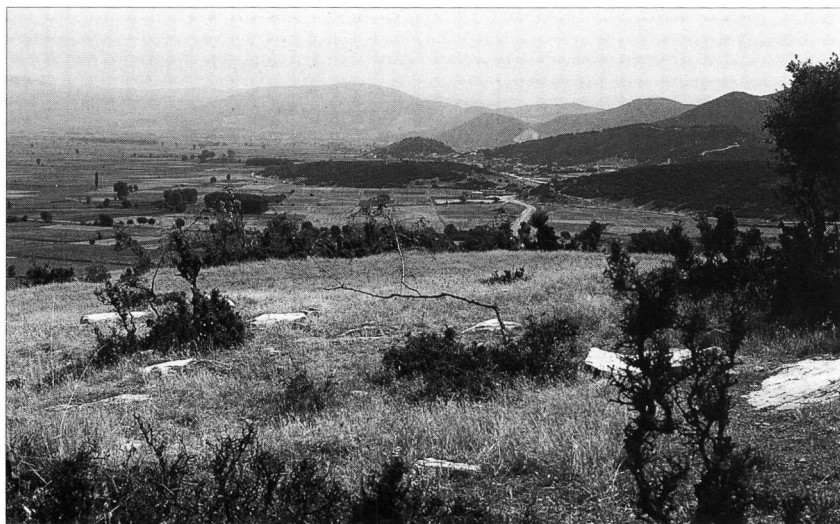
17. Μέγας Πλατυνοτόπου: τὸ ὄργανο τοῦ ὑδατοργανοῦ [φωτ. Γ. Α. Π.: 17.7.92]

ΙVΑ. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΘΕΣΕΩΝ

1. Παλιάμπελα [Μάλ-Τεπέ]
2. Άγιος Νικόλαος
3. Μπουζίνα
4. Μπουζίνα: Σίδερο
5. Άγία Παρασκευή-Άγίασμα
6. Κάστρο
7. Άνώνυμη
8. Πλαγιά
9. Άνώνυμη
10. Άνώνυμη
11. Δύο Βρύσες
12. Κακαβιά
13. Τσακίλ Μπαϊρ
14. Καϊνάρτζα ή Νερό της Παναγίας
15. Μπάρμπα-Λεόντη ή Γέφυρα
16. Γέφυρα Μεσιās
17. Κερχανάς
18. Χασλαμότοποι
19. Άνώνυμη
20. Βαλτούδα
21. Άνώνυμη
22. Κάστρο
23. Κουλές ή Άλωνάκι
24. Παναγίας τις Τρύπες
25. Αϊ-Γιάννης
26. Τσάλη ή Κάστρο
27. Τσομπάν Τσεσμέ ή Έρετέ Άλάν(α)
28. Καϊνάκι
29. Γεφύρια – Σάκοβα
30. Τσεσμέ Ντάγ
31. Έλϋδες
32. Λυκόπι
33. Χωραφούδια
34. Άγραμάδες ή Παλιοκλήσια
35. Μαχμούδας ή Γεφύρα
36. Σουσάματλα
37. Κάτω Κρικλή
38. Ίρίντα
39. Πεζούλια
40. Μονόλιθος
41. Γαϊδαρόκαστρο
42. Άγία Μαρίνα
43. Αϊ-Γιώργης
44. Άνώνυμη
45. Κοκκινόχωματα, Πέτρινη Γέφυρα
46. Ντορτολούκι
47. Λάκκος του Τσιφλικοῦ
48. Μάννα
49. Λάκκος του Τσιφλικοῦ
50. Έλιές
51. Ποδοχώρι
52. Τσακίλια
53. Γιαλίμα
54. Κοτζαμπάση τὰ Χωράφια
55. Ζαχαρία τὰ Χωράφια
56. Σικαλινιές
57. Παλιά Μαντριά
58. Παλιό Κοκκινόχωρι
59. Παλιά Λατομεία
60. Άρκουδότρυπα
61. Δεύτερη Κατηγορία [Νιψαθμπαχάρ]
62. Άμπέλια
63. Αῦλάκι ή Μπαξέδες
64. Άρμουδες
65. Παλιοκλήσια Λεύκη
66. Μοσούτσαλι
67. Τσεσμέ Ντερέ
68. Φλαμουριές
69. Παλιό Κοντο(ι)κάρι(ι)
70. Παλιόμυλος – Μονοκαρυδιά
71. Μπαρούνια
72. Σπηλιά του Κάπα
73. Κάτω Καγκέλια
74. Άγιος Γεώργιος
75. Καβαλιότ Τεπέ
76. Καϊνάκια
77. Άγία Παρασκευή
78. Κανόνι
79. Άνώνυμη
80. Κάστρο
81. [Βόρειο ὑδραγωγείο Άμφιπόλεως]

18. Τὰ Παλιάμπελα Ἐλευθερουπόλεως ἀπὸ τὰ ἀνατολικά [φωτ. Γ. Α. Π.: 30.11.00]

19. Παλιάμπελα Ἐλευθερουπόλεως: τὸ πλάτωμα τῆς κορυφῆς καὶ ἡ θέα πρὸς Α [φωτ. Γ. Α. Π.: 12.7.92]

Α/Α	1
ΕΙΚ.	1–2, 18–19
ΘΕΣΗ	Παλιάμπελα [Μάλ-Τεπέ]
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Ἐλευθεροῦπολη/Πράβι
ΔΗΜΟΣ	Δ. Ἐλευθεροῦπολης
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	ΑΔ 34(1979) [1987] Β2, 332
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Νικολαΐδου-Πατέρα, Τοπογραφία 311, 313. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλι- σμα.
ΟΔΗΓΟΣ	
ΑΥΤΟΨΙΑ	12.7.92, 2.6.99
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	

Ὁ περίοπτος λόφος μετὶ τὸ τοπωνύμιο Παλιάμπελα, παλαιότερο τοπωνύμιο Μάλ-Τεπέ, [ΓΥΣ: ἀνώ-
τατο ὑψόμετρο 145μ.], ἀκριβῶς στὴν ἀνατολική ἔξοδο τῆς Πιερίδος κοιλάδος καὶ στὸ νοτιότερο
σημεῖο τῆς πεδιάδος τῶν Φιλίππων, προσφέρεται φύσει καὶ θέσει γιὰ τὴν παρουσία οἰκισμοῦ. Τὰ συ-
ναφῆ εὐρήματα παρέχουν τὶς ἀποδείξεις.

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 34(1979) [1987] Β2, 332: Ἐντοπισμὸς τῆς θέσεως μετὰ ὑπόδειξη τοῦ
Θεοδ. Λυμπεράκη. Ἀρχαία ἀκρόπολη, κεραμεικὴ ἀπὸ τὴν Ὑστερὴ Νεολιθικὴ Ἐποχὴ, τὴν Ὑστε-
ρῇ Ἐποχῇ Χαλκοῦ ἔως καὶ ἑλληνιστικά, ρωμαϊκά· χαρακτηριστικὰ δοτράκα Πρώιμης Ἐποχῆς Σι-
δήρου [στριφτὲς λαβές, πλαστικὴ διακόσμηση], ἀρχαῖα [κύλικες, σκύφοι], ἑλληνιστικά [μεγαρικοὶ
σκύφοι, west slope]. Νεκροταφεῖο στοὺς ΔΒΔ πρόποδες τοῦ λόφου [στὸ ἀντρείσιμα πίσω/νότια
ἀπὸ τὸ πρᾶτῆριο κανσίμων (BP) τοῦ Σολωμοῦ].

Κατὰ τὴν ἀρχικὴ ἄποψη τῆς Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη πρόκειται γιὰ θρακικὸ πόλισμα, ποὺ θὰ
μποροῦσε νὰ ταυτισθεῖ μετὰ τὸν Φάγγητα.

Β. Πούλιος, ΑΔ 36(1981) [1988] Β2, 343/4, πίν. 233α:

Ι. 343: «Στὸ σύγχρονο νεκροταφεῖο τῆς Ελευθεροῦπολης ποὺ βρίσκεται στοὺς πρόποδες τῆς ἀρ-
χαίας ἀκρόπολης στὴ θέση “Παλιάμπελα”, βρέθηκε κιβωτιόσχημος τάφος πρῶιμων ἐλληνιστικῶν
χρόνων, ποὺ περιεῖχε θησαυρὸ 41 χάλκινων νομισμάτων (ΜΚαβ. Ν1334)». Ὅπως τεκμαίρεται ἀπὸ
τὶς ἐπόμενες ἀναφορές, ἀναγνωστὸν 11 ἀντὶ 41. Ἡ συγκεκριμένη ἀναφορὰ ταυτίζεται μετὰ τὰ λήμ-
ματα τῆς Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1ο[=ΑΔ 37(1982) [1989] Β2, 325: μνεῖα μόνον οἰκισμοῦ καὶ
τάφου] καὶ 2ο[=ΑΔ 39(1984) [1989] Β 272: μνεῖα τάφου μετὰ θησαυρὸ 11 χάλκινων νομισμάτων Φί-
λιππου Ε' καὶ Περώως (ΜΚαβ. Ν 1334)· βλ. καὶ Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 42/3]. Βλ. γὰρ
τὴν παρουσίαση τοῦ θησαυροῦ [11 χάλκινα νομίσματα] καὶ τοῦ κανθάρου, Πούλιος 1994, 119
[=NC 156(1996)258 ἀρ. 73]. Ὁ θησαυρὸς Ν 1334 περιλαμβάνει: 3 νομίσματα Φιλίππου Ε' καὶ 8
Περώας· χρονολογεῖται τὸ διάστημα 178–168 π.Χ.

ΙΙ. 343/4, πίν. 233α: «Στὸ λόφο βόρεια ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἀκρόπολη, βρέθηκε ἐπίσης μιὰ ἐπιτύμβια
ἐνεπίγραφη στήλη ἀπὸ οχιστόλιθο ποὺ σώζει τὴν ἐπιγραφή: Σωσικράτης/Κρωκίνα/Φαργήσιος
[ΜΚαβ. Α 1328]... 5ος–4ος π. Χ.» [=ΑΕΜΘ 1(1987) [1988] 348, εἰκ. 14. SEG 38(1988)656. ΒΕ 1990,
491 & 38. BCH 113(1989)655. ΑΕΜΘ 10(1996) [1997] 840, εἰκ. 15. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλι-
σμα 41· βλ. IVB 1]. Τὸ «βόρεια» ἀναγνωστὸν ΔΒΔ. Κατὰ τὴν τελευταία ἀποστολὴ στὴν περιοχὴ
[Νοέμβριος 2000] ἐξακριβώσα ἐπιτέλους τὶς ἀκριβεῖς συνθήκες εὐρέσεως τῆς ἐπιγραφῆς: βρέθηκε
κατὰ τὴ λαθρονασκαφὴ τάφου ἀπὸ τὸν Κάσκογλου, πρὶν ἀπὸ τουλάχιστον 30 χρόνια, ψηλότερα
καὶ ΝΑ ἀπὸ τὸ πρᾶτῆριο κανσίμων τοῦ Σολωμοῦ, στὸν λόφο· ἡ στήλῃ ἀποτελοῦσε λοιπὸν τὸ σῆμα
τοῦ τάφου, στὸν ὁποῖο ὑπῆρχαν ὡς κτερίσματα δύο «ζωγραφισμένα» ἄγγεια.

Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 43/7, εικ. 3: Στις ανατολικές παρυφές του λόφου Παλιάμπελα, Μαΐμου-Ντερέ το τοπωνύμιο της ευρύτερης περιοχής, δίπλα ακριβώς στο μαντρί του Λάζαρου Δεληφώτη, βρέθηκε το 1983 από τον Άντώνιο Ίακώβου ή Χεμώνα ενεπίγραφος αναθηματικός βωμός [βλ. IVB 1α]: παρεδόθη στην οικεία Έφορεία [Μ. Καβ. Α 1325] με ενέργειες του Θ. Λυμπεράκη. Ἡ Κουκούλη-Χρυσανθάκη, θεωρεί ότι προέρχεται «ἀπὸ τὸν οἰκισμό τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων» στὰ Παλιάμπελα. Τίποτε ὅμως δὲν ἀποκλείει, παρὰ τὸ βάρος τοῦ μνημείου, νὰ ἔχει μεταφερθεῖ αὐτὸ ἀπὸ τοὺς Φιλίππους.

Βλ. καὶ ἀναλυτικὴ παρουσίαση τοῦ οἰκισμοῦ στὴν Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα. Κατὰ τὴν αὐτοψία στὸν λόφο [12.7.92, 2.6.99] παρατηρήσαμε χειροποίητη ἄβαφη κεραμεικὴ τῶν προϊστορικών χρόνων καὶ κλασικὴ-ἐλληνιστικὴ κεραμεικὴ [μελαμβαφὴ δοτρακα, πινάκια, ἀρητινά, περγαμινά]: δὲν ἐντοπίσαμε ὀχύρωση. Ἡ ταύτιση μὲ τὸν Φάγγρητα —ἀπὸ ὅσο γνωρίζω— δὲν ὑποστηρίζεται πλέον. Πρβλ. καὶ IVA ἀρ. 78: Κανόνι Ὁρφανίου.

A/A	2
EIK.	
ΘΕΣΗ	Ἅγιος Νικόλαος
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Ἐλευθεροῦπολη/Πράβι
ΔΗΜΟΣ	Δ. Ἐλευθεροῦπολης
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	ΑΔ 29(1973–74) [1980] Β3, 841/2, πίν. 632β–στ
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	Θ. Χ. Ἀλιπράντης
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Νικολαΐδου-Πατέρα, Τοπογραφία 313: μνεία
ΟΔΗΓΟΣ	
ΑΥΤΟΨΙΑ	19.6.92, 12.7.92, 22.11.96, 2.6.99, 30.11.00
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	

Οἱ ὑπάρχουσες ἐνδείξεις συνηγοροῦν ὅτι στὰ ἀνατολικά κράσπεδα τῆς Ἐλευθεροπόλεως, στὴν περιοχή τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὑπῆρχε μικρὴ παρόδια οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση. Ἡ ἐγκατάσταση σὲ καμιά περίπτωση δὲν ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ οἰκισμοῦ στὰ Παλιάμπελα [ἀρ. 1], ὅπως ὑποστηρίζει, ἐκ παραδρομῆς, ἡ Κουκούλη-Χρυσανθάκη [Πόλισμα], ἀφοῦ ἀπέχει 900μ., ἐνῶ μεσολαβεῖ καὶ τὸ ὕψωμα Καγιάδες (εἰκ. 2). Ἀπὸ τὰ ἀνοικοδομηθέντα πάντως κτήρια στὸν περίγυρο χώρου τοῦ Ἁγίου Νικολάου δὲν ἀναφέρονται εὐρήματα, χωρὶς νὰ γνωρίζουμε ὅμως, ἐὰν διεξαγόταν ἐνδελεχὴς ἔλεγχος θεμελίων. Στὴ θέση ἀνεγέρθη παρόδια παλαιοχριστιανικὴ βασιλική. Τὰ συναφῆ λοιπὸν εὐρήματα ἀποδεικνύουν τὴ διαχρονικὴ σημασίαν τῆς παρόδιας σὲ ἕναν κύριο ὁδικὸ ἄξονα θέσεως.

Θ. Χ. Ἀλιπράντης, ΑΔ 29(1973–74) [1980] Β3, 841/2, πίν. 632β–στ: Πρὶν τὴν ἀναστήλωση τοῦ καέντος (31.12.71) ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀνεσκάφη τὸ δάπεδο του· ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς καὶ δοτρακα κλασικῆς, ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ἐπιπλέον ἀνεσκάφη ἐλληνιστικὸς τάφος: «...εἰς βάθος 0.70 μ., παρὰ τὰ θεμέλια τοῦ βορείου τοίχου καὶ πλησίον τοῦ Ἱεροῦ, ἀνακάλυψις ἐνὸς τάφου (διαστ. 1.32Χ0.75μ., βάθ. 0.39 μ.), ἀποτελουμένου ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν, ἐλληνιστικῆς πιθανῶς ἐποχῆς ἀνήκοντος προφανῶς εἰς μικρὰν κόρην, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν μικρῶν διαστάσεων του καὶ τῶν ἀνευρεθέντων ἐν αὐτῷ κτερισμάτων. Τὰ ἐνδιαφέροντα κτερίσματα ἦσαν:

1. Πήλινον εἰδώλιον κόρης, ὕψ. 0.18 μ. ... (Πίν. 632 β).
2. Πήλινον εἰδώλιον νήσης, ὕψ. 0.09 μ. ... (Πίν. 632 γ).
3. Ἀρύβαλλος, ὕψ. 0.10 μ. μετὰ γραπτῆς διακοσμήσεως (Πίν. 632 ε–στ).

4. Δακρυδόχος, ὕψ. 0.18 μ.

5. Μικρά μεταλλική πυξίς... (Πίν. 632 δ)».

Προσθετέα στὰ πτερίσματα τὰ τῆς Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 42 σημ. 51–54. Κατὰ τὴν Κουκούλη ὁ τάφος χρονολογεῖται στὸν 2ο π.Χ. αἰ.

Προσθετέα ἐπιπλέον στὰ παραπάνω εὐρήματα καὶ τὰ ὅσα ἀναφέρει ἡ Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 40 σημ. 45, 46.

Γιὰ τὶς ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες στὸν καέντα Ἅγιο Νικόλαο βλ. ΑΔ 29(1973–74) [1980] Β3, 830, πίν. 632α. Βλ. ἐπίσης ΑΔ 30(1975) [1983] Β2, 308, πίν. 209γ, δ: κατασκευὴ στέγης [Χ. Μπακιρτζῆς]. ΑΔ 31(1976 [1984] Β2, 325/9, πίν. 262α, β [Χ. & Α. Μπακιρτζῆς] καὶ 336 [Χ. Πέννας]. Βλ. καὶ Α. Μπακιρτζῆς 1983.

Βλ. γιὰ τὶς ἐντοιχισμένες στὸν Ἅγιο Νικόλαο ἐπιγραφές: Δήμιτσας 978, 985. Heuzey–Daumet 26/7. CIL III 1, 675. Ζησίου, ΠΑΕ 1913, 205. Salač, BCH 47(1923)50/2 ἀρ. 1–3. Α. Μπακιρτζῆς 1983, 272/3, 301. ΑΔ 31(1976) [1984] Β2, 336, 338 πίν. 266/7 [Χ. Πέννας]. Feissel 219. Avramea, TIR K35 I 27. Βλ. IVB 2–9α.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ

Εἶναι γνωστὴ ἡ ἀρχαιοφιλικὴ δράση τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Ἐλευθερουπόλεως Σωφρονίου Σταμούλη [1875–1960], πρβλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 33· ἄλλωστε ἀξιοσέβαστη, ζωντανὴ καὶ ἐντονὴ παραμένει ἡ παρουσία του στὴ ντόπια παράδοση. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή στὸν τάφο του, στὸ προαύλιο τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου Ἐλευθερουπόλεως. Στὴν ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ ποὺ συγκρότησε ὁ ἴδιος στὸ Ἐπισκοπικὸ μέγαρο, ὥστε νὰ διασωθεῖ σὲ χαλεποὺς καιροὺς ἡ πατρογονικὴ κληρονομιά καὶ ἰδίως οἱ ἐπιγραφές, ἀναφέρονται οἱ κατὰ καιροὺς διελθόντες ἐρευνητές. Μέρος(;) τῆς συλλογῆς —γλυπτὰ, ἐπιγραφές...— τοῦ Μητροπολίτου Σωφρονίου μετεφέρθη στὸ Μουσεῖο Καβάλας, βλ. Χ. Κουκούλη, ΑΔ 23(1968) [1969] Χρον. 356, πίν. 303α [=ΜΚαβ. Λ 731, 732, 767]. Ἡ εἰκονιζόμενη ἐπιγραφή στὸν πίν. 303α [=ΜΚαβ. Λ 767] εἶναι αὐτὴ ποὺ παρουσιάσθηκε στὸ Β' Συνέδριο γιὰ τὴν Καβάλα τὸ 1986 [πρβλ. Papazoglou, VM 411.205. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Μένταλα 504.79. Avramea, TIR K35, I 27. Pilhofer 644/L 602] καὶ μνημονεύει vicanis Scevenis... vicanis Antheritanis, βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 55/9 [ἀπὸ τὸ Παλιόπραβο]· βλ. καὶ IVB 10–12.

Σύμφωνα μὲ τὸ Εὐρ. Ἀρχ. Μουσ. Καβάλας τὰ Λ 731 καὶ Λ 732 (ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα), ὅπως καὶ ἡ Λ 767, δὲντως προέρχονται ἀπὸ τὴ Συλλογὴ τοῦ Σωφρονίου [Ἰούνιος 1967]· στὴ σημ. 14 σ. 33 (Κουκούλη, Πόλισμα) τὸ Λ 787 ἀναγνωστέον Λ 767.

Α/Α	3
ΕΙΚ.	1, 20
ΘΕΣΗ	Μπουζίνα
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Ἐλευθερουπόλη/Πράβι
ΔΗΜΟΣ	Δ. Ἐλευθερουπόλης
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
ΟΔΗΓΟΣ	
ΑΥΤΟΨΙΑ	19.6.92, 12.7.92
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	

Μπουζίνα ὀνομάζεται, ἀπὸ τὴν ἀένανη ὁμώνυμη πηγὴ [πρβλ. Ν. Σχινᾶς 471], ἡ βαθύςκιος μικρὴ λα-

γκάδα ανάμεσα στην Παναγία [=Άκροβούνι/Κότσανη] και τὸ Πράβι/Ἐλευθερούπολη. Εἶναι ἡ πρώτη εἰσοδος/δίοδος πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Μαρμαρά, ἡ νότια [βόρεια καὶ πρώτη εἶναι αὐτὴ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἀρ. 5]. Στὴ δυτικὴ/ἀριστερὴ ὁχθὴ, ἀμέσως νότια ἀπὸ τὴν ἀσφάλτο [διάνοιξη 1936], καὶ σχεδὸν 10μ. ψηλότερα ἀπὸ τὴν κοίτη, διατηρεῖται τὸ καλντερίμι: ἀναλήμματα κρημνισμένα, ξερολιθιᾶς μετ' σχιστόλιθο, τὸ λιθόστρωτό του σῶζεται ἀποσπασματικὰ μόνον σὲ λίγα σημεία: ἐμφανῆς ἡ κοίτη του νοτιότερα πρὸς τὸ Ἀκροβούνι. Ἔχει κλίση μεγαλύτερη ἀπ' αὐτὴν τοῦ ἀσφαλτοδρόμου, ἐνῶ τὰ χῶματα κατὰ τὴ διαπλάτυνση τοῦ τελευταίου τὸ σκέπασαν. Διακρίνεται καὶ μία δευτέρη [παιλιότερη:] διάνοιξη χαμηλότερα στὴν κοίτη. Ἡ διάνοιξη χωματόδρομου καὶ ἡ κατασκευὴ ὕδαταγωγῶν ἀλλοίωσαν τὴν ἀνατολικὴ/δεξιὰ ὁχθὴ, ποὺ θεωρῶ ὡς πιθανότερο αὐτὴν νὰ χρησιμοποιοῦσαν —ἐὰν τὴν χρησιμοποιοῦσαν— οἱ ἀρχαῖοι· δὲν ἐντοπίσαμε, παρὰ τὴν ἐπισταμένη αὐτοψία, κανένα ἔγχος τῆς ἀρχαίας διανοίξεως [αἰτία οἱ νεώτερες ἐπεμβάσεις καὶ ὁ φλύσξης]. Ἰσχυρὴ ἡ δοξασία στὴ ντόπια παράδοση ὅτι ἀπὸ ἐδῶ διῆλθε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος.

ΔΙΑΔΡΟΜΗ: Μπουζίνα–Πλατανάκια–Άκροβούνι.

Α/Α	4
ΕΙΚ.	20
ΘΕΣΗ	Μπουζίνα: Σίδερο
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Ἐλευθερούπολη/Πράβι
ΔΗΜΟΣ	Δ. Ἐλευθερούπολης
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
ΟΔΗΓΟΣ	
ΑΥΤΟΨΙΑ	19.6.92, 12.7.92
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	

Ἀπὸ τὸ Σίδερο [κατάλοιπο ὕδατογέφυρας:] καὶ τὴν ἐρειπωμένη κρήνη τῆς Τουρκοκρατίας, στὴν ἀνατολικὴ/δεξιὰ ὁχθὴ τῆς Μπουζίνας, ξεκινᾷ εὐρύχωρο καλντερίμι, τὸ ὁποῖο μετ' 13 ζητοειδῆς διαδρομῆς ἀνεβαίνει στὸ Πιντίκι [τὸ διάσελο ἀνάμεσα στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα/Νουζλά καὶ στὴν Παναγία/Άκροβούνι]. Σημειῶνω τὰ στιβαρὰ ἀναλήμματα, τὰ κράσπεδα, τὸ πλάτος ±5.5μ. καὶ τὶς «ἀνοικτές» στροφές του· κλίση ±10%, λιθόστρωση μετ' μικρὰς πέτρες, ἄκρως ἐπιμελημένη ἐργασία, κυρίως μετ' τοπικὸ σχιστόλιθο. Σχεδὸν 30 λεπτὰ ἡ ἀνοδος, 20 ἡ κάθοδος. Ἔργο τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλὰ πιθανότατα ἡ διάνοιξί του εἶναι τουλάχιστον βυζαντινὴ, ἀπὸ καὶ πρὸς τὴν Ἀνακτορούπολη, ἀφοῦ τὸ πέρασμα Πιντίκι παραμένει τὸ μοναδικὸ γιὰ τὴν ὑπερκέραση τοῦ Συμβόλου.

ΔΙΑΔΡΟΜΗ: Πράβι–Μπουζίνα–Σίδερο–Πιντίκι–Νουζλάς...

Α/Α	5
ΕΙΚ.	1–2, 4, 21, 26
ΘΕΣΗ	Ἁγία Παρασκευὴ–Ἁγίασμα
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Ἐλευθερούπολη/Πράβι
ΔΗΜΟΣ	Δ. Ἐλευθερούπολης
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	

20. Ἡ θέα ἀπὸ τὸ Χορτοκόπι καὶ νότια: 1. Ἐλευθεροῦπολη 2. Διάβαση Ἀγίας Παρασκευῆς
3. Πέρασμα Πιντίκι [φωτ. Γ. Α. Π.: 12.7.92]

21. Τὸ καλντερίμι στὴν Ἀγία Παρασκευὴ
Ἐλευθερουπόλεως
[φωτ. Γ. Α. Π.: 19.6.92]

22. Κάστρο Ντράνοβας: λεπτομέρεια τοῦ τείχους
[φωτ. Θ. Λυμπεράκη: Ἀπρ. 1994]

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Θεόδωρος Λυμπεράκης

ΑΥΤΟΨΙΑ 19.6.92, 12.7.92, 2.6.99

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Το νεώτερο έξωκλήσι της Ἀγίας Παρασκευής, με την πλούσια πηγή Ἀγίασμα, βρίσκεται στα δυτικά κρᾶσπεδα της Ἐλευθερουπόλεως σὲ ὁμολογούμενως εἰδυλειακή θέση (εἰκ. 1–2). Εἶναι ἡ δευτέρα εἴσοδος/δίοδος πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Μαρμαρά, ἡ βόρεια [νότια καὶ πρώτη εἶναι αὐτὴ τῆς Μπουζίνας, ἀρ. 3]. Ἡ δίοδος πλασιώνεται ἀπὸ πολὺπτυχα ὑψώματα: στὰ δεξιὰ/ΒΒΑ κυριαρχεῖ τοῦ Βαρδαλῆ τ' Ἀμπέλι· ἐπίσης δεξιὰ καὶ ΝΝΔ ἀπὸ τὴν Ἀγία Παρασκευὴ βρίσκεται τὸ ἀνώνυμο μὲ τὸ τριγωνομετρικὸ τῆς ΓΥΣ, πού ἀνεβαίνει ὡς τὶς στροφές τοῦ δρόμου πρὸς τὸ ἐγκαταλειμμένο χωριὸ Ντράνοβα, τὸ παλαιημερολογητικὸ μοναστήρι καὶ τὸ Παγγαῖο. Παραθέτω τὶς παρατηρήσεις μου ἀπὸ τὶς αὐτοψίες στὴν περιοχὴ:

1. Ἀμέσως νότια ἀπὸ τὴν Ἀγία Παρασκευή, στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνόδου καὶ ἐπάνω στὸν νεώτερο χωματόδρομο σῶζεται ἄριστο δεῖγμα καλντεριμιού· ὡδηγοῦσε ἀπὸ τὸ Πράβι στὸ Ἀκροβούνι/Κότσανη καὶ ἀποτελοῦσε τὴ δεύτερη, βόρεια, εἴσοδο στὴν κοιλάδα τοῦ Μαρμαρά ἀπὸ τὸ πεδῖον τῶν Φιλίππων. Διατηρεῖται σὲ ἱκανὸ μῆκος, μαρμαρόστρωτο, μὲ στιβαρὰ κρᾶσπεδα, μαλακὲς «κλίσεις», χωρὶς σκάλες, μὲ μεγάλα πλάτη καὶ «ἀνοιχτές» στροφές (εἰκ. 21). Δὲν ἐπεσήμανα πουθενὰ ἄρματα, γεγονός πάντως πού δὲν ἀποκλείει νὰ πρόκειται γιὰ ἀρχαία διάνοιξη καὶ ἡ σημερινὴ λιθόστρωση νὰ εἶναι ἔργο νεωτέρων χρόνων, στὰ πλαίσια συντηρήσεως μιάς τόσο νευραλγικῆς ἀρτηρίας. Ἡ περίπτωση τῆς Ἑγνατίας στὸν Ἅγιο Σύλλα ἀποτελεῖ τὸ καλύτερο παράδειγμα ἀνάλογης διανοίξεως ὁδοῦ.

ΔΙΑΔΡΟΜΗ: Ἐλευθερούπολη/Πράβι–Ἀκροβούνι/Κότσανη.

2. Μὲ ὡδηγὸ τὸν ἀκάματο φιλάρχαιο Θ. Λυμπεράκη περπατήσαμε τὸ ὕψωμα Βαρδαλῆ τ' Ἀμπέλι (ἀνάβαση 15'). Παρὰ τὶς σχετικὰ ἀπότομες πλαγιές του κορυφώνεται σὲ εὐρύχωρα πλατώματα, πού παρέχουν ἀπρόσκοπτη θέα ὁλόγυρα, ἰδίως πρὸς τοὺς Φιλίππους, τὰ Παλιάμπελα καὶ μέρος τῆς κοιλάδας τοῦ Μαρμαρά (εἰκ. 1, 3). Ὁ χώρος δὲν καλλιεργεῖται πλέον καὶ οἱ στιβαροὶ μανδρότοιχοι μὲ τὶς ἀπεριποίητες μυγδαλιές μαρτυροῦν γιὰ τὴν ἄλλοτε σημασία του· παλαιότερα ἀνέβλυζε καὶ πηγή, διατηρεῖται μάλιστα νεώτερη ὕδατοδεξαμενὴ. Δὲν ἐντοπίσαμε κεραμεικὴ στοὺς χέρσους ἀγρούς —σύμφωνα μὲ τὸν Θ. Λυμπεράκη σὲ κοινὴ αὐτοψία του μὲ τὴν Ἐφορο Ἀρχ/των «βρῆκαν ἑλληνιστικὰ δοτράκα». Στοὺς λιθοσωροὺς ἐντοπίσαμε θραύσματα πίθων, μολύβδινο σφραγισμὸ πίθου, ἄβαφες ἀρχαῖες κεραμίδες, ἓνα ἐφναλωμένο μεταβυζαντινὸ δοτράκο. Στὶς νεροπαροισίες τῆς καθόδου παρτήρησα λιγοστὰ ἄβαφα δοτράκα καὶ σκωρίες. Στὴ θέσι ἀδιαμφισβητήτως ὑπῆρχε «κάτι», χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι δυνατόν νὰ διευκρινισθεῖ ἀκριβέστερα μὲ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα· μικρὴ ἀγροτικὴ ἐγκατάσταση εἶναι τὸ πιθανότερο.

3. Σύμφωνα μὲ τὸν Θ. Λυμπεράκη στὸ ἀνώνυμο ὕψωμα μὲ τὸ τριγωνομετρικὸ τῆς ΓΥΣ καὶ στὶς Α κυρίως πλαγιές του ἔχει λαθρανασκαφεῖ νεκροταφεῖο τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων· ἀπὸ ἐδῶ προέρχεται ἐπιτύμβια ἐπιγραφή: συντίθεται ἀπὸ τρία θραύσματα καὶ εἶχε ἀπορριφθεῖ στὸ ρέμα ἀπὸ ὅπου τὴν περιμάζεψε ὁ Θ. Λυμπεράκης, ἀρχῆς τοῦ 1999, καὶ τὴν παρέδωσε στὴν οἰκεία ΕΠΚΑ [βλ. IVB ἀρ. 13].

Α/Α	6
ΕΙΚ.	4, 22, 26
ΘΕΣΗ	Κάστρο
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	[Ἄνω] Παλιὸ Χορτοκόπι/Ντράνοβα
ΔΗΜΟΣ	Δ. Ἐλευθερούπολης
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	ΑΔ 34(1979) [1987] Β2, 332
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	BCH 114(1990)799. Avramea, TIR K35, I 23. Talbert, Atlas 51, II 775.
ΟΔΗΓΟΣ	Θεόδωρος Λυμπεράκης. Νίκος Δ. Δαμάσκος
ΑΥΤΟΨΙΑ	19.6.92, 2.6.99, 25.1.00

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

«Δυτικά του χωριού Παλιό Χορτοκόπι και της Μονής Παλαιοημερολογιτών στο Παγγαίο στη θέση Κάστρο εντοπίστηκαν λείψανα περιβόλου υστερορωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων, ενώ νότια του χωριού βρέθηκαν... βραχογραφήματα.»

Το ύψωμα αποτελεί όντως δεσπόζουσα θέση για την είσοδο στην κοιλάδα του Μαρμαρά, όπως υψώνεται από τα ΔΒΔ. Η τειχοδομία προσιδιάζει καλύτερα στα βυζαντινά χρόνια (εικ. 22).

Βλ. επίσης ΑΔ 37(1982) [1989] Β2, 327 [Σ. Σαμαρτζίδου]: Έπανάληψη του λήμματος της Χ. Κουκούλη [=BCH 114(1990)799. Avramea, TIR K35, I 23].

1. Άναζητώντας στην ίδια περιοχή κατάλοιπα οδικού δικτύου μου υπέδειξαν την ύπαρξη καλντεριμίου από το [Άνω] Παλιό Χορτοκόπι/Ντράνοβα προς την Έλευθερούπολη/Πράβι. Σε πολλά σημεία το καλντερίμι είναι πλέον κατεστραμμένο· το περπάτησα περίπου για 20 λεπτά, ως τον ασφαλτόδρομο για το καταφύγιο του Παγγαίου. Η διάνοιξη είναι κατά πάσα πιθανότητα νεώτερη και το καλντερίμι αποτελεί τυπικό έργο της ύστερης Τουρκοκρατίας. Είναι σχεδόν ίδια κατασκευή με αυτό της Άγιας Παρασκευής: μαρμαρόστρωτο, στιβαρά κράσπεδα, αλλά μεγαλύτερες κλίσεις και πιο στενό. Σ' όρισμένα σημεία άγωγοι όμβριων(:); όρθιες πέτρες στο κράσπεδο σχηματίζουν ύποτυπώδες τόξο.

ΔΙΑΔΡΟΜΗ: Παλιό Χορτοκόπι/Ντράνοβα–Έλευθερούπολη/Πράβι.

2. Σχεδόν 500μ. πριν τη Μονή, δεξιά/άνατολικά από τον δρόμο ο Θ. Λυμπεράκης μου υπέδειξε [2.6.99] στο εκεί αντέρεισμα, ΝΝΔ από τους Φιλίππους, λιθοσωρούς από κτίσματα· στη θέση υπάρχει άβαφη κεραμεική, δυσδιάγνωστη.

3. Άμέσως δεξιά/βόρεια από τον (έσωτερικό) δρόμο, που οδηγεί από το Άκροβούνι στα Κηπιά, στην έξοδο στον κάμπο της λαγκάδας του Κάστρου (εικ. 26) και σχεδόν 1χλμ. νότια από το τελευταίο οι άγωγοι είναι όστρακοβριθείς [άγνωστο μικροτοπωνύμιο]: άξονες μικροί, άβαφη κεραμεική, λιγοστά wheel-ridged, ένα έφναλωμένο, θραύσματα πίθων [25.1.00]. Στη θέση βρισκόταν παρόδια οικιστική εγκατάσταση των πρωτοβυζαντινών χρόνων κέ.

4. Σύμφωνα με την τοπική παράδοση —πρβλ. και Άρχειο ΙΗ' ΕΠΚΑ— ανάμεσα στο παλιό και το νέο χωριό στη θέση Κρουνέρι σώζονται θεμέλια κτίσματος και δεξαμενή... Στη θέση δεν έγινε αυτοψία.

Α/Α	7
ΕΙΚ.	
ΘΕΣΗ	
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Άκροβούνι
ΔΗΜΟΣ	Δ. Έλευθερούπολης
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	ΑΔ 37(1982) [1989] Β2, 340/1
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	Ν. Ζήκος
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
ΟΔΗΓΟΣ	

23. Ἡ Πλαγιά Ἀκροβουνίου ἀπὸ τὰ βόρεια [φωτ. Γ. Α. Π.: 25.1.00]

24. Πλαγιά Ἀκροβουνίου: τὸ πλάτωμα τῆς κορυφῆς·
στὸ βάθος τὸ Ἀκροβούνι [φωτ. Γ. Α. Π.: 25.1.00]

25. Πλαγιά Ἀκροβουνίου: τὸ νεκροτα-
φεῖο στὶς δυτικὲς ὑπώρειες
[φωτ. Γ. Α. Π.: 25.1.00]

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

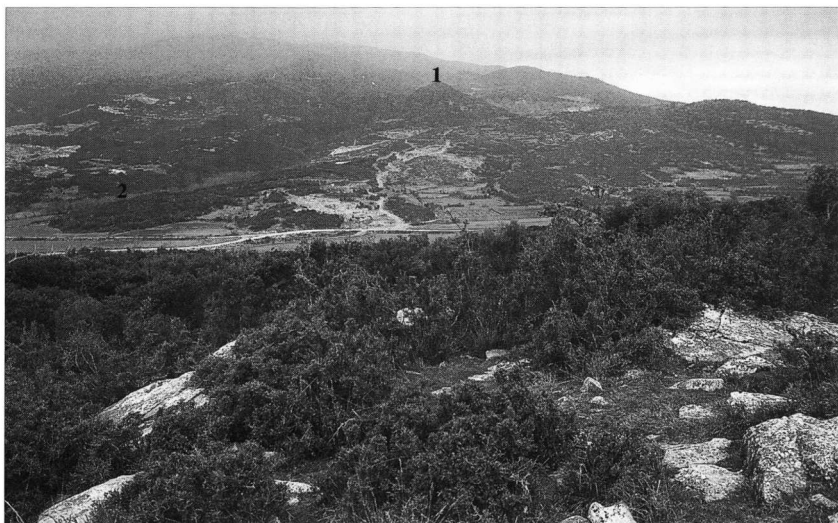
«Παραδόθηκαν από τον Ευστράτιο Μαυρουδή, κάτοικο Ακροβούνιου, 15 χάλκινα κοσμήματα που χρονολογούνται στον 10ο–11ο αι... προέρχονται πιθανότατα από νεκροταφείο αγροτικού οικισμού, μεσοβυζαντινής περιόδου, ιδρυμένου στην ανατολική πλευρά του Παγγαίου...».

Α/Α	8
ΕΙΚ.	3–5, 23–26, 27
ΘΕΣΗ	Πλαγιά
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Άκροβούνι
ΔΗΜΟΣ	Δ. Έλευθερούπολης
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
ΟΔΗΓΟΣ	Θεόδωρος Λυμπεράκης
ΑΥΤΟΨΙΑ	25.1.00

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Πλαγιά ονομάζεται ή ράχη-άντρείσιμα, πού ξεκινά Δ-ΝΔ από τὸ Ἀκροβούνι καὶ ἀπολήγει στὴν Καϊνάρτζα —ὅπου τὸ ἱερὸ τοῦ Αὐλωνεῖτη καὶ ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλική. Στὴ δευτέρῃ κορυφῇ τῆς ράχης, μὲ πρώτῃ αὐτὴν τῆς ὑδατοδεξαμενῆς τοῦ χωριοῦ, καὶ σχεδὸν 500μ. ἀπὸ τὰ τελευταῖα σπίτια του, εἶναι ἐμφανὴ τὰ κατάλοιπα οἰκιστικῆς ἐγκαταστάσεως (εἰκ. 23). Τὸ εὐρύχωρο πλάτωμα τῆς κορυφῆς (εἰκ. 24), καὶ ἰδίως οἱ ὀργωμένοι ἀγροὶ του, εἶναι ὁστρακοβριθεῖς σὲ ἄξονες 100X70μ.: ὁστρακα χειροποίητα προϊστορικὰ, Πρώιμης Ἑποχῆς Σιδήρου καὶ ἑλληνιστικά· ξεχωρίζουν τὰ ὁστρακα ἀπὸ μελαμβαφὴ πινάκια, ἓνα ἀπὸ μεγαρικὸ σκύφο μὲ φυλλόσχημο διάκοσμο. Θραύσματα πίθων καὶ κεραμίδων, ἄβαφων, ἀλλὰ καὶ μὲ γάνωμα, συμπληρῶνουν τὰ εὗρηματα. Μέσα στοὺς πυκνοὺς θάμνους τῆς παρυφῆς τοῦ πλατῶματος εἶναι ὄρατοὶ οἱ ἀρμακάδες ἀπὸ κτήρια, καθὼς καὶ τὰ ὀρύγματα τῶν λαθρανασκαφῶν. Ἡ κεραμεικὴ συνεχίζεται καὶ στὴ δυτικὴ πλαγιά τοῦ ὑψώματος, ἐνὸς στίς δυτικῆς ὑπώρειές του, καὶ στὴν παρεὰ τοῦ διανοιγέντος χωματόδρομου, εἶναι ὄρατοὶ ἀρκετοὶ λαθρανασκαμμένοι κιβωτιόσχημοι τάφοι (εἰκ. 25). Λιγότερα ὁστρακα, κυρίως ἄβαφα καὶ ἀδιάγνωστα, ὑπάρχουν στοὺς ἀγροὺς στὰ ΒΔ κρᾶσπεδὰ του· ἀπὸ ἐδῶ προέρχεται χάλκινο νόμισμα Κασσάνδρου [SNG Cop. 1162, μονογράφημα ΑΕ]. Ἡ θέα πού παρέχει ἡ κορυφὴ τῆς Πλαγιάς εἶναι ἀναπεπταμένη, ἰδίως στὰ Δ–ΒΔ· τὸ ὕψωμα ἀποτελοῦσε ἰδανικὸ σημεῖο ἐλέγχου τῆς διόδου πρὸς τὴν Πιερία κοιλάδα (εἰκ. 26–27). Στὴ θέση ὑπῆρχε διαχρονικῶς οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση, ἀπόρροια ἀκριβῶς τῶν πλεονεκτημάτων τῆς τοποθεσίας.

Α/Α	9
ΕΙΚ.	
ΘΕΣΗ	
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Άκροβούνι
ΔΗΜΟΣ	Δ. Έλευθερούπολης
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	ΑΔ 20(1965) [1968] Β3, 467
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	Ε. Λεβεντοπούλου-Πιούρη

26. Ἡ εἴσοδος στὴν Πιερία ἀπὸ τὴν Ἀγία Παρασκευὴ Ἐλευθερουπόλεως· λήψη ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς Πλαγιᾶς Ἀκροβουνίου: 1. Κάστρο 2. θέση IVA 6.3 [φωτ. Γ. Α. Π.: 25.1.00]

27. Οἱ Δύο Βρῦσες Κηπιῶν· λήψη ἀπὸ τὴν Πλαγιὰ Ἀκροβουνίου καὶ πρὸς Δ [φωτ. Γ. Α. Π.: 25.1.00]

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Πέτσας, Μακεδονικά 9(1969)209. Κωνσταντακοπούλου 206.
Anramea, TIR K35, I 19

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

«Ἀνευρέθη μαρμαρίνη πλάξ, φέρουσα λατινικὴν ἐπιγραφὴν.».

Ἡ ἐπιγραφὴ παραμένει ἀδημοσίευτη· ἡ κ. Χ. Κουκούλη εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μὲ ἐνημερώσει (per ep.) ὅτι βρίσκεται στὸ Μουσεῖο Καβάλας μὲ ἀρ. Λ 643· ἐπίσης ὅτι «ἔχει σχέση με τὸ Ἱερό του Ἦρωα Αὐλωνεΐτη καὶ πρόκειται νὰ δημοσιευθεῖ μαζί με τὶς υπόλοιπες ἐπιγραφές του Ἱεροῦ».

Ἡ εὕρεση τῆς συγκεκριμένης ἐπιγραφῆς μνημονεύεται ἤδη στὴ βιβλιογραφία: Πέτσας, Μακεδονικά 9(1969)209. Κωνσταντακοπούλου 206. Anramea, TIR K35, I 19. Βλ. IVB ἀρ. 14.

A/A

10

EIK.

62

ΘΕΣΗ

Συνεταιρισμός

ΟΙΚΙΣΜΟΣ

Κότσανη

ΔΗΜΟΣ

Δ. Ἐλευθεροπούλης

ΕΠΑΡΧΙΑ

Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ

Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ

3.6.99, 27.1.00

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Εἶναι γνωστὴ ἀπὸ παλαιὰ ἢ κατὰ χώραν ἐπιγραφὴ στὰ ὄρια τοῦ Τσακίλ Μπαϊρ, βλ. Salač, BCH 47(1923)52 ἀρ. 4 [=Σαμάρης, ΙΓΑΜ 84. Anramea, TIR K 35, 19]. Τὴν ἐπανεντόπισε ὁ Χ. Μπακιρ-τζίης ΑΔ 42(1987) [1992] Β2, 467 σχέδ. 5: «Ἀνατολικά του ἀνασσαφικοῦ χώρου καὶ του ἀντλιο-στασίου του Δήμου Ἐλευθερουπόλεως, στὶς νότιες πλαγιές του χαμηλοῦ γηλόφου, 50μ. βόρεια τῆς ἐθνικῆς οδοῦ, χαραγμένη στο βράχο...». Ὁ τόπος ἔχει ἀλλοιωθεῖ ριζικά, ἰδίως μετὰ τὴν ἀνοικοδό-μηση τοῦ κτηρίου τοῦ «Συνεταιρισμοῦ Σχιστολίθου Ἀκροβουνίου “Ἡ Ὁμόνοια”»· ἡ ἐπιγραφὴ εὐτυχῶς διεσώθη στὸν δυτικὸ προαύλιο χώρο τοῦ Συνεταιρισμοῦ.

Βλ. IVB ἀρ. 15.

A/A

11

EIK.

27

ΘΕΣΗ

Δύο Βρύσες

ΟΙΚΙΣΜΟΣ

Κηπιὰ/Μποστάντζιλί

ΔΗΜΟΣ

Δ. Ἐλευθεροπούλης

ΕΠΑΡΧΙΑ

Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ

Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ

Βίτων Βιτάνογλου-Βιτάνης [1921]. Παλούσης Χρήστος Ἀχιλλέως [1918]

ΑΥΤΟΨΙΑ 13.7.92

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στὸ χωριὸ Κηπιὰ/Μποσταντζιλί κατέγραψα τὴν πληροφορία ὅτι στὴ θέση Δύο Βρύσες σὲ βάθος «ένος φτυαριοῦ σῶζεται τὸ καλντερίμι τῆς Ἑγνατίας»· τὸ εἶχαν βρεῖ πρὶν ἀπὸ 15 χρόνια. Ἡ θέση Δύο Βρύσες βρίσκεται ΑΝΑ ἀπὸ τὰ Κηπιὰ καὶ σχεδὸν σὲ 1χλμ· βатыς χωματόδρομος, ἀνατολική/δεξιὰ διακλάδωση τοῦ κεντρικοῦ δρόμου καὶ πρὶν τὸ χωριό, ὁδηγεῖ σ' αὐτήν. Ἡ ἐδῶ πηγὴ, ἢ πρὸ σωστὰ τὰ ἄρκετὰ κεφαλάρια, ἀναβλύζει σὲ εἰδυλλιακὴ πλατανόφυτη τοποθεσία καὶ θεωρεῖται —καὶ ἦταν— μία ἀπὸ τὶς ἄρχες τοῦ ποταμοῦ Μαρμαρᾶ· παλαιότερα ἀνέβλυζε μεγάλη ποσότητα νεροῦ καὶ οἱ «λάκκοι» ἦταν γεμάτοι ψάρια. Σχεδὸν 100μ. καὶ ΔΝΔ ἀπὸ τὴ σημερινὴ βάρβαρη κρήνη, μέσα στὰ καλάμια, σωζόταν ὁ «κουμπές» μιᾶς βρύσης. Ἡ θέση εἶναι ἡ ἰδανικὴ γιὰ τὴν παρουσία ὁδικοῦ σταθμοῦ, ἀφοῦ μετὰ τὸ πέρασμα τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς (ἢ τῆς Μπουζίνας) δὲν ὑπάρχει ἄλλοῦ τρεχοῦμενο νερό.

Α/Α 12

ΕΙΚ.

ΘΕΣΗ Κακκαβιά

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Κηπιὰ/Μποσταντζιλί

ΔΗΜΟΣ Δ. Ἐλευθεροῦπολης

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Παλούσης Χρήστος Ἀχιλλέως [1918]

ΑΥΤΟΨΙΑ 19.6.92, 13.7.92

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στὴν ὁμώνυμη θέση, στὴν ἔξοδο τοῦ δρόμου τοῦ χωριοῦ στὴν παλαιὰ Ἑθνικὴ καὶ ἀνατολικά/ἀριστερὰ σῶζεται μικρὸ μέρος ἀπὸ τὸ λιθόστρωτο τῆς «Ἑγνατίας» καθὼς καὶ παρόδιο πηγάδι. Ὅταν διανοίχθηκε μὲ ἐκσκαφέα ἡ «Ἑγνατία» καὶ ἀμμοστρώθηκε, ἐξαλείφθηκε ἢ σκεπάστηκε, στὸ σύνολό του σχεδόν, τὸ σωζόμενο ἕως τότε λιθόστρωτο ὁδόστρωμα. Ἡ αὐτοψία ἐγίνε ἀμέσως πρὶν ἀπὸ τὴ «μάντρα οἰκοδομῶν» τοῦ Παύλου Βογιατζή.

Α/Α 13

ΕΙΚ. 5, 9

ΘΕΣΗ Τσακίλ Μπαϊρ

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Κηπιὰ/Μποσταντζιλί [—Ἀκροβοῦνι]

ΔΗΜΟΣ Δ. Ἐλευθεροῦπολης

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Σαμσάρης ΠΓΑΜ 192. Avramea, TIR K35, I 31. Talbert, Atlas 51, II 773.

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ 13.7.92

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Τὸ ἱερό τοῦ Ἡρώα Αὐλωνεῖτου στὸν γήλοφο Τσακίλ Μπαϊρ εἶναι γνωστὸ στὴ βιβλιογραφία ἀπὸ

τις κατά καιρούς ανασκαφικές έρευνες της Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη και τὰ λαμπρά εὐρήματά του. Ίδιαίτερης σημασίας εἶναι τὸ ἄφθονο ἐπιγραφικὸ ὕλικό, τὸ ὁποῖο ἡ ἀνασκαφείας παρουσιάζει εὐθύς μετὰ τὴν εὕρεσή του. Ἡ ἔρευνα στὸ ἱερό, ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, ἔχει ὀλοκληρωθεῖ καὶ ἀπομένει ἡ τελικὴ δημοσίευση.

Χ. Κουκούλη, ΑΑΑ 2(1969)191/4: Ἐντοπισμὸς καὶ πρώτη παρουσίαση τοῦ ἱεροῦ. Φωτογραφίες δύο ἐνεπίγραφων ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων: 1ο Ἡρώνι ἐπηκόω... =40(1985) [1990] Χρον. 264] καὶ 2ο =ΑΔ 24(1969) [1970] Β2, 349· ἀντιστοίχως βλ. IVB 17, 18. Ταύτιση δημοσιευμένης ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὸν P. Foucart, βλ. IVB 16.

Χ. Κουκούλη, ΑΔ 24(1969) [1970] Β2, 348/9, πίν. 353β, γ: Ἐντοπισμὸς καὶ πρώτη παρουσίαση τοῦ ἱεροῦ, ἐπιφανειακά εὐρήματα, δημοσιεύονται τρεῖς ἐπιγραφές: βλ. IVB 19, 18, 20.

Χ. Κουκούλη-Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΔ 38(1983) [1989] Β2, 322, πίν. 128β, γ: Ἐναρξὴ ἀνασκαφῆς... Ἐπιφανειακὴ ἔρευνα: θέσις Καϊνάρτζα, παλαιοχριστιανικὴ βασιλική... Δύο ἐπιγραφές: βλ. IVB 21, 22.

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 39(1984) [1989] Β 271, πίν. 136β, γ: Συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς...

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 40(1985) [1990] Χρον. 263/6, πίν. 111/3: Συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς... Μεταξὺ ἄλλων: 1. σ. 263: «θραύσματα ἐπιγραφῶν».

2. σ. 264: «θραύσματα μεγάλου ἐδράνου μετὰ τὰ ονόματα τῶν προκουρατόρων τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Φιλίππων» [πίν. 111α]...

3. σ. 264: «θραύσματα ἐπιγραφῶν».

4. σ. 264: πολλὰ graffiti ὑστεροελληνιστικά [πίν. 113β]... Βλ. γὰρ τὰ 1–4 IVB 28.

5. σ. 266: «ἀποσπασματικὸ ἐνεπίγραφο ἀνάγλυφο [- - - Ἡρώνι Α]ὐλωνεῖτη/[- - -]σιου Εὐχαριστήριον». Βλ. IVB 23.

6. σ. 266[πίν. 113δ]: Εἰκείσιος Φοιβίδου/Ἡρώνι Α]ὐλωνεῖτη/Ε[ὐχ]ήν. Βλ. IVB 24.

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη-Δ. Μαλαμίδου, ΑΕΜΘ 3(1989) [1992] 553–567 [=ΑΔ 44(1989) [1995] Β2, 374–375 πίν. 202/4· πρβλ. ΑΡ 42(1995–96)30]: Μεταξὺ ἄλλων, μνεῖες ἐπιγραφῶν:

1. σ. 558, εἰκ. 11: σφραγίσματα ἀμφορέων ΘΕ, ΗΡΩΟΣ, ΗΡ [=ΑΕΜΘ 4(1990) [1993] 505: ἐπανάληψη. ΒΕ 107(1994)434]. Βλ. IVB 26.

2. σ. 558: «χάλκινο ἀναθηματικὸ πλακίδιο: Q·PETRO[NIUS/FIRMUS...]». Βλ. IVB 25.

3. σ. 559, εἰκ. 16: «graffito ΚΡΙΤΩΝ ΗΡΩΙ». Βλ. IVB 27.

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη-Δ. Μαλαμίδου, ΑΕΜΘ 4(1990) [1993] 503–511: Συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς.

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 45(1990) [1995] Β2, 377: Συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς.

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 46(1991) [1996] Β2, 317: Καθαρισμὸς τοῦ χώρου.

Α/Α **14**

ΕΙΚ.

ΘΕΣΗ Καϊνάρτζα ἢ Νερό τῆς Παναγίας

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Κηπιὰ/Μποσταντζιλί

ΔΗΜΟΣ Δ. Ἐλευθεροπούλης

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ ΑΔ 42(1987) [1992] Β2, 465/7, πίν. 273/5

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ Χ. Μπακιρτζῆς

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Μπακιρτζῆς, Ἐπιγραφές & Αρχαία Μακεδονία VI 123–128

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ 12.7.92

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στή θέση Καϊνάρτζα ή Νερό της Παναγίας, άμέσως βόρεια από την παλαιά Έθνική δόδο, άνεσκάφη παλαιοχριστιανική βασιλική, διάδοχο λατρευτικό κέντρο στην περιοχή του παρακείμενου ίεροῦ τοῦ Ἱερώα Αὐλωνεΐτη (βλ. ΙVΑ ἀρ. 13).

Χ. Μπακιρτζής, ΑΔ 42(1987) [1992] Β2, 465/7, πίν. 273/5: Ἄνασκαφή... Δύο ἐπιγραφές... βλ. Μπακιρτζής, Ἐπιγραφές [βλ. IVB 29, 30· πρβλ. καὶ 31, 32].

A/A **15**

EIK.

ΘΕΣΗ Μπάρμπα-Λεόντη ή Γέφυρα

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Χρυσόκαστρο/Όσμανλί

ΔΗΜΟΣ Δ. Έλευθερούπολης

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Μανρέας[=Ἀράπογλου] Νικόλαος Σταύρου [1927]

ΑΥΤΟΨΙΑ 13.7.92

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Με τὸ μικροτοπωνύμιο Μπάρμπα-Λεόντη ή Γέφυρα ὀνομάζεται μικρὸ μονότοξο γεφύρι στὴν εἴσοδο τοῦ χωριοῦ. Κοινὸ κτίσιμο, 3.20μ. πλάτος· χαρακτηριστικὴ κατασκευὴ τῆς Τουρκοκρατίας.

A/A **16**

EIK.

ΘΕΣΗ Γέφυρα Μεσιᾶς

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μεσιᾶς/Ριχιμλί

ΔΗΜΟΣ Μεσιᾶς, Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Μανρέας[=Ἀράπογλου] Νικόλαος Σταύρου [1927]

ΑΥΤΟΨΙΑ 13.7.92

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ἐνάμεσα στὴ Μεσιᾶ καὶ τὴν ἄσφαλο, 70μ. μετὰ τὴ διασταύρωση καὶ 50μ. ἀνατολικά/ἀριστερά, σώζεται ἡ γέφυρα καὶ τὸ λιθόστρωτο «ποὺ πέρασε ὁ Παῦλος» ἐρχόμενος ἀπὸ τὴ Μπουζίνα, σύμφωνα πάντοτε μετὰ τὴ ντόπια παράδοση.

Τὸ γεφύρι εἶναι μονότοξο μετὰ πλάτος 4.15μ., χαρακτηριστικὴ σιβαρὴ κατασκευὴ τῆς Τουρκοκρατίας.

A/A **17**

EIK.

ΘΕΣΗ Κερχανάς

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Αὐλή

ΔΗΜΟΣ Αὐλῆς, Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου
 ΝΟΜΟΣ Καβάλας
 ΠΗΓΗ
 ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΟΔΗΓΟΣ
 ΑΥΤΟΨΙΑ
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των χωρικών —πρβλ. και Ἀρχεῖο ΙΗ' ΕΠΚΑ— στη θέση Κερχανάς, σχεδόν 800μ. ΒΔ ἀπὸ τὴν Αὐλή και δίπλα στὸν χωματόδρομο, ποὺ ὁδηγεῖ στὸ παλιὸ χωριό, «βρίσκουν σκουριές, κεραμίδια, κᾶ». Στὴ θέση δὲν ἔγινε αὐτοψία.

A/A **18**

EIK.

ΘΕΣΗ Χασλαμότοποι
 ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μελισσοκομεῖο/Τσιτακλί
 ΔΗΜΟΣ Μελισσοκομεῖου–Αὐλῆς, Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου
 ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ
 ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Παναγιώτης Σταματιάδης Κων/νου [1925]. Μιχαήλ Καραγκιοζόπουλος Ἀχιλλέως [1927]

ΑΥΤΟΨΙΑ 13–14.7.92

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στὴν ἀνατολικὴ εἴσοδο τοῦ χωριοῦ Μελισσοκομεῖο/Τσιτακλί και βόρεια/δεξιὰ ἀπὸ τὸν ἀσφαλτόδρομο, σὲ ἄξονες 100Χ30μ., οἱ ἀγροὶ [κυρίως στοῦ Γιαχουντή, Ψάλη και Κατίγκως] εἶναι ὁστρακοβριθεῖς: ἐλάχιστα χειροποίητα νεολιθικά(;), κλασικά και ἑλληνιστικά (ἄβαφα και μελαμβαφή), λιγοστὰ ἐφυαλωμένα Τουρκοκρατίας. Ψηλότερα ἀναβλύζει ἡ πηγὴ Λιβαδοῦδια, ἡ ὁποία κινεῖσε ἐπτά μύλους, ἐνῶ παρὰλληλα ἄρδευε τοὺς κήπους τῶν γύρω χωριῶν. Στὴν προνομιούχα θέση ὑπῆρχε οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση.

Ὁ Μητροπολίτης Σωφρόνιος τοποθετοῦσε ἐδῶ(!) τὴν Αὐλὼνα και ὀνόμαζε μάλιστα ἔτσι τὴν Αὐλή*.

*Πρβλ. γιὰ τὴν Αὐλὼνα Mommsen, Eph. Epigr. 5(1884) 1436. Μερτζίδης, Χώρα 122. Γούσιος 5. Μερτζίδης, Φύλλποι 31/2. Σαμαράς, ΙΓΑΜ 192. Σκαλίδης 71. Κουκούλη, ΑΑΑ 2(1969)193 & ΑΕΜΘ 3(1989)553/4. Daux, Ἀρχαία Μακεδονία II 322.18. Μπακιτζής, Ἐπιγραφές 278.9. Μουτσόπουλος 7–20 [=Σκουπιδότοπος Σταυροῦ, ἄρ. 5]. Βλ. Παραρτήματα VI 1.

A/A **19**

EIK.

ΘΕΣΗ
 ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μελισσοκομεῖο/Τσιτακλί
 ΔΗΜΟΣ Μελισσοκομεῖου, Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου
 ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Θεόδωρος Χατζηγιάννης Κυριάκου [1930]

ΑΥΤΟΨΙΑ 13.7.92

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ἀπὸ τὸ Μελισσοκομεῖο, καὶ ΝΑ/ἀριστερά του, ὡς τὸ Ποδοχώρι σωζόταν σὲ καλὴ κατάσταση τὸ καλντερίμι, αὐτὸ ποὺ ὀνομάζουν οἱ αὐτόχθονες ὡς «Ἐγνατία ὁδὸς»· τὸ καλντερίμι προσφάτως σκεπάστηκε μὲ χώμα, ὥστε νὰ χρησιμοποιεῖται εὐχερέστερα ἀπὸ τὰ αὐτοκίνητα. Κατὰ μῆκος τοῦ δρόμου ὑπῆρχαν πολλὰ παρόδια πηγάδια· τὸ πιὸ γνωστὸ εἶναι τὸ Κρὺο Πηγάδι.

Α/Α **20**

ΕΙΚ.

ΘΕΣΗ Βαλτούδα

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Δωμάτια/Σαμάκοβο

ΔΗΜΟΣ Δωματίων. Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Σύμφωνα μὲ τίς μαρτυρίες τῶν χωρικῶν —πρβλ. καὶ Ἀρχεῖο ΙΗ' ΕΠΚΑ— στὴ θέση Βαλτούδα, σχεδὸν 3.5χλμ. Β ἀπὸ τὸ χωριό, «βρίσκουν σκουριές, κεραμίδια, κἄ.». Στὴ θέση δὲν ἔγινε αὐτοψία.

Α/Α **21**

ΕΙΚ. 28–29

ΘΕΣΗ

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Δωμάτια/Σαμάκοβο

ΔΗΜΟΣ Δωματίων. Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Γραμ. Κοιν. Δωμ. Λάζαρος Ἀθανασιάδης

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ καὶ μέσα στὸν κοινοτικὸ κῆπο μεταξὺ ἄλλων ὑπάρχουν *mortarium* ἀπὸ *trapezium* διαμορφωμένο σὲ συντριβάνι καὶ πλάκα ἐλαιοπιεστηρίου (εἰκ. 28–29). Τὰ συγκεκριμένα εὑρήματα προέρχονται ἀπὸ περισυλλογὴ στὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ· δὲν μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω τὴν ἀκριβέστερη προέλευσή τους· ὅλοι οἱ χωρικοὶ μοῦπαν ὅτι τὰ βρῆκαν στὸ Παλιὸ Χωριό, στὸν Κιρὰ-Μαχαλά, ὅταν ἦλθαν νὰ ἐγκατασταθοῦν ὡς πρόσφυγες. Στὸ ἴδιο χωριὸ προσγράφεται καὶ

28. Δωμάτια: τὸ mortarium ἐλαιοτριβείου
[φωτ. Γ. Α. Π.: 26.11.96]

29. Δωμάτια: ἡ πλάκα ἐλαιοπιεστηρίου
[φωτ. Γ. Α. Π.: 26.11.96]

30. Κουλές Μουσθένης: ἡ ΒΒΑ πύλη σημειώνονται οἱ «παραστάδες» τῆς [φωτ. Γ. Α. Π.: 23.11.96]

τουλάχιστον μία επιγραφή [Perdrizet, REA 16(1914)402/3=Salač, BCH 47(1923)51/2 αρ. 3· βλ. IVB 35].

Στήν περιοχή τῶν Δωματίων ὑπῆρχε κατὰ πᾶσα πιθανότητα οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση ἀναγκαία εἶναι ἐπομένως ἢ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα στὰ πέριξ, ὥστε νὰ διευκρινισθεῖ ἡ προέλευση τοῦ ὕλικου καὶ ὁ χαρακτήρας τῆς θέσεως.

A/A **22**

EIK.

ΘΕΣΗ Κάστρο

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Δωμάτια/Σαμάζοβο

ΔΗΜΟΣ Δωματίων. Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Διαμαντῆς Στάμογλου Μιχαήλ [1937· σύνδεσμος ὁ Γραμ. Κοιν. Σιδηροχ. Ἰωάννης Τοιάβος]. Γραμ. Κοιν. Δωμ. Λάζαρος Ἀθανασιάδης. Εὐστάθιος Καζαντζίδης Παναγιώτη [1927]

ΑΥΤΟΨΙΑ 25-26.11.96

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ὁ Διαμαντῆς Στάμογλου μοῦ ὑπέδειξε τὴν παρουσία —τάχει δεῖ— στοῦ Κάστρου, μέσα στοῦ ρέμα, βράχου μὲ τρία μεγάλα γράμματα· σὲ δικό του σχέδιο: R·G·S.

Ἐλάχιστοι τὰ γνωρίζουν στοῦ χωριό· ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ὁ Εὐστάθιος Καζαντζίδης Παναγιώτη [1927], ὁ ὁποῖος μάλιστα μοῦ τὰ περιέγραψε σωστά, ἀφοῦ περνοῦσε συχνὰ ἀπὸ «τὸ ρεματάκι», στὰ σύνορα Τοσεμὲ Ἀλάν μὲ Βουνό, πηγαίνοντας στοῦ βουνοῦ γιὰ ξύλα. Δὲν τὸν ἔπεισα γιὰ αὐτοψία... καὶ ὅταν ἐπανῆλθα εἶχε ἐκδημήσει [Φεβρ. '99]. Βλ. IVB 34.

Ὁ Παρασκευὰς Βουρνάζης Ἰωάννου [1930] μὲ ὁδήγησε στὰ Μπαῖρια, ὅπου θυμᾶται βράχο μὲ «σημάδια-γράμματα», τὸν ὁποῖο καὶ βρήκαμε πελεκημένο(!), προφανῶς ἀπὸ θησαυροθηρῆς. Τὰ Μπαῖρια βρίσκονται δυτικὰ ἀπὸ τὸ χωριό, στοὺς ΝΑ πρόποδες τοῦ Τσάλη- Κάστρο, χαμηλότερα ἀπὸ τὸ χοιροτροφεῖο τοῦ Ἀἰδονόπουλου.

Δὲν γνωρίζω, ἐὰν ταυτίζονται μ' αὐτὰ ποὺ μοῦ ὑπέδειξε ὁ Νικόλαος Τσατάκης Συμεών [1938], ἀπὸ τῆ Μεσορόπης: «ἀνάμεσα Μουσθένη καὶ Δωμάτια, ἐπάνω/ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν ἄσφαλτο μεγάλη πλάκα μὲ πολλὰ γράμματα»...

A/A **23**

EIK. 10-14, 30

ΘΕΣΗ Κουλές [ἢ Ἀλωνάκι]

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μουσθένη

ΔΗΜΟΣ Μουσθένης. Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Leake III 178. Desdèvis-Du-Dezert 411. Δήμιτσας, Γεωγραφία II 568. Φιλίππιδης 296. Ἀφθονίδης, Παρνασσὸς 15(1892)463. Χατζηκυριακοῦ 113/4. Perdrizet,

Klio 10(1910)15 [χάρτης]. J. Svoronos, JIAN 19(1918–19)124. Κολοκοτρώνης 1925, 30. Collart, Philippes 56.1, 76/7, 283.4. Γραμμένος, ΑΔ 30(1975)Α [Μελέται] 205. Σαμσάρης, IFAM 161.5, 162. Σκαλίδης 68/9. Schütz–Unger 168. Παπαζώης 18, 22. Avramea, TIR K35, I 38. Νικολαΐδου-Πατέρα, Τοπογραφία 313. Πρβλ. Γούσιος 6. Casson 88. Papazoglou, VM 390.31. Talbert, Atlas 51, II 776.

ΟΔΗΓΟΣ Δημήτριος Πάννου 'Αναστασίον [1925]

ΑΥΤΟΨΙΑ 14.7.92, 25.11.96, I & 3.6.99

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στὸ χομαλάδ ὕψωμα [±150μ.], καὶ πιὸ σωστὰ στὴν ἐξέχουσα ἀπόληξιν τοῦ ἀντερείσματος, μὲ τὸ τοπωνύμιον Κουλές ἢ 'Αλωνάκι ὑπῆρχε σημαίνων οἰκισμὸς τῆς ἀρχαιότητος (εἰκ. 10–11). Τὸ τεῖχος περιβάλλει τὸ ἀσβεστολιθικὸ ἔξαρμα καὶ μὲ στιβαρὸ καὶ σχεδὸν εὐθὺ σκέλος καλύπτει τὴ νότια εὐάλωτη πλευρὰ (εἰκ. 12), δημιουργώντας χωρὸ γιὰ πολλαπλὰ στενόχωρα ἀνδρῶν. Ὁ οἰκισμὸς στὰ δυτικὰ ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὸν «ἀάκκο» [=χεῖμαρρο] τῆς Μουσθῆνης. Ἀπὸ τὴ λεωφόρος εἶναι ἐμφανὲς ἡ ἀνατολικὴ ἀπόληξιν καὶ ὁ ἐξέχων πύργος τοῦ τείχους (εἰκ. 14). Ἡ τεichoδομία προσιδιάζει στὸ τραπεζιόσχημο, σχεδὸν ἰσόδομο, μὲ πολλὰ βύσματα, διατηρεῖται σὲ ὕψος 10–15 δόμων καὶ χρησιμοποιοῦνται ὡς ὑποδομὴ γιὰ τὶς νεώτερες ὀχυρώσεις (εἰκ. 12–13). Πιθανότατα ὑπῆρχαν δύο πύλεις, ἡ πρώτη στὰ ΒΒΑ [ἀπέναντι ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ Μιχάλη Φύτου], ὅπου καὶ ὁδηγεῖ ἡ παρακαμψὴ ἀπὸ τὴν ἀσφαλτο (εἰκ. 30)' ἡ δευτέρη ἴσως στὰ ΝΝΔ, ὅπου καὶ σήμερον τὸ μονοπάτι ἀνόδου.

Κεραμεικὴ: Ὅλη ἡ ἔκταση τοῦ Κουλέ εἶναι ὀστρακοβριθής, ἰδίως τὰ νότια ἀνδρῶν. Μεγάλῃ ποσότητι καὶ ποικιλίᾳ κεραμεικῆς τῆς Ὑστερῆς Ἑποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, κλασσικά–ἐλληνιστικά [ἔνα ὀστρακο ἐρυθρόμορφο], λιγότερα ρωμαϊκά καὶ βυζαντινὰ–νεώτερα. Ὑπάρχουν ἐπίσης σημαντικὲς ποσότητες ἐκκαμινεύσεων καὶ μεγάλοι λιθοσφροί. Ἀπὸ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατ'ἀλοιπα σημειώων τὴν παρουσίαν δύο θρανσμάτων ἀρραβδωτον κίονα.

Στῇ ΝΝΔ ἄκρη τοῦ οἰκισμοῦ, ἡ ἐπιφάνεια αὐτοφρυγῆς βράχου εἶναι κατάγραφη ἀπὸ γραμμικά, σχεδὸν ἐξίτηλα, βραχογραφήματα.

Ὁ Κουλέ «ὑδρευόταν ἀπὸ πάνω», θυμούνται μάλιστα τὰ «κιούγκια»· πιθανότατα ἀπὸ τὸ κεφαλάρι τοῦ 'Αϊ-Πιάνη.

Στὰ Καλντερίμα, ἀνατολικά ἀπὸ τὸν Κουλέ, διατηρεῖται ἡ κοίτη τῆς ὁδοῦ προσβάσεως στὸν οἰκισμό.

Στὸν Κουλέ βρῆκε κατὰ τὴν ἄρσην ὁ τότε Ἀντιπρ. τῆς Κοιν. Νικόλαος Καραμπέρης ἀκέρατα ἐπιτύμβια ἐνεπίγραφοι «στήλη» [βλ. IVB 36].

Ἀπὸ τὴν ἴδια θέσιν προέρχονται καὶ ἄλλες ἐπιγραφές: Βλ. IVB 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44· ἐπίσης ἀρ. 45 [=“graffiti”] στὸ τεῖχος].

Ἡ ταύτιση τοῦ Κουλέ μὲ τὴν Πέργαμον [Ἡροδ. VII 112] νομίζω ὅτι εἶναι ἀσφαλής· βλ. Ἀφθονίδης, Παρνασσός 15(1892)463. Κολοκοτρώνης 1925, 30. Collart, Philippes 56.1, 76/7, 283.4. Παπαζώης 18, 22. Schütz–Unger 168. Νικολαΐδου-Πατέρα, Τοπογραφία 313. Πρβλ. Γούσιος 6. Casson 88. Papazoglou, VM 390.31.

Ταύτιση Περγάμου μὲ τὴν Ἐλευθεροῦπολη/Πράβι: Leake III 178. Desdèvises–Du–Dezert 411. Δήμισσας, Γεωγραφία II 568. Φιλίπιδης 296. Perdrizet, Klio 10(1910)15 [χάρτης]. Σκαλίδης 68/9. Σαμσάρης, IFAM 161.5, 162. Πρβλ. Θεοχάρης, ΜακΗμ 1954, 193–195.

Ταύτιση Κουλέ μὲ τὴν Μεθώνη: J. Svoronos, JIAN 19(1918–19)124. Avramea, TIR K35, I 38· contra, Collart, Philippes 76.1.

Ταύτιση Κουλέ μὲ τὸν Φάγγρητα: Χατζηκυριακοῦ 113/4.

Ἐπισημείωση. Ὁ Σαμσάρης, IFAM 53, παραπέμποντας στὸν πίν. XI τοῦ Collart, Philippes, χαρακτηρίζει ἓνα ἀπὸ τὰ γεγυῖα τῆς Μουσθῆνης ὡς «ῥωμαϊκὸ» (sic) [ἀπὸ ἐδῶ προφανῶς καὶ ἡ μνεία στὸ TIR K35 I 38: Près de Mousthéni: pont romain = Talbert, Atlas 51, II 779]. Πρβλ. Θεοδορίδης 46: ἀντίστοιχο λάθος γιὰ τὰ Δωμάτια. Πρβλ. καὶ Τσότσος 131/2.

A/A **24**

ΕΙΚ.

ΘΕΣΗ Παναγίας τις Τρύπες

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μουσθένη

ΔΗΜΟΣ Μουσθένης, Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Δημήτριος Γιάννου Άναστασίου [1925]

ΑΥΤΟΨΙΑ 14.7.92

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ἡ θέση βρίσκεται στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ, στὰ κράσπεδα τῆς Περιστεράς [481μ.]. Στὸ βραχὺδες μέτωπο διανοίγεται κεντρικὴ στοὰ μεταλλείου ὥς καὶ 10μ. βάθος μὲ δύο μικρότερες ἐκατέρωθεν ἔχει σχεδὸν κυκλικὸ διμέτρο ἀνοιγµα.

A/A **25**

ΕΙΚ.

ΘΕΣΗ ἹΑϊ-Πιάννης

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μουσθένη

ΔΗΜΟΣ Μουσθένης, Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Δημήτριος Γιάννου Άναστασίου [1925]

ΑΥΤΟΨΙΑ 14.7.92, 23.11.96

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στὴν εἰδυλλικὴ τοποθεσία ἐπεσήµανα µελαµβαφὲς ἑλληνιστικὸ ὄστρακο. Στὴν ἴδια περιοχὴ καὶ στὴν παρακείμενη θέση Μποστάνι, σύμφωνα µὲ τὶς μαρτυρίες τῶν χωρικῶν, ὑπάρχουν στὸν βράχο λαξευµένα πολλὰ µνήµατα· δὲν ἔγινε αὐτοψία στὸ Μποστάνι.

Σηµειώνω ἐπιπλέον ὅτι μέσα στὸν οἰκισµὸ καὶ στὰ νότια κράσπεδά του, περίπου 50μ. ἀπὸ τὴ λεωφόρο, στὸν ἀγρὸ τοῦ Δ. Γιάννου ἐπεσήµανα κεραµίδια ἄβαφα, τοῖχο µὲ κονίαµα καὶ θραῦσµα µυλόλιθου. Στὴν παρακείμενη θέση Πλάτανος «εὑρίσκαν κιούπια».

A/A **26**

ΕΙΚ. 31

ΘΕΣΗ Τσάλη ἢ Κάστρο

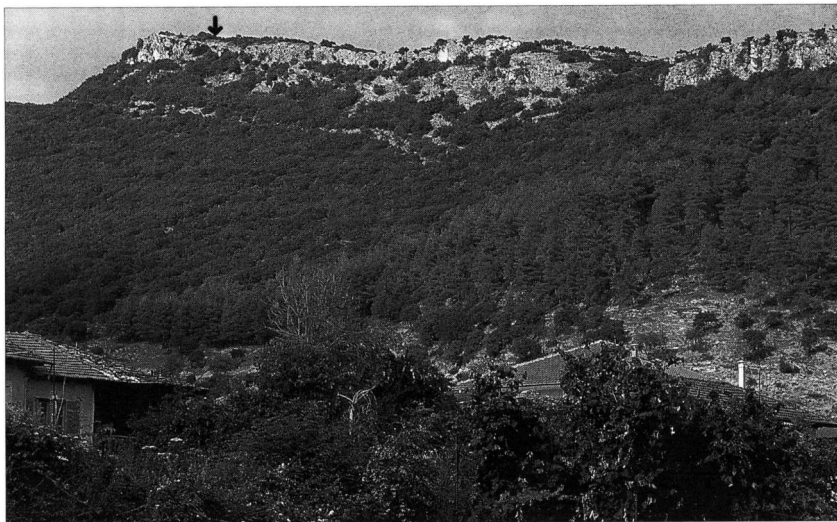
ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μουσθένη

ΔΗΜΟΣ Μουσθένης, Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

31. Τοῦ Τσάλη τὸ Κάστρο ἀπὸ τὴ Μουσθένη [φωτ. Γ. Α. Π.: 14.7.92]

32. Ἡ κοιλὰδα μετὰξὺ Μουσθένης καὶ Συμβόλου (λήψη ἀπὸ τὸ τελευταῖο): 1. Μουσθένη
2. Κουλιές/Πέργαμος 3. Ἁγία Παρασκευή 4. Μαρμαράς 5. Γεφύρια 6. Σάκοβα
[φωτ. Θ. Λυμπεράκη: Φεβρ. 1998]

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Δημήτριος Γιάννου Ἀναστασίου [1925]

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

ΑΒΑ ἀπὸ τῇ Μουσθένη, ψηλά στὴν κορυφὴ τῆς βραχώδους ράχης βρίσκεται τὸ βυζαντινὸ ὄχυρὸ Κάστρο ἢ τοῦ Τσάλη· σήμερα εἶναι προσβάσιμο μὲ χωματόδρομο ἀπὸ τὰ Δωμάτια. Ὑδρευόταν ἀπὸ τὸ Τσεσμετζή Καλέ καὶ τὸ Τσανακλή Ντερέ· οἱ χωρικοὶ μνημονεύουν «κιούγκια».

Βλ. στοὺς Schütz–Unger [167–171] κάτοψη τοῦ ὄχυρου καὶ σχέδια τειχοδομίας· ἀπορίες προκαλοῦν ὀρισμένοι χαρακτηριισμοὶ τῆς τειχοδομίας: “Typus der thrakischen”, “hellenistisch–byzantinischen Mauer” (sic).

Α/Α

27

ΕΙΚ.

ΘΕΣΗ Τσομπάν Τσεσμέ ἢ Ἐρετέ Ἀλάν(α)

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μουσθένη

ΔΗΜΟΣ Μουσθένης, Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Δημήτριος Γιάννου Ἀναστασίου [1925]

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Παραθέτω ἀσχολίαστη τὴν πληροφορία ποὺ κατέγραψα στὸ καφενεῖο τοῦ χωριοῦ: «Εἶναι μία πολיאνοῦδα, δυτικὰ ἀπὸ τὸ χωριό, πάνω ἀπὸ τὸ Γήπεδο, σὲ βράχο γράμματα ξένα· στοῦ Τσάγκρη, ἀπέναντι ἀπὸ τὴ βρύση, τὰ χωρίζει μιὰ λακκιὰ ποὺ ῥχεται ἀπὸ τὰ Λυκόπια. Τάχει δεῖ ὁ Πῶργος Ἀθανασιάδης... Δὲν ἔγινε αὐτοψία, ἀφοῦ δὲν ἔπεια κανέναν γιὰ ὁδηγό. Βλ. IVB 46.

Α/Α

28

ΕΙΚ.

ΘΕΣΗ Καϊνάκι

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μουσθένη

ΔΗΜΟΣ Μουσθένης, Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Τ. Ἀγροφύλαξ Μιχαήλ Κανέλλης Θεοχάρη [1926]. Ἡλίας Παπαδόπουλος Μηνᾶ

ΑΥΤΟΨΙΑ 15.7.92, 25.11.96

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στὴ θέση μὲ τὴν ὁμώνυμη πηγὴ [ΓΥΣ: Πηγὴ] ὑπῆρχαν δύο χάνια· στοὺς τριφυλλόσπαρτους ἀγρούς εἶναι ἐμφανὲς ἡ διαδρομὴ τῆς «Ἐγνατίας», ἀφοῦ σὲ εὐθεῖα γραμμὴ καὶ πλάτος 3.3μ. τὰ φυτὰ πα-

ραμένουν πιό χαμηλά και «άναιμικά». Ὁ παλιὸς δρόμος περνάει ἀμέσως ΑΝΑ ἀπὸ τὸν σημερινὸ χωματόδρομο, ἔχει πλάτος 5.5μ και ἰσχυρὰ κράσπεδα.

Ἐλέγξαμε ἐπίσης τὴ θέση Ἁγία Παρασκευή, μετὸ βαρβαρικῶς ἀνακαινισμένο ἐξωκλήσι, ὅπου παλαιότερα ἀνέβλυζε πηγὴ, χωρὶς νὰ ἐπισημάνουμε τίποτα. Ἐπιβεβαίωσα ὅμως [25.11.96] τὴν πληροφορία τοῦ ἀρχείου τῆς ΙΗ' ΕΠΚΑ ὅτι ὁ Μηνᾶς Παπαδόπουλος ὄντως πρὶν τὸ 1960 βρῆκε στὴν Ἁγία Παρασκευή καὶ περίπου 100μ. νότια ἀπὸ τὸ ἐξωκλήσι «μάρμαρα, καμάρες, στοές, κτίσματα, μολύβδινα κιούγκια...», ποὺ ἐξαλείφθηκαν κατὰ τὴν ἰσοπέδωση τοῦ χώρου. Κοντὰ στὴν Ἁγία Παρασκευὴ μοῦ ὑπέδειξαν τὴ θέση Κεραμιδαριό.

Α/Α	29
ΕΙΚ.	32
ΘΕΣΗ	Γεφύρια-Σάκοβα
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Μουσθένη
ΔΗΜΟΣ	Μουσθένης, Δ. Πιερῶν
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
ΟΔΗΓΟΣ	Ἀναστάσιος Γιάννου Δημητρίου [1957]
ΑΥΤΟΨΙΑ	14.7.92, 27.1.00
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	

Γεφύρια ὀνομάζεται ἡ θέση ἀπὸ τὰ ἐκεῖ σωζόμενα τρία μονοκάμαρα γεφύρια τῆς Τουρκοκρατίας [βλ. Τσότσος 187]. Ἐξυπηρετοῦσαν πρωτίστως τὴν ἐπικοινωνία τῆς Μουσθένης μετὰ Σιδηροχώρια καὶ τὸ Σύμβολο. Σὲ ὑπερκείμενο ἀντέρεισμα τοῦ Συμβόλου λαθρανασκαφές ἀπεκάλυψαν ἐρείπια κτηρίων καὶ ἀρχιτεκτονικά μέλη· ἡ αὐτοψία συναδέλφων τῆς 12ης ΕΒΑ διευκρίνισε ὅτι πρόκειται γιὰ ἐκκλησία (:) τοῦ 9ου μ.Χ. αἰ.

Σάκοβα [βλ. ΓΥΣ] ὀνομάζεται χθαμαλὸ ὕψωμα στὴ νότια/ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Μαρμαρᾶ, ἀκριβῶς νότια ἀπὸ τὸν Κουλέ τῆς Μουσθένης· ἡ παράδοση μνημονεύει κτίσματα καὶ ἐπιχειρήσεις λαθρανασκαφῶν... Δὲν ἔγινε αὐτοψία.

Α/Α	30
ΕΙΚ.	
ΘΕΣΗ	Τσεσμέ Ντάγ
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Μουσθένη
ΔΗΜΟΣ	Μουσθένης, Δ. Πιερῶν
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
ΟΔΗΓΟΣ	Δημήτριος Γιάννου Ἀναστασίου [1925]. Ἀπόστολος Κλουφᾶς Κων/νου
ΑΥΤΟΨΙΑ	
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	

Ἡ θέση Τσεσμέ Ντάγ, κοντὰ στὸν Ἀχροπόταμο, στὸ «τριεθνές» τουλάχιστον τριῶν τ. κοινοτήτων [Ἀχροπόταμος, Μουσθένη, Μεσορόπη], εἶναι γνωστὴ στὴν εὐρύτερη περιοχὴ ἀπὸ τὴν ἐντονη δρᾶ-

33. Πανόραμα της Μεσορόπτης από τὰ νότια [φωτ. Γ. Α. Π.: 26.1.00]

34. Μεσορόπη: τῆς Μαχμούδας ἡ Γεφύρα [φωτ. Γ. Α. Π.: 15.7.92]

ση τῶν λαθρονασκαφένων· εἶναι μάλιστα ἰσχυρὴ ἡ τοπικὴ παράδοση γιὰ «κτίσματα, τάφους, θησαυρούς»... Δὲν ἔγινε αὐτοψία.

Τὴ θέση μνημονεύει καὶ ἡ Hereward 146: “one [sc. ἐπιγραφή] at Τοισμενδα I ΠΠ Κ...” [=Τοσεμὲ Ντάγ]· βλ. IVB 47.

Παραθέτω ἐπίσης ἀσχολίαστη τὴν πληροφορία ποὺ κατέγραψα στὸ καφενεῖο τοῦ χωριοῦ ὅτι «στὸ Μιρτικλί, στὸ Τοσεμὲ Ντάγ, στὰ ὄρια Μουσθένης, Μεσορόπης, Ἀκροποτάμου ὑπάρχουν «πολλὰ γράμματα...».

A/A	31
EIK.	33
ΘΕΣΗ	Ἑλοῦδες
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Μεσορόπη
ΔΗΜΟΣ	Μεσορόπης, Δ. Πιερέων
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Γούσιος 7. Hereward 146. Φυνδάνης 21/2, 54/5
ΟΔΗΓΟΣ	Ματθαῖος [=Μάνθος] Βαζακίδης Δημητρίου [1933]
ΑΥΤΟΨΙΑ	24.11.96, 8.9.97
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	

Ἡ θέση Ἑλοῦδες βρίσκεται στὴν εἴσοδο τοῦ χωριοῦ, ἀπὸ τὸ Γήπεδο ὡς τὴ λεωφόρο, στὴ δυτικὴ/δεξιὰ ὁχθὴ τοῦ «λάγκου» τῆς Μεσορόπης. Ὁ Μάνθος Βαζακίδης ἀνοίγοντας θεμέλια τὸ 1957 βρῆκε καὶ «ἀνέσκαψε» περίπου 15 τάφους· στὸν ἓνα ὑπῆρχε ἀγγεῖο [«γαβανόζι»] καὶ χάλκινη μικρὴ ἀλυσίδα. Ἔχει στὴν κατοχὴ του ἐνεπίγραφη «πῆλινη σφραγίδα», ποὺ ταυτίζεται πιθανότατα μὲ αὐτὴν τῆς Hereward [146]. Κατὰ καιροὺς στὴν ἴδια θέση εὑρίσκαν μεγάλα πιθάρια, ἰσχυροὺς τοίχους μὲ κονίαμα καὶ πολλὰ σκουριές, ποὺ δημιούργησαν τὴν παράδοση ὅτι ἐδῶ «ἦταν τὰ χυτήρια τοῦ Φιλίππου».

Ὁ τόπος ἔχει ἀλλάξει, ἰδίως μετὰ τὴν ἰσοπέδωσή του γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ Γηπέδου· δὲν ἐπείση-μανα κεραμεικὴ. Δὲν κατέστη δυνατόν νὰ δῶ τὴν «πῆλινη σφραγίδα» τοῦ Μ. Βαζακίδη, ἀφοῦ δὲν τὴν βρῆκε στὰ πράγματά του· ὁ ἴδιος πάντως μοῦ ἔδειξε τὰ νομίσματά του [ἓνα κοντὶ γεμᾶτο] ἀπὸ τὰ ὁποῖα μόνον 3–4 εἶναι ἀρχαῖα καὶ μάλλον πρόκειται γιὰ ρωμαϊκὲς κοπές.

Βλ. IVB 50.

A/A	32
EIK.	33
ΘΕΣΗ	Λυκόπι
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Μεσορόπη
ΔΗΜΟΣ	Μεσορόπης, Δ. Πιερέων
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	Γούσιος 8
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Hereward 146
ΟΔΗΓΟΣ	Ματθαῖος [=Μάνθος] Βαζακίδης Δημητρίου [1933]
ΑΥΤΟΨΙΑ	24.11.96, 8.9.97

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Πρῶτος ὁ Γούσιος [8] ἀναφέρει: «Ἀνατολικῶς τῆς κομποπόλεως ταύτης ὑψοῦται λόφος, ὀνομαζόμενος Ἡλιοκόπι ἢ Λυκόπη, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει μέγας βράχος καὶ ἐπ' αὐτοῦ τὰ ἐξῆς τρία Λατινικὰ γράμματα: R G S».

Λυκόπι ὀνομάζεται ὁ κωνικός λόφος, ὁ ὅποιος ὑψώνεται ἀμέσως ἀνατολικά ἀπὸ τὴ Μεσορόπη· ἐπειδὴ καλύπτει τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἤλιου τὸν παρετυμολογοῦν ὥς Ἡλιοκόπι. Ὅλοι οἱ Μεσοροπίτες γνωρίζουν τὴν ἐπιγραφὴν.

Βλ. IVB 48.

A/A **33**

EIK.

ΘΕΣΗ Χωραφούδια

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μεσορόπη

ΔΗΜΟΣ Μεσορόπης, Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ Palaeologia 14.2(1968)145 ἀρ. 18 fig. 21

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ D. Hereward

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ AErig. 1968, 468c. Šašel Kos 216

ΟΔΗΓΟΣ Νικόλαος Τσιάγγας Γεωργίου [1923]. Ματθαῖος [=Μάνθος] Βαζακίδης Δημητρίου [1933]

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Μὲ βάση τὴν ἀναφορὰ τῆς Hereward [Palaeologia 14.2(1968)145 ἀρ. 18 fig. 21]: Ἐπιγραφὴ in situ “Scratched on the rock at Khoraphoudia near Mesorope... R·C·S...”. Ἀνεξήγητα ἐπισταμένως τὴν τοποθεσίαν, ἀλλὰ παρὰ τὶς πληροφορίες μου δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐντοπίσω τὴν ἐπιγραφὴν.

Τὰ Χωραφούδια βρίσκονται δυτικὰ ἀπὸ τὸ χωριό, «στὴ δεξιὰ ὁχθῆ τῆς Φτεροῦδας τὸ Λάκκο, στοῦ Στάμιου τὴν Τρύπα καὶ πάνω ἀπὸ τὸ μαντρί τοῦ Τάσου Σουγκάντου, στὰ 20μ· τὰ γράμματα εἶναι σὲ ριζιμὰ πέτρα, τᾶχει δεῖ ὁ Νικόλαος Τσιάγγας» [τοῦ Γεωργίου, 1923].

Βλ. IVB 49.

A/A **34**

EIK.

ΘΕΣΗ Ἄγραμίδες ἢ Παλιοκλήσια

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μεσορόπη

ΔΗΜΟΣ Μεσορόπης, Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Νικόλαος Σούγκαντος Γεωργίου [Κρομμυδάς, 1925]

ΑΥΤΟΨΙΑ 15.7.92, 24.11.96

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ἡ θέσις Ἀγραμίδες ἢ Παλιοκλήσια βρίσκεται NNA ἀπὸ τὸ χωριό καὶ σχεδὸν στὸ ὄριο μὲ τὴ Μουσθένη. Νοτιότερα ἀπὸ τὸν ἀμπελόνα καὶ σὲ ἄξονες 200X100μ., οἱ ἄγροι εἶναι δοτρακοβριθεῖς· κε-

ραμίδες ἄβαφες, θραύσματα πίθων, στὸ σύνολό της ἄβαφη κεραμεική, χαρακτηριστικὲς λαβές, πινάκια κ.ἄ. συναφῆ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων [3–4ος μ.Χ. αἰ.]. Στὴ θέση ὑπῆρχε πιθανότατα παρόδια μικρὴ οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση, μία *villa rustica*, ἂν ὄχι ὀδικὸς σταθμὸς. Πρὸβλ. τὸ παρακείμενο γεφύρι τῆς Μαχμούδας ἢ Γεφύρα [ἄρ. 35].

Ἐλέγξαμε καὶ τὴ θέση Ξεροπήγαδο, νότια ἀπὸ τὴν ἀσφαλτο, ὅπου ἡ παράδοση τοποθετεῖ τὸ παλιὸ χωριό, χωρὶς ὅμως εὐρήματα.

A/A	35
EIK.	34
ΘΕΣΗ	Μαχμούδας ἢ Γεφύρα
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Μεσορόπη
ΔΗΜΟΣ	Μεσορόπης, Δ. Πιερέων
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Τσότσος 130 ἄρ. 48
ΟΔΗΓΟΣ	Ματθαῖος [=Μάνθος] Βαζακίδης Δημητρίου [1933]
ΑΥΤΟΨΙΑ	15.7.92, 24.11.96

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Νότια ἀπὸ τὸ χωριὸ καὶ στὸν ἄξονα τῆς «Ἐγνατίας» διατηρεῖται μονότοξη γέφυρα γνωστὴ ὡς τῆς Μαχμούδας ἢ Γεφύρα· ἔχει πλάτος ὁδοστρώματος 2.8μ. καὶ εἶναι χαρακτηριστικὴ κατασκευὴ τῆς Τουρκοκρατίας [μῆκος 16, ὕψος 4.5 καὶ ἀνοιγμὰ τόξου 7μ.].

Μέσα στὸ χωριὸ διατηρεῖται, πίσω/ἀνατολικά ἀπὸ τὴν Ἁγία Κυριακή, τοῦ Κλωθώρη τὸ Γεφύρι [Τσότσος 130 ἄρ. 49]. Ἀπέναντι ἀπὸ τὴς Ἑλοῦδες μέσα στὸ «λάκκο» σώζεται τὸ ἀνατολικὸ ποδαρικό τῆς Γεφύρας τοῦ Πανταζῆ, ἐνὸς στὴν ἴδια ὄχθη ὁ Μ. Βαζακίδης εἶχε βρεῖ στὸ ἀγροκτημὰ του καλντερίμι πλάτους 1μ· σημειῶν ὅτι στιβαρὸ ἀνάλημμα ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Γεφύρα τοῦ Πανταζῆ.

A/A	36
EIK.	
ΘΕΣΗ	Σουσάματαρλα
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Μεσορόπη
ΔΗΜΟΣ	Μεσορόπης, Δ. Πιερέων
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
ΟΔΗΓΟΣ	
ΑΥΤΟΨΙΑ	
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	

Ἡ θέσις Σουσάματαρλα εἶναι «τεπὲς στὰ σύνορα Μεσορόπης καὶ Πλατανότοπου, πρὸς τὸ Σύμβολο, πάνω καὶ δεξιὰ ἀπὸ τὸ Μαντρί τοῦ Σάββα· τὸ Οὐζοῦν Ντερέ εἶναι πιδ κάτω... ».

Στὴ θέσις ἡ Hereward [145 ἄρ. 19 fig. 22] ἐπεσήμανε: ἐπιγραφή in situ “Scratched on the rock at Uzum Dere on Susam-tarla, in the Symbolon hills the other side of the main road from Mesorope”. Δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ αὐτοψία.

Βλ. IVB 54.

‘H Hereward αναφέρει επίσης, παραθέτοντας «κείμενο» [147] “In Mesorope an inscription was reported on Paggaion... which may be similar. Possibly it was something to do with karneios, or Kore”. Προφανώς τὰ παραπάνω δὲν ἀντέχουν σὲ καμία κριτική. Βλ. IVB 51.

A/A **37**

EIK.

ΘΕΣΗ Κρικλή, στὸ Κάτω

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μεσορόπη

ΔΗΜΟΣ Μεσορόπης. Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Χρήστος Μίχογλου Ἰωάννου [Πλατανότοπος]

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στὸ Κάτω Κρικλή μνημονεύουν τὴν παρουσία «πλάκας μὲ τρία γράμματα» [πρβλ. καὶ ἀρχεῖο IH' ΕΠΚΑ]. Ἡ θέση βρίσκεται στὴν ἀριστερὴ ὁχθὴ τοῦ Μαρμαρᾶ καὶ στοὺς πρόποδες τοῦ Συμβόλου. Σύμφωνα μὲ τὸν Φυνδάνη [71/2] ἐκεῖ ὑπῆρχε τουρκικὸ χωριό. Δὲν ἔγινε αὐτοψία.

A/A **38**

EIK.

ΘΕΣΗ Ἰρίντα

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μεσορόπη

ΔΗΜΟΣ Μεσορόπης. Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

‘H Hereward [Palaeologia 14.2(1968)146] ἀναφέρει τὴν εὕρεση ἐπιγραφῆς(:) καὶ παραθέτει τὸ κείμενο χωρὶς σχόλια ἢ ὅποιαδήποτε ἄλλη τοπογραφικὴ πληροφορία [“one at Ἰρίντα”].

‘H θέση Ἰρίντα βρίσκεται μεταξὺ Πλατανότοπου καὶ Μεσορόπης, «πάνω ἀπὸ τὸ Σζαρίζο καὶ τὸ ἐκεῖ λατομεῖο μαρμάρου, ψηλότερα ἀπὸ τοῦ Μπιλμπίλη»· προφανῶς δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐντοπίσω τὴν ἐπιγραφὴ(:) ἐλλείψει στοιχείων. Βλ. IVB 56.

A/A **39**

EIK.

ΘΕΣΗ Πεζούλια

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μεσορόπη

ΔΗΜΟΣ Μεσορόπης. Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου
 ΝΟΜΟΣ Καβάλας
 ΠΗΓΗ
 ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΟΔΗΓΟΣ
 ΑΥΤΟΨΙΑ
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ἡ Hereward [Palaeologia 14.2(1968)146] ἀναφέρει: “Inscriptions are also reported at Pizoulia on Paggaiion”.

Ἡ δὲ μὲνυμη θέσις ὑπάρχει δὴντως ψηλὰ στὸ Παγγαῖον, κοντὰ στὴ Διαβολόσκαλα· οἱ χωρικοὶ δὴ-
 λωσαν ἄγνοια. Βλ. IVB 53.

Α/Α **40**
 ΕΙΚ.
 ΘΕΣΗ Μονόλιθος
 ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μεσορόπη
 ΔΗΜΟΣ Μεσορόπης. Δ. Πιερέων
 ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου
 ΝΟΜΟΣ Καβάλας
 ΠΗΓΗ
 ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΟΔΗΓΟΣ
 ΑΥΤΟΨΙΑ
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ἡ Hereward [Palaeologia 14.2(1968)146] ἀναφέρει τὴν εὕρεση χριστιανικῆς(;) ἐπιγραφῆς [=συμπίλημα:] στὸν Μονόλιθο· πρόκειται γιὰ μικροοικισμό τοῦ τότε Μπέη μὲ λίγα σπίτια γνωστὸν ὡς Τσιφλίκι, στὴν ἀνατολική/ἀριστερή ὄχθη τοῦ Μαρμαρᾶ, ἀπέναντι σχεδὸν καὶ ἀνατολικά ἀπὸ τὸν Ἀκροπόταμο [βλ. Φυνδάνης 170]. Δὲν ἔγινε αὐτοψία στὴ θέσις. Βλ. IVB 57.

Προσφάτως [τέλη '99] ὁ Θ. Λυμπεράκης μὲ ἐνημέρωσε ὅτι χωματουργικὲς ἐργασίες μὲ ἐκσκαφέα προξένησαν ἀνεπανόρθωτη καταστροφὴ στὸν τόπο. Ὁ ἴδιος ἐπεσήμανε μεγάλο νεκροταφεῖο λα-
 θρανασκαμμένο, ἀρκετὴ κεραμεικὴ, ἀρχαία καὶ ἐφυσλωμένη, καθὼς καὶ χάλκινο νόμισμα 4ου αἰ.
 π.Χ. [παρὰδόθηκε στὴν οἰκεία ΕΠΚΑ]

Α/Α **41**
 ΕΙΚ.
 ΘΕΣΗ Γαῖδαρόκαστρο
 ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μεσορόπη
 ΔΗΜΟΣ Μεσορόπης. Δ. Πιερέων
 ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου
 ΝΟΜΟΣ Καβάλας
 ΠΗΓΗ
 ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στή όμώνυμη θέση Γαΐδαρόκαστρο μνημονεύουν την παρουσία «μικρού κάστρου»· μάλιστα ό Φυνδάνης [24/5] παραθέτει τήν πληροφορία ότι τή θέση έπισκέφθηκε «ξευγάρι άρχαιολόγων μαζί με τό Νίκο Τοιάγκα... καί βρήκαν ίχνη άπό άρχαίο κτίσμα, κεραμίδια σπασμένα, κομμάτια άπό πήλινα άγγεία... έβγαλαν τό συμπέρασμα ότι ύπήρχε εκεί κάποιο φυλάκιο». Στή θέση δέν κατέστη δυνατή ή άυτοψία.

Α/Α

42

ΕΙΚ.

ΘΕΣΗ

Ήγια Μαρίνα

ΟΙΚΙΣΜΟΣ

Μεσορόπη

ΔΗΜΟΣ

Μεσορόπης, Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ

Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ

Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Τό νεώτερο έξωκλήσι τής Ήγίας Μαρίνας στέφει τό ύψωμα άμέσως ΝΝΔ άπό τό χωριό. Στή θέση μνημονεύουν την παρουσία «κάστρου» [πρβλ. άρχείο ΙΗ' ΕΠΚΑ· Φυνδάνης 20/1]. Δέν έγινε άυτοψία.

Α/Α

43

ΕΙΚ.

ΘΕΣΗ

Ήϊ-Πώργης

ΟΙΚΙΣΜΟΣ

Μεσορόπη

ΔΗΜΟΣ

Μεσορόπης, Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ

Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ

Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στή θέση Ήϊ-Πώργης, όπου καί τό όμώνυμο άνακαινισμένο έξωκλήσι, άναφέρεται ή εύρεση κατά τή θεμελίωση τοῦ νέου ναοῦ άρχιτεκτονικών καταλοίπων, άλλα καί κεραμεικῆς ποῦ πιθανότατα μαρτυροῦν τήν ύπαρξη παλαιότερου κτηρίου [παλαιοχριστιανικά(;)].

Α/Α

44

ΕΙΚ.

ΘΕΣΗ

ΟΙΚΙΣΜΟΣ

Πλατανότοπος/Ισιωλί ή Σιράτες

ΔΗΜΟΣ Πλατανοτόπου. Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ Γούσιος 8

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Hereward 146

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ὁ Γούσιος [8] διέσωσε τὴν πολὺτιμη πληροφορία ὅτι «Ἐν τῇ κώμῃ ταύτῃ εἰς δύο μέρη ὑπάρχει ἡ αὐτὴ Λατινικὴ ἐπιγραφὴ: R G S», ὅπως δηλαδὴ καὶ στὴ Μεσορρόπῃ, στὴ θέσῃ Λυκόπλ. Δυστυχῶς οἱ πάντες στὸν Πλατανότοπο ἀγνοοῦν τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἐπιγραφῶν.

Βλ. IVB 58.

A/A

45

EIK.

ΘΕΣΗ Κοκκινοχώματα, Πέτρινη Γέφυρα

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Πλατανότοπος/Ισιῶλι ἢ Σιράτες

ΔΗΜΟΣ Πλατανοτόπου. Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ 5–16.7.92

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Σχεδὸν 100μ. ἀπὸ τῇ δυτικῇ εἰσοδὸ τοῦ χωριοῦ καὶ ἀμέσως νότια ἀπὸ τὸν ἀσφαλτόδρομο διατηρεῖται ἡ Πέτρινη Γέφυρα· εἶναι μονότοξῃ καὶ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὴ κατασκευὴ τῆς Τουρκοκρατίας.

Τὸ τοπωνύμιο Καρακόλ(ι), στὴ διασταύρωσιν γιὰ τὸν Πλατανότοπο, ὅπου μικροπηγὴ καὶ πλάτανος, παρέχει τὴν ἔνδειξιν ὅτι στὴ θέσῃ ἴσως ὑπῆρχε σταθμὸς γιὰ τὸν ἔλεγχον τοῦ δρόμου.

A/A

46

EIK.

ΘΕΣΗ Ντορτολούκι

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Πλατανότοπος/Ισιῶλι ἢ Σιράτες

ΔΗΜΟΣ Πλατανοτόπου. Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ 15–16.7.92

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στη θέση υπήρχε πηγή και Χάνι για την εξυπηρέτηση της «Έγνατίας»· σήμερα η γεώτρηση και τα σκουπίδια σηματοδοτούν τον χώρο. Κατά την παράδοση σωζόταν και το λιθόστρωτο του δρόμου.

A/A **47**

EIK.

ΘΕΣΗ Λάγκκος του Τσιφλικιού

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Τρίτα/Τσιφλίκι

ΔΗΜΟΣ Πλατανοτόπου. Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Εύαγγελος Χαριτίδης Νικολάου [1929]

ΑΥΤΟΨΙΑ 17.7.92, 23.11.96, 1.12.00

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στις παρυφές της δυτικής/δεξιᾶς όχθης του χειμάρρου Λάγκκος του Τσιφλικιού και ανατολικά από τον χωματόδρομο που οδηγεί στο εγκαταλειμμένο σήμερα χωριό Τρίτα/Τσιφλίκι, σε ἄξονες 200Χ100μ., οἱ ἄγροί εἶναι όστρακοβριθεῖς· ἄβαφες κεραμίδες, στο σύνολό της ἄβαφη κεραμική, ὑπερτεροῦν τὰ coarse-ware, χαρακτηριστικές λαβές, χεῖλη, ἓνα μελαμβαφές και ἓνα ἐφυσωμένο Τουρκοκρατίας. Στη θέση υπήρχε σημαίνουσα οἰκιστική εγκατάσταση τῶν ὕστεροελληνιστικῶν-ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἄγνοστη ἡ «σχέση» του μέ την παρακείμενη κατά χώραν ἐπιγραφή της Θεᾶς Ἀλμωπίας [Μπακαλάκης, ΠΑΑ 12(1937)484-488 κ.ά.· βλ. IVB 59]. Ἀπό την ἴδια περιοχή ἐπίσης προέρχεται και ἡ ἐπιγραφή ἄρ. 60 [=Collart, BIAB 16(1950)11/2 ἄρ. 6]. Στά κράσπεδα της ράχης, ὅπου ἡ κατά χώραν ἐπιγραφή, ἐπεσήμανα ἓνα μελαμβαφές όστρακο, λίγα λεπτά ἄβαφα και ἓνα ἐφυσωμένο [ώχρη και καστανή ἐφνάλωση].

A/A **48**

EIK. 15-17, 35

ΘΕΣΗ Μάννα

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μικροχώρι/Αχατλάρ

ΔΗΜΟΣ Πλατανοτόπου. Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Πίκουλας, Ηόρος 8-9(1990-91)285/7 & Ὑδραγωγεῖον 605-614

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ 15 & 17.7.92, 28.1.00

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στό κεφαλόβρυσο Μάννα, λίγα χιλιόμετρα ΒΒΑ από τὸ ἐρειπωμένο σήμερα Μικροχώρι/Αχατλάρ της κοινότητος Πλατανότοπου, μέσα στη βαθύσκιω λαγκάδα και σε ὑψόμετρο σχεδόν 500μ. ἐντοπίσαμε την ἄρχη του ὕδαταγωγού [sc. του ὕδραγωγείου της Ἀμφιπόλεως]· τὰ καλύτερα σωζόμενα κατάλοιπα του ὕδαταγωγού βρίσκονται πολὺ κοντά και δυτικά από την ὕδατογέφυρα ὕδραγωγείου της Τουρκοκρατίας, στίς παρυφές μεγάλης βραχοσκεπῆς. Ὁ ὕδαταγωγός εἶναι λαξευμέ-

35. Μάννα Πλατανοτόπου: ἔχνη ἐργαλείων στὰ τοιχώματα τοῦ ὕδαταγωγοῦ [φωτ. Γ. Α. Π.: 17.7.92]

36. Λάκκος Τσιφλικιοῦ Πλατανοτόπου: λιθόπλινθοι ἀπὸ τό ποδαρικό τῆς ὕδατογέφυρας [φωτ. Γ. Α. Π.: 17.7.92]

νος στὸν σκληρὸ ἀσβεστόλιθο καὶ σώζεται σὲ μήκος 42 μέτρων· ἔχει πλάτος σχεδὸν μισό μέτρο (0.45 μὲ 0.50μ.) καὶ μέσο ὕψος/βάθος 1.10μ.

A/A	49
EIK.	36
ΘΕΣΗ	Λάγκος τοῦ Τσιφλικοῦ
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Τρίτα/Τσιφλίκι
ΔΗΜΟΣ	Πλατανοτόπου. Δ. Πιερέων
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Πίκουλας, Ηόρος 8–9(1990–91)285/7 & Ὑδραγωγείον 605–614
ΟΔΗΓΟΣ	Εὐάγγελος Χαριτίδης Νικολάου [1929]
ΑΥΤΟΨΙΑ	17.7.92
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	

Νότια ἀπὸ τὸ ἐγκαταλειμμένο χωριὸ Τρίτα τῆς κοινότητος Πλατανότοπου στὴν κοίτη τοῦ ρέματος Λάγκος Τσιφλίκι, περίπου 500μ. βόρεια ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ὁδὸ καὶ σὲ ὑψόμετρο 300μ., ἐντοπίσαμε τὸ ἐπόμενο κατάλοιπο τοῦ ὑδραγωγείου τῆς Ἀμφιπόλεως: πρόκειται γιὰ τὴ βάση τοῦ ἐνὸς ποδαρικοῦ ὕδατογέφυρας· σώζονται κατὰ χώραν δύο λιθόπλινθοι μὲ συνολικὸ μήκος 3.60 καὶ ὕψος 0.70μ., ἐνῶ μία ἀκόμη ἔχει παρασυρθεῖ ἀπὸ τὸ ρέμα λίγο μακρύτερα. Ἡ παρουσία τῆς ὕδατογέφυρας ἦταν ἀπολύτως ἀπαραίτητη στὸ σημεῖο αὐτὸ γιὰ τὴν ὑπερκέρση τοῦ χειμάρρου, ἐνῶ δὲν θεωρῶ τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι ἀκριβῶς ἀπέναντι σώζεται τὸ ποδαρικὸ ἀπὸ τὸ γεφύρι τοῦ ὑδραγωγείου τῆς Τουρκοκρατίας.

Ὁφείλω νὰ διευκρινίσω —γιὰ νὰ προλάβω τυχὸν ἀπορίες— ὅτι τὸ ἀρχαῖο ποδαρικὸ ἀνήκει σὲ ὑδραγωγεῖο καὶ ὄχι σὲ ὁδογέφυρα, ὅπως ρητὰ ἐπιβάλλει τὸ ἐδαφικὸ ἀνάγλυφο τῆς θέσεως· ἄλλωστε ἡ ἀβρόχοις ποσὶν διάβαση τοῦ χειμάρρου ἦταν καθόλα ἐφικτὴ, ὥστε νὰ καθίσταται περιττὴ πολυτέλεια ἢ κατασκευὴ ὁδογέφυρας.

A/A	50
EIK.	
ΘΕΣΗ	Ἑλιές
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Ποδοχώρι/Ποδγορά
ΔΗΜΟΣ	Ποδοχωρίου. Δ. Ὁρφανοῦ
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Πίκουλας, Ηόρος 8–9(1990–91)285/7 & Ὑδραγωγείον 605–614
ΟΔΗΓΟΣ	
ΑΥΤΟΨΙΑ	16.6.92: ἐπισήμανση
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	

Στὰ βόρεια κράσπεδα τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ Ποδοχώρι, στὴ θέση Ἑλιές καὶ σὲ ὑψόμετρο 280μ. σωζόταν σὲ ἱκανὸ μήκος, λαξευμένος στὸν ἐκεῖ ἀσβεστόλιθο, ὁ ὕδαταγωγὸς τοῦ ὑδραγωγείου τῆς Ἀμφιπόλεως. Εἶναι τὸ κατάλοιπο, τὸ ὁποῖο λόγῳ τῶν διαστάσεων καὶ τῆς θέσεώς του γνωρίζουν ὅλοι σχεδὸν οἱ χωρικοὶ τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, ὥς τὸ Μελισσοκομεῖο, ἀγνοώντας βε-

βαίως τη χρήση του και έρμηνεύοντάς το κατά τὸ δοκοῦν.

Τὴν ὑπαρξη τοῦ ὕδαταγωγοῦ κατέγραψα στὶς 19.6.1992, σὲ μία διήμερη ἀνίχνευση τῆς Πιερίας κοιλάδος μαζί με τὴ συνάδελφο Ἑλένη Κουρίνου, σχεδιάζοντας τότε τὴ μετέπειτα πολυήμερη ἐξόρμησι. Ὅταν ἐπανήλθα τὸν Ἰούλιο γιὰ αὐτοψία, εἶχε φροντίσει ἡ ΔΕΚΕ(;) μετὰ τὰ ἔργα διανοίξεως τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ νὰ ἐξαλείψει κάθε ἔχνος τοῦ ὕδαταγωγοῦ. Μένουμε λοιπὸν στὴν καταγραφή τῆς πληροφορίας.

A/A **51**

EIK.

ΘΕΣΗ [Μέσα στὸ χωριό]

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Ποδοχώρι/Ποδγορά

ΔΗΜΟΣ Ποδοχωρίου. Δ. Ὁρφانوῦ

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

BIBΛIOΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Τ. Ἀγροφύλαξ Γεώργιος Νικολαΐδης Ἰωάννου (1933)

ΑΥΤΟΨΙΑ 16.6.92, 26.11.96, 9.9.97

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ἀναφέρεται ἡ εὕρεση ἐλληνιστικῆς κεραμεικῆς μέσα στὸ χωριό, κοντὰ στὴν ἐκκλησίᾳ [ἀρχεῖον ΙΗ' ΕΠΚΑ].

Οἱ χωρινοὶ μνημονεύουν ἐπίσης τὴν εὕρεση πολλῶν μνημάτων βόρεια ἀπὸ τὴν ἄσφαλτο· ἀπὸ ἐδὼ προέρχονται προφανῶς καὶ οἱ δημοσιευμένες κατὰ καιροὺς ἐπιγραφές [βλ. IVB 64–68]. Πρβλ. ἐπίσης τὴν ἐπιτύμβια στήλη ποὺ παραθέτει ὁ Collart [Philippe 299 Pl. XXXVII.4]· ὅπως δείχνει ἡ φωτογραφία δὲν διασώζεται ἐπιγραφή. Ὁ ἔλεγχος τῆς σημ. 2 στὴ σελ. 299 τοῦ Collart δὲν ἀπέφερε ἄλλη μνεία τοῦ συγκεκριμένου ἀναγλύφου· πιθανότατα λοιπὸν αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη του ἀναφορὰ καὶ ἀπεικόνισι.

Ἕνας πρόχειρος ἔλεγχος ποὺ ἔγινε πάντως σὲ κήπους καὶ ἐλεύθερους χώρους τοῦ χωριοῦ δὲν ἀπέφερε εὐρήματα.

A/A **52**

EIK.

ΘΕΣΗ Τσακίλια

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Ποδοχώρι/Ποδγορά

ΔΗΜΟΣ Ποδοχωρίου. Δ. Ὁρφانوῦ

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

BIBΛIOΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Τ. Ἀγροφύλαξ Γεώργιος Νικολαΐδης Ἰωάννου (1933)

ΑΥΤΟΨΙΑ 23.11.96, 9.9.97

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ἡ θέση Τσακίλια βρίσκεται ΒΒΑ ἀπὸ τὸ χωριό, ἐπάνω ἀπὸ τὴ Ραχώνα [ΓΥΣ]· λέγεται καὶ Μολόχες. Ἐδὼ σύμφωνα μετὰ τὶς μαρτυρίες ὑπάρχουν «πολλὰ κεραμίδια» [πρβλ. ἀρχεῖο ΙΗ' ΕΠΚΑ: Ρωμαϊκὴ

κεραμεική]. Από τη θέση διήλθα, περπατώντας από τὸ Ποδοχώρι πρὸς τὴν Τρίτα [9.9.97], ἀλλὰ δὲν ἐπεσήμανα τίποτε. Ἐπειδὴ ὁμως τὸ τοπωνύμιο καλύπτει μεγάλη ἔκταση, ἀπαιτεῖται ἐνδελεχὴς ἐπανέλεγχος.

A/A **53**

EIK.

ΘΕΣΗ Παλίμια

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Ποδοχώρι/Ποδγορά

ΔΗΜΟΣ Ποδοχωρίου. Δ. Ὁρφανοῦ

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Πάντος 229. Νικολαΐδου-Πατέρα, Τοπογραφία 313, εἰκ. 2

ΟΔΗΓΟΣ Τ. Ἀγροφύλαξ Γεώργιος Νικολαΐδης Ἰωάννου (1933)

ΑΥΤΟΨΙΑ 23.11.96

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

NNA ἀπὸ τὸ χωριό, ἀνατολικά ἀπὸ τὸν δρόμο γιὰ τὸν Ἀχροπόταμο, βρίσκεται σημαντικὸς σὲ ἔκταση προϊστορικὸς οἰκισμὸς [«ἀπὸ τὴ Μέση Νεολιθική...»].

A/A **54**

EIK.

ΘΕΣΗ Κοτζαμπάση τὰ Χωράφια [Κορ(ι)ταίτσα]

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Ποδοχώρι/Ποδγορά

ΔΗΜΟΣ Ποδοχωρίου. Δ. Ὁρφανοῦ

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ Palaeologia 14.2(1968)145 ἄρ. 16 fig. 19

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ D. Hereward

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΑΕπigr. 1968, 468a. Šašel Kos 217

ΟΔΗΓΟΣ Τ. Ἀγροφύλαξ Γεώργιος Νικολαΐδης Ἰωάννου (1933)

ΑΥΤΟΨΙΑ 9.9.97

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ἡ Hereward [Palaeologia 14.2(1968)145/6 ἄρ. 16 fig. 19] ἀναφέρει τὴν εὕρεση ἐπιγραφῆς κατὰ χώραν: “On the rock at Korisitsa, on the west bank the river near Podokhorion...” [κείμενο καὶ σχέδιο].

Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ὁδηγοῦ μας ἐντοπίσαμε εὐκόλα τὸν βράχο μὲ τὴν ἐπιγραφή. Βρίσκεται στοῦ Κοτζαμπάση τὰ Χωράφια [=Κοτζαμπάσης Χρῆστος τοῦ Κων/νου], 900μ. βορειότερα ἀπὸ τὸ τελευταῖο σπίτι τοῦ χωριοῦ, ἀμέσως ἀριστερά/δυτικά ἀπὸ τὸν χωματόδρομο πρὸς τὸν Πλατανιάκο· ὁ βράχος τῆς Κορ(ι)ταίτσας [=ὑποκοριστικὸ τῆς λέξεως κόρη] βρίσκεται βορειότερα. Ἡ ἐπιγραφή εἶναι χαραγμένη σὲ μεγάλο ἰζηματογενὴ «ριζιμὸ» βράχο. Βλ. IVB 63.

Κατὰ μῆκος τοῦ χωματόδρομου καὶ σὲ ἰκανὸ μῆκος εἶναι ἐμφανῆ τὰ κατάλοιπα ὕδραγωγείου [πῆλιναι ὕδατοσωλῆνες], ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ βορειότερα εὐρισκόμενη Μάννα τοῦ Νεροῦ· ἡ χρονολόγησή του εἶναι δυσχερὴς μὲ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα, ἀλλὰ προσιδιάζει στὴν ἀρχαιότητά· θὰ μπορούσε ἄλλωστε νὰ ὕδροδοτεῖ τὸν οἰκισμὸ στὸ Ποδοχώρι, τοῦ ὁποῖου ἡ ὑπαρξὴ πρωτίστως πιστοποιεῖται ἀπὸ τὰ τόσα ἐπιτύμβια μνημεῖα [IVA ἄρ. 51].

A/A **55**

ΕΙΚ.

ΘΕΣΗ

Ζαχαρία τὰ Χωράφια

ΟΙΚΙΣΜΟΣ

Ποδοχώρι/Ποδγορά

ΔΗΜΟΣ

Ποδοχωρίου. Δ. Ὁρφανοῦ

ΕΠΑΡΧΙΑ

Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ

Καβάλας

ΠΗΓΗ

Palaeologia 14.2(1968)145 ἀρ. 17 fig. 20

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

D. Hereward

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΕrigr. 1968, 468b. Šašel Kos 218

ΟΔΗΓΟΣ

Τ. Ἀγροφύλαξ Γεώργιος Νικολαΐδης Ἰωάννου (1933)

ΑΥΤΟΨΙΑ

9.9.97

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ἡ Hereward [Palaeologia 14.2(1968)145 ἀρ. 17 fig. 20] ἀναφέρει τὴν εὕρεση ἐπιγραφῆς κατὰ χώραν: “On a rock on the opposite side of the river from no 16” [16: on the west bank the river near Podokhorion].

S P C

Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ὁδηγοῦ μας ἐντοπίσαμε μετὰ ἀπὸ πολὺωρη ἀναζήτηση τὴν ἐπιγραφή. Βρίσκεται σχεδὸν 500μ. βορειότερα ἀπὸ τὴν ἀρ. 63 καὶ 300μ. Α ἀπὸ τὸν βράχο τῆς Κορ(ι)ταίτσας. Στὴ δεξιά/δυτικὴ ὁχθὴ τοῦ Πλατανιάκου, στοῦ Ζαχαρία τὰ Χωράφια. Βλ. IVB 62.

A/A **56**

ΕΙΚ.

70–73

ΘΕΣΗ

Σικαλινιές

ΟΙΚΙΣΜΟΣ

Ποδοχώρι/Ποδγορά

ΔΗΜΟΣ

Ποδοχωρίου. Δ. Ὁρφανοῦ

ΕΠΑΡΧΙΑ

Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ

Καβάλας

ΠΗΓΗ

BCH 47(1923)55 ἀρ. 10

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

A. Salač

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γούσιος 10(·). Coupry–Feyel, BCH 60(1936)39. Collart, Philippes, 284/5 πίν. XXXV 1 & BZG 42(1943)13.13. Hereward 145. Σαμσάρης, IGAM 190/1. Papazoglou, ZAnt 29(1979)240. 59 ἀρ. 8· BCH 106(1982)99· VM (1988), 410.190. Avramea, TIR K 35, I 48. Πίκουλας, Τερμονισμοὶ ἀρ. 12

ΟΔΗΓΟΣ

Τ. Ἀγροφύλαξ Γεώργιος Νικολαΐδης Ἰωάννου (1933)

ΑΥΤΟΨΙΑ

26.11.96, 8.9.97

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ἡ ὑπαρξὴ λατινικῆς ἐπιγραφῆς κατὰ χώραν στὴ θέσῃ Σικαλινιές εἶναι γνωστὴ ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ., ἀφοῦ θεωρῶ ὅτι σ’ αὐτὴν ἀναφέρεται ἡ μνεία τοῦ Γούσιου, 10: «Δυτικῶς δὲ τοῦ χωρίου τούτου [sc. Ποδοχώρι] εὐρίσκεται βράχος μέγας, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἐτέρα τις δυσανάγνωστος Λατινικὴ ἐπιγραφή.». Τὴν ἐπιγραφὴν δημοσίευσεν πρῶτος ὁ Salač [BCH 47(1923)55 ἀρ. 10] καὶ ἀκολούθησαν πολλοὶ ἄλλοι, ἐνδεικτικὸς τῆς σημασίας τῆς ἐπιγραφῆς, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ τερμονισμό.

Τὸ Ρέμα στὶς Σικαλινιές βρίσκεται 600μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ Ποδοχωρίου· σ’ αὐτὸ ὁδηγεῖ χωματόδρομος, διαπλάτνυση τοῦ παλιοῦ δρόμου ἀπὸ τὸ χωριὸ γιὰ τὸ Κοκκινόχωρι/Σαράι (εἰκ.

37. Παλιά Μαντριά Κοκκινοχωρίου: ὁ ὕδαταγωγός· εἰκονίζεται ὁ Θ. Κεσζεσιάδης
[φωτ. Γ. Α. Π.: 17.7.92]

38. Παλιό Κοκκινοχώρι: θραῦσμα πηλοσωλήνος
[φωτ. Γ. Α. Π.: 23.7.93]

39. Παλιά Λατομεῖα Κοκκινοχωρίου:
ὁ ὕδαταγωγός [φωτ. Γ. Α. Π.: 23.7.93]

70–71). Ἡ τριόστιχη ἐπιγραφή εἶναι χαραγμένη σὲ αὐτοφυῆ βράχο στὴ δυτικὴ/δεξιὰ ὁχθὴ καὶ μόλις 2μ. ἀπὸ τὸν χωματόδρομο. Βλ. IVB 61.

A/A	57
EIK.	37
ΘΕΣΗ	Παλιὰ Μαντριὰ
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Κοκκινοχώρι/Σαργλί
ΔΗΜΟΣ	Ποδοχωρίου. Δ. Ὁρφانوῦ
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Πίκουλας, Ηόρος 8–9(1990–91)285/7 & Ὑδραγωγεῖον 605–614
ΟΔΗΓΟΣ	Τ. Ἀγροφύλαξ Εὐθύμος Κεσκεσιάδης Θεοδώρου [1933]
ΑΥΤΟΨΙΑ	17.7.92

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

ΒΒΔ ἀπὸ τὸ Κοκκινοχώρι τῆς κοινότητος Ποδοχωρίου, στὴ θέση Παλιὰ Μαντριὰ, περίπου ἓνα χιλιόμετρο βορειότερα τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ καὶ σὲ ὑψόμετρο σχεδὸν 250μ. διατηρεῖται ἐντυπωσιακὰ ὁ ὕδαταγωγὸς τοῦ ὕδραγωγείου τῆς Ἀμφιπόλεως [βλ. ἀρ. 48–50]. Εἶναι λαξευμένος στὸν, λειασμένο καὶ ἐπιφανειακὰ, ἀσβεστόλιθο καὶ σώζεται σὲ μήκος 18μ.· ἔχει πλάτος 0.55 μὲ 0.60 μ. καὶ ἄγνωστο βάθος, ἀφοῦ εἶναι ἐπιχωματωμένος.

A/A	58
EIK.	38
ΘΕΣΗ	Παλιὸ Κοκκινοχώρι
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Κοκκινοχώρι/Σαργλί
ΔΗΜΟΣ	Ποδοχωρίου. Δ. Ὁρφانوῦ
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Πίκουλας, Ηόρος 8–9(1990–91)285/7 & Ὑδραγωγεῖον 605–614
ΟΔΗΓΟΣ	Τ. Ἀγροφύλαξ Εὐθύμος Κεσκεσιάδης Θεοδώρου [1933]
ΑΥΤΟΨΙΑ	23.7.93

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Νότια ἀπὸ τὸ μεγάλο ἐγκαταλειμμένο λατομεῖο καὶ περίπου 500μ. βόρεια ἀπὸ τὸ χωριὸ εἶναι ἐμφανῆ τὰ κατάλοιπα τοῦ ὕδραγωγείου τῆς Ἀμφιπόλεως [βλ. ἀρ. 48–50, 57] γιὰ σχεδὸν 50μ. Τὰ θραύσματα τῶν πηλοσωλῆνων εἶναι διάσπαρτα στὰ πέριξ, ἀφοῦ μέχρι προσφάτως οἱ χωρικοὶ τοὺς ἀνέσκαπταν γιὰ νὰ τοὺς χρησιμοποιήσουν ὡς καμινάδες ἢ λούκια ἀποχετεύσεως. Ἐπισημάναμε ἓναν ἀκέραιο, εἰς. 38 [παρεδόθη αὐθημερὸν στὸ Μουσεῖο Ἀμφιπόλεως].

A/A	59
EIK.	39
ΘΕΣΗ	Παλιὰ Λατομεῖα
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Κοκκινοχώρι/Σαργλί
ΔΗΜΟΣ	Ποδοχωρίου. Δ. Ὁρφانوῦ

ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Πίκουλας, Ηόρος 8–9(1990–91)285/7 & Ύδραγωγείον 605–614
ΟΔΗΓΟΣ	Τ. Άγροφύλαξ Εϋθύμιος Κεσκεσιάδης Θεοδώρου [1933]
ΑΥΤΟΨΙΑ	17.7.92, 23.7.93
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	

Τὸ τοπωνύμιο ὀφείλεται στὸ ἐκεῖ λατομεῖο ποὺ διανοίχθηκε τὸ 1931. Βρίσκεται περίπου ἓνα χιλιόμετρο δυτικότερα ἀπὸ τὰ Παλιὰ Μαντριά, στὰ ὄρια σχεδὸν μὲ τὴν κοινότητα τῆς Γαληψοῦ καὶ σχεδὸν 300μ. βόρεια ἀπὸ τὰ Βουλγαρικά Φυλάκεια καὶ τὴν τελευταία γέφυρα, ἀπὸ Κοκκινόχωρι πρὸς Γαληψὸ· ὁ ὕδαταγωγὸς τοῦ ὕδραγωγείου τῆς Ἀμφιπόλεως [βλ. ἀρ. 48–50, 57/8] διατηρεῖται στὴ δυτικὴ/δεξιὰ πλευρὰ τοῦ ρέματος. Σῶζονται δύο ἐμφανῆ λαξεύματα στὸ βράχο: α) 2.5μ. μήκος, 0.40μ. βάθος καὶ β) ±4.30μ., μέγιστο βάθος 0.90μ. Σημειώνω ὅτι ὁ πῆλινος ἀγωγὸς, διαμέτρου 0.20μ., στηριζόταν ἐκατέρωθεν μὲ λίθους.

A/A	60
EIK.	
ΘΕΣΗ	Ἄρκουδότρυπα
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Γαληψὸς
ΔΗΜΟΣ	Γαληψοῦ. Δ. Ὀρφανοῦ
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	ΑΔ 37(1982) [1989] Β2, 327
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	BCH 114(1990)799
ΟΔΗΓΟΣ	Τ. Άγροφύλαξ Εϋθύμιος Κεσκεσιάδης Θεοδώρου [1933]
ΑΥΤΟΨΙΑ	
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	

Ἡ Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 37(1982) [1989] Β2, 327, ἀναφέρει ὅτι τὸ σπήλαιο στὴ θέση Ἄρκουδότρυπα «βόρεια ἀπὸ τὸ εγκαταλειμμένο παλιὸ Ποδοχώρι... πιθανότατα πρόκειται γιὰ λατρευτικὸν...», ἀφοῦ «συγκεντρώθηκε ἀφθονή κεραμικὴ πρῶτης εποχῆς χαλκοῦ καθὼς καὶ κεραμικὴ ιστορικών χρόνων ἀπὸ τὸν 6ο αἰ. π.Χ. ὡς καὶ τὰ ρωμαϊκὰ χρόνια». Στὴ θέση δὲν ἔγινε αὐτοψία.

Σύμφωνα μὲ τὸν ὁδηγὸ μας, Εϋθύμιος Κεσκεσιάδης, ποὺ ἔχει ἐπισκεφθεῖ τὸ σπήλαιο καὶ γνωρίζει καλὰ τὸν τόπο, ταυτίζεται μὲ τὴν Ἄρκουδότρυπα Γαληψοῦ [= Β. Ποῦλιος, ΑΔ 36(1981) [1988] 344: ἐκτενέστερη ἀναφορά].

A/A	61
EIK.	
ΘΕΣΗ	Δεύτερη Κατηγορία [ἡ Νιφαρμαπαχάρ]
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Κοκκινόχωρι/Σαφλί
ΔΗΜΟΣ	Ποδοχωρίου. Δ. Ὀρφανοῦ
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	ΑΔ 34(1979) [1987] Β2, 332

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Anranea, TIR K35, I 32
 ΟΔΗΓΟΣ Τ. Άγροφύλαξ Εὐθύμιος Κεσσεσιάδης Θεοδώρου [1933]
 ΑΥΤΟΨΙΑ 17.7.92

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Τὸ τοπωνύμιο Δεύτερη Κατηγορία ὀφείλει τὴ δημιουργία του στὴν κατάταξη τῆς περιοχῆς γιὰ διανομὴ κλῆρον στοὺς πρόσφυγες. Πιὸ σωστὸ εἶναι τὸ παλαιότερο τοπωνύμιο Νιφαρμπαχάρ [πρβλ. καὶ ἀρχεῖο τῆς ΙΗ' ΕΠΚΑ]. Ἡ περιοχή εἶναι νότια ἀπὸ τὸν κεντρικὸ ἀσφαλτόδρομο. Ἡ Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη ἐπεσήμανε στὴ συγκεκριμένη θέση «ρωμαϊκὸ οικισμό», ΑΔ 34(1979) [1987] Β2, 332. Τὰ κεραμεικὰ εὐρήματα πιστοποιοῦν ὅτι στὴ θέση, ἄξονες τουλάχιστον 300Χ150μ., βρισκόταν μία villa rustica, 1–4ος μ.Χ. αἰ. Ἀπὸ τὴν ἴδια θέση προέρχεται μικρὸ δωρικὸ κιονόκρανο ἀπὸ ἀβσεστόλιθο Ὡλονοῦ-Πίνδου, εὔρημα τοῦ Ε. Κεσσεσιάδη, ποὺ παρεδόθη στὴν οἰκεία ΕΠΚΑ.

Α/Α **62**
 ΕΙΚ. 40
 ΘΕΣΗ Ἀμπέλια
 ΟΙΚΙΣΜΟΣ Κοκκινοχώρι/Σαγλί
 ΔΗΜΟΣ Ποδοχωρίου. Δ. Ὁρφανοῦ
 ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου
 ΝΟΜΟΣ Καβάλας
 ΠΗΓΗ
 ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΟΔΗΓΟΣ Τ. Άγροφύλαξ Εὐθύμιος Κεσσεσιάδης Θεοδώρου [1933]
 ΑΥΤΟΨΙΑ 3.6.99

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ἡ θέση Ἀμπέλια βρίσκεται 500μ. νότια ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἐθνικὴ ὁδὸ καὶ σχεδὸν 1.5χλμ. ΝΝΔ ἀπὸ τὸ χωριό. Κατὰ τὴν ἄρρηση τῶν ἀγρῶν βρίσκουν πολλὰ κεραμίδια. Στὰ Ἀμπέλια ὁ Ε. Κεσσεσιάδης βρῆκε —καὶ παρέδωσε στὴν οἰκεία ΕΠΚΑ— μαρμάρινο ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο ἀποκεκρουμένο ὀλόγυρα· διακρίνονται οἱ προτομὲς τεσσάρων ἀτόμων [=ΜΚαβ. Α 1550]. Ἐδῶ βρέθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ ἡ ἐπιγραφή ἀρ. 71.

Α/Α **63**
 ΕΙΚ. 41 (& 77–78)
 ΘΕΣΗ Αὐλάκι ἢ Μπαξέδες
 ΟΙΚΙΣΜΟΣ Κοκκινοχώρι/Σαγλί
 ΔΗΜΟΣ Ποδοχωρίου. Δ. Ὁρφανοῦ
 ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου
 ΝΟΜΟΣ Καβάλας
 ΠΗΓΗ
 ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΟΔΗΓΟΣ Τ. Άγροφύλαξ Εὐθύμιος Κεσσεσιάδης Θεοδώρου [1933]
 ΑΥΤΟΨΙΑ 3.6.99

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ἡ θέση Αὐλάκι ἢ Μπαξέδες βρίσκεται νότια ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἐθνικὴ ὁδὸ καὶ ΔΝΔ ἀπὸ τὸ χωριό.

40. Ἀμπέλια Κοκκινοχωρίου· ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο [Μ. Καβ. Α 1550· φωτ. Γ. Α. Π.: 23.11.96]

41. Οἱ Μπαξέδες Κοκκινοχωρίου· στὸ βάθος ἀριστερὰ ὁ λόφος Κανόνι/Φάγρης καὶ δεξιὰ τὸ Ὅρφάνι [φωτ. Γ. Α. Π.: 3.6.99]

42. Οί Άμμοῦδες Κοκκινόχωριού· στο βάθος ἀριστερά ὁ λόφος Κανόνι/Φάγρης καί δεξιὰ τὸ Ὀρφάνι
[φωτ. Γ. Α. Π.: 3.6.99]

43. Οί Καλέδες Κοκκινόχωριού: ἐπὶ τοῦ τείχους ὁ Θ. Κεσκεισιάδης· στο βάθος ἡ Γαληψὸς
[φωτ. Γ. Α. Π.: 3.6.99]

Στή θέση οδηγεί χωματόδρομος —στροφή ἀριστερά/νότια στήν ἀσφαλτο 1χλμ. δυτικά ἀπό τὸ χωριό— μετὰ ἀπὸ 1700μ. ἀκολουθώντας τὶς δυτικὲς διασταυρώσεις. Αὐτάκι δνομάζεται τὸ ἄλλοτε ἀέναο ρέμα —κινουὺς τρεῖς μύλους, ἦταν ὅλο πλατανόφυτο καὶ διατηροῦσε ψάρια!— ποὺ ἄρδευε τοὺς κήπους, ἀπὸ ὅπου καὶ τὸ μικροτοπωνύμιο Μπαξέδες. Οἱ ἄγροί —σήμερα ἀμυγδαλόφυτοι καὶ ἐλαιόφυτοι— στὴ δεξιά/βόρεια ὄχθη καὶ σὲ ἄξονες τουλάχιστον 150X100μ. εἶναι δοτρακοβριθεῖς: ἕνας τριπτήρας, πυρήνας πυριτόλιθου, ἄβαφες κεραμίδες, κυριαρχεῖ ἡ χαρακτηριστικὴ ρωμαϊκὴ κεραμεικὴ (λαβές, χεῖλ ἀπὸ πινάκια, περγαμινὰ δοτρακα...), θραῦσμα μυλόλιθου ἀπὸ τραχύτη ἦταν τὰ εὐρήματα.

Ἐπιπλέον στοὺς Μπαξέδες ὁ Ε. Κεσσεσιάδης βρῆκε καὶ παρέδωσε στὴν οἰκεία ΕΠΚΑ —μετὰ ἀπὸ σύντονες ἐνέργειές μου— ἐπιτύμβια ἐνεπίγραφη πλάκα· βλ. IVB 69. Παλαιότερα [18.6.1983] εἶχε παραδώσει μία ἀκόμη ἐπιτύμβια ἐνεπίγραφη πλάκα, ἐπίσης εὐρημά του στὴν ἴδια θέση. [=M. Καβ. Α 1332], βλ. IVB 70. Οἱ χωρικοὶ μνημονεύουν τὴν εὕρεση νομισμάτων.

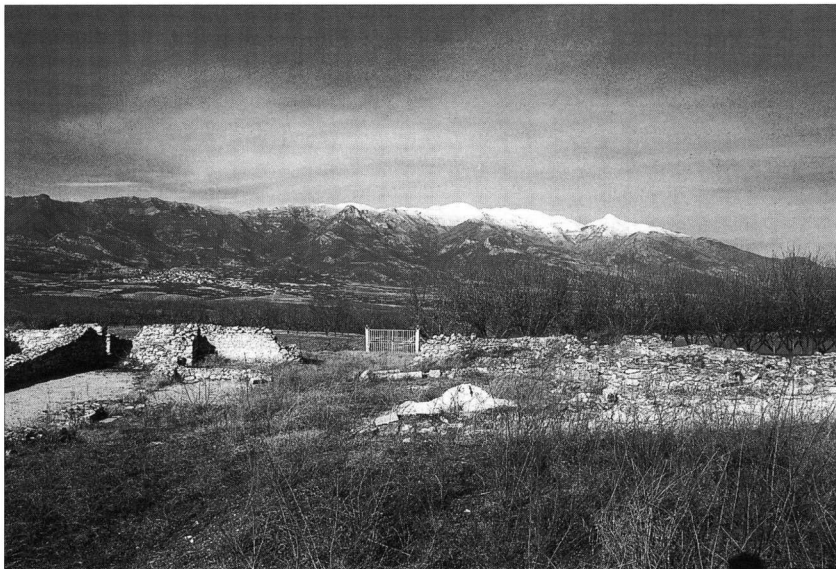
Στὴν παρόδια θέση ὑπῆρχε σημαίνουσα οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, πιθανότατα μία *villa rustica*.

A/A	64
EIK.	42, 8, 43
ΘΕΣΗ	Ἀμμοῦδες
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Κοκκινοχώρι/Σαρλί
ΔΗΜΟΣ	Ποδοχωρίου. Δ. Ὁρφανοῦ
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
ΟΔΗΓΟΣ	Τ. Ἀγροφύλαξ Εὐθύμιος Κεσσεσιάδης Θεοδώρου [1933]
ΑΥΤΟΨΙΑ	3.6.99
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	

Διασχίζοντας τὸ Αὐτάκι [IVA ἀρ. 63] καὶ μετὰ ἀπὸ 1600μ., ἀκολουθώντας τὶς δυτικὲς διασταυρώσεις, βρίσκειται ἡ θέση Ἀμμοῦδες· ἀπέχει κάτι περισσότερο ἀπὸ 4χλμ. ΝΔ ἀπὸ τὸ χωριὸ καὶ χαρακτηριστικὸ τῆς εἶναι ὅτι ὅλη ἡ ἔκταση εἶναι ἀμμώδης, ὅπως ἀκριβῶς μία παραλία: τὰ πολλὰ δοστρεα μαρτυροῦν γιὰ τὶς γεωλογικὲς ἀλλαγές καὶ δικαιολογοῦν τὸ μικροτοπωνύμιο. Πρόκειται γιὰ ὁμαλὴ ἐνδύχωρη ράχη στὴ συμβολὴ δύο ρεμάτων, ἀλλὰ ἐγγύτερα στὴν ἀριστερὴ/νότια ὄχθη τοῦ βόρειου πλατανόφυτου βαθὺς ρέματος· βρίσκεται 700μ. εὐθεῖα καὶ ΒΒΑ ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο Φάγρητα [Ὁρφάνι] καὶ 1500μ. εὐθεῖα καὶ ΝΑ ἀπὸ τὴ γνωστὴ νεολιθικὴ θέση τῆς Γαληψοῦ [βλ. Νικολαΐδου-Πατέρα, Τοπογραφία 315]. Οἱ ἄγροί παρότι σπαρμένοι μὲ δημητριακὰ εἶναι δοτρακοβριθεῖς: χαρακτηριστικὴ γραπτὴ κεραμεικὴ τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς [πιθανότατα "Υστερης: ἀρκετὰ "dark on red"] πολὺ καλῆς ποιότητος· ἄβαφη καὶ μὲ ἐπίθετη διακόσμηση κεραμεικὴ, ὅπως καὶ ἀπολεπίσματα ὀψιανοῦ συμπληρώνουν τὰ εὐρήματα [παρεδόθη χαρακτηριστικὸ σύνολο στὴν οἰκεία ΕΠΚΑ]. Στὴν ἰδανικὴ, ἀπὸ κάθε ἀποψη, θέση ὑπῆρχε σημαίνουσα οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση τῶν νεολιθικῶν χρόνων (ἄξονες ἀκαθόριστοι).

Ἡ ἄκρη τῆς ράχης κορυφώνεται σὲ χαμαλὸ γήλοφο, ποὺ στέφει μικρὸ ὄχυρὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων: εἶναι «πνιγμένο» στὴ θαμνόνφυτη βλάστηση, ποὺ δὲν ἐπιτρέπει ἀκριβέστερες παρατηρήσεις, ἀλλὰ στὰ νότια διακρίνεται τὸ ἀβεστόκτιστο τεῖχος. Ἡ θέα πρὸς τὰ πέριξ εἶναι ἀναπεπταμένη, ἐνῶ τὸ μικροτοπωνύμιό του, Καλέδες, εἶναι δηλωτικὸ (εἰκ. 8, 43).

Στὴ θέση ἐπίσης Ψήλωμα, ἀπέναντι ἀπὸ τὶς Ἀμμοῦδες, οἱ χωρικοὶ ἀναφέρουν ὅτι ὑπάρχουν τάφοι.

44. Ἡ βασιλικὴ στὰ Παλαιοκλήσια Λεύκης Ποδοχωρίου ἀπὸ τὰ νότια· τὸ βάθος τὸ Ποδοχώρι
[φωτ. Γ. Α. Π.: 26.1.00]

45. Μοσοῦτσαλι Γαληψοῦ: ὁ ὕδαταγωγός [φωτ. Γ. Α. Π.: 23.7.9]

A/A	65
EIK.	44 (& 80–81)
ΘΕΣΗ	Παλαιοκλήσια Λεύκης
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Ποδοχώρι/Ποδγορά
ΔΗΜΟΣ	Ποδγοχωρίου. Δ. Όρφανοῦ
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	ΑΔ 29(1973–74)[1980] Β3, 838–841, πίν. 628–631
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	Θ. Χ. Άλιπράντης
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Άσημακοπούλου-Άτζακά 250. 341. Κωνσταντακοπούλου 257. Avramea, TIR K35, I 48. Νικολαΐδου-Πατέρα, Τοπογραφία 313
ΟΔΗΓΟΣ	Τ. Άγροφύλαξ Εὐθύμος Κεσκεισιάδης Θεοδώρου [1933]
ΑΥΤΟΨΙΑ	25.7.92, 26.1.00, 30.11.00
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	Στὴ θέση Παλαιοκλήσια Λεύκης ἀνεσκάφη παλιοχριστιανικὴ βασιλική: Θ. Χ. Άλιπράντης, ΑΔ 29(1973–74) [1980] Β3, 838–841, πίν. 628–631. Βλ. καὶ ΑΔ 31(1976)[1984] Β2, 324/5, 32(1977)[1984] Β2, 272 & 274, 33(1978)[1985] Β2, 321/2. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ βρέθηκαν δύο ἐπιγραφές, ἐνῶ μία τρίτη ἐντόπισα σὲ πρόσφατη αὐτοψία [βλ. IVB 72, 73 καὶ 73α].

A/A	66
EIK.	45
ΘΕΣΗ	Μοσσοῦσαλι
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Γαληψὸς/Ντεντέμπαλι
ΔΗΜΟΣ	Γαληψοῦ. Δ. Όρφανοῦ
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
ΟΔΗΓΟΣ	Κώστας Άραμπατζῆς τοῦ Σιδερεῖ [1916]. Πῶργος Κεσόγλου [1938]
ΑΥΤΟΨΙΑ	23.7.93
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	Ἡ θέση βρίσκεται στὰ ὅρια σχεδὸν μὲ τὸ Κοκκινόχωρι–Ποδοχώρι, ψηλότερα ἀπὸ τοὺς ἄρμακά- δες τοῦ ὁμώνυμου τούρκικου χωριοῦ καὶ στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ ῥέματος· διατηρεῖται στὴ χω- μάτινη πλαγιά γιὰ ±5μ. ὁ πῆλινος ὕδαταγωγὸς τοῦ ὕδραγωγείου τῆς Ἀμφιπόλεως, διαμ. 0.20μ. [βλ. IVA 48–50, 57/9]. Τὸ ὕδραγωγεῖο συνέχιζε γιὰ Καβάκι, Τσορμπατζῆ Ἀμπέλι, Πετρόπουλου Μαντρί, Λογγούρι(α), Άγιο-Λιά.

A/A	67
EIK.	
ΘΕΣΗ	Τσεσμέ Ντερέ
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Έξοχή/Ντόβλιανη
ΔΗΜΟΣ	Δ. Έλευθερουπόλης
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας
 ΠΗΓΗ
 ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΟΔΗΓΟΣ Θ. Λυμπεράκης
 ΑΥΤΟΨΙΑ 26.11.96 [έντοπισμός], 2.6.99
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στό στενότερο σημείο της διόδου από την Έλευθερούπολη για τον Άγιο Άνδρέα/Νουζλά, άμέσως δυτικά/δεξιά από την ασφαλτο και το εικονοστάσι του Άϊ-Πώργη ύψώνεται περίοπτος λόφος, απόληξη ράχης. Πρώτος, ως συνήθως, ό Θ. Λυμπεράκης διεπίστωσε ότι ό λόφος είναι όχυρωμένος. Ή πρόσβαση στον λόφο είναι εύχερης από χωματόδρομο — ξεκινά δεξιά/δυτικά και 350μ. πριν από το εικονοστάσι του Άϊ-Πώργη— που όδηγει στον δυτικό αυχένα του ύψωματος. Στιβαρό τείχος με αααθόριστο πλάτος, άφου έχει καταρρεύσει δημιουργώντας επιμήκη λιθοσωρό, διατρέχει τό «φρύδι» του λόφου· ή βλάστηση δέν επιτρέπει άκριβέστερες παρατηρήσεις, αλλά ή διάμετρος του όχυρου είναι τουλάχιστον 100μ. Υπάρχει προϊστορική κεραμική, αλλά και άβαφα έλληνιστικά, όπως και χαρακτηριστικά ύστερορωμαϊκά όστρακα (combed). Ό Θ. Λυμπεράκης βοήκε και παρέδωσε στην οίκεία ΕΠΚΑ «νόμισμα του Όκταβιανου και θραύσμα κλαζομενιακής σαρκοφάγου»(!).

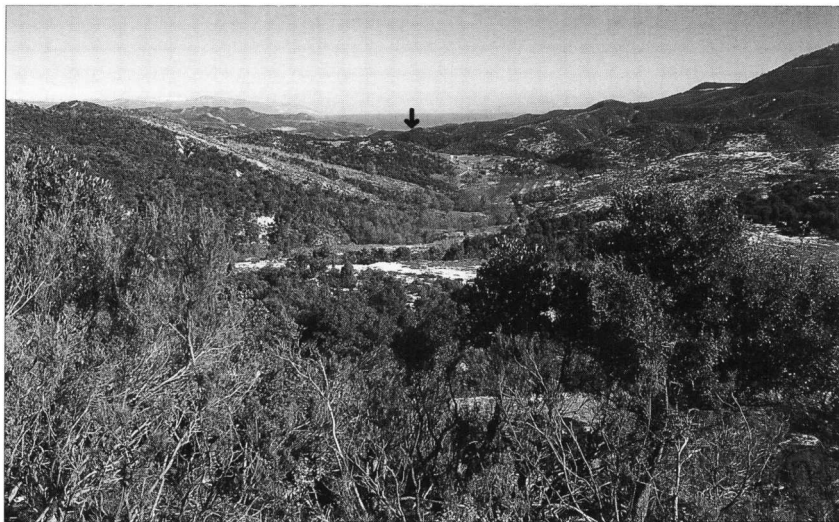
Ή σημασία της μοναδικής διαβάσεως από τό ΝΔ άκρο της πεδιάδος των Φιλίπων προς την άκτή [Έλευθερούπολις, Παλιάμπελα—Άγιος Άνδρέας/Νουζλάς—Οίσυμη, Έλευθερές] είναι προφανής και άναμενόμενο ήταν να όχυρωθεί τό σε αίρια θέση ύψωμα, ώστε να έλέγχει άκριβώς τό πέραςμα. Τά εύρήματα επιπλέον μαρτυρούν για ή διαχρονική του χρήση.

A/A 68
 ΕΙΚ.
 ΘΕΣΗ Φλαμουριές(·)
 ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μέλισσα/Ντεβέ Καράν
 ΔΗΜΟΣ Μεσιός. Δ. Πιερέων
 ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου
 ΝΟΜΟΣ Καβάλας
 ΠΗΓΗ Palaeologia 14.2(1968)145 άρ. 20
 ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ D. Hereward
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΟΔΗΓΟΣ Διαμαντής Στάμογλου Μιχαήλ [1937]
 ΑΥΤΟΨΙΑ 24.11.96
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Σύμφωνα με την Hereward 145 άρ. 20: Έπιγραφή in situ “Scratched on the rock beside the stream of Phlammouries, which goes into the Zizara river near Karabaggeles. Height of E. .36...

FI (nes) P. et R. ”.

Άναζητώντας τό “stream of Phlammouries”, ό όδηγός μου αντί για τον Καραβαγγέλη με «μετέφερε» στη Μέλισσα. Τό Ρέμα Φλαμουριές πηγάζει από τό Σύμβολο και συμβάλλει στο κεντρικό ρέμα που κατεβαίνει από την κορυφή Καρατεπές και βγαίνει άμέσως δυτικά από τη Μέλισσα. Ό όδηγός μου μου υπέδειξε 1.5 χιλμ. νοτιότερα από τό χωριό στην ανατολική/δεξιά όχθη, σε μικρή «πουλιάνα», αυτοφυή βράχο «που είχε σημάδια»· δυστυχώς κατά τη λαθρονασκαφή της θέσεως μετακίνησαν(!) και άναποδογύρισαν τον βράχο. Έπεσήμανα στο σκάμμα της λαθρονασκαφής ρωμαϊκή άβαφη λαβή.

46. Παλιό Κουτσικάρ: πανόραμα από τὰ δυτικά, σημειώνεται τὸ Κάστρο· στὸ βάθος ὁ Κόλπος τῶν Ἐλευθερῶν καὶ χιονοσκεπές τὸ Ὑψάρι τῆς Θάσου [φωτ. Γ. Α. Π.: 27.1.00]

47. Παλιό Κουτσικάρ: λήψη ἀπὸ τὰ βόρεια καὶ τὸ νεκροταφεῖο· σημειώνεται τὸ Κάστρο [φωτ. Γ. Α. Π.: 27.1.00]

Είναι άγνωστο λοιπόν, εάν ταυτίζεται ή συγκεκριμένη θέση με αυτήν της Hereward. Σημειώνω πάντως ότι οι χωρικοί άγνοούσαν τὸ τοπωνύμιο Zizara river· πιθανόν νά πρόκειται γιά παραφθορά τοῦ Μαρμαρά.

A/A	69
EIK.	46-53
ΘΕΣΗ	Παλιό Κουτο(ι)κάρ(ι)
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Μεσιά
ΔΗΜΟΣ	Μεουᾶς, Δ. Πιερών
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	ΑΔ 43(1988) [1993] 429-430, πίν. 257ε, 258γ
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
ΟΔΗΓΟΣ	Θεόδωρος Λυμπεράκης
ΑΥΤΟΨΙΑ	27.1.00
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 43(1988) [1993] 429-430, πίν. 257ε, 258γ: «Στις ΒΔ υπώρειες του όρους Συμβόλου (θέση Παλιό Κουτοκάρ) εντοπίστηκε αρχαίο νεκροταφείο, το οποίο είχε καταστραφεί κατά τη διάνοιξη δασικού δρόμου και από λαθρανασκαφές που ακολούθησαν. Από το νεκροταφείο αυτό, στο οποίο εμφανίζονται κιβωτιόσχημοι τάφοι από τοπικό οχιστόλιθο, προέρχονται σκύφος άβαφος τέλους δου-αρχές 5ου αι. π.Χ. και πήλινο αλάβαστρο αρχών 5ου αι. π.Χ. (αφ. Ευρ. Μ. Καβ. Α4163, 4164). Θέση οικισμού δεν εντοπίστηκε.»

Τὸ Παλιό Κουτο(ι)κάρ(ι) βρίσκεται στήν καρδιά τοῦ Συμβόλου καί ὀφείλω νά ὁμολογήσω ὅτι ἀποτελεῖ ὅ,τι τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον στή χώρα τῶν Πιερών. Πρόκειται γιά εὐρύχωρη πολυσχιδὴ κοιλάδα, ἀναπεπταμένη ἰδίως στὸ πλατανόφυτο τμήμα της, μὲ ἔξοδο στὴ θάλασσα, «χαμένη» ἀνάμεσα στὶς ράχες καὶ κορυφές τοῦ βουνοῦ, ἀπολύτως ὑπὴνεμη καὶ ἀρκοῦντως δυσπρόσιτη (εἰκ. 46-47). Σήμερα μὲ τὴ διάνοιξη τῶν πολλῶν χωματόδρομων καὶ ἀντιπυρρικών ζωνῶν ἀπὸ τὸ Δασαρχεῖο —στὸ σύνολό τους μετὰ τὴ μεγάλη πυρκαϊὰ τοῦ 1992— ἡ πρόσβαση σ' αὐτὸ κατέστη εὐκόλη, ἔτσι ὁμως διενκολύνθηκε καὶ τὸ ἔργο τῶν ἀρχαιοκαπήλων· ἴσως νά μὴν ὑπάρχει ἄλλος χῶρος τόσος βάνανσα λεηλατημένος, στὴν κυριολεξία ἔρμαιον τῶν θησαυροθηρῶν.

Ἡ πιὸ εὐκόλη πρόσβαση στὸ Παλιό Κουτο(ι)κάρ(ι) εἶναι μὲ νότια διακλάδωση στὸν κατὰ μήκος ὀδικὸ δασικὸ ἄξονα τοῦ Συμβόλου καὶ ἀμέσως ἀνατολικά ἀπὸ τὴ διασταύρωση γιά τὴ Μέλισσα· μποροῦμε νά προσεγγίσουμε τὸν ἄξονα εἴτε ἀπὸ τὸν αὐχένα Πιντίκι [ὑπάρχει σήμανση· ±9χλμ. ἀπόσταση], στὸν δρόμο Ἐλευθεροπούλη-Ἄγιος Ἀνδρέας, εἴτε ἀπὸ τὸ Μυρτόφυτο.

Οἱ ἄξονες τῆς κοιλάδος εἶναι 1.5χλμ. Χ 400μ. καὶ ἔχει ὡς σημεῖα ἀναφορᾶς τὸν ἑρειπυῶνα, ἀπὸ τὸ ὁμώνυμο χωριὸ τῆς Τουρκοκρατίας, τὰ διάφορα λαθρανασκαμμένα νεκροταφεῖα στὶς περὶ ῥαχες καὶ τὸ Κάστρο.

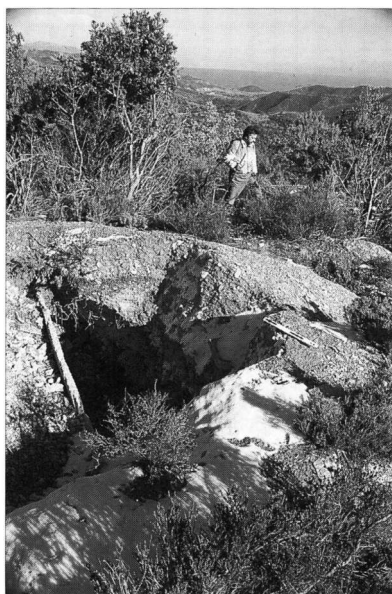
Τὸ ἄλλοτε χωριὸ Παλιό Κουτο(ι)κάρ(ι) βρισκόταν στὸ ΔΒΔ ἄκρο τῆς κοιλάδος· πρέπει νά ἦταν ἀμγῶς τουρκοκρατούμενο, ὅπως μαρτυροῦν οἱ ἐπιτύμβιες στήλες, καὶ ὑποστηρίζει ἡ τοπικὴ παράδοση· οἱ κάτοικοι εἶχαν ὡς ἀποκλειστικὴ ἀπασχόληση τὴν ἐξόρυξη σιδηρομεταλλεύματος, ποὺ κατέλεγε στὸ Πράβι γιά τὴν κατασκευὴ βλημάτων πυροβόλων («τοπούζια») [βλ. Ν. Σφογιος 208, Α. Βακαλόπουλος 486/7, Κ. Βακαλόπουλος 263] καὶ οἱ χριστιανοὶ ἦταν ἀποκλεισμένοι ἀπὸ τὴν περιοχὴ. Ἄλλοτε δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι δὲν ὑπάρχει οὔτε ἓνα ἐξωκλήσι, ἐνῶ δὲν ἀκούγεται οὔτε ἓνα ἀγωνύμιο στὴν περιοχὴ. Τὸ νεκροταφεῖο τοῦ χωριοῦ καταστράφηκε προσφάτως κατὰ τὴ δημιουργία μεγάλου κερασόκηπου. Ἀπομένουν οἱ ἀρμακάδες, λίγα πλέον μουσουλμανικά ἐπιτύμβια

48. Παλιό Κουτσιάρο: τὸ λαθρανασκαμμένο νεκροταφείο στὴν ἀντιπηρικὴ ζώνη·
[φωτ. Γ. Α. Π.: 27.1.00]

49. Παλιό Κουτσιάρο: τὸ λαθρανασκαμμένο
νεκροταφείο στὴν ἀντιπηρικὴ ζώνη·
[φωτ. Γ. Α. Π.: 27.1.00]

50. Παλιό Κουτσιάρο: ὁ «μεγάλος» τάφος στὸ
λαθρανασκαμμένο νεκροταφείο· εἰκονίζεται
ὁ Θ. Λυμπεράκης [φωτ. Γ. Α. Π.: 27.1.00]

σήματα και διάσπαρτη άβαφη κεραμεική (ένα χαρακτηριστικό παλαιοχριστιανικό).

Στις πέριξ ράχες υπάρχουν τουλάχιστον τέσσερα, αν όχι πέντε, νεκροταφεία. Το πρώτο βρίσκεται άμέσως δυτικά/δεξιά του χωματόδρομου, στη στρωφή και σχεδόν 500μ. μετά τη διακλάδωση γιά το Παλιό Κουτσ(ι)κάρι(ι), πριν άρχισεί ή κάθοδος σ' αυτό: άρκετοί λακκοειδείς λαθρανασκαμμένοι τάφοι, αδιάγνωστοι ή χρονολόγησή τους. Δύο χώροι ταφής υπάρχουν αντίστοιχως στα δύο άντερείσματα ΝΑ και άπέναντι από το Κάστρο· ή πρόσβασή τους είναι δυνατή από τις Έλευθερές και τόν Πεύκο Μοναχό. Προς τό παρόν λόγω θέσεως διέλαθαν της λαθρανασκαφής. Τό μεγάλο νεκροταφείο —έναν είναι ένα— βρίσκεται στη ράχη ΒΒΔ από τό Κάστρο, στην κατάληξη του χωματόδρομου και στο ΒΑ άκρο (άριστερό) της κοιλάδος. Είναι αυτό που μνημονεύεται στο ΑΔ και λεηλατήθηκε βάνουσα: καταλαμβάνει όλη σχεδόν τη ράχη, άξονες τουλάχιστον 400Χ80μ., και μέτρηση περισσότερους από 70 λαθρανασκαμμένους κιβωτιόσχημους τάφους (εικ. 48-50). Όρισμένοι είναι δίμετροι, ενώ σε μία περίπτωση ό πλευρικός έναιος σχιστόλιθος έχει διαστάσεις 2Χ1.5μ (εικ. 50). Χαμηλότερα άνάμεσα στις άποχωμάτωσεις του έσκαφώς υπάρχουν κεραμίδες και όστρακα άβαφα, αλλά και μελαμβιφή· μικρή διασπορά. Τό νοτιότερο τμήμα του νεκροταφείου είχε λαθρανασκαφεί παλαιά, αλλά ή διάνοιξη άντιπτυρικής ζώνης τό 1992 άπεκάλυψε τό μείζον μέρος του, γιά νά άκολουθήσουν οί άρχαιοκάπηλοι.

Αυτόνόητο είναι ότι τέτοιας έκτάσεως νεκροταφείο —όσο και έναν όλοι οί τάφοι του δέν είναι σύγχρονοι— άνήκε σε άναλόγον μεγέθους και σημασίας οικισμό, ό όποιος και νεμόταν κυριολεκτικώς τό κεντρικό Σύμβολο. Ή άυτοψία, πάντοτε με πολύτιμο συνοδοιπόρο τόν Θ. Λυμπεράκη —και μάλιστα σε έποχή και με καιρικές συνθήκες που άποτρέπουν την παρουσία των λαθρανασκαφέων— έντόπισε ευχερώς τη διαχρονική θέση του πρωτεύοντος στην περιοχή οικισμού: βρισκόταν στο Κάστρο και τά εύρήματα παρέχουν τις άναγκαίες άποδείξεις.

Τό Κάστρο, εύρισκόμενο σε περίοπτη θέση στο ΝΑ άκρο της κοιλάδος, έποπτεύει τό μεγαλύτερο μέρος της, αλλά ταυτοχρόνως και τη μοναδική έξοδο προς τη θάλασσα, τόν Κόλπο των Έλευθερών· δέν είναι τυχαίο μάλιστα ότι «βλέπει» μεγάλο μέρος του τελευταίου (εικ. 47, 51). Καταλαμβάνει τό βραχώδες έξαυμα, άπόληξη άντερείσματος, στη δεξιά/νότια πλευρά της κοιλάδος, ενώ βαθύ ρέμα τό όριοθετεί από τά νότια και ΝΑ, ώστε στην πραγματικότητα νά άποτελεί φύσει όχυρά θέση· εάν εξαίρέσουμε τόν αυχένα στα δυτικά, από όπου και ή μοναδική πρόσβαση, όλες οί άλλες πλευρές κα- ταλήγουν σε κρημνίσματα και στίς βαθιές κοίτες των ρεμάτων. Στόν δυτικό αυχένα οδηγεί σε 15' καλογραμμένο μονοπάτι από την δεξιά όχθη της κοιλάδος· τά έχει κατάλοιπα ξερολίθιων, αλλά και μεγάλος άρμακάς πιθανόλογό ότι άνήκαν στίς όχυρώσεις, οί όποιες άκριβώς προστάτευαν την εύάλωτη δυτική πρόσβαση. Έάν εξαίρέσουμε μικρό σε έκταση πλάτωμα στα δυτικά, άνύπαρκτος σχεδόν είναι ό χώρος της ύπόλοιπης βραχώδους κορυφής· ό οικισμός διατασσόταν στα στενόχωρα άνδρηα της άνατολικής και νότιας πλευράς. Στιβαρή ξερολιθιά, που διατρέχει τη νότια και ανατολική πλευρά, σχεδόν 30μ. χαμηλότερα ύψομετρικώς από την κορυφή, πιθανότατα άνήκει στο τείχος του οικισμού, κτισμένο κατά λογάδην. Ή περιτειχισμένη έκταση είναι όστρακοβριθής, ενώ διακρίνονται μέσα στην πυκνή βλάστηση και άρκετοί τοίχοι: στο σύνολό της ή κεραμεική είναι άβαφη, με εξαίρεση μελαμβιφέδες όστρακα των έλληνιστικών χρόνων. Άβαφες κεραμίδες, όστρακα κυρίως άδρών (coarse ware) άγγείων, άντιπροσωπευτικά δείγματα της λεγομένης «θρακικής» κεραμεικής, όρισμένα με πλαστικό διάκοσμο, πιθανόν λιγοστά της Πρώιμης Έποχής του Σιδήρου. Στο Κάστρο ό Θ. Λυμπεράκης, κατά τις πολλαπλές επισκέψεις του, βοήθη και παρέδωσε στην οικεία ΕΠΚΑ έπτά (7) νομίσματα, εκ των όποιων μου παρεχώρησε φωτογραφία των δύο (εικ. 52-53): πρόκειται γιά χάλκινα νομίσματα, αντίστοιχως των Φιλίππων [SNG Cop. 295, post 356 π.Χ.] και του Άντιγόνου Γονατά [SNG Cop. 1206].

Στό Παλιό Κουτσ(ι)κάρι(ι) βρισκόταν, σύμφωνα με τά παραπάνω, σημαίνων οικισμός των Θρακών Πιέρων. Έκμεταλλευόταν τις άρετές του τόπου, έξασφαλίζοντας τις άναγκαίες πρωτογενείς οικο-

51. Παλιό Κουτσιζάγ: ἡ θέα πρὸς βορρᾶν ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Κάστρου· στὸ βάθος τὸ Παγγαῖον
1. Ἡ κοιλάδα 2. Τὸ λαθρανασκαμμένο νεκροταφεῖο [φωτ. Γ. Α. Π.: 27.1.00]

52. Παλιό Κουτσιζάγ: χάλκινα νομίσματα Φιλίππων [post 356 π.Χ., SNG Cop. 295] καὶ Ἀντιγόνου Γονατᾶ [SNG Cop. 1206], Ἐμπροσθότυπος [φωτ. Θ. Λυμπεράκη]

53. Παλιό Κουτσιζάγ: χάλκινα νομίσματα Φιλίππων [post 356 π.Χ., SNG Cop. 295] καὶ Ἀντιγόνου Γονατᾶ [SNG Cop. 1206], Ὁπισθότυπος [φωτ. Θ. Λυμπεράκη]

νομικές δραστηριότητες, και όχι μόνον, αφού προφανώς διαχειριζόταν τὰ σιδηροῦχα μεταλλεύματα τῆς περιοχῆς. Τὰ εὑρήματα ὑποδεικνύουν ὅτι ὁ οἰκισμὸς χρονολογεῖται τουλάχιστον στὰ ἀρχαῖα μὲ ὑστεροελληνιστικὰ χρόνια.

A/A **70**

EIK.

ΘΕΣΗ Παλιόμυλος–Μονοκαρυδιά

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μέλισσα/Ντεβέ Καραν

ΔΗΜΟΣ Μεσιᾶς, Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Διαμαντῆς Στάμογλου Μιχαήλ [1937]

ΑΥΤΟΨΙΑ 25.11.96

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ἡ θέσις βρίσκεται δυτικά ἀπὸ τὴ Μέλισσα/Ντεβέ Καραν καὶ στοὺς πρώτους ἀγρούς στὰ κρᾶσπεδα τοῦ Συμβόλου· ὀφείλει τὸ τοπωνύμιο σὲ μύλο, τοῦ ὁποῖου διατηροῦνται λιγοστὰ κατάλοιπα. Σὲ ἔκταση τουλάχιστον 150X100μ. ἐπεσήμανα πολλὰ ἄβαφα κεραμίδια, πλίνθους, ἄβαφη στὸ σύνολό τῆς κεραμεικῆ, wheel-ridged, ἔνα μὲ τὴ γνωστὴ ἐγχάρακτη ζητοειδὴ διακόσμηση. Στὴ θέσις ὑπῆρχε οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση, 6–10ος μ.Χ. αἰ. Κατὰ τὴν ἄρση τῶν ἀγρῶν βρίσκουν κατὰ καιροὺς χάλκινα νομίσματα.

A/A **71**

EIK.

ΘΕΣΗ Μπαρούνια, τὰ

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Σιδηροχώρι/Ντεμερλί

ΔΗΜΟΣ Σιδηροχωρίου, Δ. Πιερέων

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ Θεόδωρος Λυμπεράκης

ΑΥΤΟΨΙΑ 27.1.00

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Σχεδὸν 500μ. μετὰ τὰ τελευταῖα σπίτια τοῦ χωριοῦ, ἀμέσως ἀριστερά/νότια ἀπὸ τὸν χωματόδρομο γιὰ τὰ Γεφύρια [IVA ἀρ. 29] καὶ τὴ Σάκοβα, οἱ ἐπιτεδοὶ ἀγροὶ εἶναι ὁστροκαβριθεῖς, σὲ ἄξονες τουλάχιστον 110X70μ., ἐνὸς τῇ μέσῃ τους βρίσκεται μεγάλος ὀρθογώνιος ἀρμακάς, πλευρᾶς ±40μ. Κυριαρχοῦν οἱ ἄβαφες κεραμίδες, πολλὲς μὲ χαρακτηριστικὲς αὐλακώσεις, οἱ ὀπτόπλινθοι, θραύσματα πίθων καὶ ἀποκλειστικῶς ἄβαφη κεραμεικῇ· ἐντοπίσαμε ἐπίσης θραύσματα γυάλινων ἀγγείων, ἐνὸς πρόσφατες χωματογενεῖς ἐργασίαι μὲ ἐξσκαφέα ἀτεκάλυψαν ἀφθονο οἰκοδομικὸ ὕλικό. Ἡ θέσις βρίσκεται στὴν εἴσοδο/ἔξοδο τοῦ περάσματος ποῦ διασχίζει τὸ Σύμβολο, σχεδὸν ἀπέναντι καὶ ΝΝΔ ἀπὸ τὸν Κουλέ τῆς Μουσθένης. Ἐδῶ ὑπῆρχε σημαίνουσα οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση τῶν παλαιοχριστιανικῶν καὶ πρωτοβυζαντινῶν χρόνων.

Σημ. Κατά την παράδοση υπήρχε καλντερίμι που το χρησιμοποιούσαν για τη μεταφορά σιδηρομεταλλεύματος(;) από τα όμωνυμα χωριά στην Έλευθερούπολη/Πράβι κατά την Τουρκοκρατία, για την κατασκευή βλημάτων πυροβόλων («τοπούζια»), που προοριζόνταν για τον ναύσταθμο στην Κωνσ/λη [βλ. Ν. Svoronos 208, Α. Βακαλόπουλος 486/7, Κ. Βακαλόπουλος 263]. Σήμερα δεν σώζεται, γιατί σκεπάστηκε. ΔΙΑΔΡΟΜΗ: Έλευθερούπολη/Πράβι-Μπουζίνα-Σιδηροχώρια [βλ. Παπανδρέου 182].

A/A **72**

EIK.

ΘΕΣΗ Σπηλιά του Κάπα (:)

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μυρτόφυτο/Ντρέζνα

ΔΗΜΟΣ Μυρτοφύτου. Δ. Έλευθερών

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Δ. Θεοχάρης 322 σημ. 84

ΟΔΗΓΟΣ Θεόδωρος Λυμπεράκης

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Σύμφωνα με το άρχαιο της ΙΗ' ΕΠΚΑ: «Β. δασικού δρόμου που διασχίζει το Σύμβολο, στο ύψος του χωριού Μυρτόφυτο και 4χλμ. από αυτό στο “κορφόφρυδο” του βουνού μ' άνοιγμα προς την Πιερία... όπου φαίνονται τα χωριά Δωμάτια, Πυργοχώρι, Αύλη... Κηπιά υπάρχει σπηλιά, στο Σειντή Βρύση τρεις συνεχόμενοι χώροι, επίχωση, λαθρανασκαφές, όστρακα χοντρά ρωμαϊκά.». Βλ. ΓΥΣ για το τοπωνύμιο Σειντή Βρύση.

Πρέπει να ταυτίζεται με αυτή που αναφέρει ο Γ. Μπακαλάκης [ΜακΗμ 1955, 150: νεολιθικά και ύστερορωμαϊκά όστρακα]. Υποθέτω ότι πρόκειται για την Σπηλιά του Κάπα, όπως με διαβεβαίωσαν οι οδηγοί μου. Στη θέση δεν έγινε αυτοψία.

Στην περιφέρεια του ίδιου χωριού μου υπέδειξαν επίσης για έλεγχο τη θέση Κεραμιδαριά· δεν έγινε αυτοψία.

A/A **73**

EIK. 54

ΘΕΣΗ Κάτω Καγκέλια

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Φωλιά/Τσούστ(ι)

ΔΗΜΟΣ Φωλεάς. Δ. Έλευθερών

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

1. Μέσα στα άμπέλια, στη θέση Κάτω Καγκέλια, μνημονεύουν την εύρεση ταφών και κεραμιδιών [βλ. και άρχαιο ΙΗ' ΕΠΚΑ: τάφοι, σαρκοφάγος, ρωμαϊκή κεραμική... αυτοψία το 1987 ή Α. Κραυιώτη].

54. Γραμμένη Πέτρα Φωλιᾶς: βραχογραφήματα
[φωτ. Θ. Λυμπεράκη: Δεκ. 1999]

55. Άγιος Γεώργιος Άκροποτάμιου: λήψη από τὰ βόρεια
[φωτ. Γ. Α. Π.: 26.1.00]

56. Άγιος Γεώργιος Άκροποτάμιου: Μεγάλη Πέτρα,
λαθρανασκαμμένος τάφος [φωτ. Γ. Α. Π.: 26.1.00]

2. Ἡ θέση Γραμμένη Πέτρα [ΓΥΣ: 522μ.] βρίσκεται σχεδόν 1χλμ. ΝΔ ἀπὸ τὸν χωματόδρομο ἀπὸ Σιδηροχώρι πρὸς τὴ Φωλιά καὶ 3χλμ. πρὶν τὸ τελευταῖο. Τὸ τοπωνύμιο ὀφείλεται στὸν ἐκεῖ κατά-
στικτο, μὲ πληθώρα βραχογραφημάτων, βράχο (εἰκ. 54).

Α/Α	74
ΕΙΚ.	55–56
ΘΕΣΗ	Ἅγιος Γεώργιος
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Ἀκροπόταμος/Μπόμπλιανη
ΔΗΜΟΣ	Ἀκροποτάμου. Δ. Ὁρφανοῦ
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	ΠΑΕ 1938, 103–109
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	Γ. Ε. Μυλωνᾶς–Γ. Μπακαλάκης
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Σαμοῦρης, IGAM 191/2. Μυλωνᾶς, Μακεδονικά 1(1940)247κέ. & AJA 45(1941) 557–576. Νικολαΐδου-Πατέρα, Τοπογραφία 313/5
ΟΔΗΓΟΣ	Γεώργιος Τζιγέρογλου
ΑΥΤΟΨΙΑ	3.6.99, 26.1.00
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ	

Πρῶτοι οἱ Γ. Μυλωνᾶς–Γ. Μπακαλάκης ἐντόπισαν καὶ ἀνέσκαψαν τὸν οἰκισμό στὴ θέση Ἅγιος Γεώργιος [ΠΑΕ 1938, 103–109], 1χλμ. ΔΝΔ ἀπὸ τὸν Ἀκροπόταμο, μὲ τὴ σημαντικὴ διαχρονικὴ πα-
ρουσία: νεολιθικά, κλασικά–ἐλληνιστικά [4ος αἰ.] νεκροταφεῖο σὲ γειτονικὸ λόφο... κιβωτιόσχημοι
τάφοι καὶ κτερίσματα. Παλαιοχριστιανικά(;) ἐπίσης μέλη στὸν Ἅγιο Γεώργιο. Βλ. καὶ IVB 74.
Σήμερα ὁ περιόπτος λόφος εἶναι ἀμυγδαλεώνας καὶ δυστυχῶς καλλιεργεῖται ἐντατικῶς (εἰκ. 55),
ὥστε οἱ ἀγροὶ νὰ ἀποτελοῦν στὴν κυριολεξία «μουσεῖο κεραμεικῆς», ἰδίως νεολιθικῆς: κυριαρχοῦν
τὰ γραπτά ὄστρακα dark on red, τὰ πορτοκαλόχροα, οἱ πολλὲς κωνικὲς βάσεις τριποδικῶν χυτῶν κἄ.
Τὰ ὄστρακα τῶν ἱστορικῶν χρόνων εἶναι ἐμφανῶς λιγότερα, ἀλλὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ὀρισμένα με-
λαμβαφῇ μὲ γάνωμα ἀρίστης ποιότητος, κλασικῶν καὶ ἐλληνιστικῶν χρόνων. Σὲ ἄνδρo στὰ Α τοῦ λό-
φου, πνιγμένα στὰ βᾶτα, βρίσκονται μᾶλλον κατὰ χώραν οἱ κίονες καὶ τὰ λοιπὰ κατάλοιπα τοῦ πα-
λαιοχριστιανικοῦ(;) ναοῦ. Μικρὸ ρέμα χωρίζει τὸν Ἅγιο Γεώργιο ἀπὸ τὸν βορειότερο λόφο/ράχη,
γνωστὸ ὡς Μεγάλη Πέτρα. Στὴ Μεγάλη Πέτρα βρίσκóταν τὸ νεκροταφεῖο τοῦ οἰκισμοῦ τῶν ἱστο-
ρικῶν χρόνων. Σήμερα ἡ ἐντατικὴ μηχανικὴ καλλιέργεια ἐξάλειψε κάθε ἕχνος: στίς παρυφές βρίσκον-
ται πεταγμένες ἀμπόλλες σχιστολιθικῆς πλάκας ἀπὸ τίς ταφές, ἐνῶ τὰ ὄστρακα εἶναι λίγα· ἐντόπισα
ἐναν τουλάχιστον κιβωτιόσχημο συλημένο τάφο, ποὺ διέλαθε τῆς καταστροφῆς (εἰκ. 56).

Α/Α	75
ΕΙΚ.	
ΘΕΣΗ	Καβαλιότ Τεπέ
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Ἀκροπόταμος/Μπόμπλιανη
ΔΗΜΟΣ	Ἀκροποτάμου. Δ. Ὁρφανοῦ
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	ΑΔ 39(1984)[1989] Β 272
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	Β. Πούλιος
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Πρβλ. Νικολαΐδου-Πατέρα, Τοπογραφία 313/5
ΟΔΗΓΟΣ	Γεώργιος Τζιγέρογλου
ΑΥΤΟΨΙΑ	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ὁ Β. Πούλιος ἀναφέρει στὸ ΑΔ 39(1984) [1989] Β 272: «...σιδερένια αἰχμή δόρατος (ΜΚαβ. Μ 1368) καὶ χάλκινο υστερορωμαϊκὸ νόμισμα (Ν 1362), ποὺ παραδόθηκαν ἀπὸ τὸν ἐνοικιαστή τοῦ χωραφιοῦ Ηρακ. Χατζηανδρέου κάτοικο Ακροποτάμου. Τὸ χωράφι βρίσκεται στὴ θέση Καβαλιώ-τη Λόφος, 2,5χλμ. ΝΔ ἀπὸ τὸν Ακροπόταμο. Στὴν ἐπιφάνεια τοῦ εδάφους σώζονται λείψανα τοίχων καὶ ὑπάρχει ἐπιφανειακὴ κεραμικὴ ρωμαϊκῆς-υστερορωμαϊκῆς ἐποχῆς. Επειδὴ ἡ κεραμικὴ καὶ τὰ λείψανα τῶν τοίχων περιορίζονται σὲ μικρὴ ἔκταση διατυπώνεται ἡ ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ κάποια ἀγροικία».

Ὁ Λόφος Καβαλιὸτ βρίσκεται ΝΝΑ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Γεώργιο [ΙΥΑ ἀρ. 74], σὲ χαμηλότερο ἀντίρροισμα τοῦ Καραουλιῶ [ΓΥΣ: Παρατηρητήριον]. Στὴ θέση δὲν ἔγινε αὐτοψία· τὸ μικροτοπωνύμιο ἀκού-γεται διττῶς.

Α/Α	76
ΕΙΚ.	57
ΘΕΣΗ	Καϊνάκια
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Ἀκροπόταμος/Μπόμπλιανη
ΔΗΜΟΣ	Ἀκροποτάμου. Δ. Ὁρφανοῦ
ΕΠΑΡΧΙΑ	Παγγαίου
ΝΟΜΟΣ	Καβάλας
ΠΗΓΗ	ΑΔ 45(1990) [1995] Β2, 380
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ	Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Νικολαΐδου-Πατέρα, Τοπογραφία 313/5
ΟΔΗΓΟΣ	Γεώργιος Τζιγέρογλου
ΑΥΤΟΨΙΑ	3.6.99, 26.1.00

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΔ 45(1990) [1995] Β2, 380: «...βρέθηκαν τυχαία τα εξής γλυπτά:

1. Δύο θραύσματα αναγλύφων, τα οποία προέρχονται πιθανότατα ἀπὸ διακόσμηση ἐπιτυμβίου μνημείου ρωμαϊκῶν χρόνων (ΜΚαβ. Λ 1396, Λ 1397).

2. Ενεπίγραφος ἐπιτύμβιος βωμὸς με ἀνάγλυφη παράσταση θρακὸς ἱππέως (ΜΚαβ. 1398). Ἡ ἐπι-γραφὴ σώζεται ἀποσπασματικά:

ΕΤΟΥΣ Ο.Τ.ΠΑ[ΝΗΜΟΥ:] / » [Βλ. IVB 75].

Τὰ Καϊνάκια βρίσκονται 3χλμ. ΝΑ ἀπὸ τὸν Ἀκροπόταμο καὶ στὴ δεξιὰ ὁχθὴ τοῦ Μαρμαρᾶ· ἡ πρόσβαση εἶναι εὐκόλῃ ἀπὸ τὸν χωματόδρομο ποὺ ὁδηγεῖ στὰ Λουτρά Ἐλευθερῶν καὶ τὸ τοπωνύμιο ὀφείλεται στὶς λέξεις (=καϊνάκια), οἱ ὁποῖες σηματοδοτοῦν τὶς ἄλλοτε πηγές. Πρόκειται γιὰ ἀνα-πεπταμένους ἀγροὺς ἀμέσως ἀριστερὰ/ἀνατολικά ἀπὸ τὸν χωματόδρομο (εἰκ. 57). Σὲ ἄξονες 100Χ60μ. ὑπάρχουν —ὀργωμένη ὅλη ἡ ἔκταση— ἄβαφες κεραμίδες, πλίνθοι, θραύσματα πίθων, στὸ σύνολο τῆς ἄβαφης κεραμεικῆς. Τὰ κατάλοιπα ἀνῆκουν πιθανότατα σὲ μικρὴ οἰκιστικὴ ἐγκατάστα-ση τῶν πρωτοβυζαντινῶν χρόνων. Στὸν γήλοφο, ποὺ βρίσκεται δεξιὰ/δυτικὰ τοῦ χωματόδρομου, καὶ στὶς Α–ΒΑ χέρσες πλαγιές του, ὑπάρχουν ἀρκετὰ ὄστρακα καὶ κεραμίδες· ξεχώρισα ἓνα του-λάχιστον ρωμαϊκὸ καὶ μελαμβραφές ἑλληνιστικὸ. Στὸ πλάτωμα τῆς κορυφῆς μέσα σὲ συστάδα θά-μνων λιθοσφωρός(:), ποὺ χρηθεῖ περαιτέρω διερευνήσεως. Κατεβαίνοντας πρὸς τὸ πλατανόφυτο Τσατὰλ Ντερέ, ποὺ ρεῖ στὰ δυτικὰ τοῦ γήλοφου, ἐντόπισα ἐπίσης λιγοστὰ ἄβαφα ὄστρακα.

Στὰ Καϊνάκια βρίσκουν κατὰ καιροὺς «ἐκτὸς ἀπὸ κεραμίδια, πολλὰ κέρματα καὶ μάρμαρα...», ἐνὼ σύμφωνα μὲ τὴν τοπικὴ παράδοση «ἐδὼ ἦταν ἡ Ἀπολλωνία». Στὴν πραγματικότητα πρέπει νὰ ὑπῆρχε μικρὴ ἐγκατάσταση τῶν ρωμαϊκῶν καὶ πρωτοβυζαντινῶν χρόνων, ποὺ ἐκμεταλλεῖτο τὶς ἀρετὲς τῆς θέσεως.

57. Ἡ κοιλάδα τοῦ Μαρμαρά καὶ τὸ Σύμβολο ἀπὸ τὸν Ἀκροπόταμο: 1. Μαρμαράς 2. Καϊνάκια
[φωτ. Γ. Α. Π.: 26.1.00]

58. Ὁ λόφος Κανόνι/Φάγρης ἀπὸ τὰ νότια [φωτ. Γ. Α. Π.: 24.1.00]

Α/Α **77**

ΕΙΚ.

ΘΕΣΗ

Ἄγία Παρασκευή

ΟΙΚΙΣΜΟΣ

Ἀκροπόταμος/Μπόμπλιανη

ΔΗΜΟΣ

Ἀκροποτάμου. Δ. Ὁρφανοῦ

ΕΠΑΡΧΙΑ

Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ

Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΑΔ 45(1990) [1995] Β2, 380

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Νικολαΐδου-Πατέρα, Τοπογραφία 313/5

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ

3.6.99

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στὴ θέση Ἄγία Παρασκευή βρέθηκε καὶ παρεδόθη στὴν οἰκεία ΕΠΚΑ ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια στήλη. Τὴν παρουσίασε ὁ Α. Ζάννης στὸ «Συμπόσιο στὴ μνήμη τοῦ Β. Πεντάζου», στὴν Κομοτηνὴ 19–21.3.99. Βλ. IVB 78.

Ἀπὸ τὸν Ἀκροπόταμο προέρχονται ἐπίσης δύο ἀκόμη ἐπιγραφές, χωρὶς στοιχεῖα εὐρέσεως, ποὺ παρεδόθησαν στὴν οἰκεία ΕΠΚΑ, βλ. IVB 76, 77.

Α/Α **78**

ΕΙΚ.

41, 42, 58

ΘΕΣΗ

Κανόνι

ΟΙΚΙΣΜΟΣ

Ὁρφάνι

ΔΗΜΟΣ

Ὁρφανίου. Δ. Ὁρφανοῦ

ΕΠΑΡΧΙΑ

Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ

Καβάλας

ΠΗΓΗ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Leake III 176/8. Kiepert FOA xvi. Φιλίππιδης 297. Δήμητσας, Γεωγραφία II 552. Perdrizet, BCH 18(1894)416–445 εἰδικὰ 440.3. Collart–Devambez, BCH 51(1931)171–206, εἰδικὰ 193.6. Collart, Philippes 18, 56.1, 75/7, 80. RE 19(1938)1516 s.v. Phagres [E. Oberhummer]. Robert, I(1940) xiv 81/2. Σαμαράς, ΠΓΑΜ 160/1, ΕΘ 252. Σκαλίδης 69. Papazoglou, VM 389–390. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Μέταλλα 497 σημ. 36. Λιάμπη, ΝομΧρον 10(1991)25–31 [καὶ ΝομΧρον 13(1994)18]. Ανρμεα, TIR K35, I 44. Καρθανάσης 18, 23κῆ. Talbert, Atlas 51, II 777. Πρβλ. Casson 88. Cousinéry II 66 & Heuzey 26: Φάγρης στὸ Πράβι. Χατζηκυριακοῦ 113/4: στὸν Κουλὲ Μουσθῆνης

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ

17.7.92

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ἡ πόλη τοῦ Φάγρητος [Ἡροδ. VII 112] ταυτίζεται πλέον ἀσφαλῶς μὲ τὸν οἰκισμό στὸ λόφο Κανόνι [ΓΥΣ: 126μ. μέγιστο ὑψόμετρο], ἀμέσως ΑΝΑ ἀπὸ τὸ Ὁρφάνιο. Στὴ θέση ἡ οἰκεία ΕΠΚΑ ἔχει διενεργήσει κατὰ καιροὺς ἀνασκαφές καὶ τὰ ὅσα γνωρίζουμε τὰ ὀφείλουμε σὶς διάφορες δημοσιεύσεις τῆς Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα. Πρβλ. καὶ IVΑ ἀρ. 1.

Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 34(1979) [1987] Β2, 332/3, πίν. 145α–η:

Παρουσίαση θέσεως, περισυλλογὴ κεραμεικῆς [«υστεροκορινθιακὰ αγγεία, ὅστρακα σκύφων με

υπογεωμετρική διακόσμηση, μελανόμορφα-ερυθρόμορφα αττικά, ιωνικά αγγεία»]. Τοπογραφική θεώρηση: Φάγρης ή το πιθανότερο όχι και ο Φάγρης βρίσκεται στην περιοχή της Έλευθερουπόλεως με βάση το χωριό του Ήροδ. [VII 112].

Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΔ 39(1984) [1989] Β 271:

Δυτικά από το χωριό «βρέθηκαν δύο κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι... κτερίσματα... και μία καύση...σχετίζονται με τον αρχαίο οικισμό στο Κανόνι...».

Β. Πούλιος, ΑΔ 40(1985)[1990]Χρον. 266/7: Άγροτεμάχιο άρ. 153:

Λαθρανασκαφή... κτιστοί κιβωτιόσχημοι τάφοι... κτερίσματα... Σχετίζονται με το Κανόνι.

Β. Πούλιος, ΑΔ 40(1985) [1990] Χρον. 267, πίν. 114: Κανόνι:

Άνασκαφή: έξι τομές, τοίχοι κτηρίου, 3 ήμικυκλικοί και 2 κυκλικοί αποθέτες: κεραμική, αγγεία του π. Χ. Πηγές, βιβλιογραφία, συζήτηση για Φάγρητα.

Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 1(1987)[1988]343-352:

Δοκιμαστικές τομές... Βλ. IVB 76, 77.

Συνέχιση της άνασκαφής από τη Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα: ΑΕΜΘ 3(1989) [1992] 489-490, ΑΕΜΘ 4(1990) [1993] 517-520, ΑΕΜΘ 7(1993) [1997] 499-504 και ΑΕΜΘ 10(1996) [1997] 835-846 & Τοπογραφία 315/8: Συνολική θεώρηση.

Βλ. ακόμη Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΔ 44(1989) [1995] Β2, 376 πίν. 210/1α-β & ΑΔ 45(1990) [1995] Β2, 377: Συνέχιση της άνασκαφής.

Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΔ 46(1991) [1996] Β2, 317: Άγροτεμάχιο Κρυωνά:

Στους βόρειους πρόποδες του λόφου Κανόνι βρέθηκε συστάδα έπτά τάφων: συλημένοι, ύστερορωμαϊκοί.

Βλ. και Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, Φάγρης [ύπό έκδοση].

Α/Α **79**

ΕΙΚ.

ΘΕΣΗ

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Όρφάνι

ΔΗΜΟΣ Όρφανίου. Δ. Όρφανοῦ

ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου

ΝΟΜΟΣ Καβάλας

ΠΗΓΗ ΑΔ 27(1972)[1977] Β2, 529, πίν. 464δ

ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Avramea, TIR K35, I 42

ΟΔΗΓΟΣ

ΑΥΤΟΨΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Ή Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 27(1972) [1977] Β2, 529, πίν. 464δ, δημοσιεύει από την περιοχή μεταξὺ Όρφανίου και Κάρυανης επιτύμβια επιγραφή των ρωμαϊκών χρόνων: παρεδόθη στο Μουσείο Καβάλας [Α 873]. «Υπάρχουν ένδειξεις διά την ύπαρξιν αρχαίου νεκροταφείου, Ρωμαϊκών χρόνων». Δεν δίδεται δυστυχώς τοπωνύμιο.

Βλ. IVB 82: πιθανότατα από εδώ προέρχεται και ή άρ. 83 [=Perdrizet, BCH 24(1900)307].

Α/Α **80**

ΕΙΚ.

ΘΕΣΗ

Κάστρο

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Όρφάνι

ΔΗΜΟΣ Όρφανίου. Δ. Όρφανοῦ
 ΕΠΑΡΧΙΑ Παγγαίου
 ΝΟΜΟΣ Καβάλας
 ΠΗΓΗ ΑΔ 46(1991)[1996]Β2, 352 πίν. 137γ
 ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ Στ. Δαδάκη
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΟΔΗΓΟΣ
 ΑΥΤΟΨΙΑ 17.7.92, 24.1.00
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Στ. Δαδάκη, ΑΔ 46(1991) [1996] Β2, 352 πίν. 137γ: 'Ανασκαφή ληνοῦ δυτικά ἀπὸ τὸ Κάστρο... [μεταβυζαντινοὶ χρόνοι].

Τὸ μεσαιωνικὸ κάστρο καταλαμβάνει τὰ πρᾶνῃ τῆς δεξιᾶς/δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ αὐλώνος ποῦ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὸ Όρφάνι στὴ θάλασσα, ἀμέσως νότια ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τοῦ τελευταίου. Διατηροῦνται σὲ σημαντικὸ ὕψος τὰ σιβαρά του τείχη. Ἡ θέσις του δὲν παρέχει δυνατότητες θέας καὶ ἐλέγχου τῶν πέριξ, ἀλλὰ φυλάσσει ἀπολύτως τὴ σημαίνουσα διάβασι.

A/A **81**
 ΕΙΚ. 59–60
 ΘΕΣΗ
 ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μεσολακκιά/Πάνω Λακκοβίγια
 ΔΗΜΟΣ Μεσολακκιάς. Δ. Ἀμφίπολης
 ΕΠΑΡΧΙΑ Φυλλίδος
 ΝΟΜΟΣ Σερρών
 ΠΗΓΗ
 ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Πίκουλας, Ηόρος 8–9(1990–91)285/7 καὶ ἰδίου, Ὑδραγωγεῖον 605–614
 ΟΔΗΓΟΣ Γεώργιος Κλεῖτσος Νικολάου [1937]. Ἀρχ/λαξ Ἀρχ/των Ἀλέκος Κοχλιαριδῆς
 ΑΥΤΟΨΙΑ 24.7.93
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Παραθέτω —ἀν καὶ ἐκτὸς περιοχῆς— τὰ κατὰ τόπους διασωθέντα κατάλοιπα τοῦ δεύτερου ὕδραγωγείου τῆς Ἀμφιπόλεως:

Σολού(ν)τερε [ΓΥΣ: Πέτρον Βρύση]: ἡ Μάννα τοῦ ὕδραγωγείου, σχεδὸν 500μ. ΒΑ ἀπὸ τὸ ὕψωμα.

Παλαιόκαστρον [ΓΥΣ]. Ἀνήκει στὴν Παλαιοκώμη, ἀπὸ ὅπου καὶ ἡ πρόσβασι.

Παλαιοκαστρο: πέφτει στὸ «σκιώμα» [=ἀποσκιαδερό].

Σβιστέρνα: μεγάλη ὕδατοδεξαμενὴ μὲ κουρασάνι κατὰ τὸν Α. Κοχλιαριδῆ.

Ἄλωνόδι.

Παλιομονάστηρο.

Παλιοπ(η)γάδα: ὁ λαξευμένος στὸν βράχο ὕδαταγωγὸς ἔρχεται ἀπὸ τὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ ρέματος, μετὰ τὸ ὕψωμα Μπρίκουρι, καὶ ἀπὸ ΑΒΑ.

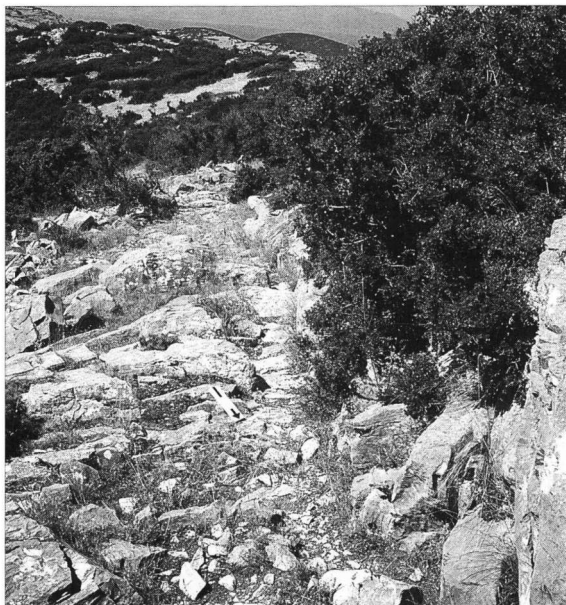
Παλιοπ(η)γάδα καὶ Γοῦρνες ἀνάμεσα: κατεύθυνσι ΒΑ–ΝΔ, πλάτος 0.45–0.50μ., βάθος μέγιστο 0.45μ.

Γοῦρνες: αὐχένας, ὅπου καὶ ἀρχαῖο(;) λατομεῖο· ±39μ. μήκος, ἰσχυρὴ καμπὴ (εἰκ. 59).

Στενωσιά. Ντασιὰ: εἶχε βρεῖ ὁ Κλεῖτσος «γχερίζι».

Λόκβα, στὴν ἄκρη καὶ ὄριο μὲ τὰ Κατριά: ἰσχυρὴ καμπὴ καὶ εὐθεῖα κάτω...

Κατριά: ΝΝΔ ἀπὸ τὸ Βαγιόνι, στὴ νότια/ἀριστερὴ ὄχθῃ τοῦ ρέματος καὶ βόρεια ἀπὸ τὸ χωματόδρομο γιὰ τὰ Λακκοβίγια, λαξευμένος ὕδαταγωγὸς [Α–Δ, 75μ. σύνολο, πλάτος 0.55μ.], πολλὰ

59. Πάνω Λακκοβίγια Παγγαίου: ό ύδαταγωγός στις Γοϋθρες [φωτ. Γ. Α. Π.: 24.7.93]

60. Πάνω Λακκοβίγια Παγγαίου: ό ύδαταγωγός στά Κατριά [φωτ. Γ. Α. Π.: 24.7.93]

θραύσματα πηλινών ύδατοσωλήνων (εἰκ. 60). Τελευταῖο σημεῖο ποῦ διατηρεῖται ὁ λαξευμένος ὕδα-
ταγωγός· ἀπὸ ἐκεῖ καὶ κάτω χάνεται ὁ ἀσβεστόλιθος, ἀρχίζει ὁ φλύσχις.

Μεταξὺ Κλαμπάντολο(υ) καὶ Βρυῖσες-Τσάκαλη τὸ Κοτρὸνι [ΓΥΣ: Τσακαλόρρεμα] – Τσακαλά-
τες-Καράμπαϊρ [ΓΥΣ: Μαυροβοῦνι· περνοῦσε βόρεια ἀπὸ τὰ Δόντια, κορυφή τοῦ Καρα-
μπαῖρ]–Μπατίνες-Ἀμφίπολη.

Στὸ Ρέμα Κούμαρο, ἴσως νὰ ὑπῆρχε ὕδατογέφυρα· σώζεται τοῖχος ἐγκάρσια στὸ ρέμα.

Σημειώνω τίς πολλὲς καμπές τοῦ ὕδαταγωγοῦ· γιὰ νὰ «κόβει τὸ νερό», ὅπως λένε οἱ ντόπιοι.

Ἐμπαινε στὴν πόλη ἀπὸ τὰ ΒΒΑ· τὸ πρῶτο/Νότιο ὕδραγωγεῖο ἔμπαινε ἀπὸ ΝΝΑ.

Ἐπισημείωση

Στὸ ΑΕΜΘ 14(2000) [8.2.2001] ἡ ἀρχαιολόγος Π. Μάλαμα στὴν ἀνακοίνωσή της γιὰ τὸ ἀνατολικὸ νεκροταφεῖο τῆς Ἀμφιπόλεως ἀνέφερε τὴν εὕρεση τοῦ ὕδαταγωγοῦ. Σημείωσε μάλιστα ὅτι αὐτὸς καταστράφηκε ἀπὸ τάφο στὰ τέλη τοῦ 4ου/ἀρχῆς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., ποῦ σημαίνει ὅτι ὁ ὕδαταγωγὸς ἀποκτᾷ ἕναν ἀδιαφιλονίκητο *terminus ante quem*. Συνακόλου-
θα διαθέτουμε τὴν πρώτη ἔνδειξη ὅτι τὸ Νότιο ὕδραγωγεῖο πιθανὸν νὰ ἀντικατέστησε τὸ Βόρειο. Εὐχαριστῶ θερμῶς τὴν
κ. Π. Μάλαμα γιὰ τὴ σχετικὴ συζήτησή μας.

IVB. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Ὁ κατάλογος συγκροτεῖται ἀπὸ 87 λήμματα [1–84, 1α, 9α, 73α]· συμπεριέλαβα ὅμως σ' αὐτὰ καὶ τὶς «προβληματικὲς» περιπτώσεις τῆς δημοσιεύσεως τῆς D. Hereward, καθὼς καὶ ὅποια συναφή —ἀλλὰ ἐνίοτε λανθάνουσα— πληροφορία προσεπόρισε ἡ ἔρευνά μου. Στὸν κατάλογο παρατίθενται καὶ οἱ «δημοσιευμένες» στὸ ΑΔ ἐπιγραφές, ὅπως καὶ ὅσες μνεῖες εὐρέσεως ἐπιγραφῶν καταχωροῦνται.

Ὡς γνωστὸν οἱ τοῦ ΑΔ θεωροῦνται ἀδημοσίευτες· παραθέτω λοιπὸν τὸ κείμενο, ἐὰν ἔχει δοθεῖ, καὶ τὴ βιβλιογραφία ἐκάστης, ἀλλὰ ἀποφεύγω τὰ σχόλια. Τύποις ἀδημοσίευτες εἶναι:

α. ἀρ. **7, 8** [ἐντοιχισμένες] στὸν Ἅγιο Νικόλαο Ἐλευθερουπόλεως.

β. ἀρ. **11, 12** [C. Edson, Notebooks] ἀπὸ τῆ συλλογῇ τοῦ Μητροπολίτου Σωφρονίου.

γ. ἀρ. **14, 17–28** ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἡρώος Αὐλωνεΐτου.

δ. ἀρ. **44, 45** [C. Edson, Notebooks] ἀπὸ τῆ Μουσθένης.

ε. ἀρ. **72**, ἀπὸ τὰ Παλαιοκλήσια Λεύκης Ποδοχωρίου.

στ. ἀρ. **75** ἀπὸ τὸν Ἀκροπόταμο

Στὶς παραπάνω προσθετέες αὐτὲς ποὺ παρουσίασε προσφάτως ὁ Α. Ζάννης, ἀρ. **76–78, 80**, καὶ ὅσες ἐντόπισα ὁ ἴδιος καὶ κατόπιν ἀδείας δημοσιεύω: ἀρ. **13, 36, 69, 70, 71, 73α**. Δημοσιεύω ἐπίσης κατόπιν ἀδείας τῆς 12ης ΕΒΑ τὴν ἀρ. **73**.

Πὰ τὶς λανθάνουσες ἐπιγραφές ποὺ δὲν ὑπάρχει ἰδίᾳ ἀποψη, παρατίθεται ἀπλῶς τὸ κείμενό τους καὶ ἡ βιβλιογραφία.

Κατὰ κανόνα ἀκολουθῶ τὴ θέση τοῦ νὰ μὴν τονίζονται τὰ θρακικὰ ὀνόματα καὶ παραπέμπω στὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ O. Masson, ZPE 64(1986)εἰδικὰ 174/5 [= OGS 2, 498/9].

— Ἀπὸ τὰ **Παλιάμπελα Ἑλευθερουπόλεως** προέρχονται οἱ ἐπιγραφές ἀρ. **1–1α**:

ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Παλιάμπελα [Μάλ-Τεπέ]
ΟΙΚΙΣΜΟΣ Ἑλευθερούπολη/Πράβι
ΔΗΜΟΣ Δ. Ἑλευθερούπολης

Α/Α **1**
ΠΗΓΗ ΑΔ 36(1981) [1988] Β2, 343, πίν. 233α
ΕΚΔΟΤΗΣ Β. Πούλιος
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 1328
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΑΕΜΘ 1(1987) [1988] 348, εἰκ. 14. SEG 38(1988) 607 & 656. BE 1990, 491 & 38. BCH 113(1989)655. Hatzopoulos–Loukopoulou, Τέμένιδες 311.5. ΑΕΜΘ 10(1996) [1997] 840, εἰκ. 15. Pilhofer 642/G 490. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 41, εἰκ. 2 σχέδ. 2.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

«Επιτύμβια ἐνεπίγραφη στήλη ἀπὸ σχιστόλιθο [ΜΚαβ. Α 1328]. Διαστάσεις: ὕψ. 1,04, πλ. 0,51, πάχ. 0,07, ὕψ. γραμμάτων 0,045, 0,02–0,05μ. Ἡ μορφὴ των γραμμάτων θα μπορούσε νὰ χρονολογήσῃ τὴν ἐπιγραφὴν στὸν 5ο–4ο αἰ. π. Χ...». Βλ. γιὰ τὶς συνθήκες εὐρέσεως IVA 1.

Σωσικράτης
Κρωκίνα
3 Φαγρήσιος.
πρῶτο μισὸ 4ου αἰ. π.Χ.

Βλ. γιὰ τὸ ὄνομα BE 1990, 491· γιὰ τὸ ἔθνικὸ L. Robert, *Hellenica* I(1940) xiv 81/2.

Α/Α **1α**
ΠΗΓΗ Πόλισμα 44/7, εἰκ. 3
ΕΚΔΟΤΗΣ Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 1325
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

«Ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ, [sc. Παλιάμπελα] προέρχεται καὶ ἡ πρώτη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ ποὺ ἔχουμε ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Βωμόσχημη ἐνεπίγραφη βάση ποὺ ἔφερε μικρὸ ἀνάθημα. Ἀγεραία... Διαστάσεις μνημείου: 0,090 μ. ὕψος [=0.90]· 0,50 μ. πλάτος· 0,40 μ. πάχος. ὕψος γραμμάτων: 0,04 μ. Διάστιχα: 0,02 μ. Μονόστιχη λατινικὴ ἐπιγραφὴ στὸ ἄνω τμήμα τῆς ἐπίστευης ἀνάμεσα σὲ δύο ἀκρωτήρια, ἀκολουθεῖ ἐξάστιχη λατινικὴ ἐπιγραφὴ στὸν κορμὸ τῆς στήλης:

San(cto) Heroni
Apollini
Sac(rum)

M. Publicius
5 Jucundus
Fl(amen) sed(is) Apol(linis)
v(otum) s(olvit) l(ibens) a(nimo).»

Ὁ ἐνεπίγραφος βωμὸς βρέθηκε τὸ 1983 στὶς ἀνατολικές παρυφές τοῦ λόφου Παλιάμπελα, δίπλα ἀκριβῶς στὸ μαντρί τοῦ Λάζαρου Δεληφώτη· εὐρέτης τῆς ὁ Ἀντώνιος Ἰακώβου ἢ Χειμώνας. Παρελήφθη ἀπὸ τὴν Ἐφορεία στὶς 13.1983 μὲ ἐνέργειες τοῦ Θ. Λυμπεράκη. Πλήρης σχολιασμός ἀπὸ τὴν ἐκδότρια. Τίποτε δὲν ἀποκλείει, παρὰ τὸ βάρος τοῦ μνημείου, νὰ προέρχεται αὐτὸ ἀπὸ τοὺς Φιλίππους. Non vidi. Βλ. καὶ IVA 1.

— Ἀπὸ τὸν Ἅγιο Νικόλαο Ἐλευθερουπόλεως [Πράβι] εἶναι γνωστὲς οἱ ἐπιγραφές ἀρ. **2-9α**:

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.	Ἅγιος Νικόλαος
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Ἐλευθερούπολη/Πράβι
ΔΗΜΟΣ	Δ. Ἐλευθερούπολης
 Α/Α	 2
ΠΗΓΗ	ΑΔ 31(1976) [1984] Β2, 338 πίν. 267α
ΕΚΔΟΤΗΣ	Χ. Πέννας
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ	Μ. Καβ. Α 1365
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Α. Μπακιρτζής 301 & πίν. 9ε. Pilhofer 639/L 621. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 49-52, εἰκ. 6-8

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Εὐρήματα, ἐπιγραφές λατινικὲς σὲ δεύτερη χρήση...

«Τμήμα ρωμαϊκῆς πλάκας, σωζ., ὕψ. 0,77, σωζ., πλ. 0,58μ., ἀπὸ γκριζωπὸ μάρμαρο κολοβωμένη, στὶς πλευρές, χρησιμοποιήθηκε ὡς βάση τοῦ κίονα ποὺ βρίσκεται στὴ ΝΔ γωνία τοῦ περιστώου τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὥστε διακρινόταν τὸ ἐξῆς ὑπόλοιπο λατινικῆς ἐπιγραφῆς (Πίν. 267α):

VA· S
AUG AVC
IS.Q·VOLVSIO·SATVRNIN ».

Ἡ ἐπιγραφή ἀποσπασθηκε καὶ σήμερα ἀπόκειται στὸ Μουσεῖο Καβάλας [Α 1365]· δημοσιεύθηκε, μὲ πλήρη σχολιασμό, ἀπὸ τὴν Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 49-52. Παραθέτω τὸ κείμενο μὲ μικρὲς ἀλλαγές:

[-]Varinius [-]
[- - libe]r Aug(usti) VVir Aug(ustalis) [- -]
3 [- -]is Q. Volusio Saturnin[o - -]

Στίχ. 2: Aug(ustalis) VVir, Pilhofer. VVir=se(x)vir.

Πρβλ. IVA 2.

Α/Α	3
ΠΗΓΗ	BCH 24(1900)320/1
ΕΚΔΟΤΗΣ	P. Perdrizet

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Zησίου, ΠΑΕ 1913, 205 ἀρ. 127. Salač, BCH 47(1923)50/1 ἀρ. 2. SEG 2(1924)415. Collart, Philippes 278.5. Σαμοάκης, IFAM 84.3, 170.8 [λανθασμένες παραπομπές]. Avramea, TIR K35 I 27. Pilhofer 636/G 223. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 31/2

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Salač: "Haut. 0,28, long. 0,57; h. des lettres de 0.004 à 0,035; interl. de 0,013 à 0,023".

Edson, Notebooks, ἀρ. 644 [=ΚΕΡΑ σσ. 980/1]: ἀπόγραφο 11.5.38: "Piece of white marble, loose by the entrance of the church, top and bottom cut away, —back roughly picked— possibly recut.

H. (max. ext.) 0.365 W. 0.615 Th. 0.125. H. of letters 0.04±. Interspace ca. 0.013."

Δὲν τὴν ἐντοπίσας πουθενά [πρβλ. Α. Μπακιρτζῆς 272.1 ἀρ. γ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 32 σμ. 7]. Μὲ βάση τὸ ἀπόγραφο τοῦ Edson παραθέτω τὴν ἀκόλουθη μεταγραφή:

[- - παραγγέλλων ὅπως (vel ἵνα) μετὰ τὴν]
τελευτὴν μου παρακαύσωσι[ν]
μοι παρενταλίοις· αἰὲν δὲ [μὴ]
παρακαύσωσιν, τότε δώσωσιν
5 τοῖς Κερδῶσισι προστίμο(υ) * σ'.

vacat

Στίχ. 1: [- - παραγγέλλων ὅπως (vel ἵνα) μετὰ τὴν], H. v. Gaertringen (SEG).

Στίχ. 2: παρακαύσωσιν, SEG, Pilhofer.

Στίχ. 3: Κερδῶσισιν, H. v. Gaertringen (SEG), Pilhofer· βλ. εἰδικά καὶ Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 55 σμ. 13: γὰρ τὴν πιθανότητα νὰ εἶναι τοπωνύμιο-ἐθνικό. Πρβλ. IVA 2.

A/A

4

ΠΗΓΗ Πόλισμα 47/9, εἰκ. 4, 5

ΕΚΔΟΤΗΣ Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ In situ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Χ. Πέννας, ΑΔ 31(1976) [1984] Β2, 336, 338 πίν. 266γ. Α. Μπακιρτζῆς 301 & πίν. 9δ. BCH 105(1981)835. JHS 102(1982)43. Pilhofer 638/L 620

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ-ΣΧΟΛΙΑ

Εὐρήματα, ἐπιγραφές λατινικές σὲ δευτέρῃ χρήσῃ...

ΑΔ 31(1976) [1984] Β2, 336, 338 πίν. 266γ: « Ἐπιτύμβια μαρμάρινη πλάκα ἐποχής ρωμαιοκρατίας ἐντοιχισμένη στὴ ΝΔ γωνία τοῦ ναοῦ, ὕψ. 0,75, πλ. 0,57 καὶ πᾶχ. 0,19μ., ἀπὸ μάρμαρο γκριζωπό. Κολοβωμένη στὸ πάνω μέρος σῶζει τμήμα ἀπὸ ὀρθογώνια βάθυνση μὲ ἵχνη ἀπὸ ἀνάγλυφη παράσταση... Σῶζει τὸ ἐξῆς ὑπόλοιπο λατινικῆς ἐπιγραφῆς (Πίν. 266γ):

ZIPYR.SVDILAE
ANN.V.H E
BENDIS SAVCILESF
MATE VCILESS
CH ES IETR Λ
ZIPAEFINEPO I I
D.S F.C

».

Παραθέτω τὸ κείμενο τῆς Κουκούλη-Χρυσανθάκη:

- Zipyr(on) Sudilae f(ilius)
ann(or)um V h(ic) e(st).
3 Bendis Sauciles f(ilia)
mate[r, Sa]uciles Sa-
uciles [f]i(lius) et Prim[a]
6 Zipae fi(lia) nepoti
d(e) s(uis) f(aciendum) c(uraverunt).

Βλ. πλήρη σχολιασμό στὴν Κουκούλη-Χρυσανθάκη. Μὲ προβλήματα ἡ ἀνάγνωση τοῦ Pilhofer. Τὸ ἀνάγλυφο εἰκονίζει δύο καθιστὲς μορφές, ἐνδεδυμένες μὲ χιτῶνα, κατ' ἐνώπιον σὲ θρόνο/κάθισμα· σὴνθηκαν ἀπὸ τὶς κνήμες καὶ κάτω.

Πρβλ. IVA 2.

- A/A **5**
ΠΗΓΗ Mission 27 ἀρ. 7
ΕΚΔΟΤΗΣ L. Heuzey
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ CIL III 1, 675. Δήμιτσας 985. Collart, Philippes 278.5. Κανατσούλης 1476. Σαμαράρης, IGAM 84.3. Avramea, TIR K35 I 27. Α. Μπακιρτζής 272 σημ. 1β. Pilhofer 635/L 033. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 31 σημ. 2

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

- CIL: ET·SAL·POMPVLLIO
SAL·L·CHILONI
3 NVNNIA·SEX·F·MAXIM
FILIO·FAC·CVR.

Pilhofer: [...] et Sal(vio) Pompullio
Sal(vi) l(iberto) Chiloni
3 Nunnia Sex(ti) f(ilia) Maxim(a)
filio fac(iendum) cur(avit).

Δὲν τὴν ἐντόπισα πουθενά. Πρβλ. IVA 2.

- A/A **6**
ΠΗΓΗ BCH 47(1923)50 ἀρ. 1
ΕΚΔΟΤΗΣ A. Salač
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Šašel Kos 92 ἀρ. 215. Μπακιρτζής 272.1 ἀρ. δ. Pilhofer 637/L 226. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 31 σημ. 4
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ
“...maçonnée dans l' enclos exterieur, tres détériorée; h. 0.15m, l. 0.30m, lettres 0.027, interlingne 0.015m.”.

A/A 9

ΠΗΓΗ Mission 26/7 ἄρ. 6 & 457

ΕΚΔΟΤΗΣ L. Heuzey

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Δήμτσας 978. Salač, BCH 47(1923)51. Lemerle, Philippes 91. Feissel 219. Α. Μπα-
κιριτζής 272 σημ. 1α. Pilhofer 634/G 032. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 31 σημ. 2

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

A. Salač: "...retrouvé l'inscription... long. 1.15m, h.: 0.60m".

Υ

Μ

ΩC

ΟΝΔΩ

Feissel 219:

Κυμητή[ριον]

Μάρκου [- - -]·

ῶσσης ξ[πιχειρή]-

4 ση ΘΟΥ[- - -]

δῶσ[ει λόγον Θ(ε)ῶ].

Edson, Notebooks, ἄρ. 645 [=KEPA σσ. 982/3]· ἀπόγραφο 11.5.38: " In the same place in the church
ἀγίου Νικολάου now very badly footworn —only visible letters are a Y and O, thusY
OThis stone was probably the side of a sarcophagus, —the r. portion of the stone (now in the wall)
is said still to have πολλά γράμματα.

The stone is broken away or cut away at top.

H. (max. ext.) 0.72 W. more than 1.60 Th. indeterminable. H. of letters ca. 0.035. Interspace ca. 0.04."

Δέν τήν ἐντόπισα πούθενά. Πρβλ. IVA 2.

A/A 9α

ΠΗΓΗ Πόλισμα 52/3

ΕΚΔΟΤΗΣ X. Κουκούλη-Χρυσανθάκη

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ M. Φιλ. Λ 1558

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἐπίσης ἀπό τόν Ἅγιο Νικόλαο προέρχεται ἡ μεταφερθεῖσα στό Μουσεῖο Φιλίππων ἐπιγραφή [Λ
1558]. Βρέθηκε ἀπό τόν Θ. Ἀλιπράντη στήν ἀνασκαφή τοῦ 1973 [δέν ἀναφέρεται στό ΑΔ
29(1973–74) [1980] Β3, 841/2 καί ταυτίζεται μέ τήν ἐπιγραφή Α. Μπακιριτζής 1983, 301/2: ἄρ. Εὐρ. Α.
Ν. 1]. Δημοσιεύθηκε ἀπό τήν Κουκούλη στό Πόλισμα 52/3.

Παραθέτω τὸ κείμενο μέ μικρὲς προσθήκες [non vidi]:

- - - - -

3–4ος αἰ. μ.Χ.

Σκαρούσης Βιθ-

υος υἱὸς <ε>ἱερευ-

θ<ε>ῖς δὲ μυς[σ]τα-

5 {α}γογῶν ἐτῶν

τριάκοντα, ἐτελε-

ύτησεν ἐτῶν · Π.

Ἡρώς χαῖρε. Χαῖρ-

ε καὶ σὺ παρ[α]-

10 δι^{vac} τα.

Στίχ. 1: διακρίνονται σαφῆ ἴχνη γραμμμάτων, ποὺ ἐπιτρέπουν τὴ μερικὴ, τουλάχιστον, ἀνάγνωση τοῦ στίχου· ἀπαιτεῖται ἐπομένως ἐπανεκδόση.

Στίχ. 2: βλ. γὰ τὸ ὄνομα Detschev s.v. & Zgusta, KIPN 1440: Σχαρις.

Στίχ. 2–3: βλ. γὰ τὸ πατρώνυμο Hatzopoulos–Loukopolou, Téménides 232/3.

Στίχ. 3–4: στὸν λίθο ΘΙΣ, ὅπως φαίνεται στὴ φωτογραφία, καὶ ὄχι ΘΗΣ· ἀναγνωστέον <ε>ίε-
ρευθ<ε>ίς· προβλ. ἴδιο «λάθος» IVB ἀρ. 36.

Στίχ. 4–5: μυς[σ]τα/|α|γογῶν = μυσταγ<ω>γῶν.

Στίχ. 9–10: παρ|α|ω/δίτα = παρ<ο>δίτα. παραωδίτα, Κουκούλη.

— Ἀπὸ τῆ **Συλλογῇ τοῦ Μητροπολίτου Σωφρονίου** εἶναι γνωστὲς οἱ ἐπιγραφές ἀρ. **10–12**:

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.	Συλλογῇ Μητροπολίτου Σωφρονίου
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Ἐλευθεροῦπολη/Πράβι
ΔΗΜΟΣ	Δ. Ἐλευθεροῦπολης

A/A	10
ΠΗΓΗ	Πόλισμα 55/9, εἰκ. 10
ΕΚΔΟΤΗΣ	Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ	Μ. Καβ. Α 767
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Χ. Κουκούλη, ΑΔ 23(1968) [1969] Χρον. 356, πίν. 303α. Papazoglou, VM 411.205. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Μέταλλα 504.79. Avramea, TIR K35, I 27. Α. Μπακιτζῆς 272 ἀρ. 3 [μνεία]. Pilhofer 644/L 602 [δημοσίευση μὲ προβλήμα- τα, ἄνευ ἀδείας καὶ ἀπὸ φωτογραφίες]

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἐπιγραφή ἀπὸ τῆ Συλλογῇ τοῦ Μητροπολίτου Σωφρονίου μεταφερθεῖσα στὸ Μουσεῖο Καβάλας [Α 767]. Εἰκονίζεται στὸν πίν. 303α [=ΑΔ 23(1968)]· εἶναι αὐτὴ ποὺ παρουσιάσθηκε στὸ Β' Συνέδριο γὰ τὴν Καβάλα τὸ 1986 [προβλ. Papazoglou, VM 411.205. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Μέταλλα 504.79. Avramea, TIR K35, I 27].

Προβλ. μνεία τῆς μεταφορᾶς τῆς στὸν Α. Μπακιτζῆ 272 ἀρ. 3.

Δημοσίευση καὶ ἀναλυτικὸς σχολιασμὸς Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα [=Τεκμήρια 4(1998/9)55/9]· παραθέτω τὸ κείμενο μὲ διορθωμένα τὰ τυπογραφικὰ λάθη καὶ μικρὲς ἀλλαγές [vidi]:

	Dagus Zi-	3–4ος αἰ. μ.Χ.
	pyronis fil-	
	ia reliquit	
	vicanis Sce-	
5	enis * CXX ut	
	ex usuris eor-	
	um vescant-	
	ur quotquot	
	annis rosis a-	
10	dalant(ur) quot	
	si non fecer(int),	
	tum dab(itur) po-	
	ena vicanis	
	Antherita-	
15	nis * CCXXXX.	

Στίχ. 1: Dacus, Pilhofer.

Στίχ. 9–10: A/ΔALANT., Pilhofer. a/dalant(ur), στη θέση προφανώς τοῦ παρακάτωσι· ιδιότυπος ἀμάρτυρος ρηματικός τύπος.

Στίχ. 12: dab(unt), Pilhofer.

Ἰδιότυπη εἶναι ἡ γραφή τοῦ d με δ, τοῦ g ὡς c με ἐπιπλέον λοξή κεραία ἢ τοῦ f. Ἡ ἐπιγραφή βρέθηκε στοῦ Παλιόπραβο Ἐλευθερουπόλεως [31.7.1935] καὶ φιλοξενήθηκε στη συλλογὴ τοῦ Σωφρονίου [βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 55 σημ. 115]· τὸ Παλιόπραβο εἶναι γνωστὴ ἀρχαιολογικὴ θέση στὰ βόρεια τῆς Ἐλευθερουπόλεως [δὲν περιλαμβάνεται στὸν ἐδῶ Κατάλογο Θέσεων], ὅπου καὶ τοποθετεῖ ἡ Χ. Κουκούλη τὸν ἕναν ἀπὸ τοὺς δύο ἀναφερομένους vicos.

Πρβλ. IVA 2.

A/A

11

ΠΗΓΗ

C. Edson, Notebooks, ἀρ. 641 [=KEPA σ. 976]

ΕΚΔΟΤΗΣ

C. Edson

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Γνωστὴ μόνον ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Edson, Notebooks, ἀρ. 641 [=KEPA σ. 976]· ἀπόγραφο, φωτογραφία & ἔκτυπα 11.5.38: “Pravi. In the house of the bishop. From Pravi itself, found in the refugee settlement Δραγανάδης and brought to his house by the bishop 20.3.39.

A small funerary stele of white marble with acroteria (brocken off at the top) and relief.

Stone broken away at bottom, —right front edge brocken away;— back roughly worked.

Relief (l. to r.): seated draped figure facing r., standing draped female, facing front, r. arm extended towards first figure; small female figure bearing toy (???) —r. half brocken away.

H.(max. ext.) 0.50, W. (max. at top) 0.255, Th. (max. at top) 0.085. Top of stone (ext.) to top of first line 0.055. H. of letters 0.02± omicron ca. 0.01. Interspace ll. 1–2 0.025, ll. 2–4 none to 0.005, ll. 4–5 0.155”.

ΕΤΟΥCΙΤΜΗΝ[]

CZANΔΙΚΟΥΕΙ

ΑΔΥΜΟCΑΠΟ[]

ΛΟΔΩΡΟΥΕΤ[]

anaglyphum

ΟΕ

vacat

Παραθέτω τὴ μεταγραφή:

ἔτους ΙΤ, μην[ὸ]-

162 μ.Χ.

ς Ζανδικοῦ ΕΙ·

3 Ἄδυμος Ἀπο[λ]-

λοδῶρου ἐτ[ῶν]

anaglyphum

ΟΕ.

vacat

Βλ. για τὸ ἝΑδυμος ΕΚΜ Ι 141.6 & 41, 125, 153, 197κᾶ. & Hatzopoulos–Loukopoulou, *Téménides* 212/3, ἐπίσης στοὺς ἴδιους 344 γιὰ τὸ κοινὸ ἝΑπολλόδωρος.

Τὸ «Δραγανάδης» τοῦ Edson ἀναγνωστέον Δραγανίδης.

Μέρος(:) τῆς συλλογῆς —γλυπτὰ, ἐπιγραφή...— τοῦ Μητροπολίτου Σωφρονίου μετεφέρθη στὸ Μουσεῖο Καβάλας, βλ. Χ. Κουκούλη, ΑΔ 23(1968) [1969] Χρον. 356 καὶ Πόλισμα 33 σημ. 14. Προφανῶς δὲν συμπεριλαμβάνεται στὰ μεταφερθέντα ἢ συγκεκριμένη ἐπιγραφή καὶ πρέπει νὰ θεωρεῖται ἀπολεσθεῖσα.

Α/Α

12

ΠΗΓΗ

C. Edson, Notebooks, ἀρ. 642 [=ΚΕΡΑ σ. 977]

ΕΚΔΟΤΗΣ

C. Edson

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Γνωστὴ μόνον ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Edson, Notebooks, ἀρ. 642 [=ΚΕΡΑ σ. 977]: ἀπόγραφο, φωτογραφία & ἔκτυπα 11.5.38: “Pravi. In the house of the bishop. Found in the ἀγορὰ of Pravi when a road was being constructed.

Fragment of the side of a sarcophague, —brocken away all sides,— back roughly picked. White marble.

H.(max. ext.) 0.185, W. [L.] (max. ext.) 0.52, Th. 0.18. Top (ext.) of stone to top of first line 0.045.

H. of letters (l 1) 0.06±. Interspace 0.035”.

[- -] τοῖς Κερδῶ[ζισι -]

Πρβλ. γιὰ τὴ συμπλήρωση IVB ἀρ. 3.

Μέρος(:) τῆς συλλογῆς —γλυπτὰ, ἐπιγραφή...— τοῦ Μητροπολίτου Σωφρονίου μετεφέρθη στὸ Μουσεῖο Καβάλας, βλ. Χ. Κουκούλη, ΑΔ 23(1968) [1969] Χρον. 356 καὶ Πόλισμα 33 σημ. 14. Προφανῶς δὲν συμπεριλαμβάνεται στὰ μεταφερθέντα ἢ συγκεκριμένη ἐπιγραφή καὶ πρέπει νὰ θεωρεῖται ἀπολεσθεῖσα.

Α/Α

13

ΕΙΚ.

61

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.

ἝΑγία Παρασκευὴ–ἝΑγίασμα

ΟΙΚΙΣΜΟΣ

ἝΕλευθερούπολη/Πράβι

ΔΗΜΟΣ

Δ. ἝΕλευθερούπολης

ΠΗΓΗ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 1570

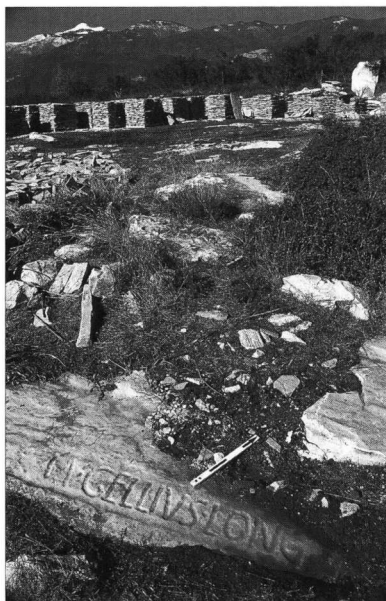
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Θ. Λυμπεράκης 2000, 160/1 [καὶ εἰκ.]

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

ΝΝΔ ἀπὸ τὴν ἝΑγία Παρασκευὴ βρίσκεται τὸ ἀνώνυμο ὕψωμα μὲ τὸ τριγωνομετρικὸ τῆς ΓΥΣ [βλ. ΙVΑ 5.3]. ἝΑπὸ ἐδῶ προέρχεται ἐπιτύμβια ἐπιγραφή: συντίθεται ἀπὸ τρία θραύσματα καὶ εἶχε

61. Ἁγία Παρασκευὴ Ἐλευθερουπόλεως: ἡ ἐπιγραφή Μ. Καβ. Α 1570
[φωτ. Θ. Λυμπεράκη: ἀρχές 1999]

62. Καϊνάριτζα Ἐλευθερουπόλεως: ἡ ἐπιγραφή στὸν Συνεταυρισμό [φωτ. Γ. Α. Π.: 27.1.00]

ἀπορριφθεῖ στο ρέμα ἀπὸ ὅπου τὴν περιμάζεψε ὁ Θ. Λυμπεράκης, ἀρχῆς τοῦ 1999, καὶ τὴν παρέδωσε στὴν οἰκεία ΕΠΚΑ. Πρόκειται γιὰ μικρῶν διαστάσεων μαρμάρινη πλάκα, ἑλλιπὴ κατὰ τὸ ἄνω ἀριστερὸ ἄκρο· διασώζει κείμενο 10 στίχων. Φωτογραφία τῆς ἐπιγραφῆς μοῦ ἀπέστειλε ὁ Θ. Λυμπεράκης εὐθὺς μετὰ τὴν εὕρεσή της, ἐνῶ ἡ Ἔφορος κ. Κουκούλη παρέσχε τὴν ἀδεια δημοσιεύσεως.

	[.]ANTOYC	[M:]αντοῦς	2ος αἰ. μ.Χ.
	[ca 1-2]ANOCTOY	[:]ανος τοῦ	
	[C]EPATPIΩNOC	[Σ]εραπίωνος	
	ΘΥΓΑΤΗΡΕΤ	θυγάτηρ ἐτ(ῶν)	
5	ΚΕΖΕΙΠΤΡ	5 ΚΕ. Ζειπύρ-	
	ΩΝΣΚΑΡΟΥ	ων Σκαρου-	
	ΘΕΙΟΥΤΗ	θείου τῆ	
	CYMBIΩΓΛΙ	συμβίω γλι-	
	ΚΥΤΑΤΗΜΝ	κυτάτη μν-	
10	ΜΙΑCΧΑΡΙΝ	10 <ε>ίας χάριν.	

Στίχ. 1: ἡ [Δ]αντοῦς. Βλ. SEG 37(1987)544, 578, 1811· BE 1990, 476 & Hatzopoulos–Loukopoulou, *Téménides* 296.3.

Στίχ. 2: προτιμητέα ἡ γενική τοῦ ἄρθρου, ἄλλως [:]ανοστου· ἀποφεύγω τὴ συμπλήρωση.

Στίχ. 3: βλ. γιὰ τὸ Σεραπίων Hatzopoulos–Loukopoulou, *Téménides* 306.

Στίχ. 4–5: ἐτ(ῶν)/ ΚΕ· τὸ ΕΤ ὡς συντομογραφία· διακρίνονται ἴχνη ἀπὸ τὶς δύο λοξὲς κεραίες τοῦ Κ.

Στίχ. 5–6: βλ. γιὰ τὸ Ζειπύρων Hatzopoulos–Loukopoulou, *Téménides* 257/8.

Στίχ. 6: διακρίνονται οἱ κάτω κεραίες τοῦ Κ.

Στίχ. 6–7: πρβλ. γιὰ τὸ πατρώνυμο Detschev s.v., Zgusta, KIPN § 1440· γιὰ τὴν κατάληξη IGBulg III 1, 971.

Ὁ σύζυγος Ζειπύρων Σκαρουθίου τιμᾷ τὴ μνήμη τῆς γλυκυτάτης συμβίας του [M]αντοῦς [..]ανος τοῦ Σεραπίωνος· ἀξιοσημείωτη ἡ μνεία τοῦ πατρωνύμου καὶ «παπωνύμου» τῆς θανούσης.

A/A

14

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.

ΟΙΚΙΣΜΟΣ

ΔΗΜΟΣ

ΠΗΓΗ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Λ 643

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Πέτσας, Μακεδονικά 9(1969)209. Κωνσταντακοπούλου 206. Avramea, TIR K35, I 19

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

« Ἀνευρέθη μαρμαρίνη πλάξ, φέρουσα λατινικὴν ἐπιγραφὴν».

Χ. Κουκούλη (per ep. 16.4.97): «ΜΚαβ. Λ 643· ἔχει σχέση με το Ιερό του Ἡρώα Αυλωνεΐτη και πρόκειται να δημοσιευθεῖ μαζί με τις υπόλοιπες ἐπιγραφές του Ιεροῦ».

Βλ. IVA 9.

A/A	15
EIK.	62
ΘΕΣΗ ΕΥΡ.	Καϊνάριτζα ἢ Νερό τῆς Παναγίας
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Κότσανη/Άκροβούνη
ΔΗΜΟΣ	Δ. Ἐλευθεροπόλης
ΠΗΓΗ	BCH 47(1923)52 ἀρ. 4
ΕΚΔΟΤΗΣ	A. Salač
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ	In situ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Collart, Philippes 278. Σαμσάρης, IFAM 84. Κουκούλη, ΑΔ 24(1969) [1970] 349. Avramea, TIR K 35, 19. Μπακιρτζής, ΑΔ 42(1987) [1992] B2, 467 σχέδ. 5. ΑΕρίγρ. 1992, 1529. Pilhofer 616/L 227

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

A. Salač, BCH 47(1923)52 ἀρ. 4: [long. 3m., larg. max. 1.52m. L'inscription commence à 1.30m. du bord gauche, à 1.10m. de l'extrémité supérieure. H. des lettres, 0.15].

M. Gellius Long[us] p.

Τὴν ἐπανεντόπισε ὁ Χ. Μπακιρτζής, ΑΔ 42(1987) [1992] B2, 467 σχέδ. 5: «Ανατολικά του ανασκαφικοῦ χώρου και του αντλιοστασίου του Δήμου Ἐλευθεροπόλεως, στις νότιες πλαγιές του χαμηλοῦ γηλόφου, 50μ. βόρεια τῆς ἐθνικῆς οδοῦ, χαραγμένη στο βράχο...».

Διατηρεῖται σήμερα στὸν δυτικὸ προαύλιο χώρο τοῦ «Συνεταιρισμοῦ Σχιστολίθου Ἀκροβουνίου “Ἡ Ὁμόνοια”». Ἐμφανεῖς διαστάσεις τῆς ἐνεπίγραφης ἐπιφάνειας 2.63μ. μὲ 1.08μ. “Ὑψος γραμμάτων 0.135 [S] μὲ 0.19μ. [G]· μήκος τῆς ἐπιγραφῆς 1.16μ. Δὲν ὑπάρχει μετὰ τὸ τελευταῖο G ἄλλο γράμμα, τουλάχιστον γιὰ διάστημα 0.25μ., ὅσο καὶ καθάρισα τὸν βράχο. Ἀκριβὲς σχεδιογράφημα καὶ φωτογράφιση.

M. Gellius Long(us) P.

M(arcus), Pilhofer· vielleicht p(osuit), Pilhofer.

Βλ. IVA 10.

— Ἀπὸ τὸ **ἱερό τοῦ Ἡρώος Αὐλωνεῖται** στὸ Τσακίλ Μπαϊρ Κηπιῶν προέρχονται οἱ ἐπιγραφές ἀρ. **16–28** [μᾶλλον καὶ ἡ ἀρ. 14]:

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.	Τσακίλ Μπαϊρ
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Κηπιὰ/Μποσταντζιλί
ΔΗΜΟΣ	Κηπιῶν. Δ. Ἐλευθεροπόλης

A/A	16
ΠΗΓΗ	BCH 12(1888)424/7
ΕΚΔΟΤΗΣ	P. Foucart
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ	M. Καβ. Α 801
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Cagnat, BCH 13(1889)182/3. Δήμητσας 969. CIL III Suppl. 1, 7334. Salač, BCH 47(1923)52 ἀρ. 5. ILS 2080. Collart, Philippes 278. Κανατσούλης 1007. Smallwood ἀρ. 329. Κουκούλη, ΑΔ 2(1969)192, ΑΔ 24(1969)349 [ἐπανέν- ρεση, ταύτιση], ΑΕΜΘ 3(1989)560 σημ. 22. BE 1970, 381. BCH 95(1971)971. Σαμσάρης, IFAM 84. Avramea, TIR K 35, 19. Pilhofer 617/L 118

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἀνάμεσα Κότσανη [Παναγία] καὶ Μποστταντζιλί [Κηπιά], ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Αὐλωνεῖτου.

Pilhofer:

- [D(ecimus) Furi]us D(ecimi) f(ilius)
 S(er)g(ia) Octavius Se-
 [c]undus Curib(us), Sab(inis), mil(es) coh(ortis)
 X urb(anae), translatus in coh(ortem) VI pr(aetoriam),
 5 [s]ing(ularis) trib(uni), benef(iciarius) trib(uni), sing(ularis) pr(aefecti)
 p[er]aet(orio), optio in centur(ia), signif(er),
 <f>is[c]<i> curat(or), cornicul(arius) trib(uni),
 ev(ocatus) Aug(usti), c(enturio) leg(ionis) X Fretensis,
 donis don(atus) ab divo Hadriano
 10 ob bellum Iudaicum corona au-
 rea, tor<q>uib(us), armillis, phaler(is)
 et ab eodem promotus success(it)
 in leg(ionem) prim[a]m Italic(am), primipil(us) leg(ionis)
 eiusdem, adlectus decurio in
 15 coloni(i)s et or[n]am(entis) Ivirilib(us)
 don(atus) Actiae Nicopoli et Ulpia[c] [. . .]

Βλ. IVA ἀρ. 13.

A/A	17
ΠΗΓΗ	AAA 2(1969)192, εἰκ. 1
ΕΚΔΟΤΗΣ	X. Κουκούλη
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ	M. Καβ. Α 798
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Κουκούλη, ΑΔ 40(1985) [1990] Χρον. 264: μνεία & ΑΕΜΘ 3(1989)553, 559 [μνείες], 563 εἰκ. 2. ΒΕ 1970, 381. ΒΕ 1991, 415. Pilhofer 618/G 565 [ἐλλιπὴς μεταγραφὴ ἀπὸ φωτογραφίης]

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Φωτογραφίες δύο ἐνεπίγραφων ἀναθηματικῶν ἀναγλύφων [1ο Ἡρώνι ἐπηκόωι...= 40(1985) [1990]
 Χρον. 264] καὶ 2ο =ΑΔ 24(1969) [1970] Β2, 349· γὰ τὸ 2ο βλ. IVB 18]:

Ἡρώνι ἐπηκόωι...

IVA 13

A/A	18
ΠΗΓΗ	ΑΔ 24(1969) [1970] Β2, 349
ΕΚΔΟΤΗΣ	X. Κουκούλη
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ	M. Καβ. Α 794
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	AAA 1969, 193, εἰκ. 2. ΑΕΜΘ 3(1989) 553 [μνεία], 563 εἰκ. 4. ΒΕ 1970, 381. BCH 94(1970) 1071, 95(1971) 971. SEG 33(1983)538. ΑΕpigr. 1983, 892. Papazoglou, ΖAnt 33(1983)5–11 [=ΒΕ 1984, 242]. Pilhofer 619/G 499

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

« Ἐνεπίγραφος πλάξ ἐξ ἐπενδύσεως ἀναθηματικοῦ βάρθρου [=AAA 1969, 193, εἰκ. 2], 2ου μ. Χ. αἰ.
 Διαστάσεις: πλ. 0,74, ὕψ. 0,94, πᾶχ. 0,25μ.:

- “Ηρωι Αὐλωνεΐτη
 Μ. Οὐλπίος Μεσσάλας
 3 Πυθίων καὶ Οὐλπία
 Ἀρμοννῶ χαριστήριον. »

Στίχ. 4: Ἀρμοννῶ, Pilhofer.

Βλ. γιὰ τὸν “Ηρωα Αὐλωνεΐτη: BE 1987, 680· 1988, 855· 1991, 415. IVA 13.

- A/A **19**
 ΠΗΓΗ ΑΔ 24(1969) [1970] B2, 349, πίν. 353γ
 ΕΚΔΟΤΗΣ Χ. Κουκούλη
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 793
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Michaud, BCH 95(1971)971. BE 1972, 267. Šašel Kos 213. Pilhofer 620/L 603
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ
 «Ἐνεπίγραφος βάσις χαλκοῦ θυμιατηρίου, 2ου μ. Χ. αἰ. Διαστάσεις: σωζ. ὕψ. 0,90, πλ. 0,74, πάχ. 0,25μ. (Πίν. 353γ).

- H]eroni
 A]vloniti
 Th]uribulum
 c]vum basi
 5 C]laudius
 Ce]ler > co(hortis)
 X urb(anae)
 v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). »

Στίχ. 3: [T]uribulum, Michaud.

Στίχ. 4: [c]um basi, Pilhofer.

Στίχ. 5: [Ti(berius) Cl]audius, Pilhofer.

Στίχ. 6: [Ce]ler c(enturio) co(hortis), Pilhofer.

Βλ. IVA 13.

- A/A **20**
 ΠΗΓΗ ΑΔ 24(1969) [1970] B2, 349, πίν. 353β
 ΕΚΔΟΤΗΣ Χ. Κουκούλη
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 791
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Šašel Kos 214. BE 1972, 267. Pilhofer 621/L 604
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ
 «Ἀπότμημα ἐνεπιγράφου ἀναθηματικοῦ βάρθρου, 2ου μ.Χ. αἰ. Διαστάσεις: μέγ. σωζ. ὕψ. 0,37, μέγ. πλ. 0,37, μέγ. πάχ. 0,64μ.:

- Heroi Avloni[ti]
 sac[ru]m
 3 Pro salut[e]
 M. V. Cas[sius]. » [βλ. ΑΔ πίν. 353β]

Στίχ. 4: M. V() Cas[siani -, Šašel Kos. M(arcus) Cas[sius], Pilhofer.
Βλ. IVA 13.

A/A **21**
ΠΗΓΗ ΑΔ 38(1983) [1989] B2, 322, πίν. 128β
ΕΚΔΟΤΗΣ Χ. Κουζούλη-Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 1343
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ AR 37(1990/1)58. BCH 114(1990)799. SEG 39(1989)598. Pilhofer 622/G 635
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ
Δύο επιγραφές:
1η: (πίν. 128β. ΜΚαβ. Α 1343) [2η=άρ. 22/ΜΚαβ. Α 1344]

Θεὸν ἥρωα Αὐλωνεῖτ[ην]
Βειτάλες καὶ Ἀέλιος
3 ἰδίας τέχνης εὐχαριστ[ήριον].

Στίχ. 2: Ἀέλιος=Αἴλιος, Pleket.
Βλ. IVA 13.

A/A **22**
ΠΗΓΗ ΑΔ 38(1983) [1989] B2, 322, πίν. 128γ
ΕΚΔΟΤΗΣ Χ. Κουζούλη-Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 1344
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ SEG 39(1989)599. AR 37(1990/91)58. Pilhofer 623/G 636
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ
Δύο επιγραφές:
2η: (πίν. 128γ. ΜΚαβ. Α 1344)

Σάλας Νεα-
κόρος ἥρωι
3 [εὐχαρ]ίστηρι-
[ον]. »

Στίχ. 1–2: νεακόρος=νεωκόρος, Pleket.
Βλ. IVA 13.

A/A **23**
ΠΗΓΗ ΑΔ 40(1985) [1990] Χρον. 266, πίν. 113ε
ΕΚΔΟΤΗΣ Χ. Κουζούλη-Χρυσανθάκη
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 1406
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ SEG 40(1990)539a. AR 39(1992/93)60. Pilhofer 624/G 637
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ
Σελ. 266, πίν. 113ε [ὁ πίνακας εἶναι ἀνάποδα καὶ δὲν μνημονεύεται στὴ σελ. 266]:
«αποσπασματικό ανάγλυφο

[- - - - "Ηρωινι Α]ύλωνείτη
[- - -]σιου Εύχαριστήριον. »

Στίχ. 1: Α]ύλωνείτη, Pleket.

Στίχ. 2: εύχαριστήριον, Pleket.

Βλ. IVA 13.

A/A **24**
 ΠΗΓΗ ΑΔ 40(1985) [1990] Χρον. 266, πίν. 113δ
 ΕΚΔΟΤΗΣ Χ. Κουκούλη Χρυσανθάκη
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 1409
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ SEG 40(1990)539b. AR 39(1992/93)60. BCH 116(1992)917. Pilhofer 625/G 638
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ
 Σελ. 266 [πίν. 113δ]:

« Εϊκέσιος Φοιβίδου
 "Ηρων[ι Α]ύλωνείτη
 Ε[ύχ]ήν. »

Στίχ. 2: Α]ύλωνείτη, Pleket.

Στίχ. 3: ε[ύχ]ήν, Pilhofer.

IVA 13.

A/A **25**
 ΠΗΓΗ ΑΕΜΘ 3(1989) [1992] 553–567, ειδικά 558
 ΕΚΔΟΤΗΣ Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη-Δ. Μαλαμίδου
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Μ 1814
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Πρβλ. BE 1992, 323. ΑΔ 44(1989) [1995] Β2, 374. ΑEpigr. 1991, 1429. AR 42(1995–96)30. Pilhofer 628/L 756
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ
 Σελ. 558:

«χάλκινο αναθηματικό πλακίδιο
 Q·PETRO[NIUS
 FIRMUS·i[
 COH·V·PRAET[
 EX VOT[O. »

Pilhofer:

Q(uintus) Petro[nius]
 Firmus, m[iles]
 coh(ortis) V praet[oriae.]
 vacat ex vot[o].

Βλ. IVA 13.

A/A	26
ΠΗΓΗ	ΑΕΜΘ 3(1989) [1992] 558 εικ. 10, 11
ΕΚΔΟΤΗΣ	Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη-Δ. Μαλαμίδου
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ	Μ. Καβ.: άκατάγραφα
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	ΑΔ 44(1989) [1995] 375 πίν. 204α: μνεία=ΑΕΜΘ 4(1990) [1993] 505: επανά- ληψη. ΒΕ 1994, 434. ΑΡ 38(1991/2)52. Pilhofer 626/G 474 [= 626a/G 785]

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Σελ. 558 εικ. 10, 11: σφραγίσματα άμφορέων ΘΕ, ΗΡΩΟΣ, ΗΡ.

Βλ. ΙVΑ 13.

A/A	27
ΠΗΓΗ	ΑΕΜΘ 3(1989) [1992] 559, εικ. 16
ΕΚΔΟΤΗΣ	Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη-Δ. Μαλαμίδου
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ	Μ. Φιλ.: άκατάγραφο
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	ΑΔ 44(1989) [1995] Β2, 374 [=SEG 45(1995)775]. Pilhofer 629/G 757

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Σελ. 559, εικ. 16: «graffito ΚΡΙΤΩΝ ΗΡΩΙ ».

Μία άκόμη έπιγραφή «μνημονεύεται» στη σ. 558 & 566 εικ. 13 [=Pilhofer 627/G 755].

Βλ. ΙVΑ 13.

A/A	28
ΠΗΓΗ	ΑΔ 40(1985) [1990] Χρον. 263/4, πίν. 111/3
ΕΚΔΟΤΗΣ	Χ. Κουκούλη Χρυσανθάκη
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ	Μ. Καβ.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Μεταξύ άλλων:

263: «θραύσματα επιγραφών».

264: «θραύσματα μεγάλου εδράνου με τα ονόματα των προκουρατόρων της ρωμαϊκής αποικίας των Φιλίππων» [πίν. 111α]...

264: «θραύσματα επιγραφών».

264: πολλά graffiti ύστεροελληνιστικά [πίν. 113β]...

— Άπό την **παλαιοχριστιανική βασιλική στην Καϊνάρτζα** ή Νερό της Παναγίας Κηπιών προέρχονται οί έπιγραφές άρ. **29–32**:

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.	Καϊνάρτζα ή Νερό της Παναγίας
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Κηπιά/Μποσταντζιλί
ΔΗΜΟΣ	Κηπιών. Δ. Έλευθερούπολης

A/A	29
ΠΗΓΗ	ΑΕΜΘ 2(1988) [1991] 433
ΕΚΔΟΤΗΣ	Χ. Μπακιρτζής

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ 12η ΕΒΑ, Καβάλα
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΑΔ 42(1987) [1992] Β2, 466/7, πίν. 273β. ΑΡ 34(1987/8)54 [μνεία=SEG 37(1987)562]. SEG 41(1991)572Α=SEG 42(1992)608Α. ΒΕ 1991, 416. ΑΕpigr. 1992, 1530. Μπακιρτζής, Έπιγραφές 277–282. Pilhofer 630/G 581

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

† Κοιμητήριον τοῦ
 θεοφίλ(εστάτου) Βασιλίου πρ(εσ)β(υτέρου).

Βλ. IVA 14.

Α/Α **30**
 ΠΗΓΗ ΑΕΜΘ 2(1988) [1991] 433
 ΕΚΔΟΤΗΣ Χ. Μπακιρτζής
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ 12η ΕΒΑ, Καβάλα
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΑΔ 42(1987) [1992] Β2, 466/7, πίν. 274α. ΑΡ 34(1987/8)54 [μνεία=SEG 37(1987)562]. SEG 41(1991)572Β=SEG 42(1992)608Β. ΒΕ 1991, 416. ΑΕpigr. 1992, 1531. Μπακιρτζής, Έπιγραφές 277–282. Pilhofer 631/G 582

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

† Κοιμητήριο
 τοῦ θεοφίλ(ι)λ(εστάτου) Στε-
 φάνου πρ(ε)σβ(υτέρου)· ὅσ-
 τισ ἐπ<ε>ιβουλεύ-
 5 σει, δόσι λόγον
 Θ(ε)ῶ ὅδε κ(αί) ἐν ἡμέρᾳ
 κρίσεως. †

Στίχ. 3: πρ(ε)σβ(υτέρου)· ὅσ-, Pleket. πρ(ε)σβ(υτέρου). ὅσ-, Pilhofer.

Στίχ. 4: ἐπειβουλεύ-, Pleket, Pilhofer.

Στίχ. 5: σει, , Pilhofer.

Στίχ. 6: θ(ε)ῶ, Pilhofer.

Βλ. IVA 14.

Α/Α **31**
 ΠΗΓΗ ΑΕΜΘ 2(1988) [1991] 434/5
 ΕΚΔΟΤΗΣ Χ. Μπακιρτζής
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ 12η ΕΒΑ(ι), Καβάλα
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ SEG 41(1991)572C. ΒΕ 1991, 416. Pilhofer 632/G 583
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Μόνον ἐδῶ [434/5] παρουσιάζεται ἡ ἀκόλουθη ἐπιγραφή:

† Κοιμητήριο
 τοῦ θεοφίλ(εστάτου) Πέτρου πρ(ε)σβ(υτέρου)·
 ὅστις ἐπ<ε>ιβου-
 λεύσ<ετ>ει ἕτερον θόσει, δόσι λό-
 5 γον τῷ Θ(ε)ῶ ὅδε κ(αί)
 ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. †

Στίχ. 2: πρ(ε)σβ(υτέρου)., Pilhofer.

Στίχ. 3–4: ἐπειβου / λεύσεται, Pilhofer. ἐπειβου / λεύσ{ετ}ει, Pleket.

Στίχ. 4: ἕτερον δόσει λό-, Pleket.

Στίχ. 5: θ(ε)ῶ, Pilhofer.

Βλ. IVA 14.

A/A **32**

ΠΗΓΗ ΑΔ 42(1987) [1992] B2, 466

ΕΚΔΟΤΗΣ Χ. Μπακιρτζής

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Pilhofer 633/G 761

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

«Ο τάφος έδωσε επίσης σπαράγματα κονιαμάτων με κόκκινο χρώμα, ένα από τα οποία έφερε υπόλειμμα επιγραφής

- - -] NAI[- - - ».

A/A **33**

ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Φλαμουριές (:)

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μέλισσα/Ντεβέ Καράν

ΔΗΜΟΣ Μεσιās. Δ. Πιερέων

ΠΗΓΗ Palaeologia 14.2(1968)147 άρ. 20

ΕΚΔΟΤΗΣ D. Hereward

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ In situ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

“Scratched on the rock beside the stream of Phlammouries, which goes into the Zizara river near Karabageges. Height of E. .36. There is a pointing sign above the I and the P pointing towards the Zizara river.

Fī (nes) P. et R. ”.

Δέν μπόρεσα νά τήν έντοπίσω· βλ. σχετικά IVA 68.

A/A **34**

ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Κάστρο

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Δωμάτια/Σαμάζοβο

ΔΗΜΟΣ Δωματίων. Δ. Πιερέων

ΠΗΓΗ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ In situ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

‘Ο Διαμαντής Στάμογλου τοῦ Μιχαήλ γνωρίζει —τᾶχει δεῖ— στοῦ Κάστρου καί μέσα στοῦ ρέμα βρά-
χο μέ τρία μεγάλα γράμματα· σέ δικό του σχέδιο:

R·G·S

‘Ελάχιστοι τᾶ γνωρίζουν στοῦ χωριό· ἕνας ἀπό αὐτοὺς εἶναι ὁ Εὐστάθιος Παναγ. Καζαντζίδης

[1927], ὁ ὁποῖος μάλιστα μοῦ τὰ περιέγραψε σωστά, ἀφοῦ περνοῦσε συχνὰ ἀπὸ «τὸ ρεματάκι», στὰ σύνορα Τσεσμέ Ἄλάν με Βουνό, πηγαίνοντας γιὰ ξύλα. Δὲν τὸν ἔπαισα γιὰ αὐτοψία... καὶ δταν ἐπανήλθα εἶχε ἐκδημήσει [Φεβρ. '99].

Ὁ Παρασκευᾶς Βουρνάκης Ἰωάννου [1930] με ὁδήγησε στὰ Μπαῖρια, ὅπου θυμᾶται βράχο με «σημάδια–γράμματα», τὸν ὁποῖο καὶ βρήκαμε πελεκημένο (!), προφανῶς ἀπὸ θησαυροθήρες. Τὰ Μπαῖρια βρίσκονται δυτικὰ ἀπὸ τὸ χωριό, στοὺς ΝΑ πρόποδες τοῦ Τσάλη-Κάστρο, χαμηλότερα ἀπὸ τὸ χοιροτροφεῖο τοῦ Ἀϊδονόπουλου.

Δὲν γνωρίζω, ἐὰν ταυτίζονται μ' αὐτὰ ποὺ μοῦ ὑπέδειξε ὁ Νικόλαος Τσατάκης Συμεών [1938], ἀπὸ τὴ Μεσορόπη: «ἀνάμεσα Μουσθένη καὶ Δωμάτια, πάνω/ἄριστερὰ ἀπὸ τὴν ἀσφαλτο μεγάλη πλάκα με πολλὰ γράμματα...». Τὰ ἀνεξήγησα πολλὰκις ματαίως.

A/A **35**

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Δωμάτια/Σαμάκοβο

ΔΗΜΟΣ Δωματίων. Δ. Πιερέων

ΠΗΓΗ REA 16(1914)402/3

ΕΚΔΟΤΗΣ P. Perdrizet

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ In situ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Salač, BCH 47(1923)51/2 ἀρ. 3. Detschev s.v. Μπακιρτζής, 1983 σ. 273, πίν. 2ε–στ [μνεία]. Pilhofer 615/G 681. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 32 σημ. 12

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

P. Perdrizet: “à Pravista... trouvait, en 1899, dans la maison de Χριστόδουλος Παπουτζόπουλος” [βλ. σχέδιο].

Salač: “Pravi, dans le mur du jardin de M. Papoutzopoulos, sous un relief au Cavalier thrace; h. 0.92, l. 0.355”.

Edson, Notebooks, ἀρ. 643 [=KEPA σσ. 978/9]: ἀπόγραφο 11.5.38: “ same location. Funerary stele with relief–embedded in wall at r. angle to the street. Inscription under relief.

The house is now the office of the ἑταιρία κατασκευῆς ἐθνικῆς οδοῦ Πραβίου–Ἐλευθερῶν, but is owned by the same man. Relief: Thracian Rider to r.; under horse, hound to r. under horse’s raised forehooves, forepart of boar to l.; tree w. serpent.

H. 0.97+. W. 0.31. Th. indeterminable. Top of stone to top of first line 0.40. H. of letters 0.02. Interspace 0.015.”

anaglyphum

ΓΗΝΗΒΡΥ[ca 5]

ΔΙΖΑΖΕΛΜ[ca 3]

vacat

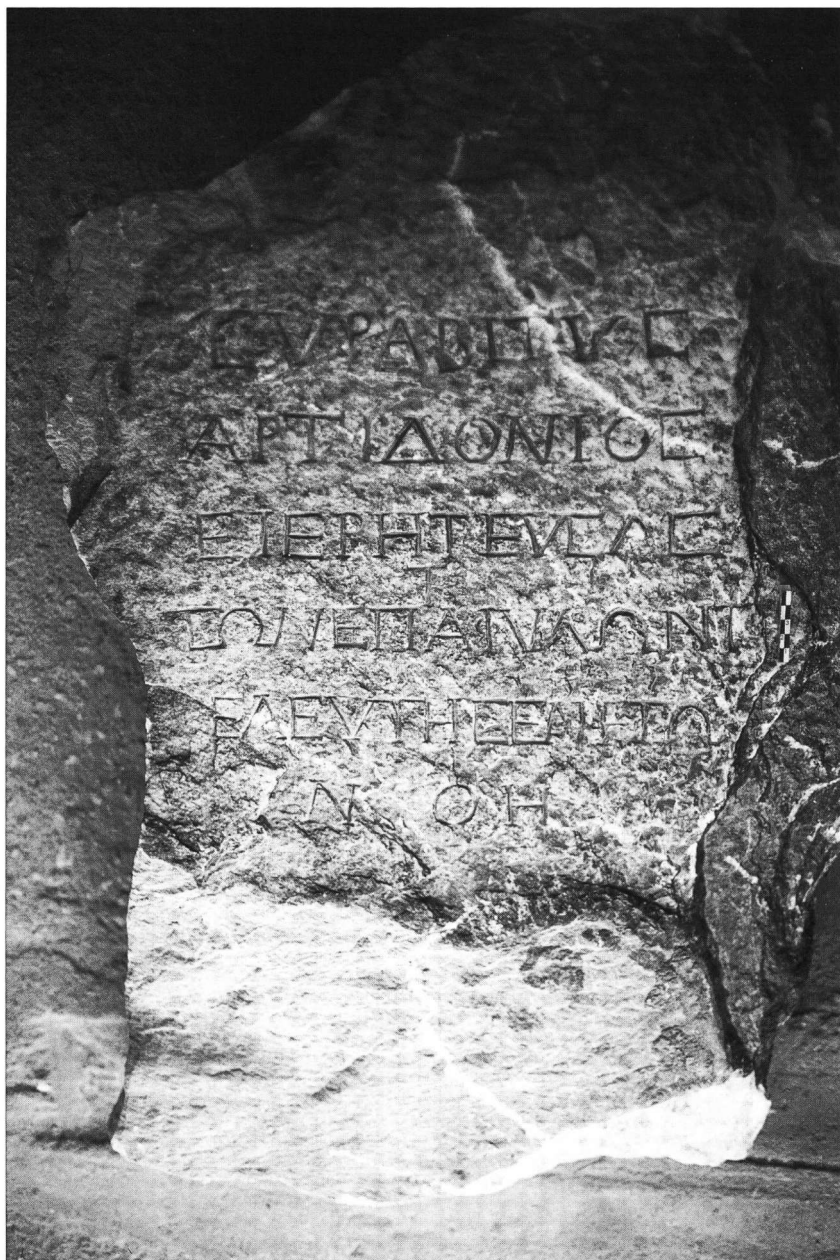
Γηνηβρυ[ca 5]

Διζαζελμ[ca 3]

vacat

Διζαζελμ[εως], Pilhofer. Βλ. γιὰ τὸ ὄνομα Detschev s.v. & Hatzopoulos–Loukopoulou, Téménides 243/4· πρβλ. γιὰ τὸ θέμα -βρυ- IGBulg III 1, 1430.

Τὸ ἐνεπίγραφο ἀνάγλυφο μνημονεύει ἐπίσης ὁ Α. Μπακιρτζής, 1983 σ. 273, πίν. 2ε–στ, —χωρὶς ταύτην [πρβλ. στὸν ἴδιο σ. 272 ἀρ. 1 καὶ σημ. 4, ὅπου ὁ ἀρ. 4 τοῦ Salač ἀναγνωστὸς 3...]— ἐντοιχιζόμενο «στὸν ἐξωτερικὸ τοῖχο ἐνὸς σπιτιοῦ, δίπλα στὸ Δημοτικὸ σχολεῖο τῆς πλατείας τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Ἐλευθερίου». Τὸ ἀνάγλυφο βρισκόταν στὸν μανδρότοχο τῆς οἰκίας Πα-

63. Κουλές Μουσθόνης: ή επιτύμβια έπιγραφή IVB 36 [φωτ. Γ. Α. Π.: 8.9.97]

πουτσοπούλου —πρώτη από βορρά του 2ου Δημοτικού Σχολείου και άμεσα ABA από την πλατεία του Αγίου Έλευθερίου στην οδό Μητροπόλεως— μέχρι την πρόσφατη ανακαίνισή της από τον νέο ιδιοκτήτη της Δημήτριο Παπαδη. Δεν τὸ ἐντόπισα πουθενά παρά την ἐπισταμένη ἀναζήτηση.

Σημειώνω ἐπίσης ὅτι τὸ ἀναφερόμενο ἀπὸ τὴν Κουκούλη [Πόλισμα 32 σημ. 11] «θραῦσμα ἀναγλύφου με παρὰσταση τοῦ τύπου τοῦ λεγόμενου “Θράκα ἱππέα”» ἀπὸ τὴν Ἐλευθερούπολη [=M. Καβ. Λ 924] δὲν ταυτίζεται, ἀφοῦ στὸν ἀριθμὸ Λ 924 ἔχει καταγραφῆ «γυναικεῖος κορμὸς ἀγάλματος ἀπὸ τοὺς Ποταμοὺς Δράμας».

— Ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο οἰκισμὸ στὸν **Κουλὲ Μουσθένης**, τὸν ταυτιζόμενο μετὰ τὴν Πέργαμο [IV A 23], εἶναι γνωστὲς οἱ ἐπιγραφές ἀρ. **36–45** καὶ οἱ ἀρ. **46–47, 84(ι)** ἀπὸ τὰ περὶ:

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.	Κουλές [ἢ Ἀλωνάκι]
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Μουσθένη
ΔΗΜΟΣ	Μουσθένης. Δ. Πιερέων

A/A **36**

EIK. 63

ΠΗΓΗ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Ἀποθήκη Ν. Καραμπέρη

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Στὸν Κουλὲ βρῆκε κατὰ τὴν ἄρση ὁ τ. Ἀντιπρόεδρος τῆς Κοινότητος Νικόλαος Καραμπέρης ἀκέραια ἐπιτύμβια ἐνεπίγραφη «στήλη» σήμερα στὴν κατοχή του. Τοπικὸ μάρμαρο [«ἄτσαλόπετρα»], σωζόμενο ὕψος 0.94, 0.62 πλάτος καὶ 0.105μ. πάχος· διάστιχο 0.03–0.035μ. Ἐπιμελημένη χάραξη γραμμάτων. Ἐκτυπο καὶ φωτογράφηση.

Συραβιτυς	1ος–2ος αἰ. μ.Χ.
Ἀρτιδόνιος	
<ε>ἱερητεύσας	
τῶν Ἑπταφυλῶν <ε>τ-	
5 ελεύτησεν ἐτῶ-	
ν vac ΟΗ.	

Στίχ. 1: τὸ ὄνομα Συραβιτυς εἶναι ἀμάρτυρο· πρβλ. Detschew s.v. Σουρα- καὶ SEG 40(1990)596. Βλ. γὰρ τὸ Ἀρτιδόνιος [πατρωνυμικὸ μετὰ τὴ μορφὴ ἐπιθέτου] IG XII 9, 795: Δι[ι]ζελμῖς Ἀρτιδόνιος [Σα]πᾶιος· πρβλ. BE 1951, 57 & N. Firatli 149.

Στίχ. 3: πρβλ. γὰρ τὸ ἴδιο «λάθος» IVB 9α.

Στίχ. 4: τὸ Τ στὸ Ἑπταφυλῶν συμπληρωθὲν ἐκ τῶν ὑστέρων. Βλ. σχετικὰ γὰρ τὸ Ἑπταφυλῶν W. Ferguson, *Hesperia* 7(1938)1–74, SEG 21(1965)527.4, 57, 75, A. Wilhelm, *Att. Urk.* V 136, *Agora* XIX L4a, L4b.5, 23–24, 26, 42–43· προτιμητέα λοιπὸν ἢ ἀνάγνωση Ἑπταφυλῶν ἀντὶ ἐπτὰ φυλῶν [ἐπτα (sic) ὁ Sokolowski, *LSCG Suppl.* ἀρ. 19].

A/A **37**

ΠΗΓΗ Θρακικά 8(1957)21

ΕΚΔΟΤΗΣ Γ. Μπακαλάκης

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ BCH 60(1936)338.3

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Γ. Μπακαλάκης: «Εἰς ἐπιγραφὴν δὲ Μουσθῆνης Παγγαίου τὴν ἀνακοίνωσιν τῆς ὁποίας ὀφείλω εἰς τὸν Σεβασμ. Ἐλευθερουπόλεως κεῖται:

Ἡρόδοτος Ζειπύρου χαῖρε. »

Edson, Notebooks, [=KEPA σ. 990]: 29.4.38: Frustra quaesivi.

“According to information received from Sophronius, bishop of Pravi, this stone has now been taken away by the natives and/or destroyed. Previous inquiry at Moustheni itself failed to elicit any information as to the whereabouts of this stone.

Was taken by a local worthy named Mylonas to some graves which had been recently opened up just north of the Κουλέ from one of which, he said, there was a πλάκα μὲ γράμματα. When, however, we reached the spot where he said the inscribed stone was, it had disappeared. A χωροφύλαξ suggested that it had been taken away and broken up. Perhaps this is the stone in question.”
Βλ. γιὰ τὸ πατρώνυμο Hatzopoulos–Loukopoulou, Témenides 258.

A/A **38**

ΠΗΓΗ BIAB 16(1950)10/1 ἀρ. 5 fig. 4

ΕΚΔΟΤΗΣ P. Collart

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Collart, Philippes 305.3, πίν. xxxvii.2. BE 1951, 132. Pilhofer 614/L 651

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

P. Collart, Philippes 305.3, πίν. xxxvii.2: μνεία δημοσίευση BIAB 16(1950)10/1 ἀρ. 5 fig. 4: “Haut., 26cm., larg., 39cm., ép., 6cm...”.

Γα[ου[ς]

Μ(ά)ρκι φί-

λιους φή(κιτ)

φράτρι

5 ἀν(ν)ώρ-

ου(μ)

Μ.

A/A **39**

ΠΗΓΗ Ἀφθονίδης 464 ἀρ. 1

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ AM 18(1893)71=Γούσιος 7. Pilhofer 609/G 584

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἀφθονίδης 464 ἀρ. 1: «Σύγκειται ἀπὸ ὀκτὼ σειρὰς γραμμάτων· τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων ποὺ μὲν εἶνε 0,02μ., ποὺ δὲ ὀλιγώτερον· τὰ γράμματα εἰσι μάλλον πεπλατυσμένα. Εἰς τὴν τετάρτην σειρὰν

λείπουνσι πέντε ἢ ἕξ γράμματα· εἰς τὴν ἔκτην φαίνονται ἐλλείποντα πέντε γράμματα, καὶ εἰς τὴν ὀγδόην ἑννέα τοιαῦτα.

ΕΝΘΑΠΟΛΥΤΑΜΩΝΚΕΙΜΑΙΝΕΚΥΣ
 ...ΑΛΑΠΡΙΝΗΛΙΚΙΑΣΕΝΑΕΙΔΑΟΔΟΜΟΙΣ
 ΕΝΝΕΑΚΑΙΔΕΚΑΕΤΙΝΑΠΟΠΑΤΡΟΣ.....Α
 ΣΓΙ.....Ν
 ΕΝΘΑΠΟΛΥΚΛΑΥΣΤΟΣΚΕΙΜΑΔΕΟΥΑ
 ΛΙΠΟΜ.....ΚΑΣΙΓΝΗΤΟΝΔΕΤΕΑΔΕΛ
 ΦΟΝ
 ΛΥ.....ΘΕΣΙΤΡΥ... »

Γούσιος:

Ἐνθα πολυτλάμων κείμει νέκυς
 ἀλὰ πρὶν ἡλικίης ἐν αἰείδασο δόμοις
 ἐννεακαίδεκα ἔτων ἀπὸ πατρός...
 ΣΕΠΑ...ΩΝ
 Ἐνθα πολὺκλαυστος κείμει Δέουα...
 λιπομ... κασίγνητον Δέτεα.

Edson, Notebooks, [=ΚΕΡΑ σ. 987]· 29.4.38: “ Frustra quaesivi. There are graves in exactly the location given by Ἄφθ. and an inscription (now lost) has been found in this location recently. However, I could learn nothing of any of the stones reported by him. This is by no means surprising when one thinks that his publication is over fifty years old.”

Ὁ Pilhofer ἀγνοεῖ τὸν Γούσιο καὶ ἡ μεταγραφὴ του εἶναι προβληματική.

A/A **40**
 ΠΗΓΗ Ἄφθονίδης 464 ἀρ. 4
 ΕΚΔΟΤΗΣ
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Salač, BCH 47(1923)52 ἀρ. 6. Pilhofer 612/G 587
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ
 Ἄφθονίδης 464 ἀρ. 4: «Ὑψος γραμμάτων 0,03:

Μ·ΒΑΙΒΙΟΣΟΥΑ
 ΛΗΣΕΤΩΝΒΜΘ ».

vacat

Μ. Βαίβιος Οὐά-
 λης· ἔτων ΒΜ Θ[- ;].

vacat

Ταυτίζεται μετὰ τὴν Salač, BCH 47(1923)52 ἀρ. 6*: “dans le pavé de la cour de la maison d’ Argiros Hadjinikolaou. Long. max. 0.38, haut. 0.45, lettres 0.031, interligne 0.023”.

Edson, Notebooks , ἀρ. 610 [=ΚΕΡΑ σσ. 929]· ἀπόγραφο 29.4.38: “ In the house of Argiros Kon-δυλίδης—in the floor of the court just before the entrance to the house under a projecting porch—

now acting as a flag. H.(max. ext.) 0.465+, W.(max. ext.) 0.40, Th. indeterminable. Top of stone to top of first line 0.20. H. of letters 0.03±. Interspace 0.025±”.

Στίχ. 1-2: Οὐάλης = Valens.

Στίχ. 2: ξτων, (sic) Pilhofer. Στὸν λίθο καὶ κατὰ Edson BMΘ.

*Εἶναι ἡ πιθανότερη ταύτιση, ἀφοῦ θεωρῶ δύσκολο νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν ἀρ. 1 τοῦ Ἀφθονίδη, γιατί τότε ὁ Salač θὰ ἔδινε νέα, πληρέστερη μεταγραφὴ. Γιαυτὸ τὴν ταυτίζω μᾶλλον μὲ τὴν 4η ποὺ εἶναι πλήρης καὶ τὸ ὕψος γραμμάτων ταιριάζει. Ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπληροφορήθην ὅτι τὴν ἴδια ταύτιση ἔκαναν καὶ οἱ Edson, Pilhofer.

A/A **41**

ΠΗΓΗ Ἀφθονίδης 464 ἀρ. 2

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Pilhofer 610/G 585

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἀφθονίδης 464 ἀρ. 2: «Ἡ πλάξ εἶνε ἠκρωτηριασμένη· ὕψος γραμμάτων 0,02μ. Εὐρίσκεται ἤδη ἐν τῇ οἰκίᾳ Κρουστάλη ἐν Μεσθιάνια.

ΝΟC

ΚΑ

ΙΠΥΡΩΝΛΥ

ΕΤΩ

».

Edson, Notebooks, [=ΚΕΡΑ σ. 988]· 29.4.38: Frustra quaesivi.

Μεταγράφω:

[- μη]νός [- -]

[- -]ΚΑ[- -]

3 [- Ζ]ιπύρων ΛΥ [- -]

ἐτῶ[- -]

[- -].

A/A **42**

ΠΗΓΗ Ἀφθονίδης 464 ἀρ. 3

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Pilhofer 611/G 586

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἀφθονίδης 464 ἀρ. 3: « Ὑψος γραμμάτων ὅσον 0, 02μ. περίπου· τὸ τῆς τρίτης σειρᾶς γράμμα φαίνεται καὶ ὥς μ καὶ ὥς δύο λ..

ΤΟΥC

ΑΠΕΜΕ

ΓΟΜΗ

ΕΖCΤ

».

Edson, Notebooks, [=KEPA σ. 989]· 29.4.38: Frustra quaesivi.

Στίχ. 1: [- ξ]τους (;).

A/A **43**

ΠΗΓΗ BCH 47(1923)52/3 ἀρ. 7

ΕΚΔΟΤΗΣ A. Salač

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ SEG 2(1924)416. Collart, Philippes 474.1. Feissel 218 [reed.: σχέδιο]: “La pierre est perdue mais j’ai revu et calqué l’estampage à l’ÉFA”. Pilhofer 613/G 228

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

A. Salač, BCH 47(1923)52/3 ἀρ. 7 [SEG 2(1924)416]: “dans la cour de la maison de Misé Hussein; haut. max. 0.49m, larg. max. 0.40m, ép. max. 0.05, lettres 0.06-0.02m, interligne 0.06-0.02.”

KOS ^ΥΡ^ΛΕ
ΕΑΝΤΙΣΑ
ΟΔΕΕΩCΙΔΩC
ΤΩΘΩ

Στίχ. 2-4: ἐὰν τις ἄλλο σῶμα καταθέσθαι τολμήσῃ?... ΟΔΕΕΩCΙ δώ[σει λόγον?] τῷ θ(ε)ῶ.

Edson, Notebooks, [=KEPA σ. 986]· 29.4.38: “ Frustra quaesivi. I found the house of this Turk, which is now occupied by a refugee, but there are no inscriptions. The stone fence around the courtyard may conceivably have this fragment.”

Feissel:

“[- - - - - δια]-
κό(νου) (monogramme) vacat ?
Ἐὰν τις ἄλλο σῶμα]
ᾧδε θῶσι (sic), δώσῃ [λόγον]
vacat τῷ θ(ε)ῶ.

La pierre est perdue mais j’ai revu et calqué l’estampage à l’ÉFA”.

Πρβλ. IVB ἀρ. 31.

A/A **44**

ΠΗΓΗ C. Edson, Notebooks , ἀρ. 611 [=KEPA σ. 930]

ΕΚΔΟΤΗΣ C. Edson

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

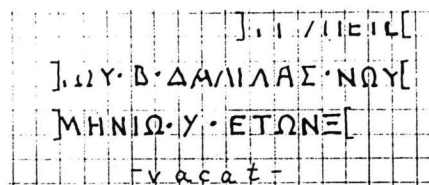
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Γνωστή μόνον ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Edson, Notebooks, ἀρ. 611 [=KEPA σ. 930]· ἀπόγραφο, φωτογραφία & ἔκτυπα 29.4.38: “Acting as a flag in the yard of the house of Πέτρος Τσάμου.

Fragment of a Roman grave stone, —brocken away all sides and back.

H. (max. ext.) 0.29, W. (max. ext.) 0.46, Th. (max. ext.) 0.07. H. of letters 0.03–0.035. Interspace ll. 1–2 practically none, ll. 2–3 ca 0.01±”.

Τσάμου, ἀναγνωστέον Τσάμου. Δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ αὐτοψία.

[- -] I I / I I E I I [- -]
 [- -] I Ω Y · B · Δ α λ ι λ α ς (;) · Ν Ω Υ [- -]
 3 [- -] Μ Η Ν Ι Ω · Υ · έ τ ὶ ὦ ν ε [;] .
 vacat

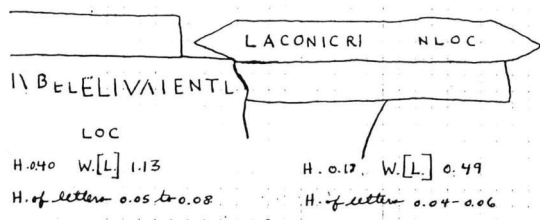
Στίχ. 2: Δαλίλας (;), ἀμάρτυρο ὄνομα· προβλ. Hatzopoulos–Loukopoulou, Témenides 240/1: Δάλης.

A/A 45
 ΕΙΚ. 64–65
 ΠΗΓΗ C. Edson, Notebooks [=KEPA σ. 931]
 ΕΚΔΟΤΗΣ C. Edson
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ In situ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Γνωστή μόνον ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τοῦ Edson, Notebooks [=KEPA σ. 931]: ἀπόγραφο, & φωτογραφία 29.4.38: “Attempt at photos.

South of Moustheni, about 100 metres south of the new public highway, there are the remains of a Byzantine–Turkish fortification called by the natives Κουλέ. The lowest courses of the remaining walls are ancient, and, while the workmanship does seem to my untrained eye to be not first class, these walls seem to be clearly pre-Roman. Within the line of the walls inside the fortification itself we found a fifth century attic sherd.

On the S. face of these walls towards the west on the lowest courses are some Latin graffiti. They are very lightly cut, or rather scratched, on the blocks.

H. (0.40, W. [L.] 1.13
 H. of letters 0.05–0.08.

H. (0.18, W. [L.] 0.49
 H. of letters 0.04–0.06.

I did not squeeze these graffiti, for it was late and we had to go on to Pravi to see the Bishop. The uneven surface of the blocks and their position would have made squeezing quite difficult. Attempted two photos which will certainly not be successful owing to the bad light.”

Ὁμολογῶ ὅτι παρὰ τὶς τόσες αὐτοψίες μου στὸν Κουλέ δὲν γνώριζα τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἐπιγραφῶν· ἄλλωστε δὲν τὶς γνωρίζει καὶ κανεὶς ἀπὸ τοὺς ὁδηγοὺς μου. Μὲ βάση λοιπὸν τὴν περιγραφὴ τοῦ Edson καὶ μετὰ ἀπὸ ἐπισταμένη ἀναζήτησή τις ἐντόπισα: παρηγορήθηκα πάντως, ἀφοῦ τὶς κάλυπτε θαλερὸς θάμνος.

Βρίσκονται στὴ νότια πλευρὰ τοῦ τείχους, 17.5μ. ἀπὸ τὴ ΝΔ γωνία του καὶ στὴν ἀκρὴ τοῦ χωματόδρομου· εἶναι χαραγμένη ἢ πρώτη στὸν δεῦτερο ἀπὸ τὸ ἔδαφος δόμο [=0.25μ.] καὶ ἡ δεῦτερη

64. Κουλές Μουσθένης: οί επιγραφές στο τείχος [φωτ. Γ. Α. Π.: 1.6.99]

65. Κουλές Μουσθένης: οί επιγραφές στο τείχος, λεπτομέρεια [φωτ. Γ. Α. Π.: 1.6.99]

στόν πέμπτο και σὲ ἀμέσως γειτνιάζουσα πρὸς ἀνατολὰς λιθόπλινθο. Μόνον ἡ δευτέρα μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς graffito. Ἀκριβὲς σχεδιογράφημα καὶ φωτογράφιση (εἰκ. 64–65).

1. Διαστάσεις λιθοπλίνθου: 0.40 ὕψος, 1.13μ. μῆκος. Ὑψος γραμμάτων 0.06–0.09μ.

ABELELIVAIENTI

LOC

A. Beleli(?) Vq<l>enti[s?]

loc(us?).

Στίχ. 1: Διακρίνεται εὐκρινῶς τὸ πρῶτο γράμμα=A. Κάθετος τὸ τελευταῖο ἵχνος =I καὶ ὄχι L. Πρβλ. γιὰ τὸ κοινὸ στοὺς Φιλίππους cognomen Salaē 47(1923)55 ἀρ. 11 [=Pilhofer 648/L 231]: ἀκόμη Κανατσούλης 1062. Pilhofer 030/L 523.24, 163/L 002.5, 11, 35, 37, 39, 164/L 001.9, 166/L 004.4, 168/L 006, 170/ L 008, κἄ.

2. Διαστάσεις λιθοπλίνθου: 0.18 ὕψος, 1.25μ. μῆκος. Ὑψος γραμμάτων 0.04–0.06μ.

LACONICRI\$ vac N I LOC

LACONICRI\$ vac N I loc(us?).

Πιθανότατα πρόκειται γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ χαράκτη· κοινὸς τύπος ἀναγραφῆς μὲ τὸ πρῶτο. Παρότι πληρέστερη ἡ ἀνγνώσῃ μας, ἀδυνατοῦμε νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸ ὄνομα· πρβλ. πάντως γιὰ τὸ Λάκων Hatzopoulos–Loukopolou, Téménides 280.

A/A

46

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.

Τσομπάν Τσεσμέ ἢ Ἐρετὲ Ἀλάν(α)

ΠΗΓΗ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ In situ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Παράθεση τῆς πληροφορίας γιὰ ἐπιγραφή κατὰ χώραν:

«Εἶναι μία πολιανούδα, δυτικά ἀπὸ τὸ χωριό, πάνω ἀπὸ τὸ Γήπεδο, σὲ βράχο γράμματα ξένα· στὸ Τσάγκρ, ἀπέναντι ἀπὸ τὴ βρύση, τὰ χωρίζει μιά λακκιά πού ῥχεται ἀπὸ τὰ Λυκόπια. Τάχουν δεῖ ὁ Πῶργος Ἀθανασιάδης καὶ ὁ Ἀναστάσιος Κρ(ο)υστάλλης τοῦ Μιχαήλ (1938)».

Πρόκειται, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, γιὰ ἓνα ἀκόμη τριγράμματο(;) λατινιστὶ ὀροθέσιο· δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ αὐτοψία στὴ θέση.

A/A

47

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.

Τσεσμέ Ντάγ

ΠΗΓΗ

Palaeologia 14.2(1968)146

ΕΚΔΟΤΗΣ

D. Hereward

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ In situ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἡ Hereward παρέχει τὴν πληροφορία [146]: ἐπιγραφή in situ: “near Mesorope; one at Τοισμενδα I Π Κ...” [=Τοεσμέ Ντάγ].

Ὅλοι γνωρίζουν τὴ θέση Τοεσμέ Ντάγ, πρὸς τὸν Ἀκροπόταμο, περιοχὴ στοῦ «τριεθνέ» τουλάχιστον τριῶν τ. κοινοτήτων [Ἀκροπόταμος, Μουσθένη, Μεσορόπη], ὅπου ὀργιάζουν οἱ λαθρανασκαφεῖς. Οἱ χωρικοὶ ἐπιβεβαιώνουν τὴν πληροφορία τῆς D. Hereward ἐπιμένοντας χαρακτηριστικά ὅτι στὴ συγκεκριμένη θέση «ὑπάρχουν πολλὰ γράμματα...». Δὲν ἔγινε αὐτοψία στὴ θέση.

— Ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς **Μεσορόπης** εἶναι γνωστὲς οἱ ἐπιγραφές ἀρ. **48–57**:

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μεσορόπη
ΔΗΜΟΣ Μεσορόπης. Δ. Πιερέων

A/A **48**
ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Λυκόπι
ΠΗΓΗ Α. Γούσιος 8
ΕΚΔΟΤΗΣ
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Hereward 146

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

«Ἀνατολικῶς τῆς κομποδόλεως ταύτης ὑψοῦται λόφος, ὀνομαζόμενος Ἠλικόπι ἢ Λυκόπη, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει μέγας βράχος καὶ ἐπ’ αὐτοῦ τὰ ἐξῆς τρία Λατινικὰ γράμματα:

R G S ».

Λυκόπι ὀνομάζεται ὁ κωνικὸς λόφος ποὺ ὑψώνεται ἀμέσως ἀνατολικά ἀπὸ τὴ Μεσορόπη· ἐπειδὴ καλύπτει τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου τὸν παρετυμολογοῦν ὥς «Ἠλιοκόπι. Οἱ περιεσσότεροι Μεσοροπίτες γνωρίζουν τὴν ἐπιγραφή. Δὲν ἔγινε αὐτοψία.

Ὁ Pilhofer [608/L 645] συγχέει τὴν ἐπιγραφή μὲ αὐτὴν στὰ Χωραφούδια Μεσορόπης [=ἀρ. 49].

A/A **49**
ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Χωραφούδια
ΠΗΓΗ Palaeologia 14.2(1968)146 ἀρ. 18 fig. 21
ΕΚΔΟΤΗΣ D. Hereward
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ In situ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΑΕpigr. 1968, 468c. Šašel Kos 216. Pilhofer 608/L 645
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἡ Hereward παραθέτει ἐπιγραφή in situ: “Scratched on the rock at Khoraphoudia near Mesorope, height of C .315+, from the P to the last full stop .425”.

P·C·S

Τὰ Χωραφούδια βρίσκονται δυτικὰ ἀπὸ τὸ χωριό, «στὴ δεξιὰ ὁχθὴ τῆς Φτερούδας τὸ Λάκκο, στοῦ Στάμου τὴν Τρύπα καὶ πάνω ἀπὸ τὸ μαντεῖ τοῦ Τάσου Σουκάντου, στὰ 20μ.»· τὰ γράμματα εἶναι σὲ ριζιμὰ πέτρα, τᾶχει δει ὁ Νικόλαος Τοιάγγας Γεωργίου [1923]. Στὴ θέση δὲν ἔγινε αὐτοψία.

Ὁ Pilhofer [608/L 645] συγχέει τὴν ἐπιγραφή μὲ αὐτὴν στοῦ Λυκόπι Μεσορόπης [=ἀρ. 48].

A/A **50**
 ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Ἐλοῦδες
 ΠΗΓΗ Palaeologia 14.2(1968)146
 ΕΚΔΟΤΗΣ D. Hereward
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Βαζακίδης (:)
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἡ Hereward σημειώνει [146]: “ and there was a bell—shaped clay object like a loom-weight from Eloudes, the ancient port just south of the city, with the letters in a circle on the bottom

ΞΛΔΛΞΙΜΙΔΔΔΡΙΛ

Possibly this is some name like Αξιρα, Αξιδάρης, Αξιμηνος...”.

Γιὰ τὴ θέση Ἐλοῦδες βλ. IVA 31. Ἡ ἐνεπίγραφη ἀγνύθα(:), ποὺ καταγράφει ἡ D. Hereward, ταυτίζεται κατὰ πᾶσα πιθανότητα μετὴν «πῆλινη σφραγίδα» ποὺ ἔχει στὴν κατοχὴ του(:) ὁ Ματθαῖος [=Μάνθος] Βαζακίδης.

A/A **51**
 ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Παγγαῖον
 ΠΗΓΗ Palaeologia 14.2(1968)147
 ΕΚΔΟΤΗΣ D. Hereward
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἡ D. Hereward παραθέτει ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Παγγαῖον [ἀκατανόητο κείμενο, ὁ δεῦτερος στίχος ἀνάποδα] σημειώνοντας “ In Mesorope an inscription was reported on Paggaiion... which may be similar [sc. μετὰ ἀπὸ τὰ Σουσάματαλα, βλ. ἐδῶ ἀρ. 54]. Possibly it was something to do with karneios, or Kore”.

Ι Ο Ρ Δ Χ Κ Ο Ρ Ν Η
 Ξ Ι Δ Ο Υ Σ Δ Ο Χ

ΙΟΡΔΧΚΟΡVη
 ΧΟΡΣΛΟΡΙC

Τὰ παραπάνω προφανῶς δὲν εἶναι δυνατόν νά σχολιασθοῦν. Βλ. IVA 36.

A/A **52**
 ΘΕΣΗ ΕΥΡ. «Καπναποθήκη Γκλὲν»=Θεοδωρίδη
 ΠΗΓΗ Ἄρχεῖον ΙΗ' ΕΠΚΑ
 ΕΚΔΟΤΗΣ
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Σύμφωνα με τὸ ἀρχεῖο τῆς ΙΗ' ΕΠΚΑ ὑπάρχει «ἐπιγραφὴ πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα» τῆς Καπναποθήκης Γκλὲν στὴ Μουσθένη. Μὲ βάση τίς πληροφορίες τῶν χωρικῶν ἡ Καπναποθήκη Γκλὲν ταυτίζεται μᾶλλον μετὰ αὐτὴν τοῦ Θεοδωρίδη στὴ Μεσορόπη καὶ ὄχι στὴ Μουσθένη. Ἐλέγχοντας [8.9.97] τὴν Καπναποθήκη Θεοδωρίδη δὲν ἐντόπισα ἀρχαία ἐπιγραφὴ· ὑπάρχει ὄντως ἐπιγραφὴ ἐπάνω ἀπὸ

τὴν κεντρικὴ πύρτα, ἀλλὰ εἶναι νεώτερη μεταλλική. Ἀπομένει ἡ πιθανότητα νὰ ὑπῆρχε ἐντοιχισμένη κάποια ἐπιγραφή στὴ συγκεχυμένη ἀποθήκη καὶ νὰ χάθηκε.

A/A **53**

ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Πεζούλια

ΠΗΓΗ Palaeologia 14.2(1968)147

ΕΚΔΟΤΗΣ D. Hereward

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἡ Hereward ἀναφέρει: “Inscriptions are also reported at Pizoulia on Paggaion”.

Ἡ ὁμώνυμη θέση ὑπάρχει ὄντως ψηλὰ στὸ Παγγαῖον, κοντὰ στὴ Διαβολόσκαλα· οἱ χωρικοὶ δὴλωσαν ἄγνοια καὶ ἡ αὐτοψία κατέστη ἀνέφικτη.

A/A **54**

ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Σουσάματαρλα

ΠΗΓΗ Palaeologia 14.2(1968)146/7 ἀρ. 19 fig. 22

ΕΚΔΟΤΗΣ D. Hereward

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἡ Hereward ἀναφέρει [146 ἀρ. 19 fig. 22]: Ἐπιγραφή in situ “Scratched on the rock at Uzum Dere on Susam-tarla, in the Symbolon hills the other side of the main road from Mesorope. From the top of the omikron to the bottom of the khi, 1.045. Letter and space across .092”

[βλ. σχέδιο καὶ μεταγραφή].

Ἡ θέση Σουσάματαρλα εἶναι «τεπὲς στὰ σύνορα Μεσορόπης καὶ Πλατανότοπου, πρὸς τὸ Σύμβο-

λο, πάνω και δεξιά από τὸ Μαντρὶ τοῦ Σάββα· τὸ Οὐζοῦν Ντερέ εἶναι πιὸ κάτω... ». Δὲν ἔγινε αὐτοψία στὴ θέση.

A/A **55**
 ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Κρικλή, στὸ Κάτω
 ΠΗΓΗ
 ΕΚΔΟΤΗΣ
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Παράθεση τῆς πληροφορίας γιὰ ἐπιγραφή κατὰ χώραν στὴ θέση Κάτω Κρικλή: «Πλάκα μὲ τρία γράμματα».

Τὸ Κάτω Κρικλή βρίσκεται στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Μαρμαρά καὶ στοὺς πρόποδες τοῦ Συμβόλου. Πρόκειται, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, γιὰ ἓνα ἀκόμη τριγράμματο(;) λατινιστὶ ὀροθέσιο· δὲν ἔγινε αὐτοψία στὴ θέση. Βλ. γιὰ τὴ θέση Φυνδάνης 71/2.

A/A **56**
 ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Ἰρίντα
 ΠΗΓΗ Palaeologia 14.2(1968)146
 ΕΚΔΟΤΗΣ D. Hereward
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ In situ;
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἡ Hereward παραθέτει [146] τὸ ἀπόγραφο/σχέδιο χριστιανικῆς (:) ἐπιγραφῆς ἄνευ σχολίων, ἢ ἄλλων πληροφοριῶν, ἀπὸ τὴ θέση Ἰρίντα:

$$\begin{array}{c} \Gamma \quad \kappa \quad \chi \\ \hline \omicron \quad + \end{array}$$

Βλ. IVA 38. Δὲν κατέστη δυνατός ὁ ἐντοπισμὸς τῆς ἐπιγραφῆς.

A/A **57**
 ΘΕΣΗ ΕΥΡ.
 ΠΗΓΗ Palaeologia 14.2(1968)146
 ΕΚΔΟΤΗΣ D. Hereward
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ In situ;
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἡ Hereward παραθέτει [146] τὸ ἀπόγραφο/σχέδιο χριστιανικῆς(;) ἐπιγραφῆς [=συμπύλημα;] ἀπὸ τὸν Monolitho:

$$\begin{array}{c} \epsilon \\ + \end{array}$$

Γιὰ τὴν τοποθεσία Μονόλιθος βλ. IVA 40.

A/A **58**

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Πλατανότοπος/Ισιρλί ή Σιράτες

ΔΗΜΟΣ Πλατανότοπου, Δ. Πιερέων

ΠΗΓΗ Γούσιος 8

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ In situ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Hereward 146

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ὁ Γούσιος [8] σημειώνει ὅτι στὸν Πλατανότοπο, ὅπως καὶ στὴ Μεσορόπη στὴ θέσι Λυκόπου: « Ἐν τῇ κώμῃ ταύτῃ εἰς δύο μέρη ὑπάρχει ἡ αὐτὴ Λατινικὴ ἐπιγραφή:

R G S».

Οἱ πάντες στὸν Πλατανότοπο δῆλωσαν ἄγνοια. Βλ. IVA 44.

A/A **59**

ΕΙΚ. 66–69

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Τρίτα/Ciftlik

ΔΗΜΟΣ Πλατανότοπου, Δ. Πιερέων

ΠΗΓΗ ΠΑΑ 12(1937)484–488=ΟΙσμ. Α'69–75

ΕΚΔΟΤΗΣ Γ. Μπακαλάκης

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ In situ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Κεραμόπουλος, ΜακΗμ 1938, 223/4. Collart, Philippes 417.2 & 484.1 [μνεῖες], BZG 42(1943)9–21 [=Robert, BE 1944, 129]. Edson, HThR 41(1948)169. Σαμαάρης, ΕΘ 256.24. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Μέταλλα 504.79. Avramea, TIR K35, I 47. Pilhofer 602/G 647 [χωρίς αὐτοψία]
Πρβλ. καὶ Χατζόπουλος, *Ἡ λατρεία τῆς θεᾶς Μᾶς στὴν Ἑδεσσα*, Πρακτικὰ 1995. Χρυσοστόμου, Τεκμήρια 3(1997)41.92 [μνεῖα].

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφὴ τοῦ Γ. Μπακαλάκη ἡ ἐπιγραφὴ βρίσκεται « Ἐνωθεν χωρίου Τρίτα, ἐπὶ φυσικοῦ βράχου... τῶν προποδῶν τοῦ Παγγαίου»

Collart (reed.): [occupe un espace d' environ 68 cm. de hauteur sur 86 cm. de largeur].

Edson, Notebooks, ἀρ. 608 [=KEPA σσ. 926/7]: ἀπόγραφο 29.4.38: “ No squeeze. Inscription on the virgin rock on the hillside above the village to the west. H. of letters —left column—I. 1 0.05 to 0.07, I. 2 0.025–0.04, II. 3 ff. 0.03–0.04. Right column ca. 0.03–0.04. Interspace ca. 0.01–0.015 —irregular”.

Τὴν ἐντόπισα μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θ. Λυπεράκη· βρίσκεται περίπου 500μ. ΔΒΑ ἀπὸ τοὺς ἄρμακάδεις τοῦ πρώην χωριοῦ, στὸ πρῶτο ἀντρείσμα καὶ στὰ πρῶτα βράχια μετὰ τὴ χωμάτινη ράχη. Πυκνὴ συστάδα πρίνων προφυλάσσει, δίκην σκιαδίου, τὸν ἐνεπίγραφο βράχο [0.94X0.68μ. οἱ ἄξονες τῆς ἐνεπίγραφης ἐπιφάνειας: ἀσβεστόλιθος]. Ἐκτυπο καὶ φωτογράφηση. Παρέχω ἀπόγραφο, ὅπως σῶζεται σήμερα, καὶ μεταγραφὴ:

66. Τρίτα Πλατανοτόπου: ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Θεᾶς Ἀλμωπίας· γενεὴ ἀποψη [φωτ. Γ.Α.Π.: 30.11.01]

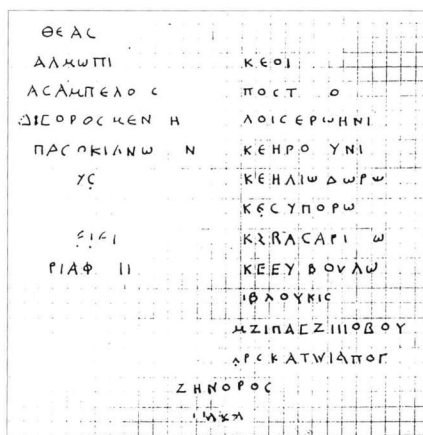
67. Τρίτα Πλατανοτόπου: ἡ ἐπιγραφὴ τῆς Θεᾶς Ἀλμωπίας· ἀρχὴ πρώτης στήλης
[φωτ. Θ. Λυμπεράκη]

Μπακαλάκης

Collart

Edson

ΘΕΑΣ			
ΑΛΜΩΠΙ		ΚΕΟΙ	
ΑCΑΜΠΕΛΟ ^Υ C	10	ΠΟCΤ ^Υ Ο	
ΗCΟΡΑCΜΕΝ ^Υ Η		ΛΟΙCΕΡΩΗΝΙ·	
5 ΠΑCΟΚΙΝΩ ^Υ Ν		ΚΕΗΡΟ ^Υ ΥΝΙ	
.ΟΥ * Ç .		ΚΕΗΛΙΩΔΩΡΩ	
vacat	15	ΚΕΕΥΠΟΡΩ	
		Κ<ΒΑ ^Υ ΑΡΡΙ ^Υ Ω	
		ΚΕΕΥ ^Υ ΒΟΥΛΩ	
. ΙΕ.ΕΥÇ		. ΚΛΟΥ ^Υ . ΙΙ	
Ι Λ Ι...Ι		ΜΖΙΠΑCΖΙΠΟΒΟΥ	
		..ÇΚΑΤ ^Υ ΙΝΑΠΟÇ	
	20	ΖΗΝΟΝΟC	
		ΗΑΚΛ	

Θεᾶς		3ος μ.Χ. αἰ.	
Ἄλμωπί-		κὲ οἱ [ά]-	
ας ἔμπελος	10	πόστο-	
ἡ<γ>ορασμένη.		λοι Σερων<ο>ί·	
5 Πᾶς ὁ κινῶν		κὲ Ἑρουν<ο>ί	
[.] ΟΥ * Ç [:].		κὲ Ἑλιωδῶρω	
vacat	15	κὲ Εὐπόρω	
		κ<ἐ>Βα[.]αρριω	
		κὲ Εὐβούλω,	
		. ΚΛΟΥ ^Υ . ΙΙ	
[Ο] ιε[ρ]εὺς(:)		Μ Ζίπας Ζιπόβου,	
[Φ]ιλί[π]π[ων](:)		..Ç(:) Κατίγας(:)	
	20	Ζήνονος	
		ΗΑΚΛ	

Ἡ μελέτη τῶν σχεδίων καὶ ἀπογράφων τῶν Μπακαλάκη, Edson, Collart σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν αὐτοψία καὶ τὴ μελέτη τοῦ ἐκτύπου ἀπέφερε νέες ἀναγνώσεις, χωρὶς ὁμως νὰ ἀποσαφηνίσει τὰ πάντα.

Στίχ. 1: μεγαλύτερα τὰ γράμματα τοῦ συγκεκριμένου στίχου.

Στίχ. 4: πρῶτο εὐκρινὲς ἔχνος μία κάθετος, δεῦτερο στοὺς Μπακαλάκη, Edson, Collart· πρὶν ἀπὸ αὐτὸ ἴσως λοξὴ πρὸς τὰ δεξιὰ κεραία: μεταγράφω Η. Μετὰ ἀναγιγνώσκεται γωνιώδες Γ, πρβλ. καὶ σχέδια προγενεστέρων· μεταγράφω <γ>. Τὸ Α εἶναι κακογραμμμένο καὶ φαίνεται ὡς «στραβὸ» Ο. Μὲ βάση τὰ ἀπογραφα τῶν Μπακαλάκη, Edson [ΔΙ ἀντὶ Η, C ἀντὶ <γ> καὶ Ο ἀντὶ Α] θὰ μπορούσαμε νὰ μεταγράψουμε: δις ὀροσμένη (sic), ὀροσμένη ἀπὸ τὸ ὄρος καὶ ἀντὶ ὠρισμένη, δις ὠρισμένη, ὁ Μπακαλάκης. Υἱοθετῶ μὲ ἐπιφύλαξη τὴν πρόταση τοῦ Collart.

Στίχ. 6: πρὶν τὸ * ἐξίτηλα δύο γράμματα: τὸ πρῶτο ὀπωσδιποτε κυκλικὸ (=Ο), τὸ δεῦτερο πιθανὸν Υ. Μετὰ τὸ * διακρίνω ἄχνῳ μηνοειδὲς (= C);· τὸ σημειώνει ἐπίσης ὁ Edson.

Στίχ. 7-8: σχεδὸν ἐξίτηλα πλέον τὰ γράμματα, ἐνῶ ἡ κεκλιμένη ἐπιφάνεια δυσκολεῦει τὴν ἀνάγνωση.

Στίχ. 9κ.: ἡ δεῦτερη στήλη διατηρεῖται καλύτερα καὶ ἡ ἀνάγνωση εἶναι εὐχερέστερη. Ἡ ἀρχὴ τῶν στίχων εἶναι στὴν ἴδια κεκλιμένη πρὸς τὰ δεξιὰ εὐθεῖα.

68. Τρίτα Πλατανοτόπον: ἡ ἐπιγραφή τῆς Θεᾶς Ἀλμωπίας· ἀρχὴ δεύτερης στήλης
[φωτ. Θ. Λυμπεράκη]

69. Τρίτα Πλατανοτόπον: ἡ ἐπιγραφή τῆς Θεᾶς Ἀλμωπίας· τέλος δεύτερης στήλης
[φωτ. Θ. Λυμπεράκη]

Στίχ. 9: δὲν διέκριναι τίποτε μετὰ τὸ ΟΙ.

Στίχ. 11: ἐξίτηλο σχεδὸν τὸ Ω. Σαφὴς στιγμὴ (= ') μετὰ τὸ τελευταῖο γράμμα.

Στίχ. 12: ἀναγινώσκεται εὐκρινῶς τὸ Ρ.

Στίχ. 11–12: Σερων<ο>ί· κὲ Ἑρουν<ο>ί, Collart.

Στίχ. 13: μετὰ τὸ Η ὑπάρχει κάθετος, ποὺ τὴν θεωρῶ «νερά τῆς πέτρας»· ἀναγινώσκονται εὐκρινῶς τὰ ΩΔ, πρβλ. καὶ ἀπόγραφο Edson, σχέδιο Μπακαλάκη.

Στίχ. 15: κὲ Καλπρίω, Collart· αὐθαίρετη ἀνάγνωση, προφανῶς μετέγραψε Καλπρίω ἔχοντας κατὰ νοῦ τὸ ἔθνικὸ Καλπαπουρεῖται (13)· ἀντιθέτως οἱ Μπακαλάκης, Edson ἀποδίδουν ἀκριβέστερα τὰ σωζόμενα. Μετὰ τὸ πρῶτο γράμμα, ἐξίτηλο Κ(·), διακρίνεται ἀμβλεία γωνία, σὰν κατάλοιπο Σ, πρβλ. καὶ ἀπόγραφο Edson, σχέδιο Μπακαλάκη. Εὐκρινὲς τὸ Β, πρβλ. καὶ ἐπόμενο στίχο [ὁ Collart «ἀπέτυχε» στὴν ἀνάγνωση καὶ τῶν τριῶν Β: στίχ. 15, 16, 18]· ἀνάμεσα στὰ δύο Α ὑπάρχει γε- νὸ («νερά τῆς πέτρας») καὶ δὲν διακρίνω γράμμα.

Στίχ. 16: εὐκρινέστατο τὸ Β.

Στίχ. 17: ρ[μ] ὁ [θ]ύ[σ]ας, Collart. Τὰ σωζόμενα ἐξίτηλα ἔχνη δὲν δικαιολογοῦν τὴ συγκεκριμένη ἀνάγνωση· πρβλ. Collart: “mais il n'est pas exclu qu'il faille restituer là, plutôt, un nom de personne.” Ἀνέγνωσα ΚΛ, κυκλικὸ γράμμα (Ο·), εὐκρινὲς Υ, vacat, ὑπόλειμμα γράμματος(·), λοξὴ δεξιὰ κεραία, λοξὴ ἀριστερὴ κεραία (ἡ τελευταία στὴ φωτογραφία παρέχει τὴν εἰκόνα τοῦ Α). Ἀδυνατὸ νὰ προτείνω ὁτιδήποτε, πιθανολογῶ ὅμως ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα ἀκόμη ὄνομα ἢ τοπο- νύμιο(·).

Στίχ. 18: πρῶτο γράμμα τὸ Μ, ἀνήκει σὲ ἀριθμὸ-ποσόν(·)· δὲν διέκριναι τὴν ligatura τοῦ Collart, ὅπως καὶ οἱ Μπακαλάκης, Edson. Εὐκρινὲς τὸ Β. Βλ. γιὰ τὸ ὄνομα Hatzopoulos-Loukopoulou, Témenides 257/8.

Στίχ. 19: ρμ' Καπίσπος, Collart. Δυσανέγνωστα τὰ πρῶτα ἔχνη, ligatura(·) Ρ + Μ· ὡς C φαίνεται ἐνίοτε ἡ δεξιὰ κεραία τοῦ Μ. Παραθέτω ὅ,τι ἀνέγνωσα, πρβλ. καὶ ἀπόγραφο Edson, σχέδιο Μπα- καλάκη. Πιθανολογῶ ὅτι τὸ C ἀνήκει σὲ ποσόν· ἀκολουθεῖ τὸ ὄνομα, Κατίναπος ἢ Κατίλαπος(·), τοῦ ὁποῖου τὸ πατρώνυμο λόγῳ ἐλλείψεως χώρου ἴσως ἀναγράφεται στὸν ἐπόμενο, 20ό, στίχο.

Στίχ. 20: εὐκρινὲς τὸ δεῦτερο Ν. Πιθανολογῶ, ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει τίποτε πρὶν ἀπὸ τὴ γενική, ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ πατρώνυμο τοῦ ὀνόματος στὸν προηγούμενο στίχο.

Στίχ. 21: ἐξίτηλα ἔχνη τεσσάρων τουλάχιστον γραμμάτων· ἐπάνω μέρος δύο καθέτων, ἐξίτηλο Α, Κ καὶ ἄνω μέρος Α ἢ Λ. Πρβλ. καὶ Μπακαλάκη, Edson, ἐνῶ παραδόξως ὁ Collart δὲν σημειώνει τί- ποτε.

Παρατηρήσεις

Ἡ ἐπιγραφή χαράχτηκε στὸ βόρειο ἄκρο τῆς ἀμπελοφυτείας —ὁπωσδήποτε μεγάλης, ἐὰν ἰσχύει τὸ ποσὸν τῶν C (·)* ὡς προστίμου στὸν στίχο 6— ἀκριβῶς στὸ σημεῖο ὅπου σταματοῦν οἱ ἄγροὶ καὶ ἀρχίζουν τὰ βράχια τοῦ ἀντερείσματος. Ἡ ἐπιλογή διάφορης ἀναγνώσεως στὸν 4ο στίχο [δὲς ὠριμένη], ὅπως ἤδη προαναφέρα, εἶναι γεγονὸς ὅτι ἀρμόζει καλύτερα στὴν ὑποθετικὴ μετοχὴ κινῶν τοῦ 5ου. Στὸν 6ο στίχο, καὶ πρὶν τὸ ποσόν, θέση ἔχει τὸ ρῆμα. Ἡ ὁπωσδήποτε δόκιμη συ- μπλήρωση τοῦ Μπακαλάκη [δῶσει], ποὺ υἱοθετεῖ καὶ ὁ Collart, τίθεται σὲ ἀμφισβήτηση μετὰ τὴν ἀνάγνωση τῆς καταλήξεως(·) -ου· ἡ μόνη λύση ποὺ μπορῶ νὰ προτείνω εἶναι ἡ μεταγραφή: [δ]οῦ(ναι) * C, μετὰ τὸ ἀπαρέμφατο σὲ θέση προστακτικῆς. Ἡ ἄνω στιγμὴ στὸ τέλος τοῦ 11ου στί- χου διακρίνει ἀκριβῶς τὰ ὀνόματα ποὺ ἀκολουθοῦν, στίχ. 12–16 καὶ 17(·), μετὰ συνδοὶ τὸν σύνδε- σμο κὲ (=καί). Τὸ ἴδιο διακριτέα εἶναι στὴ δομὴ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τὰ δύο μᾶλλον ὀνόματα σὲ γε- νική —ὅπως καὶ αὐτὰ στοὺς 13–16 κατὰ Collart 13 σημ. 15— τῶν στίχων 18–20· ἀναπάντητο ὅμως εἶναι γιὰτὶ εἰδικὰ στὰ τοπωνύμια, κατὰ Collart, τῶν στίχων 13–16 οἱ γενικὲς εἶναι σὲ αὐτὸν τὸν τύ- πο (-ω). Ἀπορίες ὑπάρχουν, καὶ μάλιστα δυσεπίλητες, καὶ μετὰ τὴ ποσά(·) στοὺς στίχους 18–19. Σὲ κά-

θε περίπτωση ή επιφάνεια τοῦ ἐνεπίγραφου βράχου καὶ οἱ συνθῆκες ἀναγνώσεως καθιστοῦν ἐπικαίρη τὴ φράση τοῦ Collart: “Cette lecture est loin d’être partout certaine”.
Πρβλ. IVA 47.

A/A	60
ΘΕΣΗ ΕΥΡ.	
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Τρίτα/Ciftlik
ΔΗΜΟΣ	Πλατανοτόπου. Δ. Πιερέων
ΠΗΓΗ	ΒΙΑΒ 16(1950)11/2 ἀρ. 6
ΕΚΔΟΤΗΣ	P. Collart
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ	
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Collart, Philippes 424.1 pl. xxxvii.2. Μπακαλάκης, Θρακικά 13(1940)22. ΒΕ 1951, 132. Pilhofer 603/G 652

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Collart: “Aujourd’hui disparu”.

Edson, Notebooks, ἀρ. 609 [=ΚΕΡΑ σ. 928]: ἀπόγραφο 29.4.38: “In the house of Σταῦρος Γκουδρίδης —acting as a flag in the courtyard before the entrance of the house— found in the fields. A marble, broken away in all sides. H.(max. ext.) 0.74, W.(max. ext.) 0.60, Th. ca. 0.10+. Top (ext.) of stone to top of first line 0.23. H. of letters —varies— 0.012 to 0.035. Interspace ll. 1–2 0.02 to 0.04, ll. 2–3 0.005 to 0.015”.

vacat
 Ζειπύρων Πατου-
 μάστου κυνη-
 3 γός, ἥρως [χ]αῖρε.
 vacat

Ἀγνοεῖται ἡ τύχη τῆς· τὸ χωριὸ ἐγκαταλείφθηκε μεταπολεμικῶς καὶ τὰ ἐρεῖπια του λεηλατήθηκαν γιὰ οἰκοδομικὸ ὕλικό. Βλ. γιὰ τὸ ὄνομα Detschew s.v. Hatzopoulos–Loukopolou, Témenides 257/8 καὶ 299–300: Πατουμάσης· πρβλ. καὶ Zgusta, PNSchwarz § 181 & 146.

— Ἀπὸ τὸ **Ποδοχώρι** [Ποδγορά] καὶ τὴν περιοχὴ του προέρχονται οἱ ἐπιγραφές ἀρ. **61–68**:

ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Ποδοχώρι/Ποδγορά
ΔΗΜΟΣ	Ποδοχωρίου. Δ. Ὁρφανοῦ

A/A	61
EIK.	70–73
ΘΕΣΗ ΕΥΡ.	Σικαλινιές
ΠΗΓΗ	BCH 47(1923)55 ἀρ. 10
ΕΚΔΟΤΗΣ	A. Salač
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ	In situ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Γούσιος 10(ι). Coupry–Feyel, BCH 60(1936)39. Collart, Philippes, 284/5 πίν. xxxv.1 & BZG 42(1943)13.13. Hereward 145. Σαμσάρης, ΙΓΑΜ 190/1[σύγχυση θέσεων]. Papazoglou, ZAnt 29(1979)240.59 ἀρ. 8· BCH 106(1982)99· VM (1988), 410.190. Avramea, TIR K 35, I 48. Πίζουλας, Τερμονισμοὶ ἀρ. 12. Pilhofer 601/L 230

70. Σικαλινιές Ποδοχωρίου: ή περιοχή μεταξύ Ποδοχωρίου και Κοκκινοχωρίου και ή θέση του τερμονισμοῦ· λήψη ἀπό τὸ Ποδοχώρι [φωτ. Γ. Α. Π.: 26.11.96]

71. Σικαλινιές Ποδοχωρίου: ή θέση τοῦ τερμονισμοῦ· εἰκονίζεται ὁ Γ. Νικολαΐδης [φωτ. Γ. Α. Π.: 26.11.96]

72. Σικαλινιές Ποδοχωρίου: ή έπιγραφή του τερμονιομού [φωτ. Γ. Α. Π.: 26.11.96]

73. Σικαλινιές Ποδοχωρίου: ή έπιγραφή του τερμονιομού ύπερφωτισμένη, ώστε να διακρίνονται οί λεπτομέρειες [φωτ. Γ. Α. Π.: 8.9.97]

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἐπιγραφή τερμονισμοῦ κατὰ χώραν στὴ θέσῃ Σικαλινιές [βλ. IVA 56].

Salač: “A la sortie du village de Podgora, sur la route de Sarli, au lieu dit Skalma, à droite du chemin”.

Hereward: “By the stream Sikalinia at Podokhorion”.

Τὸ Ρέμα στὶς Σικαλινιές βρίσκεται 600μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ Ποδοχωρίου· σ’ αὐτὸ ὁδηγεῖ χωματόδρομος, διαπλάτνυση τοῦ παλίου δρόμου ἀπὸ τὸ χωριὸ γιὰ τὸ Κοκκινοχώρι/Σαρλί (εἰκ. 70–71).

Ἡ τριῖστιχη ἐπιγραφή εἶναι χαραγμένη σὲ «ριζιμοῦ» βράχο στὴ δυτικὴ/δεξιὰ ὁχθὴ καὶ μόλις 2μ. ἀπὸ τὸν χωματόδρομο. Ἡ ἐνεπίγραφος ἐπιφάνεια ἔχει σωζόμενες διαστάσεις 0.66μ. πλάτος καὶ ὕψος 0.58μ· ὕψος γραμμάτων 0.15–0.16[1ος στίχ.], 0.11–0.12μ.[3ος στίχ.]· διάστιχο 0.035 (1ος–2ος) καὶ 0.10μ. (2ος–3ος). Ἡ ἀρχικὴ ἐνεπίγραφος ἐπιφάνεια ἦταν μεγαλύτερη· σήμερὰ τὸ δεξιὸ ἄκρο τῆς εἶναι ἐλλιπές (εἰκ. 72–73). Ἐλλιπής εἶναι καὶ ἡ ἀνάγνωση τοῦ πρώτου ἐκδότου Salač [ἀπόγραφα Perdrizet, Dreyfus], πρβλ. τὶς παρατηρήσεις τῆς Hereward. “Εκτυπο καὶ φωτογράφηση.

	FINE		Fine[s]
	DERECTI		derecti [- ;]
3	PAN.G ^Γ	3	PAN.G ^Γ [- ;].

Στίχ. 2: διατηρεῖται μόνον ἡ κάτω γωνία τοῦ πρώτου Ε, ἐνῶ τὸ R σώζεται σχεδὸν ὁλόκληρο.

Στίχ. 3: μετὰ τὸ Ν κενὸ ἐνὸς γραμμματος, ἀμέσως μετὰ κακοχαραγμένο G (;) ἢ ligatura καὶ ἀκολουθῶς ἡ ἐπάνω γωνία ἐνὸς Ε ἢ F.

Χαμηλότερα καὶ 0.43μ. δεξιότερα τοῦ τρίτου στίχου τῆς ἐπιγραφῆς ἐξίτηλο χάραγμα: N+(;) (εἰκ. 73).

Βλ. ἴδια διατύπωση στὶς CIL III Suppl. 2, 14206⁴ & 14406^d [= Τερμονισμοὶ ἀρ. 9 & 11].

A/A	62
EIK.	74
ΘΕΣΗ ΕΥΡ.	Ζαχαρία τὰ χωράφια
ΠΗΓΗ	Palaeologia 14.2(1968)146 ἀρ. 17 fig. 20
ΕΚΔΟΤΗΣ	D. Hereward
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ	In situ
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	AEpigr. 1968, 468b. Šašel Kos 218. Πρβλ. Collart, Philippes 285. Pilhofer 605/L 644

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἡ Hereward δημοσιεύει [146: σχέδιο/ἀπόγραφο] ἐπιγραφή in situ: “On a rock on the opposite side of the river from no 16. Height of p. 15. letter and space across .12.” [16: on the west bank the river near Podokhorion].

S P C

Γὰ τὴ θέσῃ βλ. IVA 55. Ἡ ἐπιγραφή βρίσκεται στοῦ Ζαχαρία τὰ Χωράφια, σὲ «ριζιμοῦ» βράχο ὕψους 1.30 καὶ πλάτους 1.20μ· ὕψος γραμμάτων S: 0.16, P: 0.17 καὶ C: 0.15, πλάτος ἐπιγραφῆς 0.27. Φωτογράφηση.

Πρβλ. καὶ Pilhofer 559/L 152.

74. Ζαχαρία τὰ Χωράφια Ποδοχωρίου:
ή τριγυράμματη ἐπιγραφή IVB 62 [φωτ. Γ. Α. Π.: 9.9.97]

75. Κοτζαμπάση τὰ Χωράφια [Κορτοίτσα], Ποδοχωρίου:
ή θέση τοῦ «ὄροθεσίου» [φωτ. Γ. Α. Π.: 9.9.97]

76. Κοτζαμπάση τὰ Χωράφια [Κορτοίτσα], Ποδοχωρίου: τὸ «ὄροθέσιο»
[φωτ. Γ. Α. Π.: 9.9.97]

A/A	63
ΕΙΚ.	75, 76
ΘΕΣΗ ΕΥΡ.	Κοτζαμπάση τὰ Χωράφια [Κορσίτσα]
ΠΗΓΗ	Palaeologia 14.2(1968)145 ἀρ. 16 fig. 19
ΕΚΔΟΤΗΣ	D. Hereward
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ	In situ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	ΑΕpigr. 1968, 468a. Šašel Kos 217. Pilhofer 604/L 643
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ	

Ἡ Hereward δημοσιεύει [145/6: κείμενο καὶ σχέδιο] ἐπιγραφή in situ: “On the rock at Korisitsa, on the west bank the river near Podokhorion, height of S in line 1, .24, height of I in BIS, .1, in TIS, .11, letter and space down .153, letter and space across .081.

C·S

Hinc·incip·iug·bis·xxv

/XIVATIS·IA ”.

Ἡ ἐπιγραφή εἶναι χαραγμένη σὲ μεγάλο ἱζηματογενὴ «ριζιμιό» βράχο, 900μ. βορειότερα ἀπὸ τὸ τελευταῖο σπῖτι τοῦ χωριοῦ, ἀμέσως ἀριστερά/δυτικὰ ἀπὸ τὸν χωματόδρομο πρὸς τὸν Πλατανιάκο (βλ. IVA 54). Τὸ τοπωνύμιο ὀφείλεται στὸν ἰδιοκτήτη τοῦ παρακείμενου ἀγροῦ· ὁ βράχος τῆς Κορ(ι)τοῖτσας βρίσκεται βορειότερα. Διαστάσεις τῆς ἐπιγραφῆς: μέγιστο πλάτος 1.62 καὶ ὕψος 0.57μ. Ὑψος γραμμῶν 1ου στίχ. 0.21μ. καὶ 2–3ου 0.09 μὲ 0.11μ. Ἐκτυπο καὶ φωτογράφηση. Ἡ αὐτοψία ἀπέφερε πληρέστερη ἀνάγνωση:

C·S

Hinc·incip(it)·iug(erum?)·bis·xxv

3 privatis·vac

Στίχ. 2: προτίμησα τὸν ἐνικό ἀριθμὸ στοῦ ρῆμα· ἢ iug(um?).

Στίχ. 3: δὲν διακρίνεται τίποτε μετὰ τὴ στίξη τοῦ privatis.

Πρόκειται κατὰ πᾶσα πιθανότητα γιὰ «ὄρο» ἰδιοκτησίας. Πιθανὴ ἡ διάκριση ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο τοπογραφικὸ σημεῖο κέ. ἰδιωτικῶν γαιῶν, ὅπως ὑποδεικνύει ἡ μεγάλῃ ἔκτασή τους, ἔναντι τῆς δημοσίας γῆς τῆς Colonia· ὅθεν ὁ 1ος στίχος θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελεῖ ἀπολογία λ.χ. τοῦ C(oloniac) S(ententia).

A/A	64
ΘΕΣΗ ΕΥΡ.	
ΠΗΓΗ	BCH 18(1894)445/6
ΕΚΔΟΤΗΣ	P. Perdrizet
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ	Auj. au Louvre
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	Δήμιτσας 920. Perdrizet, BCH 24(1900)304/5, πίν. XIII.1 & CMP 89, πίν. I. Picard–Avezou, BCH 38(1914)48. Collart, BCH 55(1931)59 & Philippes 417.1 [cf. Catalogue sommaire des marbres antiques, 1922, σ. 7 ἀρ. 3062], 474.3 ἀρ. 4 [auj. au Louvre], πίν. 38.2. Κανατσούλης 503. Laun II 40 ἀρ. 37. Rüşch, JDAI 86(1969)155 ἀρ. R23. Λαζαρίδης, ΑΕΠ ἀρ. 20 § 110. Σαμσάρης, IFAM 190.7. Mihailov, EtBalk 23, 4(1987)90 ἀρ. 7. ΑΕΜΘ 4(1990)506.10. Pilhofer 597/G 211

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

P. Perdrizet, BCH 18(1894)445/6 & BCH 24(1900)304/5, πίν. XIII.1: “le monument a été donné au musée du Louvre par M. Bulgaridis, agent consulaire de France à Cavalla”:

Ζείπας έαυτῶ καὶ τῇ ιδίᾳ [συνβίῳ]
 Κλεῦδι καὶ τοῖς ιδίοις τέκνοις πᾶσι [ἐποίησε].
 Καταλινπάν-
 ὦ δὲ μύσ(τ)αις
 5 [Δι]ονύσου * ρκ'.
 Παρακαύσουσιν μοι ρόδοις
 κα[τ' ἔτος...].

Στίχ. 1: Ζείπας ἢ Ζειπᾶς στοὺς Hatzopoulos–Loukopoulou, Témenides 257/8.

Πρβλ. IVA 51.

A/A **65**

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.

ΠΗΓΗ Γούσιος 9 ἄρ. 1

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Perdrizet, BCH 24(1900)305/6. Salač, BCH 47(1923)53/4 ἄρ. 9. SEG 2(1924)417. Σαμσάρις, IGAM 190.7. Mihailov, EtBalk 23, 4(1987)90 ἄρ. 7. Pilhofer 598/G 214

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Γούσιος 9 ἄρ. 1: χωρίς ἄλλες πληροφορίες.

A. Salač: “maison de Photini Tepigori... haut 0.80m, larg. 0.57, hauteur de la face inscrite 0.56m; haut. des lettres 0.03, interligne 0.018m.”

Edson, Notebooks, ἄρ. 607 [=KEPA σσ. 924/5]: ἀπόγραφο 29.4.38: “ In the same house, —acting as the bottom surface of a windows’ opening in the S. side of the house... H. (max. ext.) 0.82, W. 0.54, Th. ca. 0.10. Top (ext.) of stone to top of first line 0.27. H. of letters 0.03. Interspace 0.013±”.

Τὸ ὄνομα τοῦ κτήτορος τῆς οἰκίας ἀναγνωστέον Φωτεινὴ Τεπιγιάόζη. Δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ αὐτοψία.

Μάρκος Δυνουζενος
 τῶ πατρὶ καὶ τῇ μητρὶ
 Μάντα καὶ αὐτῶ καὶ
 τῇ γυναικὶ Κλέουδι [ἐ]ποίη-
 5 σε ζῶν μνήμης
 χάριν.

Στίχ. 1: Δυνουζεινος, Salač. Ἀπὸ τὸ ἀπόγραφο τοῦ Edson πιθανότερο τὸ Δυνουζενος, ὅταν μάλιστα τὸ δεύτερο θέμα εἶναι κοινό, βλ. Detschew s.v. -ζηνς.

Στίχ. 4: Κλεοῦδι, SEG.

Πὰ τὸ ὄνομα Μάντα βλ. Detschew s.v., AD 34(1979)B2, 335 & Hatzopoulos–Loukopoulou, Témenides 285· πρβλ. SEG 37(1987)1811.

Πρβλ. IVA 51.

A/A **66**

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.

ΠΗΓΗ

Γούσιος 9.3/10

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Perdrizet, BCH 24(1900)307/8. Coupry-Feyel, BCH 60(1936)38/9. Collart, Philippes 307.1. Mihailov, EtBalk 23, 4(1987)94 αρ. 24. SEG 37(1987)574. BE 1988, 812 [Hatzopoulos]. Tod, BSA 24(1919–21)57 no. 41. Pilhofer 599/G 216

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Γούσιος 9/10 αρ. 3: χωρίς άλλες πληροφορίες.

P. Perdrizet, BCH 24(1900)307/8: “chez Δημήτριος Κουλήλης, sur un morceau de marbre mal dégrossi”.

Edson, Notebooks , άνευ αρ. [=ΚΕΡΑ σ. 985]· αὐτοψία 29.4.38: “Frustra quaesivi. Visited the house of the family and a farmer residence of a family of same name near a ruined Turkish tower. No inscriptions. [179-148=31–32, ca. mens. Mart. an. 32p.]”.

Ἔτους Θ΄Ρ,
Ἀρτεμισίου Ε΄
3 Μάντα Δα-
γουσιδος
θυγάτηρ.

Στίχ. 1: 199, Perdrizet, Tod, Pilhofer. 179, Edson.

Στίχ. 3–4: Μάνταδα Γουσιδος, Perdrizet. Μαντάδα Γουσιδος, Mihailov. Μάντα Δαγουσιδος, Hatzopoulos.

Γιὰ τὸ ὄνομα Μάντα βλ. Detschew s.v. καὶ ΑΔ 34(1979)Β2, 335· πρβλ. SEG 37(1987)1811.

Τὸ «Κουλήλης» ἀναγνωστέον Κούλιαλης. Δὲν τὴν ἐντοπίσαμε.

Πρβλ. IVA 51.

A/A **67**

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.

ΠΗΓΗ

Γούσιος 9 αρ. 2

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Γούσιος 9 αρ. 2: « Ἡ δευτέρα πλάξ μετὰ ἀναγλύφου παραστάσεως ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς κεκοσμημένης διὰ περιδεραίου καὶ ἐνωτίων φέρει τὴν ἐπιγραφήν:

....ΖΕΙΠΑΚΛΑ....
....ΥΚΟΥΡΟΥ.... ».

[- -] Ζειπᾶ Κλα(:)[- -]
[- -]ΥΚΟΥΡΟΥ[- -]

Διέλαθε(:) στὸν C. Edson.

Πρβλ. IVA 51.

A/A **68**

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.

ΠΗΓΗ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

BCH 47(1923)53 ἀρ. 8

A. Salač

Collart, Philippes 260, 278.5. Σαμσάρης, ΠΤΑΜ 190.7. Papazoglou,

BCH 106(1982)98. Pilhofer 600/L 229

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Salač, BCH 47(1923)53 ἀρ. 8: “dans le mur de la maison d’ Osman Kavalla, à 2.50m. du sol; long. 0.46, haut. 0.40, lettres 0.038, interligne 0.039”:

F. Volt. Nepos

Ann·II·H·S·E

Pilhofer:

[..] f(ilius) Volt(inia) Nepos

ann(orum) II h(ic) s(itus) e(st).

Νοητέον βεβαίως: Volt(inia tribu).

Πρβλ. IVA 51.

— Ἀπὸ τὴν περιοχὴ **Κοκκινόχωρι** προέρχονται οἱ ἐπιγραφές ἀρ. **69–71**:

ΟΙΚΙΣΜΟΣ

Κοκκινόχωρι/Σαράλι

ΔΗΜΟΣ

Ποδοχώριον. Δ. Ὁρφανοῦ

A/A **69**

ΕΙΚ.

77

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.

Αὐλάκι ἢ Μπαξέδες

ΠΗΓΗ

ΕΚΔΟΤΗΣ

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 1549

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Στοὺς Μπαξέδες [βλ. IVA 63] ὁ Κεσκεσιάδης βρῆκε καὶ παρέδωσε στὴν οἰκεία ΕΠΚΑ —μετὰ ἀπὸ σύντονες ἐνέργειές μου— ἐπιτύμβια ἐνεπίγραφο πλάκα· ἀμμόπετρα, λείπει ὁ ἀριστερός της κρόταφος, 0.575 πλάτος, 0.65 ὕψος καὶ 0.085μ. πάχος. Ὑψος γραμμάτων 0.018 ἕως 0.034μ., διάστιχο κυμαινόμενο, ἀμελὲς χάραξη. Ἐκτυπο καὶ φωτογράφηση.

[ἔτου]ς ΓΚC, μηνὸς Γ-

75 μ.Χ.

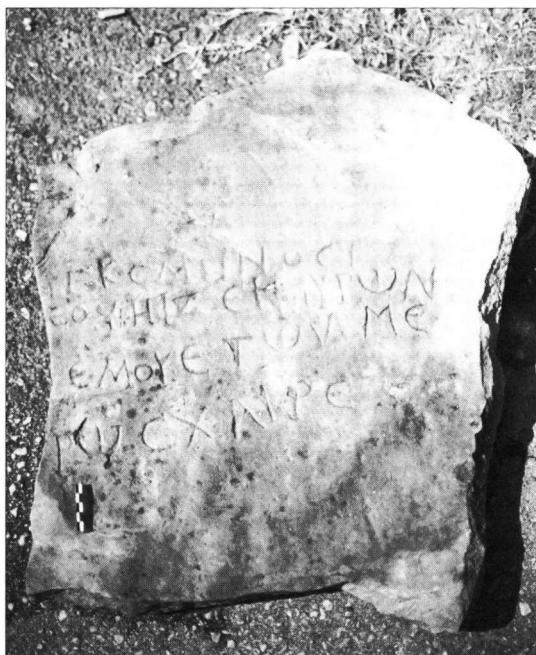
[ορπι]έου ΗΙ· Ζειπύρων

3 [- - :]εμου, ἐτῶν ΜΕ,

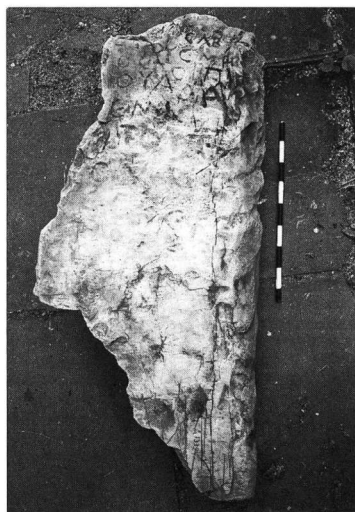
[ῆ]ρως χαῖρε.

Στίχ. 1: ΓΚC=[223-148] 75 μ.Χ.

Στίχ. 1ος/2ος: Γ[ορπι]έου= Γορπιαίου.

77. Μπαξέδες Κοκκινοχωρίου: ἡ ἐπιγραφή Μ. Καβ. Α 1549 [φωτ. Γ. Α. Π.: 8.9.97]

78. Μπαξέδες Κοκκινοχωρίου: ἡ ἐπιγραφή Μ. Καβ. Α 1332 [φωτ. Γ. Α. Π.: 2.6.99]

79. Ἀμπέλια Κοκκινοχωρίου: ἡ ἐπιγραφή Μ. Καβ. Α 1548 [φωτ. Γ. Α. Π.: 8.9.97]

Στίχ. 2: διακρίνεται μικρό Γ μετά την κατάληξη -έου, πού το θεωρώ τυχαίο χάραγμα. Βλ. για το όνομα Hatzopoulos–Loukoulou, *Téménides* 257/8.

Στίχ. 3: αποφεύγω τη συμπλήρωση του πατρωνύμου: προβλ. λ.χ. SEG 38(1998)675.19: Εὐπολέμου. Προβλ. για το όνομα Collart, *BIAB* 16(1950)11 άρ. 6: Ζειπύρων & Detschew s.v. Lemerle, *BCH* 60(1936)336. SEG 27(1977)284. Σαμισάκης, *IGAM* 191.3.

A/A **70**
ΕΙΚ. 78
ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Αὐλάκι ἢ Μπαξέδες
ΠΗΓΗ
ΕΚΔΟΤΗΣ
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 1332
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Στους Μπαξέδες [βλ. *IVA* 63] ὁ Ε. Κεσκεσιάνης βρήκε καὶ παρέδωσε στὴν οἰκεία ΕΠΚΑ [παράδοση 18.6.1983: Μ. Καβ. Α 1332] σχεδὸν ἀκέραια ἐπιτύμβια ἐνεπίγραφη πλάκα.

Θραύσμα ἐνεπίγραφης ἐπιτύμβιας «στήλης». Ντόπιο μάρμαρο μὲ φυσική, ἀκατέργαστη ἐπιφάνεια· μέγιστο σωζόμενο ὕψος 0.98μ., μέγιστο πλάτος 0.44μ., πάχος 0.15–0.22μ. Σχεδὸν ἐξίτηλη ἢ ἐπιγραφὴ μετὰ τὸν 4ο στίχο. Στίχοι 11· ὕψος γραμ. 0.03–0.04μ., διάστιχο 0.05μ. Ἐκτυπο καὶ φωτογράφηση.

CAB 84 μ.Χ.

ἔτους, μην-
ὸς Γορπι[αί]-
ου Α(;) ΔΡ[ca 2–3]-
5 ΕΜ..Ε[ca 2–3]-
ΤΟΥΤ. ἐ[τ]-
ῶν Ρ(;), ἥρ-
ὡς κέρε.
Χέρε κέ
10 σύ παρο-
δῖτα.

Στίχ. 3: πιθανῶς [ε] λόγω ἐλλείψεως χώρου.

Στίχ. 4: Α(;) = Γορπιαίου πρώτη ἢ ΑΔΡ[(:)] τὸ ὄνομα;

Στίχ. 8: ἀναγνωστέον χέρε = χαιρε· προβλ. τὴν άρ. 82.

Δυστυχῶς ἡ φθαρμένη ἐπιφάνεια τοῦ λίθου δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀσφαλῆ ἀνάγνωση τοῦ ὀνόματος καὶ πατρωνύμου τοῦ θανόντος.

A/A **71**
ΕΙΚ. 79
ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Ἀμπέλια
ΠΗΓΗ
ΕΚΔΟΤΗΣ
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 1548
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Στὰ Ἀμπέλια [βλ. IVA 62] ὁ Ε. Κεσκεσιάνης βρῆκε καὶ παρέδωσε στὴν οἰκεία ΕΠΚΑ —μετὰ ἀπὸ σύντονες ἐνέργειές μου— θραῦσμα ἐπιτύμβιας(;) ἐνεπίγραφης πλάκας· σχιστόλιθος, 0.26 πλάτος, 0.26 ὕψος καὶ 0.05μ. πάχος. Ὑψος γραμμμάτων 0.020 ἕως 0.034μ., διάστιχο 0.025μ. Ἐκτυπο καὶ φωτογράφηση.

[- -]ΛΑΥΚΙ[..]

2ος μ.Χ. αἰ.

[- -]ΡΟΝΤΟC

3 [- -]ΚΕΕΥ vac.

Στίχ. 1: πρὶν τὸ Α σωζεται λοξὴ δεξιὰ κεραία, προκρίνω Λ· ἐπισφαλῆς ἢ συμπλήρωση [Γ]λαυκί[ας], πρὸ βλ. Hatzopoulos–Loukopoulos, Téménides 237 & EKM I 4.25, 16.36, 45.4, 140.5.

Στίχ. 2: λιγότερο πιθανὸν τὸ Ρ νὰ εἶναι Φ· ἀποφεύγω τὴ συμπλήρωση, ἀφοῦ οἱ πιθανότητες εἶναι πολλές.

Στίχ. 3: καὶ εὐ(;) ἢ καὶ <σ>ύ.

Τα σωζόμενα παρέχουν, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, ἀποσπασματικῶς τὸ ὄνομα καὶ τὸ πατρώνυμο τοῦ νεκροῦ.

— Ἀπὸ τὴν **παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ στὰ Παλαιοκλήσια Λεύκης** Ποδοχωρίου προέρχονται οἱ ἐπιγραφές ἀρ. **72–73α**:

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.	Παλαιοκλήσια Λεύκης
ΟΙΚΙΣΜΟΣ	Ποδοχώρι/Ποδογορά
ΔΗΜΟΣ	Ποδοχωρίου. Δ. Ὁρφανοῦ

Α/Α **72**

ΠΗΓΗ ΑΔ 29(1973–74) [1980] Β3, 838/9, πίν. 628α, β

ΕΚΔΟΤΗΣ Θ. Χ. Ἀλιπράντης

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ In situ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ SEG 30(1980)682. BCH 105(1981)834 εἰκ. 122, 835. BE 1982, 215. Bingen, ZPE 46(1982)183. BE 1983, 262. Pilhofer 606/G 607

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς στὴ θέσῃ Παλαιοκλήσια Λεύκης βρέθηκε καὶ «...τμήματα ἐνεπιγράφου ἐπιτύμβιου πλακὸς (σωζ. μῆκ. 1.74μ.)...». Παρέχεται κείμενο καὶ φωτογραφία. Σήμερα ἀπὸκειται πίσω ἀπὸ τὴν ἀψίδα τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Διαστάσεις 1.75μ.Χ0.60μ., πάχος 0.16μ. Ὑψος γραμμμάτων ±0.03–0.05μ. Ἐπανεκδόση ἀπὸ τὸν Bingen, τὸ κείμενο τοῦ ὁποῖου παραθέτω μὲ μικρὰς ἀλλαγές [vidi]:

- Ἡρόδοτος Ο[ca 2–3]-
 νος ἐαυτῷ κα[ι τ]-
 ῆ συνβίῳ Δο[μι]-
 τίᾳ καὶ Γαίῳ κα[ι Μ]—
 5 ἀρκῶ τοῖς τέκν[οι]-
 ς ζῶν ἐκ τῶν ιδ[ίω]-
 ν ἐποίησε [...]
 ος ΠΡΕΙ[.....]
 ΤΙC ἐποίη[σε τήνδε]
 10 τὴν στήλ[ην]
 ΙΔΙΑ Δομι[τία Ἡρο]-
 δότῳ <τῷ> θρέψαν[τι].

Στίχ. 1: διακρίνεται σαφώς ἡ ἀρχὴ στρογγυλοῦ γράμματος, Ο· [ῥῥω]-, Bingen, Pilhofer.

Στίχ. 7: ἐποίησε, Bingen, Pilhofer.

Στίχ. 8: ος πρε[ψ]..., Ἀλιπράντης· ος Πρει[...], Bingen· ος πρει[...], Pilhofer.

Στὴν πραγματικότητα ἀπαιτεῖται ἐπανεκδόση· δὲν ἐξασφάλισα ἄδεια.

Βλ. IVA 65.

A/A	73
EIK.	80
ΠΗΓΗ	ΑΔ 29(1973–74) [1980] B3, 841, πίν. 631γ
ΕΚΔΟΤΗΣ	Θ. Χ. Ἀλιπράντης
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ	In situ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	BCH 105(1981)834 εἰκ. 123, 835. Pilhofer 607/G 691
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ	

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς στὴ θέση Παλαιοκλήσια Λεύκης βρέθηκε «...ὡς καὶ τμῆμα ἐνεπιγράφου πλακός, εὐρεθὲν δεξιὰ τῆς θύρας τῆς εἰσόδου τοῦ μεταγενεστέρου ναοῦ, διαστ. 0.65X0.45μ. Ἡ ἐπιγραφὴ προέρχεται πιθανῶς ἐξ ἐπιτυμβίου πλακός. Εἶναι τεμάχιον ἐξ ἀσβεστολίθου, τεθραυσμένον κατὰ τὰς τρεῖς πλευρὰς αὐτοῦ (Πίν. 631γ)». Δὲν δίνεται κείμενο. Ἀναζητώντας τὴν ἐπιγραφὴ στὴ 12η ΕΒΑ, ὁ συνάδελφος Ν. Ζῆκος μὲ ἐνημέρωσε ὅτι αὐτὴ βρίσκεται κατὰ χώραν. Τὴν ἐντόπισα ἀνεστραμμένη πίσω ἀπὸ τὴν ἀψίδα τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς. Ἡ στήλη μὲ τὴν ἐπιγραφὴ διαμορφώθηκε σὲ δευτέρῃ χρήσῃ σὲ ἀμφικιονόκρανον· χάθηκε ἔτσι μέρος τοῦ κειμένου ὁλόγυρα καὶ ἡ ἐνεπίγραφη ἐπιφάνεια ἀπετέλεσε τὴν ἐπάνω ἐπιφάνεια τοῦ ἀμφικιονοκράνου [0.43μ.Χ0.67μ. πᾶχος/ῥῦπος 0.165]. Ὑψος γραμμάτων ±0.03μ. Ἐκθῶμος παρεσχέθη ἄδεια δημοσιεύσεως. Ἔκτυπο, φωτογράφηση.

	[ξ]τους ΔΜC. μη-	96 μ.Χ.
	[ν]ὸς Ὑπερβεραίου·	
	[.] ἐτελεύτησαν [Σ]-	
	ατορνείνος Λεω[ν]-	
5	ίδου ἐτῶν ΙΗ καὶ ἡ μ-	
	ἡτηρ αὐτῶν Ἀτειδία	
	[Σ]εκούνδα ἐτῶν ΛΘ,	
	[ξ]τους ΗΛΣ, Αἰδοναίου [.]	
	ἥρωσιν χαῖρειν. ☩	
10	[Λ]εωνίδης Διοσκούρι-	
	[δ]ου ἔθηκεν παράστα-	
	[σιν·] καὶ πρόσωπα ἑαυ-	
	[τῆς] καὶ τῶν [τέκνων·].	

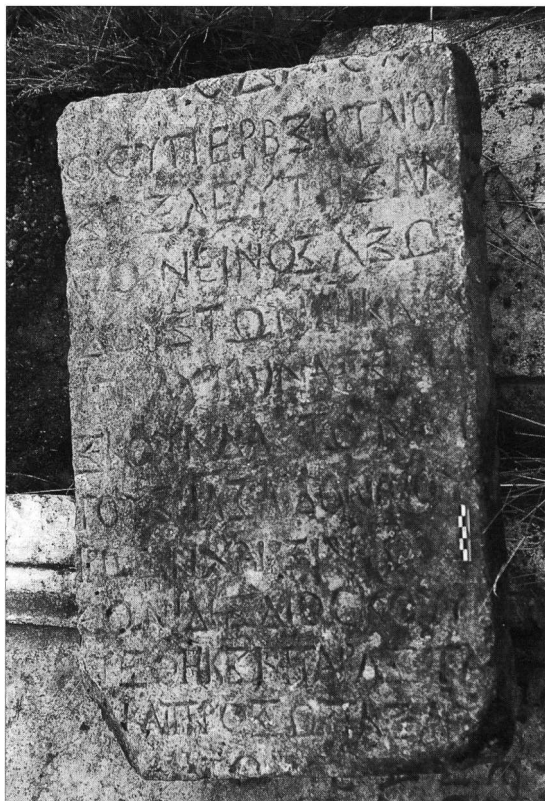
Στίχ. 1: εὐκρινὴς ἡ ἀνάγνωση τοῦ στίχου.

Στίχ. 4: διακρίνεται στὴν ἀρχὴ τὸ μοῖδ Α.

Στίχ. 6: γιὰ τὸ Ἀτειδία βλ. IvO 85.15, 86.11 & Solin–Salomies, s.v. (ἄρσεν.)· πρβλ. PIR² I 1277, 1341/5. γιὰ τὸ Σεκούνδα πρβλ. EKM I 281 & EAM 187.19 (ἄρσεν.).

Στίχ. 7: ἵχνος κυκλικοῦ γράμματος, πιθανὸ Θ.

Στίχ. 10–11: Διοσκούρι/[δ]ου· πρβλ. Hatzopoulos–Loukopoulou, Témenides 247/8 & EKM I 60.9, 90.5, 92.4, 117.25, 129.1–2.

80. Παλαιοκλήσια Λεύκης Ποδοχωρίου: ή επιτύμβια έπιγραφή [φωτ. Γ. Α. Π.: 29.11.01]

81. Παλαιοκλήσια Λεύκης Ποδοχωρίου: ή επιτύμβια έπιγραφή IVB 73α, με λοξη λήψη, ώστε να αναγνωσώσεται [φωτ. Γ. Α. Π.: 26.1.00]

Στίχ. 11–12: ἀδυνατῶ νὰ συμπληρώσω κάτι ἄλλο· πρβλ. LJS s.v. I 3.

Στίχ. 12: τὸ I συμπλήμμα μὲ τὸ Π. Πὰ τὸν ὄρο πρόσωπα = προτομή, πορτραῖτο βλ. SEG 33(1983)946.11 [Ῥεφρος, τέλος 1ου μ.Χ. αἰ.] καὶ LJS s.v. III 1.

Στίχ. 12–13: ἔαυ/[τῆς] ἀντὶ αὐτῆς.

Στίχ. 13: εὐκρινῇ τὰ ἴχνη τῶν μισῶν γραμμάτων.

Ἡ δομὴ τοῦ κειμένου μαρτυρεῖ ὅτι ὑπῆρχε στὴν ἀρχὴ τουλάχιστον ἓνας ἀκόμη στίχος, μὲ τὸ ὄνομα τοῦ θανόντος ἄλλου τέκνου, ὥστε νὰ δικαιολογηθεῖ τόσο ἡ γενικὴ στὸν 6ο στίχο, ὅσο καὶ ἡ χρονολογία τοῦ 1ου στίχου. Ἡ ἐπιγραφή μνημονεύει τὸν θάνατο τοῦ πρώτου τέκνου τὸ 96 μ.Χ. καὶ τὸν θάνατο τοῦ δεύτερου, Σατορνείνος Λεωνίδου, καὶ τῆς μητέρας τους, Ἀτειδίας Σεκούνδας, τὸ 90 μ.Χ.· τὸ μνημεῖο, παρὰστασιν(;) καὶ πρόσωπα, ἴδρυνε ὁ πατέρας, Λεωνίδης Διοσκουρίδου, προφανῶς τὸ 96 μ.Χ.

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἐναλλαγὴ Ω καὶ ω, Σ, C καὶ ἰδιότυποι Σ, ὅπως E καὶ ἰδιότυποι E.

Βλ. IVA 65.

A/A **73a**
EIK. 81
ΠΗΓΗ
ΕΚΔΟΤΗΣ
ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ In situ
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἐρευνώντας τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ποὺ ἀπόκλινεται πίσω ἀπὸ τὴν ἀψίδα τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἐντόπισα τὸ ἄνω τμήμα μαρμάρινης στήλης μὲ ἀετωματικὴ ἐπίστεψη. Διαστάσεις 0.28μ. πλάτος [0.315 στὸ ἐπιστύλιο] καὶ 0.29μ. ὕψος. Φέρει δίστιχο ἐπιγραφή· ὕψος γραμμάτων 0.018 [O] μὲ 0.036μ. [Y] καὶ διάστιχο 0.016 μὲ 0.02μ. Ἡ στήλη δὲν ἀναφέρεται σὲ τίς ἐκθέσεις τοῦ ΑΔ. Ἐκτυπο καὶ φωτογράφηση.

ΠΟCΑ vac Ποcα vac
ΚΟCΟΥΠΟΥ. Κοcουπου.

Ἡ μορφή τῶν γραμμάτων τὴν χρονολογεῖ στὸ μεταίχμιο 1ου π.Χ. μὲ 1ο μ.Χ. αἰ.

Πὰ τὸ ἀμάρτυρο ὄνομα Ποcα πρβλ. Detschew s.v. Ποcσεις καὶ Zgusta, KIPN § 1294· ἐπίσης γιὰ τὸ ἀμάρτυρο Κοcουπου πρβλ. Detschew s.v. Κοζει-, Κοcουc & Hatzopoulos–Loukopoulou, Témenides 277: Κοcουμάcης.

— Ἀπὸ τὴν περιοχὴ **Ἀκροποτάμου** προέρχονται οἱ ἐπιγραφές ἀρ. **74–79**:

ΟΙΚΙCΜΟC Ἀκροποτάμιοc/Μπόμπλιανη
ΔΗΜΟC Ἀκροποτάμιου. Δ. Ὁρφανοῦ

A/A **74**
ΘΕCΗ EYP. Ἀγιoc Γεώργιοc
ΠΗΓΗ ΠΑΕ 1938, 107
ΕΚΔΟΤΗΣ Γ. Ε. Μυλωνάc–Γ. Μπακαλάκηc
ΤΟΠΟC ΦΥΛΑΞΕΩC Μ. Καβ. (:)
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Σαμοάρηc, IGAM 191

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Μεταξύ των άλλων ευρημάτων από την ανασκαφή στη θέση Ἁγίος Γεώργιος Ἀκροποτάμου [βλ. IVA 74] βρέθηκε και ἐνσφραγιστή λαβή ἀμφορέως:

ΜΙΚΙ/ΩΝΟΣ

Πρβλ. ΕΑΜ 67 (75/6).

A/A **75**
 ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Καϊνάκια
 ΠΗΓΗ ΑΔ 45(1990) [1995] B2, 380
 ΕΚΔΟΤΗΣ Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 1398
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Pilhofer 596a/G 816

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

«Στη θέση Καϊνάκια... βρέθηκαν τυχαία...:

2. Ενεπίγραφος επιτύμβιος βωμός με ανάγλυφη παράσταση θρακός υπέως (ΜΚαβ. Α 1398). Η επιγραφή σώζεται αποσπασματικά:

ΕΤΟΥΣ Ο.Τ.ΠΑ[ΝΗΜΟΥ;]/ ».

[370-148=222 μ.Χ.]

Βλ. IVA 76.

A/A **76**
 ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Νταμπίστα
 ΠΗΓΗ Συμπόσιο Β. Πεντάζου
 ΕΚΔΟΤΗΣ Α. Ζάννης
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 1562
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια στήλη: 0.80X0.40X0.07μ. Ἑπτὰ στίχοι.

Ἔτους ΖΜ,
 C· μηνός
 Δύστρου Β·
 Ζηνηκεν[θ]-
 5 ος Δουλαι-
 μου ἐτῶ-
 ν ΝΕ.

A/A **77**
 ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Νταμπίστα
 ΠΗΓΗ Συμπόσιο Β. Πεντάζου
 ΕΚΔΟΤΗΣ Α. Ζάννης
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 1561

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια στήλη: 1.03X0.40X0.10μ. Ἐπτά στίχοι.

Ἔτους Ε? [...],
 μηνὸς Ἀ[π]-
 ελλαίου ΚΗ·
 Μάντα Ζειπ-
 5 ὕροντος ἐτῶ-
 ν ΙΕ, προσφιλ-
 ῆς χαῖρε.

[109 μ.Χ.]

Πρβλ. IVA 77.

A/A **78**
 ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Ἀγία Παρασκευή
 ΠΗΓΗ Συμπόσιο Β. Πεντάζου
 ΕΚΔΟΤΗΣ Α. Ζάννης
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 1395
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια στήλη: 0.95X±0.50X±0.6-7μ. Ὁκτώ στίχοι.

Ἔτου ν ς [...],
 μην ν ὅς
 Δύσ ν τρου
 ΓΙ· Λυ ν σανίας
 5 Δίδ ν α ἐτῶν
 ΓΙ. Ἐ ν ντάδε
 κεῖται. Χαῖρε
 παροδῖτα.

A/A **79**
 ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Νταμπίστα
 ΠΗΓΗ ΑΔ 34(1979) [1987] Β2, 333, πίν. 145ζ
 ΕΚΔΟΤΗΣ Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. ;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

«... σ' ένα όστρακο κύλικας διακρίνεται η επιγραφή: καλός.»

Ἀπὸ τὴ φωτογραφία: κα]λός.

A/A **80**
 ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Γαληψός/Ντεντέμπαλι
 ΟΙΚΙΣΜΟΣ Γαληψοῦ/Ντεντέμπαλι
 ΔΗΜΟΣ Δ. Ὁρφανοῦ

ΠΗΓΗ Συμπόσιο Β. Πεντάζου

ΕΚΔΟΤΗΣ Α. Ζάννης

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 1541

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Ἐνεπίγραφη ἐπιτύμβια στήλη: 1Χ±0.60Χ±0.6–9μ. Τέσσερις στίχοι.

Ἔτους ΓΙΡ, 35 μ.Χ.

μηνὸς Δίου ΚΖ·

3 Μάντα Ῥυμ-
σου, ἥρωϊς χᾱῖρες.

Α/Α

81

ΘΕΣΗ ΕΥΡ. Κανόνι

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Ὅρφανι

ΔΗΜΟΣ Ὅρφανίου. Δ. Ὅρφανοῦ

ΠΗΓΗ ΑΕΜΘ 1(1987) [1988] 347/8, εἰκ. 13

ΕΚΔΟΤΗΣ Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. ;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

Graffito:

]ΚΡΑΤΗΣ.

καὶ ΑΕΜΘ 10Β(1996) 841: Ἀλκιδάμας [graffito], Μελπώ [δακτύλιος].

Γὰ τὸ Ἀλκιδάμας βλ. LGPN I, II, III s.v. SEG XV 519, XIX 174. Ἀμάρτυρο(;) τὸ Μελπώ, πρβλ. LGPN II s.v. Μέλπων.

Α/Α

82

ΘΕΣΗ ΕΥΡ.

ΟΙΚΙΣΜΟΣ Ὅρφανι

ΔΗΜΟΣ Ὅρφανίου. Δ. Ὅρφανοῦ

ΠΗΓΗ ΑΔ 27(1972) [1977] Β2, 529, πίν. 464δ

ΕΚΔΟΤΗΣ Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη

ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ Μ. Καβ. Α 873

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ SEG 27(1977)297. BE 1978, 302. Daux, BCH 1978, 624 [=BE 1979, 274]. Avramea, TIR K35, I 42

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ

«Ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος πλάξ... [ΜΚαβ. Α 873]... ἀνευρέθη ὑπὸ χωρικοῦ εἰς τὴν μεταξὺ τῶν κοινοτήτων Ὅρφανίου καὶ Κάρυνης περιοχὴν... [κείμενο καὶ φωτογραφία]:

Ἔτους ΔΛC, [84 μ.Χ.]

μη(νὸς) Ἐδνέου Η·

Ἡρίνη Νικάρ-
χου ἐτῶν ΚΕ.

5 Χέρε κέ σὺ παρο-
δῖτα.

Στίχ. 2: μη(νός) 'Εδνέου·Η. 'Εδονέου [=Αἰδοναίου], Daux. 'Εδνέου=Αὐδοναίου, Pleket.

Στίχ. 5: χῆρε, Daux, Pleket. Πρβλ. τὴν ἀρ. 70.

A/A **83**
 ΘΕΣΗ ΕΥΡ.
 ΟΙΚΙΣΜΟΣ 'Ελευθερούπολις/Πράβι
 ΔΗΜΟΣ Δ. 'Ελευθερούπολης
 ΠΗΓΗ BCH 24(1900)307
 ΕΚΔΟΤΗΣ P. Perdrizet
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Detschew s.v. Ρεσκουβιτος. Α. Μπακιρτζής 272.2 [μνεία]. Pilhofer 643/G 762
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ
 Perdrizet, BCH 24(1900)307: "...une epitaphe de Karien copiee en 1899 au konak de Pravi... h. 0.22; ép. 0.12."

Μάντα 'Ρε[σκου]-
 βίτου τυγά[τηρ]
 3 ἔτων ἂ ἐν[τάδε]
 κέϊται.

Edson, Notebooks, [=ΚΕΡΑ σ. 984]: 11.5.38: "Frustra quaesivi. The konak —δικαστήριον burned up about two years ago— The bishop knows nothing of any inscription there nor do the workmen. Visited the new building now in course of construction and saw nothing of any inscribed stones."

Στίχ. 1: 'Ρε[σκου]-, Pilhofer.

Πά τὸ ὄνομα Μάντα βλ. Detschew s.v. καὶ ΑΔ 34(1979)Β2, 335· πρβλ. SEG 37(1987)1811. Πά τὴ χρήση τοῦ τ ἀντί θ βλ. καὶ Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 54.

Πιθανότατα νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἴδια θέση μὲ τὴν ἀρ. 82.

A/A **84**
 ΘΕΣΗ ΕΥΡ.
 ΟΙΚΙΣΜΟΣ Μουσθένη
 ΔΗΜΟΣ Μουσθένης, Δ. Πιερέων
 ΠΗΓΗ Φίλιπποι 31 σημ.** [=σ. 32]:
 ΕΚΔΟΤΗΣ Σ. Μερτζίδης
 ΤΟΠΟΣ ΦΥΛΑΞΕΩΣ
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ Σκαλίδης 71
 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ – ΣΧΟΛΙΑ
 Σ. Μερτζίδης, Φίλιπποι 31 σημ.** [=σ. 32]:

«Ἀφθονίδης δημοσίευσεν ἐπιγραφὴν ΑΥΛΩΝΙΤΑΙ ΗΡΩΙ ΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ»

Στὴ μοναδικὴ γνωστὴ μου δημοσίευση τοῦ Ἀφθονίδη, Παρνασσός 15(1892)463–464 [=ΑΜ 18(1893)71] δὲν περιλαμβάνεται.

Τὴν πληροφορία τοῦ Μερτζίδη ἀναπαράγει καὶ ὁ Σκαλίδης 71.

V. ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

VA. ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΠΛΕΓΜΑ

Παραθέτοντας τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα γιὰ τὸ οἰκιστικὸ πλέγμα τοῦ χώρου ἀναφορᾶς καὶ ὅ,τι νέον προσεπόρισε ἡ ἔρευνα σ' αὐτήν, ἀκολουθῶ τὴν πάγια ἀρχή, ποὺ ἔχω καθιερώσει στὶς συναφεῖς μελέτες μου, δηλαδὴ τὴ διάκριση τῶν οἰκισμῶν, ἀσχέτως τῆς μορφῆς τους, πόλη, πόλισμα ἢ κώμη, σὲ Ἐπωνύμους καὶ Ἀωνύμους· οἱ πρῶτοι διακρίνονται διττῶς, ἀναλόγως ἐὰν ἔχουν ταυτισθεῖ ἢ ὄχι.

Ἐπώνυμοι οἰκισμοὶ χαρακτηρίζονται αὐτοί, τὸ ὄνομα τῶν ὁποίων διέσωσε ἡ γραμματεία καὶ πρόκειται γιὰ κάθε εἶδους, ἀπὸ οἰκιστικὸ κέντρο ἢ πρωτεύουσα πόλη σὲ μείζονα περιοχή, ὥς ἀπομονωμένη στὴν περιφέρεια κώμη.

Ἐπώνυμος καὶ ταυτισμένος, μὲ δεδομένη δηλαδὴ καὶ ἀναμφισβήτητη θέση στὸν χάρτη, εἶναι μόνον ὁ Φάργης. Ἐπώνυμος οἰκισμὸς ἀλλὰ ἀταύτιστος εἶναι ἡ Πέργαμος⁵⁵.

Στοὺς ἀωνύμους περιλαμβάνονται, ὅσων γνωρίζουμε τὴν ὑπαρξὴ ἀπὸ τὰ κατάλοιπά τους, συχνὰ πολὺ σημαντικά· κατὰ κανόνα ἡ ἐπισημανσὴ τους ὀφείλεται στὴν ἐπιφανειακὴ ἔρευνα. Στὸν χῶρο μας ὑπάρχουν τουλάχιστον τέσσερις θέσεις, οἱ ὁποῖες ἐπιδέχονται ἀπρόσκοπτα τὸν χαρακτηρισμὸ οἰκισμὸς· τὰ Παλιάμπελα Ἐλευθερουπόλεως [IVA 1], ὁ Κουλὲς Μουσθένης [23], τὸ Παλιὸ Κουτσ(ι)κὰρ Μεσιᾶς [69] καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος Ἀκροποτάμου [74].

Τὶς συμπληρώνουν ἀρκετὲς θέσεις μὲ κατάλοιπα κατοικήσεως σὲ μικρότερη ἔκταση, ποὺ τίς χαρακτηρίζουμε ὡς οἰκιστικὲς ἐγκαταστάσεις: Ἅγιος Νικόλαος καὶ Βαρδαλὴ τ' Ἀμπέλι Ἐλευθερουπόλεως [ἀντιστοιχῶς 2 & 5], Κάστρο Χορτοκοπίου [6.3], Πλαγιά Ἀκροβουνίου [8], Χασλαμότοποι Μελισσοκομείου–Αὐλῆς [18], Τσεσμέ Ντάγ Μουσθένης [30], Ἐλοῦδες καὶ Ἀγραμάδες ἢ Παλιοκλήσια Μεσορόπης [31 & 34], Λάκκος Τοιφλικιοῦ Πλατανοτόπου [47], Ποδοχώρι [51], Τοακίλια Ποδοχωρίου [52], Δεύτερη Κατηγορία ἢ Νιφαρμπαχάρ [61], Ἀμπέλια [62] καὶ Αὐλάκι ἢ Μπαξέδες Κοκκινχωρίου [63], Παλιόμυλος–Μονοκαρυδιά Μέλισσας [70], Μπαρούνια Σιδηροχωρίου [71], Κάτω Καγκέλια Φωλιάς [73], Καβαλιότ Τεπέ καὶ τὰ Καϊνάνια Ἀκροποτάμου [75 & 76].

55. Γιὰ τὴν Αὐλώνα, ποὺ ὀρισμένοι τοποθετοῦν-συσχετίζουν μὲ τὴν Πιερία, βλ. Παραρτήματα VI 1.

Α1. ΕΠΩΝΥΜΟΙ ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Α1.1. Φάγρης

Ἡροδ. VII 112

Θουκ. II 99, 3

Σκύλ. 67 [GGM I 54]

Στράβ. Fr. 33 (VII 331)

Στεφ. Βυζ. s.v. Φάγρης [=Εκατ. FGHist 1.156]

FdD IIII (1929) ἀρ. 497.4 [=L. Robert, Hellenica I 81]

SEG XXXVIII 656 [=BE 1990, 491]

Ὁ πρωτεύων οἰκισμὸς τῶν Πιέρων, καὶ συνακόλουθα τὸ μείζων οἰκιστικὸ κέντρο τῆς περιοχῆς, εἶχε τὴν τύχη νὰ μνημονευθεῖ ἱκανῶς στὴν ἀρχαία γραμματεία, ὥστε ἡ ταύτισή του νὰ θεωρεῖται σχεδὸν δεδομένη στὴν παλαιότερη βιβλιογραφία. Οἱ ἀνασκαφές τῶν τελευταίων χρόνων καὶ οἱ πρόσφατες δημοσιεύσεις —ιδίως ἡ πραγμάτευση τῶν νομισματικῶν κοπῶν τῆς πόλεως— ἀπέδειξαν πλὴν ὅτι ἡ ταύτιση Φάγρητος–Κανόνι Ὁρφανίου εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλῆς [βλ. ἀρ. IVA 78].

Τὰ χωρία τῆς ἀρχαίας γραμματείας ὁρίζουν σαφῶς τὴ θέση τοῦ Φάγρητος: νότια ἀπὸ τὸ Παγ-γαῖον καὶ ἀνατολικά ἀπὸ τὸν Στρυμόνα, ὁ Ἡρόδοτος [VII 112]· πέραν Στρυμόνος, ὁ Θουκυδίδης [II 99, 3]· ἀνάμεσα Ἀμφίπολη καὶ Γαληψό, ὁ (Ψευδο-) Σκύλαξ [67]· μεταξὺ Στρυμόνος ἐκβολῶν καὶ Γαληψοῦ, ὁ Στράβων [Fr. 33 (VII 331)]. Ὁ μόνος λοιπὸν ὑπαρχὸς ἀρχαῖος οἰκισμὸς στὴ συγκεκριμένη περιοχή εἶναι αὐτὸς στὸν περίοπτο λόφο Κανόνι (εἰκ. 41, 58), γνωστὸς ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα· μάλιστα εἶναι ὁ δῆλτος Leake, ποὺ πρῶτος ἐντοπίζει τὴ θέση καὶ τεκμηριώνει ἀπολύτως τὴν ταύτισή της μὲ τὸν Φάγρητα τῶν πηγῶν⁵⁶. Ἐκτοσε προφανῶς καὶ διευτυώθησαν ἀντίθετες ἀπόψεις: οἱ περισσότερες ἐρεῖδονται στὸ ἡροδότειο χωρίο, ποὺ περιγράφοντας τὴ διαδρομὴ τοῦ Ξέροξ —καὶ ἀπὸ Α πρὸς Δ—, μνημονεύει πρῶτον τὸν Φάγρητα καὶ μετὰ τὴν Πέργαμο⁵⁷. θεωροῦν δηλαδὴ ὅτι ἡ συγκεκριμένη ἀναφορὰ/σειρὰ ὀφείλεται στὴν ἀνάλογη γεωγραφικὴ θέση τῶν δύο οἰκισμῶν. Θὰ μπορούσε ὅμως νὰ ὑποτεθεῖ, ἐξίσου πειστικῶς, ὅτι ἡ μνεία τῶν οἰκισμῶν ἔγινε ὄχι μὲ κριτήριον τὴ γεωγραφικὴ τους θέση, ἀλλὰ ἀξιολογικῶς, ἀφοῦ ἀδιαμφισβητήτως ὁ Φάγρης ὑπερτερεῖ «καθόλα» τῆς Περγάμου. Σὲ κάθε περίπτωσιν ἡ ταύτιση δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ ἀρωγὸ μόνον τὸ χωρίο τοῦ Ἡροδότου καὶ τὰ συνακόλουθα *argumenta ex silentio*. Τὰ ὑπόλοιπα χωρία τῆς ἀρχαίας γραμματείας εἶναι αὐτὰ ποὺ ἐνισχύουν τὴν ταύτιση Φάγρητος–Κανόνι καὶ συνακόλουθα ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ μνεία τοῦ Ἡροδότου ἔγινε ἀξιολογικῶς καὶ ὄχι «γεωγραφικῶς».

Οἱ ἀνασκαφές τῆς οἰκείας Ἐφορείας Ἀρχ/των —ἔστοι καὶ ἀποσπασματικὲς καὶ πρωτίστως μὲ σωστικὸ χαρακτῆρα— συνέβαλαν καθοριστικῶς στὴ διαμόρφωση πληρέστερης εἰκόνας γιὰ τὸν

56. Βλ. Leake III 176–178. Βλ. ἀκόμη H. Kiepert FOA xvi. N. Φιλιππίδης 297. M. Δήμτσας, Γεωγραφία II 552. P. Perdrizet, BCH 18(1894)416–445 εἰδικὰ 440.3. P. Collart–P. Devambez, BCH 51(1931)193. P. Collart, *Philippes* 18, 56.1, 75/7, 80. RE 19(1938)1516 s.v. Phagres [E. Oberhummer]. L. Robert, I(1940) xiv 81/2. Δ. Σαμοῦρης, IFAM 160/1 [ἐκ παραδρομῆς τοποθετεῖ τὸν Φάγρητα ὄχι στὸ Κανόνι, ἀλλὰ στὸν ἀπέναντι λόφο μὲ τὸ μεσαιωνικὸ κάστρο, πρβλ. καὶ εἰκ. 10], EΘ 252. Φ. Σκαλίδης 69. F. Papazoglou, VM 389–390. X. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Μένταλα 497 σμμ. 36. K. Λιάμπη, ΝομΧρον 10(1991)25–31 [καὶ ΝομΧρον 13(1994)18]. A. Anranea, TIR K35, I 44. M. Νικολαΐδου-Πατέρα, AEMΘ 1(1987) [1988] 343–352, AEMΘ 3(1989) [1992] 489–490, AEMΘ 4(1990) [1993] 517–520, AEMΘ 7(1993) [1997] 499–504, AEMΘ 10(1996) [1997] 835–846 & Τοπογραφία 315/8. Πρβλ. S. Casson 88.

57. Βλ. λ.χ. E. Cousinéry II 66 & L. Heuzey 26. Ἡ X. Κουκούλη, ἐπίσης, μὲ αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ θεωροῦσε πιθανότερη τὴν ταύτισιν τοῦ Φάγρητος μὲ τὰ Παλιάμπελα Ἐλευθερουπόλεως [βλ. AD 34(1979) [1987] B2, 332/3], ἀποψη ποὺ δὲν τὴν πρεσβεύει πλέον [Μένταλα 497 σμμ. 36]. Προβληματικὴ ἡ θεώρησιν τοῦ Δ. Σαμοῦρη, IFAM 160/1 [λάθος ἡ εἰκ. 10: εἰκονίζει τὸ βυζαντινὸ κάστρο (sic)]. Βλ. παράθεση σχετικῆς βιβλιογραφίας στὸ λήμμα IVA 78.

Φάγηρτα. Ἐπιπλέον ἡ εὕρεση κατὰ χώραν, σὲ ταφή, νομίσματος τοῦ Φάγηρτος⁵⁸, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν ἔντοπιισμό σὲ ἰδιωτικὲς συλλογὲς καὶ δημοσίευση καὶ ἄλλων νομισμάτων τῆς πόλεως, εὗρε-θέντων ἐκεῖ⁵⁹, ἀπέδειξε ὅτι ἡ ταῦτιση Φάγηρτος-Κανόνι εἶναι ἀδιαμφισβήτητη.

Ἀπὸ τῆ γραμματεία καί, τὸ κυριότερο, ἀπὸ τῆς ἐπιγραφῆς γνωρίζουμε ἀσφαλῶς τὸν τύπο τοῦ ἔθνικοι τῆς πόλεως⁶⁰: Φαγρήσιος καὶ Φαγρησαῖος, ὁ Στέφανος Βυζάντιος [σ.ν. Φάγρης]· Φαγρήσιος ἢ SEG XXXVIII 656 [=BE 1990, 491] καὶ Φαγρήσιοι⁶¹ ἢ FdD III1 (1929) ἀρ. 497.4. Ἐπιπλέον, στίς νομισματικὲς κοπὲς τῆς πόλεως, ὅπως προαναφέρθη, ἀναγράφεται ΦΑΓΡ[ησίων]⁶¹.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα, ἡ πόλη ἀκμάζει ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 6ου ἔως καὶ τὰ τέλη τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Ἡ ἀνασκαφείας ὁρίζει τὴν ἰδρυσὴ της περὶ τὰ τέλη τοῦ 7ου⁶². Εἶναι πάντως ἀξιοσημείωτο, ὅσο καὶ εὐεξήγητο(:), ὅτι δὲν ὑπάρχουν καθόλου εὐρήματα ἀπὸ τὴν πρῶμην φάση ζωῆς τοῦ Φάγηρτος: ὅπως σημείωσε προσφάτως μὲ ἔμφαση ἡ Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα «τίποτε δὲν ἀνάγεται παλαιότερα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.»⁶³. Πιθανολογοῦμε ὅτι αὐτὸ εἶναι εἴτε τυχαῖο, εἴτε ὀφείλεται στὴ συστηματικὴ ἐξάλειψη τῶν καταλοίπων τῆς πόλεως, τόσο τότε, ὅσο καὶ τώρα. Πάντως τὰ κεραμικὰ εὐρήματα, εἰσαγωγές, ἀλλὰ καὶ μμησεις, ἀπὸ τὴ Θάσο καὶ τῆς πόλεως τῆς Χαλκιδικῆς⁶⁴, ἢ οἱ εἰσηγμένοι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα κρατῆρες⁶⁵ [530–520 π.Χ.], δηλοῦν πολλὰ καὶ ἀποτελοῦν ἀδιάψευστα τεκμήρια ἀκμάζουσας πόλεως.

Ἀρχαιολογικῶς τεκμηριωμένη εἶναι ἡ καταστροφή τῆς πόλεως στίς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ., καταστροφή πού συνδέεται εὐλόγως μὲ τὸ πέρασμα τοῦ Ξέρξη⁶⁶. Ἡ πόλη ἀνακάμπτει καὶ συνεχίζει νὰ ζεῖ καθόλη τὴν ἀρχαιότητα, μάλιστα ἀκμάζει τὸν 4ο αἰ., ὅπως μαρτυροῦν τὰ λαμπρὰ κτερίσματα τῶν τάφων τῆς⁶⁷. Οἱ ἀνασκαφεῖς ταφές [BA νεκροταφεῖο], στὴν πλειονότητά τους καύσεις, πού καλύπτουν κυρίως τὸ διάστημα 5ος–4ος αἰ., ἀπέφεραν λαμπρὰ κτερίσματα, κεραμικὰ καὶ ἄλλα⁶⁸. Ἐπιπλέον, οἱ νομισματικὲς κοπὲς τῆς πόλεως χρονολογοῦνται τὸ διάστημα 375–357 π.Χ.⁶⁹, τεκμήρια ἀδιάψευστα γιὰ τὴν τότε ἔντονη παρουσία τοῦ Φάγηρτος. Τὸ ἑλληνιστικὸ νεκροταφεῖο τοῦ 3ου αἰ., στὰ ΒΔ τοῦ λόφου, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τῆς ἰδίας ἐποχῆς, ὅπως καὶ τὰ ἀνευρεθέντα νομίσματα Μακεδόνων βασιλέων, ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ Φάγρης συνεχίζει νὰ ζεῖ⁷⁰: ἄλλωστε προσφάτως ἀνεσκάφη καὶ μονοθάλαμος καμαροσκεπὴς μακεδονικὸς τάφος, μὲ ἀπέριττη πρόσοψη, συλημένος ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα⁷¹. Ἐστω καὶ ὑποβαθμισμένος, ἀπὸ

58. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 10Β(1996) [1997] 839 & ΑΔ 49(1994) [1999] Β2, 587.

59. Βλ. Κ. Λιάμπη, *Τὸ νομισματοκοπεῖο τὸν Φάγηρτος*, ΝομΧρον 10(1991)25–31 [καὶ τῆς ἰδίας, ΝομΧρον 13(1994)18 & Πρακτικά Νγρίτας–Βισαλτίας 2000, 403 πίν. 2: 23]. Σημειώνεται ὅτι τὸ Ε7/08 [Συλλογῆς Ζ. Βαπορίδη] προέρχεται ἀπὸ τὸ Ὁρφαῖν (1), ἐνῶ τὰ Ε1/01, Ε4/03 ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη, βλ. Κ. Λιάμπη, ὀ.π., σ. 27. Περὶ καὶ τὴν πληροφορία τοῦ Leake III 176/7: “Greek coins are very often found here...” & “I... purchased... coins from the people of the village”.

60. Βλ. γιὰ τὸ ἔθνικὸ L. Robert, *Hellenica* I(1940) xiv 81/2.

61. Βλ. Κ. Λιάμπη, ΝομΧρον 10(1991)25–31 [καὶ ΝομΧρον 13(1994)18]. Ἀκόμη Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 10Β(1996) [1997] 839 & ΑΔ 49(1994) [1999] Β2, 587.

62. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 10Β(1996) [1997] 841.

63. Στὴν ἀνακοίνωσιν τῆς *Φάγρης: Μία θρακικὴ πόλη στα παρὰ τὰ τὸν Στρυμονικὸν κόλπον*, Συμπόσιο στὴ μνήμην τοῦ Β. Πεντάζου, Κομοτηνὴ 19–21.3.1999 [ὑπό ἔκδοσιν].

64. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 10Β(1996) [1997] 840/1.

65. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 10Β(1996) [1997] 838: «Οἱ δύο ἀκέρατοι ἀνήκουν στο ἐργαστήριον τοῦ ζ. τὸν Ἀντιμένη..., ἐνῶ οἱ ἀποσπασματικά σωζόμενοι ἀνήκουν πιθανότατα στὴν παράδοση τοῦ ζ. τὸν Λυσιππίδη», εἰδ. 6, 8, 9. Περὶ τῆς ἰδίας Τοπογραφία, 317.

66. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 10Β(1996) [1997] 840.

67. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 11(1997)567–572.

68. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 10Β(1996) [1997] 839.

69. Βλ. Κ. Λιάμπη, ΝομΧρον 10(1991)29.

70. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 1(1987) [1988] 345 & ΑΕΜΘ 10Β(1996) [1997] 839.

71. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 11(1997)570/1.

κάθε άποψη, ύφίστανται στοιχεία ότι ό οικισμός επιβιώνει και κατά τά ρωμαϊκά χρόνια⁷², άποδεικνύοντας ότι ή άναφορά του Στράβωνος δέν είναι δάνειον παλαιότερου συγγραφέως, όπως έχει ύποστηριχθεί⁷³.

Άπό τούς Φαργησίους, έλαχίστων διεσώθη τό όνομα, όπως ή «προσωπογραφία» τής πόλεως νά μήν δικαιολογεί τήν ύπαρξή της. Ό Σωσικράτης Κρωκίνα [4ος: άρ. IVB 1], κάτοικος στόν οικισμό τών Παλιάμπελων Έλευθεροπόλεως [IVA 1], ό Νίκων Λύσωνας [5ος αϊ.]⁷⁴, ό Άλκιδάμας⁷⁵, ή Μελπώ⁷⁶, είναι οί «διασωθέντες».

Άξιον άπορίας, και συνάμα δηλωτικόν, είναι ή άπουσία θρακικών όνομάτων στο κατεξοχήν θρακικό πόλισμα τής «Πιερίας», πολύ περισσότερο όταν αυτό ύπήρξε τό μεϊζον οικιστικό κέντρο τών Πιέρων. Άπό τήν άλλη δέν πρέπει νά μάς διαφεύγει ότι άπουσιάζουν παντελώς άπό τά άνασκαφικά εύρήματα τά θρακικά τοιαύτα⁷⁷. Συναφής κατά τι θά μπορούσε νά θεωρηθεί ή περίπτωση τής Άργίλου, όπου και έχει οί προβληματισμοί είναι παρόμοιοι και ύπό πραγμάτευση⁷⁸. Σέ κάθε περίπτωση τό πρόβλημα τής θρακικής παρουσίας αὐτούς τούς πρώτους αιώνας, τέλη 7ου, 6ο και 5ο, παραμένει ύπό έξέταση και ή όποια άποψη - πρόταση άπαιτεί έμπεριστατωμένη τεκμηρίωση, πού πρὸς τό παρόν δέν τήν έξασφαλίζουν τά ύπάρχοντα δεδομένα.

A1.2. Πέργαμος

Έρoδ. VII 112

Άντιθέτως μέ τόν Φάργητα ή Πέργαμος⁷⁹ «άτύχησε», άφού μόνον άπαξ μνημονεύεται στίς πηγές. Έτσι ή ταύτιση της θεωρείται τά μάλα έπισφαλής και οί σχετικές προτάσεις διακρίνονται όχι μόνον γιά τήν ποιικιλία τους, αλλά και γιά τήν άδυναμία τεκμηριώσεώς τους. Στήν πραγματικότητα ό όποιοσδήποτε σημαίνει σέ εύρήματα οικισμός τής περιοχής θά μπορούσε νά ταυτισθεί μαζί της, άφού μοναδική μας ένδειξη παραμένει ότι περιλαμβάνεται στα τείχεα τά Πιέρων· μάλιστα ως ισότιμο δεύτερο μέλος, μετά τόν Φάργητα: τών ενί Φάργης έστί οὖνομα και έτέρω Πέργαμος [Έρoδ. VII 112]. Πάντως ό χαρακτηρισμός τείχεα προϋποθέτει στίβαρη όχύρωση του οικισμού, και αυτό άποτελεί μία έπιπλέον άγνή ένδειξη, όπως και τό ότι πρέπει νά ήταν παρόδια, άφού στο ίδιο χωρίο ρητώς αναφέρεται ταύτη μέν δη παρ' αυτά τά τείχεα τήν όδόν έποιέετο, εκ δεξιῆς χειρὸς τό Πάγγαιον όρος άπέργων...

Τά κατάλοιπα αρχαίας πόλεως στόν φύσει και θέσει όχυρό Κουλέ [ΓΥΣ: ±150μ.] τής Μουσθένης [άρ. VA 23], μάλιστα μέ κύριο χαρακτηριστικό του τά δεσπόζοντα έντυπωσιακά τείχη (είκ. 10-14, 30), ώθησε πολλούς νά τόν ταυτίσουν μέ τήν Πέργαμο⁸⁰.

Άπό τήν άλλη, τό νεώτερο οικιστικό κέντρο τής περιοχής, ή Έλευθερούπολη/Πράβι, μέ τήν

72. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 1(1987) [1988] 345 & ΑΕΜΘ 10Β(1996) [1997] 840.

73. Βλ. Δ. Σαμάρης, ΙΓΑΜ 160. Παπαζoglou, VM 389-390.

74. Έπιτύμβια στήλη εύρεθείσα κατά χώραν, βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 11(1997)569 και τής ίδιας, Φάργης [ύπό έκδοσης].

75. Graffito σέ άγγείο, βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 10Β(1996) [1997] 841.

76. Έπιγραφή σέ δακτυλίδι, βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 10Β(1996) [1997] 841.

77. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 10Β(1996) [1997] 841.

78. Βλ. Ζ. Μπόνια- J. Perreault, Άργιλος, ή αρχαιότερη έλληνική άποικία στήν Θρακική περιοχή του Στρυμόνα, Πρακτικά Συμπoσίου «Άνδρος και Χαλκιδική», Άνδρικά Χρονικά τόμ. 29, Άνδρος 1998, 173-196 & La colonie d' Argilos et les interactions culturelles entre Grecs et Thraces, Συμπόσιο στή μνήμη του Β. Πεντάζου, Κομοτηνή 19-21.3.1999 [ύπό έκδοσης].

79. Παρά τήν παρατήρηση των Pape-Benseler, s.v. Πέργαμος: "Genus unbestimmt", προέκρινα τό θηλυκόν.

80. Βλ. Ι. Άφθονίδης, Παρνασσός 15(1892)463. Β. Κολοκοτρώνης 1925, 30. P. Collart, Philippes 56.1, 76/7, 283.4. Τ. Παπαζώης 18, 22. E. Schütz-H. Unger 168. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, Τοπογραφία 313. Πρβλ. Α. Γούσιος 6. S. Casson 88. F. Παπαζoglou, VM 390.31.

όπωςδήποτε προσφνή θέση, απέτελεσε τὸ κριτήριο, ὥστε ἀρκετοὶ νὰ τοποθετήσουν ἐδῶ τὴν Πέργαμο, παρὰ τὴν ἀπουσία εὐρημάτων⁸¹.

Τὴ σύγχυση ἐπίσης συνέτεινε καὶ ἡ πρόταση τοῦ I. Σβορώνου⁸², ποὺ ἀναζητώντας ὑποψήφια θέση γιὰ τὶς νομισματικὲς κοπὲς τῆς Θρακίας Μεθώνης [Στράβ. IX 5, 16 (436)], ἐπέλεξε τὸν Κουλε Μουσθένης γιὰ ταύτιση μαζί της, ταύτιση ποὺ σὲ καμία περίπτωση δὲν μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ⁸³.

Ἐλέγχοντας τὶς προταθεῖσες ταυτίσεις, συμφωνῶ μὲ τοὺς προγενεστέρους ὅτι αὐτὴ γιὰ τὴν Ἑλευθεροῦπολη/Πράβι δὲν εὐσταθεῖ, ἀφοῦ ἡ θέση δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξει τὰ ἀνάλογα εὐρήματα⁸⁴. "Ὅτι τὸ ἐντοιχιζόμενον στὰ σπίτια τῆς κωμοπόλεως προέρχεται ἀπὸ πλησιόχωρους ἀρχαιολογικοὺς χώρους, ὅπως οἱ Φίλιπποι, ἂν ὄχι ἀπὸ μακρότερα, ὅπως τὰ Δωμάτια/Σαμάκοβο [βλ. ἀρ. IVB 35] ἢ ἡ Κάριανη λ.χ. [βλ. ἀρ. IVB 83]. Ἡ ἀνασκαφὴ στὸν Ἅγιο Νικόλαο Ἑλευθερουπόλεως [βλ. ἀρ. IVA 2] ἀπέδειξε ὅτι ἐκεῖ βρισκόταν μικρὴ παρόδια οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ διεκδικήσει τὸ ὄνομα Πέργαμος.

Ἡ οἰκισμὸς στὰ Παλιάμπελα [ἀρ. IVA 1], στὰ ἀνατολικά ὄρια τῆς Ἑλευθερουπόλεως, θέση ποὺ ἔγινε γνωστὴ τὰ τελευταῖα χρόνια, θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει ἰσχυρὸ ὑποψήφιο γιὰ ταύτιση μὲ τὴν Πέργαμο. Ὁ οἰκισμὸς κατέχει περίοπτο λόφο σὲ καίρια θέση, φύλακας τῆς εἰσόδου στὴν Πιερίδα κοιλάδα (εἰκ. 1–2, 18–19), καὶ ἔχει νὰ ἐπιδείξει σημαντικὰ κατάλοιπα, παρότι δὲν πραγματοποιήθηκαν ἐκεῖ ποτὲ ἀνασκαφές. Μάλιστα θὰ ἀποτελοῦσε ὄντως ἰσότιμο «γεωγραφικῶς» ἀντίπαλον τοῦ Φάγρητος, ἀφοῦ, ὅπως ὁ τελευταῖος ἐλέγχει τὴ δυτικὴ εἰσοδο/ἔξοδο τῆς κοιλάδας, αὐτὸς θὰ κρατοῦσε ἀντιστοίχως τὴν ἀνατολική⁸⁵. Παρόλες ὅμως τὶς παραπάνω ἀρετές, τὶς ὅπως-δήποτε ἰσχυρές καὶ ἀξιοσημείωτες, ὁ οἰκισμὸς στὰ Παλιάμπελα Ἑλευθερουπόλεως δὲν πληροῖ τὶς προϋποθέσεις, ποὺ ὑπαγορεύει τὸ ἡροδότειο χωρίο. Μπορεῖ νὰ εἶναι παρόδιος, ἀλλὰ σὲ καμία περίπτωση δὲν βρίσκεται νότια τοῦ Παγγαίου, ὥστε νὰ τὸ ἔχει στὰ δεξιὰ του· ἀντιθέτως, τὸ Παγγαῖον ὑψώνεται στὰ ΔΒΔ τοῦ λόφου Παλιάμπελα καὶ μπροστά, ἀλλὰ ὄχι δεξιὰ/βόρεια του. Ἐπιπλέον, ὁ οἰκισμὸς στὰ Παλιάμπελα δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξει καθόλου ὀχυρώσεις, πολὺ περισσότερο στιβαρὰ τεῖχη. Βεβαίως θὰ μπορούσε νὰ ἀντιτείνει κάποιος ὅτι καὶ ὁ Φάγρης/Κανόνι δὲν διασώζει τεῖχη. Στὴν περίπτωσή του ὅμως εἶναι γνωστὴ ἡ συστηματικὴ καταστροφὴ ποὺ ὑπέστησαν τὰ κατάλοιπα τῆς ἀρχαίας πόλεως στὸν λόφο Κανόνι, ἐνῶ καθοριστικὴ εἶναι ἐπιπροσθέτως καὶ ἡ παρατήρηση τοῦ Leake στὶς 7 Νοεμβρίου τοῦ 1806 [III 176]: "Only a few small pieces of the walls remain in situ...". Θεωρῶ ἐπομένως ὅτι ὁ οἰκισμὸς στὰ Παλιάμπελα δὲν μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴν Πέργαμο, τουλάχιστον χωρὶς νὰ παραβιασθοῦν ὁρισμένες πρωταρχικὲς προϋποθέσεις.

Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὸν Κουλε Μουσθένης, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ μὲ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα ἀξιόπιστη, ὅσο καὶ ἱκανή, ὑποψήφια θέση γιὰ ταύτιση μὲ τὴν Πέργαμο. Ὁ οἰκισμὸς στὸν Κουλε τῆς Μουσθένης, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κεραμεϊκὰ του εὐρήματα, ποὺ καλύπτουν εὐρυτάτη διαχρονικὴς κλίμακα, ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ ἕως καὶ τὰ βυζαντινὰ χρόνια ἀδιαλείπτως, διαθέτει σημαντικὴ ἔκταση καὶ μάλιστα ὀχυρὴ· πράγματι τὰ ἀρχαῖα τεῖχη τοῦ Κουλε ἐντυπωσιά-

81. Βλ. Leake III 178, Desdevises-Du-Dezert 411, Μ. Δήμιτσας, *Γεωγραφία* II 568, Ν. Φιλίππιδης 296, P. Perdrizet, *Klio* 10(1910)15 [χάρτης], Φ. Σκαλίδης 68/9, Δ. Σαμαράς, *IGAM* 161.5, 162, Περβλ. καὶ P. Collart, *Philippes* 77, Κ. Θεοχάρης, *ΜακΗμ*, 1954, 193–195.

82. Βλ. J. N. Svoronos, *L' Hellénisme primitif de la Macédoine prouvé par la numismatique et l' or du Pangée*, *JIAN* 19(1918–19) [ἀνατ. Chicago 1979], ειδικὰ σ. 124· περβλ. Δ. Σαμαράς, *IGAM* 162.

83. Αὐτὸ δὲν ἐμπόδιζε ἡ συγκαχευμένη ἀδόκιμη ταύτιση νὰ διαωνίζεται καὶ νὰ ἐπανεμφανίζεται, χωρὶς νὰ λαμβάνεται καὶ ὑπόψη ἡ γνώμη τοῦ P. Collart [*Philippes* 76.1: "cette hypothèse est fantaisiste..."], περβλ. καὶ 122.2], βλ. A. Avramea, *TIR* K35, I 38 καὶ ἐντελῶς πρόσφατο χάρτη R. J. A. Talbert, *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, ἀρ. 51 [1: 500.000]: *Thracia* καὶ τόμ. II 776 [ὑπεύθυνος συντάκτης ὁ E. N. Borza], Princeton University Press 2000. Ὁ Γ. Χατζηκυριακοῦ, 113/4, ταυτίζει τὸν Κουλε μὲ τὸν Φάγρητα.

84. Δὲν ἀντέχει σὲ καμία κριτικὴ ἡ πρόταση τοῦ D. Müller, *Chiron* 5(1975)7: ΒΔ τῆς Ἑλευθερουπόλεως.

85. Περβλ. P. Collart, *Philippes* 77.

ζουν ακόμη και σήμερα με τη μεγαλιθική κατασκευή και τὸ ὕψος τους. Ὁ οἰκισμὸς βρίσκεται στὰ κράσπεδα τῆς κοιλάδας, κατέχοντας ἓνα τελευταῖο πρὸς νότον χθαμαλὸ ἀντρείσμα τοῦ Παγγαίου, τοῦ ὁποῖου ἡ κορυφή ὑψώνεται ἀκριβῶς βόρειά του. Ἡ δὸς ἐπιπλέον, ποὺ θὰ διέσχισε κατὰ μήκος τὴν κοιλάδα, διαχρονικῶς διερχόταν ἀπὸ τὶς ὑψώσεις τοῦ ἀντρείσματος, ὅπως ὑπαγορεύει τὸ ἑδαφικὸ ἀνάγλυφο καὶ ὑποδεικνύουν τὰ δεδομένα τοῦ ὁδικοῦ δικτύου τῶν νεωτέρων χρόνων. Καταλήγω λοιπὸν ὅτι ἡ ταῦτιση τῆς Περγάμου μὲ τὸν Κουλέ τῆς Μουσθῆνης εἶναι ἱκανῶς ἀσφαλῆς, τουλάχιστον μὲ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα· ἄλλως, ὡς ταῦτιση, μόνον μὲ μελλοντικὸ ἐπιγραφικὸ εὔρημα θὰ μπορούσε νὰ ἀνατραπεῖ.

Δυστυχῶς ἡ μὴ πραγματοποιήσιμη ἀνασκαφὴ στὸν Κουλέ —ἔστω καὶ εὐκαιριακῶν— δὲν ἐπιδέχεται νὰ σχηματίσουμε πληρέστερη εἰκόνα γιὰ τὴν Πέργαμο⁸⁶. Ἡ θέσις πάντως κατοικήθηκε διαχρονικῶς, ὅπως ὑποδεικνύει ἡ διάσπαρτη κεραμικὴ σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ ὑψώματος· μάλιστα τὰ νότια ἄνδρα, ποὺ καλλιεργοῦνται, εἶναι στὴν κυριολεξία ὀστρακοβριθῆ. Ἐντοπίσαμε μεγάλῃ ποσότητι καὶ ποικιλία κεραμικῆς τῆς Ὑστερῆς Ἑποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, κλασικὰ καὶ ἑλληνιστικὰ — ἓνα ὀστρακο ἐρυθρόμορφο—, λιγότερα ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινὰ, ἀρκετὰ νεώτερα. Ὑπάρχουν ἐπίσης σημαντικὲς ποσότητες ἐκκαμινεύσεων καὶ μεγάλοι λιθοσφροί. Ἀπὸ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα σημειῶν τὴν παρουσία δύο θραυσμάτων ἀρράβδωτου κίονα.

Τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα ὑποδεικνύουν ὅτι ἡ πόλις κατεῖχε μόνον τὸν λόφο, περιοριζόταν δηλαδὴ στὸν τειχιωμένο χώρο, χωρὶς νὰ ἐπεκτείνεται ἐκτὸς αὐτοῦ. Δὲν ὑπάρχει ἐπίσης «αὐτόνομη» ἀκρόπολις. Ἀλλωστε τὶς ἀκριβέστερες παρατηρήσεις δυσχεραίνουν ἡ κατὰ τόπους πυκνὴ βλάστηση, οἱ λιθοσφροὶ καὶ ἡ ἀδιάλειπτη, ὅσο καὶ ἐντατικὴ, χρῆσις τῆς θέσεως. Τὸ τεῖχος περιβάλλει τὸ ἀσβεστολιθικὸ ἔξαρμα καὶ μὲ στιβαρὸ καὶ σχεδὸν εὐθὺ σκέλος καλύπτει τὴ νότια εὐάλωτη πλευρά, δημιουργώντας χώρο γιὰ πολλαπλὰ στενόχωρα ἄνδρα. Ὁ οἰκισμὸς στὰ δυτικὰ ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὸν «λάκκο» [=χεῖμαρρο] τῆς Μουσθῆνης, ἐνῶ στὰ ἀνατολικά μικρὴ μογάγκεια συντελεῖ στὴν ὑψομετρικὴ ἀνάδειξη τοῦ λόφου καὶ στὴ συνακόλουθη ἐκ φύσεως ἀμυντικὴ ἐνίσχυσί του. Ἡ θέσις δηλαδὴ εἶναι καθόλα προσηφής γιὰ τὴ φιλοξενία οἰκισμοῦ, παρέχοντας ἱκανὴ ἔκταση σὲ καίρια, φύσει καὶ θέσει ὀχυρή, τοποθεσία.

Ὁ κύριος πυρήνας τῶν τειχῶν εἶναι ἀρχαῖος, ἰδίως στὰ νότια καὶ ἀνατολικά, καὶ χρησιμοποιήθηκε ὡς ὑποδομὴ γιὰ τὶς νεώτερες ὀχυρώσεις· στὶς τελευταῖες ἄλλωστε ὀφείλεται καὶ τὸ μικροτοπωνύμιο τῆς θέσεως. Ἡ τεichoδομία προσιδιάζει στὸ τραπεζίσιο σχῆμα, σχεδὸν ἰσόδομο μὲ πολλὰ βύσματα, καὶ διατηρεῖται σὲ ὕψος 10–15 δόμων (εἰκ. 12–13). Ἡ χρονολόγησή τους, κάθε ἄλλο παρὰ εὐκολίᾳ εἶναι, ἀλλὰ ἡ ἀπόδοσις, τουλάχιστον τῆς ἀρχικῆς ὀχυρώσεως, στὰ ἀρχαῖα χρόνια εἶναι πολὺ πιθανὴ [βλ. πλήρη πραγματέυση στὸ VB]. Τὴν πόλιν κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἐξυμνητοῦσαν δύο πύλες, ἡ πρώτη στὰ BBA καὶ ἡ δευτέρη στὰ NNA, ὅπου ὀδηγεῖ καὶ σήμερα τὸ μονοπάτι ἀνόδου.

Ἡ ὕδρευσις τοῦ οἰκισμοῦ ἐξασφαλιζόταν ἀπὸ τὸ ὑπερκείμενο, καὶ πλησιόχωρα εὐρισκόμενο, πρὸς βορρᾶν κεφαλᾶρι τοῦ Αἰ-Πιάννη [ἀρ. IVA 25]. Ὑφίστανται μάλιστα οἱ ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ὕδαταγωγῶ [βλ. VA 1].

Ἐνας τουλάχιστον χώρος ταφῆς ἐντοπίζεται ἀμέσως ἀνατολικά ἀπὸ τὸν Κουλέ, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τῶν γηγενῶν. Οἱ ἐπιτύμβιες πάντως ἐπιγραφές, ποὺ ἀποδεδειγμένα ἔχουν βρεθεῖ στὸν Κουλέ, μέσα δηλαδὴ στὰ τεῖχη, ὑποθέτουμε ὅτι ἀπετέλεσαν μεταφερόμενες οἰκοδομικὸ ὕλικὸ κατὰ τὰ μεταγενέστερα χρόνια. Μὲ τὴν Πέργαμο/Κουλέ ἐπίσης πρέπει νὰ σχετίζεται καὶ τὸ νεκροταφεῖο στὴ θέσις Μπιστάνι, κοντὰ στὸ κεφαλόβρυστο τοῦ Αἰ-Πιάννη, ὅπου σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες τῶν χωρικῶν, ὑπάρχουν στὸν βράχο λαξευμένα πολλὰ μνήματα [ἀρ. VA 25].

86. Ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, ἡ μόνη ἀρχαιολογικὴ ἐπέμβασις στὸν Κουλέ ἦταν ὁ καθαρισμὸς τῶν τειχῶν ἀπὸ τὴ βλάστησι [ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '90], ποὺ τὰ ἀνέδειξε, καὶ τὸ κυριότερο τὰ προστάτευσε, ἔστω καὶ πρόσκαιρα, ἀπὸ διάρρηξι καὶ κατάρρευση.

Πάντως από την Πέργαμο προέρχονται αρκετές επιγραφές, στην πλειονότητά τους επιτύμβιες, πολύ περισσότερες λ.χ. από τὸν ἀνεσκαμμένο Φάγητα [βλ. VB 36–45]. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὅλες χρονολογοῦνται στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια καὶ μάλιστα τὰ μεταχριστιανικά. Εὐλογία εἶναι ἐπομένως ἡ ἀπορία γιὰ τὴν «ἀπουσία» τῆς Περγάμου(;) —ἀκραῖο θὰ τὸ χαρακτηρίζει τὸ νὰ εἶναι τυχαῖο— καθόλη τὴν προχριστιανικὴ ἐποχὴ μία ἀπουσία ποὺ ἀποτελεῖ σχεδὸν κοινὸ τύπο γιὰ τὸ σύνολο τῆς χώρας τῶν Πιέρων [βλ. VΣΤ].

Ἡ προσωπογραφία τῆς Περγάμου συγκροτεῖται ἀπὸ δέκα τουλάχιστον ἄτομα. Ἀπὸ αὐτὰ πέντε φέρουν τυπικὰ θρακικὰ ὀνόματα [VB 36, 37, 39, 41], τρία εἶναι λατινογενῆ καὶ κατὰ τὸ ρωμαϊκὸ τυπικὸ [VB 38, 40, 45], ἐνῶ δύο περιπτώσεις εἶναι δυσδιάγνωστες [VB 44, 45]⁸⁷. Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ ἐπιτύμβιον δημοσίου προσώπου [VB 36], ἱερέως τῶν Ἐπταφυλῶν, Συραβίτυς Ἀρτιδό-νιος, τόσο γιὰ τὸ ἀμάρτυρον τοῦ ὀνόματος, ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἄγνωστο ἀπὸ ἄλλου ἀξίωμα του, στὸ ὁποῖο καὶ ἀνιχνεύεται ἴσως λατρεία τοῦ κυρίαρχου στὴν περιοχὴ Διονύσου [βλ. VE].

VA2. Ἀνώνυμοι οἰκισμοί

1. Παλιάμπελα Ἐλευθερουπόλεως [IVA 1]

Ἦδη, στὴν πραγμάτευση τῆς Περγάμου, ἀνεφέρθησαν ἀρκετὰ γιὰ τὸν οἰκισμό ποὺ καταλαμβάνει τὸν λόφο Παλιάμπελα Ἐλευθερουπόλεως. Τὰ Παλιάμπελα [ΓΥΣ: ἀνώτατο ὑψόμετρο 145μ.] βρίσκονται ἀκριβῶς στὴν ἀνατολικὴ ἔξοδο τῆς Πιερίδος κοιλάδος καὶ στὸ νοτιότερο σημεῖο τῆς πεδιάδος τῶν Φιλίππων, θέση καθόλα προσφυὴ γιὰ τὴ φιλοξενία, ὅσο καὶ τὴ διάταξη οἰκισμοῦ (εἰκ. 1–2, 18–19). Ἡ σημασία τῆς θέσεως τεκμηριώνεται ἀπὸ τὰ κεραμεϊκὰ κατάλοιπα τοῦ οἰκισμοῦ, ποὺ καλύπτουν εὐρύτερη περίοδο, ὑποδεικνύοντας σχεδὸν ἀδιάλειπτη διαχρονικῶς κατοίκηση. Ἐπιπλέον ὁ οἰκισμὸς στὰ Παλιάμπελα μπορεῖ νὰ χαρακτηριθεῖ ὡς παρόδιος καὶ συνακόλουθα φύλακας καὶ ἐλεγκτὴς τῆς σημαίνουσας ὁδικῆς ἀρτηρίας, ποὺ διέσχισε, ἐπίσης διαχρονικῶς, τὴν Πιερίδα κοιλάδα.

Στὴν ἐρευνητικὴ δραστηριότητα τοῦ ἀρχαιοφίλου δικηγόρου Θ. Λυμπεράκη ὀφείλεται ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ οἰκισμοῦ στὰ Παλιάμπελα, ἐνῶ ἡ πολεοδομικὴ ἐπέκταση τῆς Ἐλευθερουπόλεως καὶ ἡ συνακόλουθη οἰκοδομικὴ δραστηριότητα ἀπέτέλεσε αἶτιο γιὰ τὴν πραγμάτωση καὶ σωστικῆς ἀνασκαφῆς στὰ κρᾶσπεδα τοῦ λόφου⁸⁸.

Ἡ Ἔφορος Ἀρχ/των κ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, στὴν ἔκθεσί της⁸⁹, χαρακτηρίζει τὴ θέση «αρχαία ἀκρόπολη–θρακικὸ πόλισμα» καὶ τονίζει τὴν εὐρύτερη χρονολογικὴ κλίμακα ποὺ καλύπτει ἡ ἐπιφανειακὴ κεραμεϊκὴ: «ἡ ἀρχαιότερη φάση κατοίκησης στο ἰσόγειο ἀνάγεται στὴν Ὑστερὴ Εποχὴ Χαλκοῦ καὶ ἡ νεότερη στοὺς ἐλληνιστικὺς χρόνους. Ἐντονη εἶναι ἡ παρουσία κεραμεϊκῆς τῆς Πρώτης Εποχῆς τοῦ Σιδήρου με τὶς χαρακτηριστικὲς στριφτές λαβές, κατακόρυφες ἢ ὀριζόντιες, καὶ τὴν πλαστικὴ διακόσμηση. Ἡ ὕστερη ἀρχαίᾳ ἐποχὴ ἀντιπροσωπεύεται με ἰωνικὲς κύλικες καὶ σκύφους με υπογεωμετρικὴ διακόσμηση, ἐνῶ ἡ ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ με μεγαρικὺς σκύφους καὶ west slope κεραμεϊκῆ»⁹⁰. Πράγματι κατὰ τὴν αὐτοψία μας στὶς πλαγιὲς τοῦ λόφου καὶ στὰ χέρσα πλατώματα τῆς κορυφῆς του παρατηρήσαμε χειροποίητη ἄβανη κεραμεϊκὴ τῶν προϊστορικῶν

87. Δυστυχῶς σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ἡ ἀπόλεια τῶν λίθων —ἢ ἔστω ἡ μὴ ἐπισήμανσή τους— δὲν ἐπιτρέπει ἀσφαλῆς ἀναγνώσεις, μένοντας στὰ ἀπόγραφα τῶν παλαιότερων, ἐνίοτε ὁμως τὰ ἀρχόντως ἀτελῆ καὶ προβληματικά.

88. Βλ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 34(1979) [1987] Β2, 332· ΑΔ 37(1982) [1989] Β2, 325· ΑΔ 39(1984) [1989] Β2 272. Β. Πούλιος, ΑΔ 36(1981) [1988] Β2, 343/4, πίν. 233α.

89. ΑΔ 34(1979) [1987] Β2, 332.

90. Ἦδη ἡ Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, σὲ πρόσφατο δημοσίευσμά της [Πόλισμα 37 & 44] διεύρυνε τὰ χρονολογικὰ ὅρια τοῦ οἰκισμοῦ, ἀφοῦ ἐντόπισε κεραμεϊκὴ τῆς Ὑστερῆς Νεολιθικῆς Ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ ρωμαϊκὴ στὸ συγκεκριμένο ἀρθρο γίνεται ἐκτενέστερη παρουσίαση τῆς κεραμεϊκῆς τοῦ οἰκισμοῦ διαχρονικῶς. Σημειῶνω πάντως ὅτι δὲν ἔχει βρεθεῖ κεραμεϊκὴ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἐπάνω στὸν λόφο.

χρόνων και κυρίως κλασική-ελληνιστική κεραμική [μελαμβραφή δοτράκα, πινάκια, ἀρητινά, περιγαμινά].

Σε κανένα σημείο του λόφου, ιδίως στις παρυφές του πλατώματος της κορυφής, δέν διασώζονται κατάλοιπα μιάς πιθανής οχυρώσεώς του, παρότι δέν φαίνεται νά ἔχει ὑποστεί ἡ θέση ἐντατική χρήση, λ.χ. δημιουργία ἀναβαθμίδων μέ ἐκσκαφέα ἢ ἔντονη μηχανική καλλιέργεια, ὥστε νά πιθανολογήσου-με τήν ἐξάλειψή τους. Κατά πάσα πιθανότητα ὁ λόφος ἦταν ἀνοχύρωτος —τουλάχιστον δέν διέθετε τείχη, ἀλλά πιθανόν ἢ ἀμυνά του νά ἐξασφαλιζόταν μέ ἄλλον εἶδος οχυρωτικά ἔργα ἀπό φθαρτά καί ἐφήμερα ὕλικά, λ.χ. σταυρώματα, σέ συνδυασμό μέ τίς ἔντονα ἐπικλινεῖς κλιτύες του [βλ. VB].

Μέ τὰ ὑφιστάμενα στοιχεῖα τὸ νεκροταφεῖο τοῦ οἰκισμοῦ ἐντοπίζεται ἀσφαλῶς στὰ ΔΒΔ καί βόρεια κρᾶσπεδα τοῦ λόφου [ἀπό τὸ ἀντέρεισμα πίσω καί νότια ἀπὸ τὸ πρατήριο καυσίμων (BP) τοῦ Σολωμοῦ ἕως καί τὸ νεώτερο νεκροταφεῖο τῆς Ἑλευθερονπόλεως⁹¹]. Ὁ θησαυρὸς [ΜΚαβ. Ν 1334] μάλιστα, ποὺ βρέθηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ κιβωτιώσχημου τάφου καί περιλαμβάνει 3 νομίσματα Φιλίππου Ε' καί 8 Περσέα, χρονολογούμενος τὸ διάστημα 178–168 π.Χ., ἀποτελεῖ ἰσχυρὸ τεκμήριο γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ οἰκισμοῦ. Ἐπιπλέον ἀπὸ ἐδῶ προέρχεται καί τὸ μοναδικὸ γνωστὸ ἐπιτύμβιο ἀπὸ τὴν περιοχὴ [IVB 1], τοῦ Σωσικράτη Κρωκίνα Φαργησίου, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὁ ὁποῖος ἐπέλεξε νά ζήσει ἐδῶ, γεγονός καθε ἄλλο παρὰ τυχαῖο, ἀφοῦ ὑποδεικνύει ὅτι ὁ οἰκισμὸς στὰ Παλιάμπελα παρέιχε τίς συνθήκες νά προσελκύσει καί νά κρατήσει πολίτες ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα πόλη τῶν Πιέρων, τὸν Φάργητα.

Ἀτυχῶς ὁ σημαῖων οἰκισμὸς στὰ Παλιάμπελα δέν διέσωσε τὸ ὄνομά του, παραμένοντας ἄνωγμος. Ἐπιπλέον οἱ πηγές δέν παραδίδουν τοπωνύμια, ἔστω τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, τὰ ὁποῖα θὰ παρῆχαν ἐνδείξεις γιὰ τὸν συσχετισμὸ τους μέ τὰ Παλιάμπελα. Ἐνδιαφέρουσα, ἀλλὰ παραμένει ἀναπόδεικτοι, εἶναι ἡ πρόταση τῆς Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη νά ταυτισθῇ μέ ἕναν ἀπὸ τοὺς δύο vicus τῆς Colonia Iulia Augusta Philippensis, ποὺ μνημονεύονται σὲ ρωμαϊκὴ ἐπιγραφή [IVB 10], ἔδρα ἀντιστοίχως τῶν κομητῶν/vicani Sceveni ἢ τῶν Antheritani⁹².

2. Παλιό Κουστ(ι)κάρι(ι) Μεσιᾶς [IVA 69]

Ἡ θέση, στὸ «ἐσωτερικὸ» τοῦ πολυπτυχου Συμβόλου, εἶναι γνωστὴ στὴ βιβλιογραφία, ἀπὸ τὴν καταστροφὴ καί σύληση νεκροταφείου τῶν ἀρχαίων καί κλασικῶν χρόνων (εἰκ. 48–50)⁹³. Ἡ αὐτοψία ἀπέδειξε ὅτι στὴν ὑψηλὴ κοιλιάδα (εἰκ. 46–47, 51), μέ τίς πολυποικίλες γεωγραφικὲς ἀρετές, βρισκόταν σημαῖων ἀνώνυμο πόλισμα τῶν Θρακῶν Πιέρων μέ ζωὴ τουλάχιστον ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἔως καί τὰ ὕστερα ἐλληνιστικὰ χρόνια. Ἀξιοσημείωτα εἶναι τόσο ἡ παρουσία ἱκανῆς ποσότητος «θρακικῆς» κεραμικῆς, ὅσο καί τὰ εὐρεθέντα ἐκεῖ νομίσματα. Ὅλες οἱ ἐνδείξεις συνηγοῦν ὅτι τὸ πόλισμα ἐκμεταλλεύοταν πρωτίστως τὰ σιδηροῦχα μεταλλεύματα τῆς περιοχῆς, ἐνῶ ὁ τόπος ἐπιπλέον προσφερόταν καί γιὰ τίς βασικὲς δραστηριότητες τῆς πρωτογενοῦς παραγωγῆς.

Τὸ Παλιό Κουστ(ι)κάρι(ι) παρέχει ἐπιπλέον βάσιμες ἐνδείξεις ὅτι ἡ «νῆοθεσία» του ἀπὸ τὴν ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα θὰ μπορούσε νά ἀποτελέσει τὴ «λυδία λίθο», ὥστε νά διευκρινισθοῦν πολλὰ σὲ σχέση μέ τὴ συνύπαρξη-συγχρωτισμὸ τῶν γηγενῶν καί τῶν ἀποίκων. Εἶναι ὁ πὸ «ἀπομονωμένος» οἰκισμὸς τῆς περιοχῆς, μέ πλήρη οἰκιστικὴ συγκρότηση καί ἀντιπροσωπευτικὰ εὐρήματα, καί μάλιστα σὲ περιοχὴ ἀλώβητη σήμερα ἀπὸ τὴν ὁποία ἐπέμβαση, ἐὰν ἐξαίρεσουμε τὴ δραστηριότητα τῶν λαθρανασκαφῶν.

91. Βλ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 34(1979) [1987] Β2, 332 καί Β. Πούλιος, ΑΔ 36(1981) [1988] Β2, 343/4, πίν. 233α.

92. Βλ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλισμα 58/9.

93. Βλ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 43(1988) [1993] 429–430, πίν. 257ε, 258γ.

3. Ἅγιος Γεώργιος Ἀκροποτάμου [IVA 74]

Πολλaplές ἐνδείξεις ὑποδεικνύουν ὅτι ἡ εὐρύτερη περιοχή τοῦ Ἀκροποτάμου κατοικήθηκε ἐντατικῶς καί σέ διαχρονική βάση. Οἱ μαλακοὶ λόφοι σέ μία ὑδατοβριθή περιοχή, μάλιστα πλησιόχωρα στήν ἀκτή, στήν ἄμεση ἐνδοχώρα τῆς Γαλιηοῦ, προσήλκυσαν τὸ ἐνδιαφέρον καί «χρησιμοποιεῖσθαι» καθόλη τῇ διάρκειᾳ τῆς ἀρχαιότητος. Κύρια παρὰμετρος ὑπῆρξε τὸ διάφορο μικροκλίμα τῆς περιοχῆς, ἄμεσα ἐπηρεαζόμενο ἀπὸ τὴ θάλασσα· δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖο ὅτι καί σήμερα αὐτὸ συμβάλλει, ὥστε ὁ Ἀκροπόταμος νὰ εὐημερεῖ γεωργικῶς: ἀμυγδαλοφύτες, ἐλιές καί ἀμπέλια καλύπτουν κάθε πτυχὴ λόφων, καί μόνο οἱ παρόχθιες πεδινές ἐκτάσεις τοῦ Μαρμαρᾶ δὲν φυτεύονται, ἀφοῦ μαστίζονται ἀπὸ παγετούς. Ὁ τόπος λοιπὸν ὑπῆρξε θέσις εὐνοημένος, σέ σχέση μετὰ τὴν ὑπόλοιπὴ Πιερίᾳ, καί τὸ ἀποδεικνύουν οἱ κάθε λογῆς ἀρχαιολογικὲς θέσεις. Στὴν πραγματικότητα τὸ τρίγωνο Ἀκροπόταμος, Κάριανη, Λουτρά Ἐλευθερῶν ἀπαιτεῖ ἐνδελεχὴ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα, στὰ πλαίσια τοῦ ἐλέγχου τῆς χώρας τῆς Γαλιηοῦ.

Πρῶτοι οἱ Γ. Μυλωνᾶς–Γ. Μπακαλάκης ἐντόπισαν καί ἀνέσκαψαν τὸν οἰκισμό στὴ θέση Ἅγιος Γεώργιος, 1χλμ. ΝΔ ἀπὸ τὸν Ἀκροπόταμο (εἰκ. 55–56)⁹⁴. Παρότι τὰ ἐνδιαφέροντά τους ἐστιάζονταν πρωτίστως στὴν τεκμηρίωση τῆς προϊστορικῆς κατοικήσεως τῆς θέσεως, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνά τους ἀπέφερε πολὺτιμα στοιχεῖα καί γιὰ τὰ ἱστορικὰ χρόνια. Ὁ λόφος, μετὰ τὰ νεολιθικά, κατοικήθηκε ξανὰ κατὰ τὰ ἱστορικὰ χρόνια καί ἰδίως τὸν 4ο αἰ., ἐνῶ, ὅπως σημειώνουν οἱ ἀνασκαφεῖς, «καί οἱ χριστιανικοὶ χρόνοι ἀντιπροσωπεύονται ἐπὶ τοῦ λόφου διὰ τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ Ἀγίου Γεωργίου... πέντε κίονας τοῦ ἐκκλησιδίου τούτου ὡς καί τρία κιονόκρανα ἐκαθαρίσαμεν...»⁹⁵.

Οἱ αὐτοψίες στὸν Ἅγιο Γεώργιο δὲν διαφοροποίησαν τὴν εἰκόνα, ποὺ παρέχει ἡ ἔκθεσι τῶν ἀνασκαφῶν στὰ ΠΑΕ: ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πληθώρα τῆς προϊστορικῆς κεραμεικῆς, τὰ κλασικὰ καί τὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια ἀντιπροσωπεύονται ἐπαξίως. Δὲν λείπουν πάντως καί τὰ δοτράκα τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ σὲ μικρότερη ποσότητα καί διασπορά. Οἱ κατὰ χώραν(;) σωζόμενοι κίονες καί τὰ λοιπὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη πιθανὸν νὰ ἀνήκουν σὲ παλαιοχριστιανικὸ ναό.

Ἐπιπλέον ἐνδιαφέρον θὰ ἦταν νὰ γνωρίζαμε τὴ σχέση μετὰ τὸν οἰκισμό τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ὅσων ρωμαϊκῶν ἐπιγραφῶν παρεδόθησαν κατὰ καιροὺς στὴν οἰκεία ΕΠΚΑ, προερχόμενες ἀπὸ τὴν εὐρύτερη περιοχή τοῦ Ἀκροποτάμου [βλ. ἀρ. IVB 76, 77, 78].

VA3. Οἰκιστικὲς ἐγκαταστάσεις

1. Ἅγιος Νικόλαος Ἐλευθερουπόλεως [IVA 2]

Στὰ ἀνατολικὰ κρᾶσπεδα τῆς Ἐλευθερουπόλεως, στὴν περιοχή τοῦ Ἀγίου Νικολάου, ὑπῆρχε μικρὴ παρὸδια οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση· προανέφερα ὅτι ἡ ἐγκατάσταση σὲ καμία περίπτωσι δὲν ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ οἰκισμού στὰ Παλιάμπελα⁹⁶. Στὴ θέση ἀνεγέρθη ἀργότερα παλαιοχριστιανικὴ βασιλική. Τὰ συναφῆ λοιπὸν εὐρήματα ἀποδεικνύουν τὴ διαχρονικὴ σημασία τῆς θέσεως, παρόδιας, σὲ ἕναν κύριο ὁδικὸ ἄξονα.

2. Βαρδαλὴ τ' Ἀμπέλι Ἐλευθερουπόλεως [IVA 5]

Στὸ ὕψωμα Βαρδαλὴ τ' Ἀμπέλι, ἀμέσως ΒΒΑ ἀπὸ τὴν Ἁγία Παρασκευή (εἰκ. 1, 3), παρότι χέρσο σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση, εἶναι ἐμφανεῖς οἱ ἐνδείξεις ὅτι ὑπῆρχε οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση πρωτίστως τῶν ὑστεροελληνιστικῶν(;) χρόνων. Τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα δὲν ἐπιτρέπουν νὰ διευκρινισθεῖ ἀκριβέστερα ὁ χαρακτήρας τῆς, ἀλλὰ πιθανότατα πρόκειται γιὰ μικρὴ ἀγροτικὴ ἐγκατάσταση.

94. Βλ. Γ. Μυλωνᾶς–Γ. Μπακαλάκης, *Ἀνασκαφαὶ Νεολιθικῶν συνοικισμῶν Ἀκροποτάμου καὶ Πολυντύλου*, ΠΑΕ 1938, 103–111.

95. Βλ. Γ. Μυλωνᾶς–Γ. Μπακαλάκης, ὁπ. π., σ. 109.

96. Ἀποψη ποὺ ὑποστηρίζει ἡ Χ. Κουνκούλη-Χρυσανθάκη, Πόλιμα.

3. Κάστρο Χορτοκοπίου [IVA 6: άρ. 3]

Στις νότιες υπώρειες του Κάστρου, άμέσως δεξιά/βόρεια από τόν (έσωτερικό) δρόμο, που όδηγεί από τó Άκροβούνι στά Κηπιά, οί άγροί είναι όστρακοβριθείς. Τά εύρήματα ύποδεικνύουν ότι στή θέση βρισκόταν παρόδια οίκιστική έγκατάσταση τών πρωτοβυζαντινών χρόνων κέ.

4. Πλαγιά Άκροβουνίου [IVA 8]

Στή ράχη με τó μικροτοπωνύμιο Πλαγιά διατηρούνται έμφανή κατάλοιπα οίκιστικής έγκαταστάσεως (είκ. 23–24). Τό εύρύχωρο πλάτωμα τής κορυφής είναι όστρακοβριθές σέ άξονες 100X70μ., ένώ μέσα στους πυκνούς θάμνους τής παρυφής του πλατώματος είναι όρατοί οί άρμακάδες από κτήρια. Στις δυτικές υπώρειές του υπάρχουν αρκετοί λαθρανασκαμμένοι κιβωτιόσχημοι τάφοι (είκ. 25). Τό ύψωμα, λόγω θέσεως στήν άρχή του αλώνος, παρέχει άπρόσκοπτη θέα στά περίξ και άποτελοϋσε τó ιδανικό σημείο έλέγχου τής διόδου από ανατολάς πρós τήν Πιερία κοιλάδα (είκ. 26). Στή θέση ύπήρχε διαχρονικώς οίκιστική έγκατάσταση, ιδίως στά προϊστορικά και έλληνιστικά χρόνια.

5. Χασιλιότοποι Μελισσοκομείου-Αϋλής [IVA 18]

Στήν ανατολική είσοδο του χωριού Μελισσοκομείο και βόρεια/δεξιά από τόν ασφαλτόδρομο, σέ άξονες 100X30μ., οί άγροί είναι όστρακοβριθείς και τεκμηριώνουν τήν παρουσία οίκιστικής εγκαταστάσεως, άν όχι οίκισμοϋ, πρωτίτως τών κλασικών και έλληνιστικών χρόνων. Ψηλότερα αναβλύζει ή πηγή Λιβαδούδια, ή όποια έξασφάλιζε τήν ύδρευση τής εγκαταστάσεως. Ή θέση είναι άδιαμφισβητήτως προνομιούχος και έπιπλέον παρόδια στόν άξονα που διασχίζει τήν κοιλάδα.

Ή σύνδεσή της, μάλιστα έξαιτίας και τής παρακείμενης Αϋλής, με τή θουκυδίδια Αϋλώνα ήταν φυσικό έπακόλουθο [βλ. Παραρτήματα VI 1].

6. Τσεομέ Ντάγ Μουσθένης [IVA 30]

Ή πρώτη θέση σέ όλη σχεδόν τή δυτική κοιλάδα με άρχαιολογικό ένδιαφέρον, που άναφέρουν οί χωρικοί, είναι αϋτή στο Τσεομέ Ντάγ, κοντά στόν Άκροπόταμο· όλοι μνημονεύουν οργανωμένες λαθρανασκαφές και ή τοπική παράδοση άναφέρει «κτίσματα, τάφους, θησαυρούς»... Δέν τίθεται θέμα άξιολογίας τής πληροφορίας, αλλά για εύνόητους λόγους άποφύγαμε τήν αϋτοψία. Κατά πάσα πιθανότητα στή θέση ύπήρχε τουλάχιστον σημαίνουσα οίκιστική έγκατάσταση.

7. Έλοϋδες Μεσορόπης [IVA 31]

Ή θέση Έλοϋδες βρίσκεται στήν είσοδο τής Μεσορόπης (είκ. 33). Όλες οί ένδείξεις συνηγορϋν ότι ύπήρχε οίκιστική(;) έγκατάσταση. Άλλωστε τά κατά καιρούς εύρήματα, ιδίως «τά μεγάλα πιθάρια και οί πολλές σκουριές», δημιούργησαν τήν παράδοση ότι έδώ «ήταν τά χυτήρια του Φιλίππου».

Δυστυχώς ή ριζική αλλοίωσή του τόπου δέν έπέτρεψε τήν επιβεβαίωση τών παραπάνω. Όπως δήποτε όμως «κάτι» ύπήρχε στήν προνομιούχο, από κάθε άποψη, θέση, τó πιθανότερο τών ύστεροελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων.

8. Άγραμάδες ή Παλιοκλήσια Μεσορόπης [IVA 34]

Ή θέση Άγραμάδες ή Παλιοκλήσια βρίσκεται ΝΝΑ από τή Μουσθένη. Έδώ και σέ άξονες 200X100μ., οί άγροί είναι κυριολεκτικώς όστρακοβριθείς. Στή θέση ύπήρχε πιθανότητα παρόδια οίκιστική έγκατάσταση του τύπου villa rustica(;), άν όχι όδικός σταθμός.

9. Λάγκος Τσιφλικιού Πλατανοτόπου [IVA 47]

Στις παρυφές τής δυτικής/δεξιάς όχθης του χειμάρρου Λάγκος του Τσιφλικιού και ανατολικά από

τὸν χωματόδρομο πὺν ὁδηγεῖ στοὺ ἐγκαταλειμμένο σήμερα χωριὸ Τρίτα/Τοιφλίκι, σὲ ἄξονες 200X100μ., οἱ ἄγροί εἶναι ὁστροκοβριθεῖς. Στὴ θέση ὑπῆρχε μεγάλη οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση, ἂν ὄχι οἰκισμός, τῶν ὑστεροελληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

10. Ποδοχώρι [IVA 51]

Οἱ ἐπιγραφές [IV B 64–68] —ἀλλὰ καὶ ἄλλες συναφεῖς ἐνδείξεις—, πὺν κατὰ καιροὺς ἔχουν ἀνευρεθεῖ ἐντός καὶ περὶ τοῦ χωριοῦ ὑποδεικνύουν ὅτι ἐκεῖ —εἴτε σὲ αὐτό, πὺν θεωρεῖται πιθανότερο, εἴτε πλησιόχωρά του— βρισκόταν οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση τῶν ὑστεροελληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

11. Τσακίλια Ποδοχωρίου [IVA 52]

Ἡ θέση Τσακίλια βρίσκεται ΒΒΑ ἀπὸ τὸ χωριό. Στὴ θέση πιθανολογεῖται ἡ παρουσία μικρῆς οἰκιστικῆς(;) ἐγκαταστάσεως τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

12. Δεύτερη Κατηγορία ἢ Νιφαριμαχάρ Κοκκινόχωριον [IVA 61]

Στὴ θέση, νότια ἀπὸ τὴν παλαιὰ Ἑθνικὴ ὁδὸ, οἱ ἄγροί εἶναι ὁστροκοβριθεῖς σὲ ἄξονες τουλάχιστον 300X150μ. Τὰ κεραμεικὰ εὐρήματα ὑποδεικνύουν ὅτι στὴ θέση βρισκόταν σημαίνουσα *villa rustica* τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ἂν ὄχι ἓνας *vicus* τῆς Colonia⁹⁷.

13. Ἀμπέλια Κοκκινόχωριον [IVA 62]

Ἡ θέση Ἀμπέλια βρίσκεται νότια ἀπὸ τὴν παλαιὰ Ἑθνικὴ ὁδὸ καὶ ΝΝΔ ἀπὸ τὸ χωριό. Ἐδῶ βρισκόταν, ἄξονες ἀκαθόριστοι, μικρὴ οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

14. Αὐλάκι ἢ Μπαξέδες Κοκκινόχωριον [IVA 63]

Ἡ θέση Αὐλάκι ἢ Μπαξέδες βρίσκεται νότια ἀπὸ τὴν παλαιὰ Ἑθνικὴ ὁδὸ καὶ ΔΝΔ ἀπὸ τὸ χωριό. Στὴ θέση οἱ ἄγροί, σὲ ἄξονες τουλάχιστον 150X100μ., εἶναι ὁστροκοβριθεῖς, πρωτίστως μὲ κεραμεικὰ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀπὸ ἐδῶ ἐπίσης προέρχονται τρεῖς ἐπιτύμβειες ἐνεπιγραφες πλάκες [IVB 69, 70, 71].

Στὴν παρὸδια θέση ὑπῆρχε σημαίνουσα οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, πιθανότατα μία *villa rustica*.

15. Παλιόμυλος–Μονοκαρυνδιά Μέλισσας [IVA 70]

Ἡ θέση βρίσκεται δυτικὰ ἀπὸ τὴ Μέλισσα/Ντεβέ Καρὰν καὶ στοὺς πρώτους ἄγρους στὰ κράσπεδα τοῦ Συμβόλου. Ἐδῶ σὲ ἔκταση τουλάχιστον 150X100μ. οἱ ἄγροί εἶναι ὁστροκοβριθεῖς. Στὴ θέση ὑπῆρχε οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση τῶν πρωτοβυζαντινῶν καὶ μεσοβυζαντινῶν χρόνων.

16. Μπαρούνια Σιδηροχωρίου [IVA 71]

Ἡ θέση βρίσκεται στὴν εἴσοδο/ἔξοδο τοῦ περάσματος πὺν διασχίζει τὸ Σύμβολο, σχεδὸν ἀπέναντι καὶ ΝΝΔ ἀπὸ τὸν Κουλέ τῆς Μουσθένης. Ἐδῶ ὑπῆρχε σημαίνουσα οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση τῶν παλαιοχριστιανικῶν καὶ πρωτοβυζαντινῶν χρόνων, ὅπως μαρτυροῦν τὰ κάθε εἶδους εὐρήματα.

17. Κάτω Καγκέλια Φωλιάς [IVA 73]

Στὴ θέση πρέπει νὰ ὑπῆρχε μικρὴ(;) οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὰ εὐρήματα, πὺν ἐπιβεβαιώνουν τὴν τοπικὴ παράδοση.

97. Βλ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 34(1979) [1987] Β2, 332.

18. Καβαλιότ Τεπέ Άκροποτάμου [IVA 75]

Ἡ θέσις βρίσκεται 2.5χλμ. ΝΔ ἀπὸ τὸν Ἀκροπόταμο. Οἱ ἀγροί, ἀκαθόριστοι ἄξονες, εἶναι ὁστρακοβριθεῖς μὲ κεραμικῆ τῶν ρωμαϊκῶν-ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων, κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀπὸ οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση.

19. Καϊνάκια Ἀκροποτάμου [IVA 76]

Ἡ θέσις Καϊνάκια, σχεδὸν παρόχθια στὸν Μαμαρά καὶ λίγα χιλιόμετρα ΝΑ ἀπὸ τὸ χωριὸ (εἰκ. 57), εἶναι γνωστὴ στὴ βιβλιογραφία ἀπὸ τὶς παραδόσεις ἀρχαιοτήτων⁹⁸. Ἐπιπλέον τὰ κατὰ καιροὺς ἀφθονα εὐρήματα τῶν γηγενῶν καλλιεργητῶν, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀδιαμφίσβητη «συμμετοχὴ» κάποιου αὐτόχθονος λογίου, δημιούργησαν τὴν ἰσχυρὴ τοπικὴ παράδοση ὅτι στὰ Καϊνάκια βρισκόταν ἡ Ἀπολλωνία⁹⁹.

Δὲν εἶναι βέβαιο, ἐὰν ἡ θέσις ἀνήκε στὴ χώρα τῶν Πιέρων, ἢ, ποὺ εἶναι καὶ τὸ πιθανότερο, σ' αὐτὴν τῆς Γαληψοῦ. Τὰ εὐρήματα πάντως πιστοποιοῦν ὅτι ἐδῶ ὑπῆρχε κατὰ πᾶσα πιθανότητα μικρὴ οἰκιστικὴ ἐγκατάσταση τῶν ρωμαϊκῶν καὶ πρωτοβυζαντινῶν χρόνων, ποὺ ἐκμεταλλεύονταν τὶς ἀρετὲς τῆς θέσεως.

Στὶς παραπάνω θέσεις θὰ μπορούσαν νὰ προστεθοῦν καὶ αὐτὲς ποὺ παρέχουν ἰσχνὲς ἢ ἀνεπιβεβαίωτες ἐνδείξεις παρουσίας. Τὶς παραθέτω ἐπιγραμματικῶς, ἐνῶ ὁ κατάλογος, στὰ ἀντίστοιχα λήμματα, περιλαμβάνει ὅ, τι γνωρίζουμε γιὰ κάθε μία: Κερχανάς Αὐλῆς [17], Βαλτοῦδα Δωματίων [20], τὰ Δωμάτια μὲ τὰ κατὰλοιπα τοῦ ἐλαιοπιεστηρίου [21], ἡ Ἀγία Παρασκευὴ καὶ ἡ Σάκοβα Μουσθένης [ἀντιστοιχοῦν 28 & 29], τὸ Γαῖδαρόκαстро, ἡ Ἀγία Μαρίνα καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος Μεσορόπης [41 & 42, 43], ὁ Μονόλιθος [40], καθὼς καὶ ἡ ἀνώνυμη θέσις Ὀρφανίου [79]. Πὰ τὸ ὄχυρὸ στὸ Τσεομέ Ντερέ Ἐξοχῆς [67], ποὺ προφανῶς ἐξυπηρετοῦσε καὶ τὶς οἰκιστικὰς ἀνάγκες τῶν ἐνοίκων του, βλ. παρακάτω VB.

VA4. Γενικὴ Θεώρηση

Ἡ πρώτη ἐντύπωση ποὺ παρέχει ἡ περιοχὴ εἶναι ὅτι ὑπῆρξε ἀραιοκατοικημένη καὶ συνεπῶς ἡ οἰκιστικὴ διαχρονικὴ ἱστορία τῆς θὰ χαρακτηρίζεται μᾶλλον πενιχρή. Στὴν πραγματικότητα ὅμως, ὁ συγχρωτισμὸς μὲ τὸν τόπο καὶ ἡ ἐνδελεχὴς μελέτη τοῦ Καταλόγου θέσεων (IVA) ἀποδεικνύουν τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο. Μάλιστα, ἐὰν συνυπολογισθεῖ ὅτι ἡ οἰκιστικὴ εἰκόνα ὀφείλεται πρωτίστως σὲ ἐπιφανειακὴ ἐρευνα (extensive survey), μὲ τὶς συγγνωστὰς ἀδυναμίες, ὅσο καὶ ἀρετὲς τῆς, τότε ὁ χαρακτηρισμὸς ὡς «κανονικῆς», ἂν ὄχι ὑπέρμετρης, ἀποδίδει ἱκανῶς τὴν οἰκιστικὴν πραγματικότητα στὴ χώρα τῶν Πιέρων. Προφανῶς τὰ πλεονεκτήματα τοῦ τόπου καὶ οἱ παράμετροι, ποὺ ἐν πολλοῖς καθορίζουν τὴν κατανομὴ καὶ παραμονὴ στὸν χώρο τῶν κατοίκων, γηγενῶν καὶ ἐπηλύδων, ὑπῆρξαν ἀρκούντως ἱκανὰ σὲ διαχρονικὴ βάση¹⁰⁰.

Εἶναι ἄλλωστε δηλωτικὸ τῆς παραπάνω ἀπόψεως ὅτι κάθε ἐποχὴ ἀντιπροσωπεύεται ἐπαξίως στοὺς χάρτες ἐπαλληλίας καὶ στὸν διαχρονικὸ πῖνακα, ποὺ συνοδεύει τὴν παρούσα θεώρηση.

Μία πρώτη γενικὴ εἰκόνα ἀπὸ τὴν οἰκιστικὴ ἱστορία τοῦ τόπου εἶναι ἡ κατὰ καιροὺς πληθυσμιακὴ διακύμανση, ἴσως καὶ ἐντονὴ ἐνίοτε, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὶς θέσεις κατοικήσεως, ἀλλὰ σὲ καμία περίπτωσι δὲν τεκμηριώνεται, παρὰ μόνον μὲ μελλοντικὴ ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα:

98. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΔ 45(1990) [1995] Β2, 380.

99. Βλ. RE II 1 (1895) 114 s.v. Apollonia, ἀρ. 5, G. Hirschfeld. Βλ. ἀκόμη P. Collart, Philippes 87/9. Δ. Σαμσάρης IGAM 156/7. X. Μπαχωτζῆς, *Activité Byzantine. Rapports des Missions effectuées en 1983*, Fondation Européenne de la Science, 1986, I 9–13, Fig. 9–14, Pl. 2. F. Papazoglou, VM 399–400. X. Κουκούλη, *Μετάλλα* 494 σημ. 12. Α. Avramea, TIR K35, I 20/1. A. Dunn 322/3.

100. Πρβλ. καὶ τὴ θεώρησι τῆς Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, *Τοπογραφία* 317/8.

Ἀνιχνεύεται ἀδιαμφισβητήτως πυκνότερη, πιὸ σωστά ἐντονότερη, κατοίκηση στὰ νεολιθικά χρόνια, Μέση νεολιθική κέ., ἀπὸ ὅ,τι στὴν Ὕστερη Ἑποχὴ τοῦ Χαλκοῦ καὶ στὴν Πρώμη Ἑποχὴ τοῦ Σιδήρου. Βεβαίως θὰ μπορούσε νὰ διατυπωθεῖ ἡ ἔνσταση γιὰ τὴν ποιότητα διατηρήσεως —τὸ φθορόν— τῆς κεραμεικῆς ἢ τῶν τεχνουργημάτων κάθε ἐποχῆς, ἰδίως ὅταν ἐπιχειρεῖται ὁ ἐντοπισμὸς τοὺς ἐπιφανειακῶς, μὲ συνακόλουθο «κέρδος» γιὰ τὸν ἐρευνητὴ τὸ ἔσχατο σημεῖο φθορᾶς τοὺς καὶ ἐπομένως τὴ μὴ ἀναγνώρισή τους, ἂν ὄχι παρερμηνεῖα καὶ «ἀπώλειά» τοὺς¹⁰¹. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, θεωρῶ ὅτι, ὅσο καὶ ἓαν μία ἐποχὴ ὑστερεῖ σὲ ποιότητα —ἢ καὶ ποσότητα— τῶν ὅποιων παραγόμενων χρηστικῶν ὑλικῶν καὶ σὲ περιορισμένη χρῆση ἐπεύσεως ἀγαθῶν, ἀνεξαρκῆτως τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν γενεσιουργῶν αἰτίων αὐτοῦ τοῦ φαινομένου, δὲν μπορεῖ παρὸλα αὐτὰ νὰ μᾶς παραπλανήσει σὲ τέτοιο βαθμὸ. Σὲ κάθε περίπτωση πάντως, ἐναπόκειται στὴν ἀνασκαφικὴ ἐρευνα νὰ βάλει τὰ πράγματα στὴ θέση τους.

Κορυφωση ὑπάρχει πάλι κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ, πού ἀντιπροσωπεύεται σὲ ἀρκετὲς θέσεις ἱκανῶς, μάλιστα καὶ ἀνασκαφικῶς, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Φάγγρητος. Ἀντιθέτως δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο μὲ τὰ κλασικά χρόνια, πού ἀνιχνεύεται μία στασιμότητα, ἂν ὄχι μείωση τῶν ἀντίστοιχων θέσεων.

Κατὰ τὰ ἐλληνιστικά χρόνια, καὶ ὅσο προχωροῦμε πρὸς τὸ μεταίχμιο τῶν αἰώνων, εἶναι πασιφανὴς ἡ ἐντονὴ κατοίκηση σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς περιοχῆς· σχεδὸν σὲ κάθε σημαίνουσα θέση τεκμηριώνεται ἡ παρουσία αὐτὰ τὰ χρόνια, συχνά ὄχι μόνον μὲ τὴν κεραμεικὴ, ἀλλὰ καὶ μὲ ἀρχιτεκτονικά κατὰλοιπα, νομίματα, καὶ τὸ κυριότερο μὲ ἐπιγραφές.

Ἡ ἵδρυση τῆς Colonia Victrix Philippensium τὸ 42 π.Χ. ἀποτελεῖ ἀδιαμφισβήτητο σημεῖο καμπῆς. Ἡ νεοπαγὴς ἀποικία μὲ τὸ διενθυμένο territorium ἐμφανίζεται δυναμικά καὶ τεκμηριώνει τὴν παρουσία της σχεδὸν παντοῦ. Ἡ αὐξηση τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ, πού νέμεται παντοιοτρόπως, καὶ σὲ μόνιμη βάση, τὴν περιοχὴ, εἶναι ἐκδηλῆ. Οἱ τουλάχιστον ἑπτὰ θέσεις στὴν Πιερία κοιλάδα, πού τὰ εὐρήματά τους δικαιολογοῦν τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς villa rustica¹⁰², καὶ οἱ ὑπόλοιπες θέσεις μὲ τὰ πιὸ πενιχρά κατὰλοιπα, ἀλλὰ πάντοτε τῶν μεταχριστιανικῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἀποτελοῦν ἀδιάψευστα τεκμήρια¹⁰³.

Σημαντικὸ εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ μετάβαση στὰ παλαιοχριστιανικά χρόνια δὲν ὑποδεικνύει δραματικὲς ἀλλαγές· κάθε ἄλλο θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, ἀφοῦ λ.χ. οἱ τρεῖς ἀνεσκαμμένες παλαιοχριστιανικὲς βασιλικές [Ἀγίου Νικολάου Ἐλευθερουπόλεως, Καϊνάρτζα στὰ Κηπιά καὶ Λεύκης Ποδοχωρίου]¹⁰⁴, ἀλλὰ καὶ ὅσες πολλὲς θέσεις κατοικοῦνται αὐτὴ τὴν ἐποχὴ, εἶναι δηλωτικὲς γιὰ ἓναν τόπο πού συνεχίζει νὰ σφίξει ἀπὸ ζωὴ ἀκόμη καὶ σὲ χαλεποὺς καιροὺς¹⁰⁵.

101. Οἱ ἀσχολούμενοι μὲ ἐπιφανειακὴ ἐρευνα γνωρίζουν καλῶς τί σημαίνει ὁ χαρακτηρισμὸς «δυσδιάγνωστη» ἢ «δυσχρονολόγητη» κεραμεικὴ, καθὼς καὶ τὴ συνακόλουθη ἀπώλεια καθοριστικῆς σημασίας καὶ ἀξίας πληροφοριῶν γιὰ μία ἀρχαιολογικὴ θέση.

102. Θέσεις ἀρ. IVA 21: Δωμάτια/Σαμάκοβο, 34: Ἀγραμάδες ἢ Παλιοκλήσια Μεσορόπης, 52(·): Τσακίλια Ποδοχωρίου, 61: Νυφαρμαπαχά Κοκκινοχωρίου [νίκους], 62: Ἀμπέλια Κοκκινοχωρίου, 63: Αὐλάκια ἢ Μπαξέδες Κοκκινοχωρίου, 75(·): Καβαλιότ Τεπέ Ἀκροποτάμου.

103. Πρβλ. καὶ τὴ θεώρηση τῆς Λ. Λουκοπούλου, *Ἡ ρωμαϊκὴ παρουσία στὴ νοτιοανατολικὴ Θράκη*, Πρακτικά 2ου Διεθνoῦς Συμποσίου Θρακικῶν Σπουδῶν, Κομοτηνὴ 20–27.9.92, Κομοτηνὴ 1997, I 181–192.

104. Βλ. ἀντιστοιχείς IVA 2, 14, 65· πιθανῶς εἶναι ἡ παρουσία μίας ἀκόμη βασιλικῆς στὸν Ἅγιο Γεώργιο Ἀκροποτάμου, IVA 74.

105. Βλ. Χ. Μπακιρτζῆς, Τέλος & Αρχαία Μακεδονία VI 123–128. Ὁ Α. Μπακιρτζῆς ἀναφέρει [272] ἐπίσης «παλαιοχριστιανικά λείψανα... στὸ συννοικισμὸ Παλινόπραβο τῆς Κοινότητος Χορτοκοπίου καὶ στὸν κηπο τοῦ Σχολείου τῆς Κοινότητος Ἐξοχῆς», πληροφορία πού δὲν ἔλεγξα.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΘΕΣΕΩΝ

[βλ. χάρτες 2-7]

ΙΒΑ	ΘΕΣΕΙΣ	ΝΛΘ	ΥΕΧ	ΠΕΣ	ΑΡΧ	ΚΑΣ	ΕΛΛ	ΡΩΜ	ΠΧΡ	ΒΥΖ	ΤΡΚ
1	Παλιάμπελα Έλευθ/ως	*	*	*	*	*	*	*			
2	Άγιος Νικόλαος Έλευθ.					*	*	*	*		*
3	Μπουζίνα Έλευθ/ως										*
4	Σίδερο Έλευθ/ως									*;	*
5	Άγια Παρασκευή						*;	*		*	*
6	Κάστρο Π. Χορτοκόπι							*	*	*	
7	: Άκροβουνίου									*	
8	Πλαγιά Άκροβουνίου			*		*	*	*			
11	Δύο Βρύσες Κηπιών							*			*
12	Κακκαβιά Κηπιών										*
13	Τσακίλ Μπαϊρ Κηπιών					*	*	*			
14	Καϊνάρτζα Κηπιών								*		
16	Γέφυρα Μεσιάς										*
17	Κερχανάς Αύλης							*;			
18	Χαολαμότοποι Μελ/ου	*;		*;		*	*				*
19	Μελισσοκομείο										*
20	Βαλτούδα Δωματιών							*;			
21	Δωμάτια							*			
23	Κουλέξ Μουσθένης		*	*;	*;	*	*	*	*	*	*
25	Άϊ-Πάννης Μουσθένης						*				
26	Κάστρο Μουσθένης									*	
28	Καϊνάκι Μουσθένης									*;	*
30	Τεσμε Ντάγ Μουσθένης						*;	*;			
31	Έλουδες Μεσορόπης						*	*			
34	Άγραμάδες Μεσορόπης							*			
40	Μονόλιθος					*;	*;			*	*
41	Γαϊδαρόκαστρο Μεσ/ης						*;				
42	Άγια Μαρίνα Μεσ/ης										
43	Άϊ-Πώργης Μεσ/ης								*;		
46	Ντορτολούκι Πλατ/ου										*
47	Λάκκος Τουφλκιού Πλ.						*	*			*
51	Ποδοχώφι						*	*			
52	Τσακίλια Ποδοχωρίου							*			
53	Παλίμα Ποδοχωρίου	*									
60	Άρκουδότρυπα Γαληψ.		*		*	*	*	*			
61	Δεύτε. Κατηγορία Κοκκ.							*			
62	Άμπέλια Κοκκ/χωρίου							*			
63	Αύλακι Κοκκ/χωρίου		*;				*;	*			
64	Άμμουδες Κοκκ/χωρίου	*								*	
65	Λεύκη Ποδοχωρίου								*		
67	Τεσμε Ντερε Έξοχης		*	*;			*	*			
68	Φλαμουριές Μέλισσας							*			
69	Παλιό Κοντα(ι)κάρ			*;	*	*	*				
70	Παλιόμυλος Μέλισσας								*	*	
71	Μπαρούνια Σιδ/ρίου								*	*	
72	Σειντή Βρύση Μυρ/ου						*;	*			
73	Κάτω Καγκέλια Φωλιάς							*			
74	Άγιος Γεώργιος Άκρ/ου	*				*	*		*		
75	Καβαλιώτ Τεπε Άκρ/ου							*			
76	Καϊνάκι Άκρ/ου					*;	*	*	*		
78	Κανόνι Όρφανίου				*	*	*	*			
79	: Όρφάνι							*			
80	Κάστρο Όρφανίου									*	

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΠΙΝΑΚΟΣ

Οί αριθμοί παραπέμπουν στα λήμματα του Καταλόγου ΙΒΑ.

ΝΛΘ: Νεολιθικά, **ΥΕΧ:** Ύστερη Έποχή Χαλκού, **ΠΕΣ:** Πρώιμη Έποχή Σιδήρου, **ΑΡΧ:** Άρχαϊκά, **ΚΑΣ:** Κλασικά, **ΕΛΛ:** Έλληνιστικά, **ΡΩΜ:** Ρωμαϊκά, **ΠΧΡ:** Παλαιохριστιανικά, **ΒΥΖ:** Βυζαντινά, **ΤΡΚ:** Τουρκοκρατίας.

VB. ΑΜΥΝΑ

Στὸν τομέα τῆς ἀμύνης δὲν ὑπάρχουν ἱκανὰ στοιχεῖα, ὥστε νὰ ἀνασυνθέσουμε, ἔστω καὶ ἀδρομερῶς, τὴν εἰκόνα τῆς ἥ πιὸ σωστὰ θὰ σημειώνα ὅτι οἱ παράμετροι ποὺ τὴν διέπουν μᾶς εἶναι ἐν πολλοῖς ἄγνωστοι. Ἐὰν ἐξαίρεσουμε τὴν τυπικὴ περίπτωση τῆς ὀχυρώσεως τοῦ συγκροτημένου οἰκισμοῦ-πολισματος, δὲν γνωρίζουμε τίποτε ἄλλο: δὲν ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ ἀμυντικὰ δίκτυα, ἀσχετῶς μορφῆς —ἐπικοινωνοῦντα ὀπτικῶς φυλακεῖα καὶ φρυκτώρια ἢ ὀχυρά— ἢ λειτουργικῆς ἀξίας —ἐλεγχος καὶ προστασία πλουτοπαραγωγικῶν δραστηριοτήτων, λ.χ. μεταλλεία ἢ διασφάλιση ὁδικοῦ δικτύου. Δὲν μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ θέματα περιφερειακῆς καὶ μεθοριακῆς ἀμύνης μᾶς πόλεως ἢ τῆς χώρας ἐνὸς οἰκιστικοῦ κέντρου, ὅπως ὁ Φάργρης. Πολὺν περισσότερο δὲν μποροῦμε νὰ ὑπεισέλθουμε σὲ διερεύνηση καὶ τυχὸν διάκριση ἰδιωτικῆς ἢ δημόσιας πρωτοβουλίας, ποὺ ἐπιβάλλει τὸν ἀμυντικὸ σχεδιασμὸ καὶ τὴ συνακόλουθη πραγμάτωση καὶ συντήρησή του. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ ἐρευνητὴς καλεῖται νὰ ἀνιχνεύσει καὶ νὰ διερευνήσῃ τὰ περὶ τὴν ἀμύνα μὲ γνώμονα πρωτίστως τὶς ἰδιατερότητες τῆς περιοχῆς καὶ παραπληρωματικῶς τὰ ἱσχύοντα, ὡς κοινὸ τόπο, ἀλλοῦ.

Ἔτσι δὲν ὑφίσταται στὴ χώρα τῶν Πιέρων τὸ φαινόμενο τῶν αὐτόνομων στὸν χῶρο φυλακεῖων, ὅπως θὰ ἐπέβαλλε λ.χ. ἡ πρωτεύουσα σημασία τοῦ τόπου ὡς περιοχὴ μὲ ἔντονη μεταλλευτικὴ δραστηριότητα¹⁰⁶, ἢ ἡ διασφάλιση —σὲ μικρότερο πάντως βαθμὸ— τῶν διαβάσεων καὶ ὁδῶν τῆς¹⁰⁷. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ πολὺχρονος συγχρωτισμὸς μὲ τελείως «διάφορες» περιοχὲς ἀνά τὴν Ἑλλάδα, μὲ ἔπεισε ὅτι κάθε τόπος ἀποτελεῖ καὶ μία ἰδιατερότητα, ἕνα ἰδιάζον «σύνολο», στὸ ὁποῖο δύσκολα ἐφαρμοζοῦνται γενικοὶ κανόνες καὶ «σχήματα», διακινδυνεύοντας πάντως μὲ τέτοιες ἀπόψεις νὰ κατηγορηθῶ γιὰ γεωγραφικὸ ντετερμινισμό.

α. Στὴ χώρα τῶν Πιέρων ὁ συγκροτημένος οἰκισμὸς, αὐτὸς ποὺ θὰ ὀνομάζαμε πόλη ἢ πόλις, εἶναι κατὰ κανόνα ὀχυρὸς: τεῖχη ὀρίζουν τὸ ἄστυ του καὶ παρὰ τὰ ὑπερασπίζονται. Ὁ ἥρο-δότειος [VII 112] χαρακτηρισμὸς τεῖχεα κάθε ἄλλο παρὰ τυχαῖος εἶναι, ἀφοῦ μὲ αὐτὸν κυριολεκτικῶς ἀποδίδονται τὰ ἄστυ τῶν Πιέρων. Ἀκόμη λοιπὸν καὶ στίς περιπτώσεις ποὺ δὲν σώζονται ὀχυρώσεις, τὸ γεγονός δὲν ὀφείλεται στὴν ἀπουσία τους, ἀλλὰ στὴν ἐξάλειψή τους. Ὁ Φάργρης/Κανόνι λ.χ. δὲν διασώζει σήμερα τεῖχη. Στὴν περίπτωσή του ὅμως εἶναι γνωστὴ ἡ συστηματικὴ καταστροφὴ ποὺ ὑπέστησαν τὰ τελευταῖα χρόνια τὰ κατάλοιπα τῆς ἀρχαίας πόλεως στὸν λόφο Κανόνι, ἐνῶ τὴν ἀπόδειξη παρουσίας τῶν ὀχυρώσεών του παρέχει ἡ παρατήρηση τοῦ Leake στίς 7 Νοεμβρίου τοῦ 1806 [III 176]: “Only a few small pieces of the walls remain in situ...”.

β. Πιθανολογοῦμε ὅτι τὸ ἴδιο θὰ μποροῦσε νὰ ἱσχύει καὶ γιὰ τὸ πόλιςμα στὰ Παλιάμπελα. Ἡδὴ προανέφερα [VA 3.1] ὅτι στὸν λόφο δὲν διασώζονται κατάλοιπα μᾶς πιθανῆς ὀχυρώσεώς του, παρότι δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ὑποστῇ αὐτὸς καθοριστικὲς ἀλλοιώσεις, ὥστε νὰ δικαιολογήσουμε τὴν ἐξάλειψή τους. Πιθανότατα ὅμως ἡ ἀμύνα του νὰ ἐξασφαλιζόταν μὲ ἄλλου εἶδους ὀχυρωτικά ἔργα ἀπὸ φθορὰ καὶ ἐφήμερα ὕλικά, λ.χ. σταυρώματα καὶ τάφρους, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ἔντονα ἐπικλινεῖς κλιττές του. Καὶ ἡ παρὰμετρος τῶν ἐφήμερων καὶ φθαρτῶν ὕλικῶν στὸν τομέα τῆς ἀμύνης συχνὰ παραβλέπεται, πολὺ περισσότερο ὅταν ἡ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα δὲν ἔξῃ τὴ δυνατότητα νὰ τὰ ἀνιχνεύσει¹⁰⁸.

γ. Τὰ μόνα ὄρθια τεῖχη σήμερα εἶναι αὐτὰ τῆς Περγάμου/Κουλὲ Μουσθένης (εἰς. 10, 12–14, 30). Ἐντυπωσιάζουν μάλιστα μὲ τὴν τεichoδομία τους, ἐπαξίως θεωροῦνται σταβάρα καὶ δικαιολογοῦν

106. Πρβλ. τὴν περίπτωσιν τῆς Σίφνου, βλ. Γ. Α. Πίκουλας, *Μὲ ἀφορμὴ τοῦς «πύργους» τῆς Σίφνου...*, Πρακτικὰ Α' Διεθνoῦς Σιφναϊκοῦ Συμποσίου, Σίφνος 25–28.6.98 τόμ. Α', Ἀθήνα 2000, 263–278.

107. Πρβλ. λ.χ. τὴν περίπτωσιν τῆς Ἀργολιδοκορινθίας, βλ. Γ. Α. Πίκουλας, *ΟΔΑ* 355–360.

108. Τὴν πιὸ πειστικὴν περίπτωσιν, ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, ἀποτελεῖ γιὰ τὴ Μακεδονία ἡ γέφυρα τῆς Ἀμφιπόλεως, ποὺ τὴ διατήρησιν τῆς τὴν ὀφείλομε στὴν ἰλὺν τοῦ Στρυμόνος καὶ στὴν προσεκτικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ Δ. Λαζαρίδη, βλ. Δ. Λαζαρίδης, *Ἔργον* 1977 [1978] 26–27, 31–33 καὶ Ἀμφίπολις 1993, 40–43· πρβλ. W. Pritchett, *SAGT* III 316–319.

πλήρως τὸν ἡροδότειο χαρακτηρισμό. Ὁ κύριος πυρήνας τῶν τειχῶν εἶναι ἀρχαῖος, ἰδίως στὰ νότια καὶ ἀνατολικά, καὶ χρησιμοποιήθηκε ὡς ὑποδομὴ γιὰ τὶς νεότερες ὀχυρώσεις, βυζαντινὲς καὶ τουρκοκρατίας· στὶς τελευταῖες ἄλλωστε ὀφείλεται καὶ τὸ χαρακτηριστικό μικροτοπωνύμιο τῆς θέσεως, Κουλές.

Τὸ τεῖχος περιβάλλει τὸ ἀβαστολιθικό ἔξαρμα μὲ σχεδὸν εὐθέα σκέλη καὶ διατηρεῖται καθόλη τὴν περιμέτρου του. Στὰ ἀνατολικά τὸ τεῖχος ἀπολήγει σὲ ἐξέχοντα ὀρθογώνιο πύργο (εἰκ. 14), ὅπου κάμπτεται σὲ ὀρθή γωνία καὶ μὲ κατεύθυνση Α–Δ ὀχυρώνει τὴ νότια εὐάλωτη πλευρά. Τὸ νότιο τμήμα εἶναι τὸ καλύτερα σωζόμενο καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι τυχαῖο, ἀφοῦ ἡ κατασκευὴ ἐδῶ συνδυάζει τεῖχος καὶ ἀνάλημμα —ἐξ οὗ καὶ ἡ στιβαρὴ τειχοδομία, ὥστε νὰ ἀποκλεισθεῖ ἡ διάρρηξη καὶ κατάρρευση (εἰκ. 12). Στὰ δυτικά καὶ στὰ βόρεια διατηρεῖται πλημμελῶς, ἀλλὰ ἡ διαδρομὴ του εἶναι ὁρατὴ καθόλου τὸ μήκος του.

Ἡ τειχοδομία προσιδιάζει στὸ τραπεζιόσχημο σύστημα, σχεδὸν ἰσόδομο μὲ πολλὰ βύσματα, καὶ διατηρεῖται σὲ ὕψος 10–15 δόμων· ἡ εἰκόνα τῆς ὀφείλεται πρωτίτως στὶς ἰδιομορφίες τοῦ τοπικοῦ ἀβαστολίθου. Ἡ χρονολόγηση τοῦ τείχους κάθε ἄλλο παρὰ εὐκολία εἶναι. Δὲν ὑπάρχουν παρὰλλήλα καὶ ἡ προσφυγὴ σὲ αὐτὰ τῶν ἀποικίων γιὰ συγκρίσεις ἐνέχει κινδύνους. Ἐνδειξὴ ἀποτελεῖ ὁ τρόπος πληρώσεως τῶν κενῶν μεταξὺ τῶν μεγάλων λιθοπλίνθων στὸ καλύτερα σωζόμενο νότιο σκέλος μὲ μικρὲς «πλακαρεῖς» πέτρες-βύσματα (εἰκ. 13)¹⁰⁹. Ἡ κατασκευὴ, τουλάχιστον τῆς ἀρχικῆς ὀχυρώσεως, στὰ ὕστερα ἀρχαῖα χρόνια εἶναι πολὺ πιθανή¹¹⁰.

Ὅπως ὑποδεικνύουν τὰ δεδομένα, τὴν πόλη ἐξυπηρετοῦσαν δύο πύλες, ἡ πρώτη στὰ ΒΒΑ καὶ ἡ δευτέρη στὰ ΝΝΔ. Ἀπὸ τὴν πρώτη¹¹¹ διατηροῦνται κατὰ χώραν οἱ δύο κατώτερες εὐμεγέθεις λιθοπλίνθοι δίκην παραστάδων (εἰκ. 30)· μάλιστα ὁ βράχος παρέχει τὶς ἐνδείξεις ὅτι εἶχε λαξευθεῖ καταλλῶς, ὥστε νὰ δημιουργηθεῖ ὁμαλότερη πρόσβαση. Τῆς δευτέρης πύλης πιθανολογεῖται ἡ ὑπαρξὴ κυρίως ἐπειδὴ ἐδῶ, στὰ ΝΝΔ, καταλήγει καὶ σήμερα τὸ μονοπάτι ἀνόδου στὸν λόφο ἀπὸ τὸν κάμπο· σημειώνω ὅτι δὲν ὑπάρχουν σὲ ἄλλο σημεῖο τῆς περιμέτρου ἐνδείξεις προσβάσεως, ὥστε θὰ ἦταν ἀδιανόητο ἡ πόλη νὰ διαθέτει μόνον μία πύλη.

Ἡ τεχνητὴ ὀχύρωση τοῦ λόφου ἀναβαθμιζόταν ἐπιπλέον ἀπὸ τὴ φύσει ὀχυρὴ μορφολογία του. Ὁ οἰκισμὸς στὰ δυτικά ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὸν «λάκκο» τῆς Μουσθένης, ἐνῶ στὰ ἀνατολικά μικρὴ μισογάκεια-ρέμα συντελεῖ στὴν ὕψομετρικὴ ἀνάδειξη τοῦ λόφου καὶ στὴ συνακόλουθη ἐκ φύσεως ἀμυντικὴ ἐνίσχυσή του.

δ. Ἀμγῶς ὀχυρὸ, καὶ ὄχι ὀχυρὸ οἰκισμὸ, θὰ χαρακτηρίζαε τὸ Τσεσμέ Ντερέ, ποὺ βρίσκεται στὸ στενότερο σημεῖο τῆς διόδου ἀπὸ τὴν Ἐλευθερούπολη γιὰ τὸν Ἅγιον Ἀνδρέα/Νουζλά, καὶ ἀμέσως δυτικά/δεξιὰ τῆς. Διατηρεῖται τὸ τεῖχος του, ἔστω καὶ κατακρημνισμένο ἐντελῶς, νὰ περιτρεχεῖ τὴν παρυφὴ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου. Τὸ τεῖχος ἔχει ἀκαθόριστο πλάτος —σὲ ἀρκετὰ σημεῖα διακρίνεται τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο «πρόσωπα», ἐσωτερικὸ ἢ ἐξωτερικὸ, ἀλλὰ πουθενὰ δὲν ἐντόπισα καὶ τὰ δύο κατέναντι, ὥστε νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ μέτρηση· ἡ διάμετρος τοῦ περικλειόμενου χώρου εἶναι τουλάχιστον 100μ. Παρὰ τὴν κατάρρευση τοῦ τείχους, εἶναι ἐμφανὲς ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ἐπιμελημένη κατασκευή. Ἡ τειχοδομία του προσιδιάζει περισσότερο σὲ κατὰ λογὴν καὶ δὲν ὑπάρχον λιθοπλίνθοι. Ἡ ἄμελῆς κατασκευὴ του θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ στὸ ἐσπευμένον τῆς ὀχύρωσεως ἢ σὲ ἄλλο λόγο ποὺ μᾶς διαφεύγει. Ἡ χρονολόγησή του δὲν εἶναι ἀσφαλὴς, ἀλλὰ ἀδιαμφισβήτητος εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς του ὡς παρόδιου ὀχυροῦ.

ε. Προβληματικὴ τέλος εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ ὀχυροῦ οἰκισμοῦ(;) «Δυτικά του χωριοῦ Πα-

109. Βλ. Α. Ὁρλάνδος, Ὑλικά II 217. Πρβλ. τὸ ἴδιο σύστημα μὲ τὰ πλακοειδῆ βύσματα στὰ τεῖχη τῶν Σταγείρων, Κ. Σιομανίδης 279–280, ποὺ χρονολογεῖται περὶ τὸ 500 π.Χ.

110. Ἀπορίες προκαλοῦν ὀριζήσιμοι χαρακτηρισμοὶ τῆς τειχοδομίας ἀπὸ τοὺς Schütz-Unger [167–171]: “Typus der thrakischen”, “hellenistisch-byzantinischen Mauer” (sic), μὲ ἀφορμὴ τὸ ὑπερκείμενο Κάστρο [IVA 26].

111. Ἀπέναντι ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ Μιχάλη Φύτου, τὸ νοτιότερο τῆς (κάτω) Μουσθένης.

λιό Χορτοκόπι και της Μονής Παλαισημερολογιτών στο Παγγαίο στη θέση Κάστρο εντοπίστηκαν λείψανα περιβόλου υστερορωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων»¹¹² [ΙΒΑ 6]. Τουλάχιστον δεν κατανοώ την παρουσία και αξία δχυρώσεως αυτήν την εποχή, όταν δεν την δικαιολογούν έπαρκώς οι τότε συνθήκες, έκτος εάν χρονολογείται άργότερα (εικ. 22). Ή θέση πάντως είναι δυσπρόσιτη και άπομονωμένη, ώστε να άποτελεί ιδανικό καταφύγιο σε χαλεπούς καιρούς (εικ. 26).

VI. ΟΔΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Είναι προφανής ή σημασία της άνιχνεύσεως και της μελέτης του οδικού δικτύου της όποιασδήποτε περιοχής, άφου άποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την ολοκληρωμένη έρμηνεία κάθε τόπου. Στις κατά καιρούς μάλιστα δημοσιεύσεις μου έχω διατυπώσει γενικές άρχές και προβληματισμούς, ώστε να διασφαλίζεται ακριβώς ή μελέτη του από «αυθαίρετους» χαρακτηρισμούς, παρερμηνείες και προτάσεις, προϊόntα ένιote άγνοιας¹¹³. Στο παρελθόν για παράδειγμα γινόνταν όλόκληρη συζήτηση για τις περι τό Παγγαίον διαδρομές, με γνώμονα όρισμένα λιθόστρωτα και γεφύρια, στο σύνολό τους νεωτέρων χρόνων, παρότι προϋπήρχε ήκανή βιβλιογραφία για τό θέμα της αρχαίας όδοϋ, ήδη από τόν 19ο αϊ. Νά γίνω πιό συγκεκριμένος αναφέροντας λ.χ. τό «ρωμαϊκό» γεφύρι της Μουσθένης και όποια παρερμηνεία στηρίχθηκε σ' αυτόν τόν άδόκιμο χαρακτηρισμό¹¹⁴.

Σημειώνω ότι τις γνώσεις μας για την αρχαία όδό στον βορειοελλαδικό χώρο, και μάλιστα την άμαξήλατο, τις «κωδικοποίησης» στην ανακοίνωση στο Συμπόσιο για τόν Ν. G. L. Hammond¹¹⁵. Όφειλω έπιπλέον να σημειώσω, παρότι είναι πασιφανές, ότι συναφείς με τό θέμα δημοσιεύσεις του παρελθόντος πρέπει να χρησιμοποιούνται με φειδώ και επιφύλαξη¹¹⁶.

Στόν Πρόλογο έξομολογήθηκα ότι ή παρούσα μονογραφία ξεκίνησε ως μελέτη για τό οδικό δίκτυο της περιοχής και στην Εισαγωγή [IB] άνέπτυξα τούς λόγους για τούς όποιους έπελέγη ή χώρα τών Πιέρων, ως πιλότος πραγματώσεως της σχετικής έρευνας, ώστε δεν κρίνω σκόπιμο να επανέλθω σ' αυτούς.

Έπιγραμματικώς, όσο και κατηγορηματικώς, δηλῶ ότι, παρά την έπισταμένη προετοιμασία και τις ιδανικές συνθήκες της έρευνας, δεν έντοπίσαμε κατάλοιπα άμαξιτών όδών στην περιοχή, και μάλιστα άρματροχιές, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν ύπήρχαν. Άντιθέτως, άνιχνεύσαμε τή διαδρομή ρωμαϊκού οδικού άξονα, περίπου παράλληλου με την Έγνατία. Ό άξονας αυτός μάλλον είναι νεώτερος της Έγνατίας, χρησιμοποιήθηκε ως δευτερεύον συγχρόνως με αυτήν και κατά πάσα πιθανότητα άκολούθησε την ίδια διαδρομή με την παλαιότερη διάνοιξη του Ξέρξη. Έπιπλέον, κατεγράφη τό πυκνό δίκτυο τών καλντεριμών της Τουρκοκρατίας, μαζί με άρκετές μονότοξες γέφυρες¹¹⁷.

112. Βλ. Χ. Κουζούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 34(1979) [1987] Β2, 332.

113. Βλ. Γ. Α. Πίκουλας, ΟΔΑ και Όδός.

114. Βλ. Ρ. Collart, Philippes πίν. XI. Δ. Σαμοάρης, IFAM 53. Α. Avramea, TIR K35 I 38. Με ένδοιασμούς ό Γ. Τούτσος, Αρχαία Μακεδονία VI, II 1274. R. J. A. Talbert, *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, άρ. 51 [1: 500.000]: Thracia, τόμ. II 779 [ύπεύθυνος συντάκτης ό Ε. Ν. Borza], Princeton University Press 2000. Τό γεφύρι είναι άσυζητητή του 19ου αϊ. βλ. IVA 23. Βλ. ακόμη συζήτηση για άμφιλεγόμενες «ρωμαϊκές» γέφυρες, χωρίς να λαμβάνονται ύπόψη τά τεχνικά δεδομένα, W. Pritchett, SAGT VI 123-125.

115. Βλ. Γ. Α. Πίκουλας, *Η άμαξήλατος όδός στη βόρεια Έλλάδα, Ιστορική Τοπογραφία Μακεδονίας και Ηπειρου*, «Αφιέρωμα στον Ν. G. L. Hammond» [Συμπόσιο προς τιμήν Ν. Hammond, Πεντάλοφος Κοζάνης 13-15.5.93] Παράρτημα Μακεδονικών άρ. 7 [1997], 357-364.

116. Έννοώ πρωτίστως αυτές του Δ. Σαμοάρη, Μακεδονικά 11(1971)123-138 & IFAM 43-53.

117. Βλ. και Γ. Α. Πίκουλας, Όδός 360-361.

Γ1. Ἡ «βασιλική» ὁδός

Τὸν ὄρο «βασιλική» ὁδὸς ὀφείλουμε στὸν Ἡρόδοτο [V 53, 1: ἡ ὁδὸς ἡ βασιλιή]¹¹⁸ ποὺ χαρρακτηρίζει ἔτσι τὴν κύρια ἀρτηρία τῆς Περσικῆς αὐτοκρατορίας, ἀπὸ τὰ Σοῦσα στὶς Σάρδεϊς [Ἡροδ. V 52]. Ἡ ἐπέκταση τῶν Περσῶν στὴν Εὐρώπη καὶ διὰ τὸν χώρο τῆς Θράκης προφανῶς πρέπει νὰ ἄλλαξε τὰ δεδομένα τῆς χειροσάας ἐπικοινωνίας στὴν τελευταία, πολὺ περισσότερο ἐὰν δεχθοῦμε ὅτι αὐτὴ ἀπετέλεσε νεοσύστατη σατραπεία¹¹⁹. Δὲν μποροῦμε πάντως νὰ εἰκασοῦμε μὲ ἀσφάλεια ὅτι ὑπῆρξε, ὡς ἄμεσο ἐπακόλουθο τῆς ἀλλαγῆς τοῦ πολιτικοῦ status τους, προέκταση τῆς «βασιλικῆς» ὁδοῦ στὶς νέες κτήσεις: τὴ δημιουργία δηλαδὴ τοῦ σκέλους Σάρδεϊς–Ἑλλάσποντος–αἰγαιακὴ Θράκη. Προφανῶς ἡ χειραγώγηση Θρακῶν καὶ Ἑλλήνων ἀποίκων ἀπαιτοῦσε ἀμεση μεταφορὰ μάχων δυνάμεων καὶ τὸ κυριότερο τὴν ἐξασφαλισμένη ἐπιμελητεία τους. Δὲν θὰ ἦταν ἐπομένως πέρα ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τὸ νὰ ὑποθέσοῦμε τὴ διάνοιξη ἐνὸς ὁδικοῦ ἄξονα, ἀνατολῇ–δύση, τόσο ἀναγκαῖο γιὰ τὴν προάσπιση τῶν ζωτικῶν συμφερόντων τῆς περσικῆς αὐτοκρατορίας. Σὲ κάθε περίπτωση μένοῦμε στὴν ἀπλὴ διατύπωση ἀναπόδεικτῆς ὑποθέσεως¹²⁰.

Ἡ «βασιλική» ὁδὸς ὅμως ἀδιαμφισβητῶς ἀπέκτησε εὐρωπαϊκὸ σκέλος μὲ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ξέρξη κατὰ τῆς Ἑλλάδος¹²¹. Ἡ περιγραφὴ τοῦ Ἡροδότου [VII 108–115] παρέχει πολὺτιμες πληροφορίες καὶ τεκμηριώνει ὅτι δὲν ἦταν ἀπλὴ διέλευση στρατιάς, ἀλλὰ διάνοιξη πραγματικῆς ὁδοῦ. Ἐχοντας μάλιστα κανεὶς ὑπόψη τοῦ συνῆλξης καὶ ὁργάνωσης τῆς κινήσεως τοῦ στρατοῦ τῆς Σπάρτης, δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἀναγνωρίσει ὁμοιότητες μὲ τὴν περσικὴ πανστρατιά¹²².

Ἡ ἀποτυχία τῆς περσικῆς ἐξαπλώσεως πρὸς τὰ δυτικὰ καὶ ἡ ἐκδιώξι–ἀποχώρηση τῶν Περσῶν ἀπὸ τὸν βορειοελλαδικὸν χώρον προφανῶς συμπαρέσυρε καὶ ὅλη τὴν ἐπιβεβλημένη ὁργάνωση στὶς κατακτηθεῖσες περιοχές, ἐνῶ τεχνικὰ ἔργα ἐδραιώσεως τῆς ἐξουσίας τοὺς ἐγκαταλείφθηκαν· ἡροδότειο χωρίο ἀποδεικνύει ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ἦταν καὶ ἡ «βασιλική» ὁδός [VII 115, 3].

Μποροῦμε ὅμως νὰ υποθέσοῦμε ὅτι πράγματι ὁ ἄξονας ποὺ διέσχισε τὴ Θράκη, ἀπὸ ἀνατολὴ σὲ δύση, τὸ εὐρωπαϊκὸ σκέλος δηλαδὴ τῆς «βασιλικῆς» ὁδοῦ, ἔφερε τὸ ἴδιο ὄνομα μὲ αὐτήν: Ἡ μόνη ἔνδειξη γιὰ νὰ ἀπαντήσοῦμε καταφατικῶς εἶναι τὸ χωρίο τοῦ Τ. Λιβίου, XXXIX 27, 10, τὸ ὁποῖο μνημονεύει σαφῶς τὴν *veterem viam regiam* στὴ Θράκη. Προσφυγῶς ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ *viam regiam* δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ «βασιλική» ὁδὸ τῶν Περσῶν¹²³. Καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται ἀπίθανο νὰ διατηρήθηκε στὴ μνήμη τριακόσια χρόνια μετὰ τὸ ὄνομα–τοπωνύμιο, ἐὰν λάβουμε ὑπόψη μας τὴν ἐντύπωση, ποὺ προκάλεσε ἡ πανστρατιά τοῦ Ξέρξη ἰδίως στοὺς Θράκες, καὶ ὅχι μόνον σ’ αὐτοὺς¹²⁴. Τεκμήριο ἄλλωστε αὐτῆς τῆς ἐντυπώσεως τῶν Θρακῶν εἶναι ὁ διηγετικὸς σεβασμὸς τοὺς στὸ ἔργο, ὥστε παρὰ τὴν ἐγκατάλειψή του νὰ μὲν ἀλόβητο ἀπὸ ἐπεμβάσεις καὶ νὰ ἀποτελεῖ δείγμα ἀναγνωρίσεως τῆς δυνάμεως τοῦ «μεγάλου βασιλέα».

Τὸ ἑδαφικὸ ἀνάγλυφο τῆς κοιλάδος εἶναι τέτοιο, ὥστε ἡ χάραξη τῆς διαδρομῆς τῆς «βασιλικῆς» ὁδοῦ νὰ μὴν συναντᾷ δυσκολίες. Κατ’ ἀρχὰς εἶναι δεδομένο ὅτι διήλθε νότια ἀπὸ τὸ Παγγαῖον, ἐπομένως διὰ τῆς Πιερικῆς κοιλάδος, ὅπως ρητὰ ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος [VII 112]· ἐπιπλέ-

118. Βασιλιή=βασιλιή=βασιλείος, βλ. LSJ⁹ s.v. Προτίμησα τὸ «βασιλική», ἀφοῦ ἔτσι πέρασε στὴ βιβλιογραφία, βλ. Α. Λουκοπούλου, «Αφιέρωμα στὸν Ν. Γ. Λ. Hammond».

119. Βλ. Ν. Hammond, Chiron 10(1980)53–61.

120. Ἡ Α. Λουκοπούλου, λ.χ., εἶναι ἄλλοι ἀρνητικῆς, βλ. «Αφιέρωμα στὸν Ν. Γ. Λ. Hammond» 298–299.

121. Βλ. Α. Λουκοπούλου, «Αφιέρωμα στὸν Ν. Γ. Λ. Hammond» 299. Βλ. καὶ D. Müller, Chiron 5(1975)1–11.

122. Περβλ. Γ. Α. Πίκουλας, *Τὸ ὁδικὸ δίκτυο τῆς Λακωνίας. Χρονολόγηση, ἀπαρχές καὶ ἐξέλιξη*, 100 Jahre Österreichisches Archäologisches Institut Athen, 1898–1998, Ἀθήνα 5–7.3.98 [ὑπὸ ἐκτύπωση].

123. Βλ. ἀναλυτικὴ πραγματεύση στὴ Α. Λουκοπούλου, «Αφιέρωμα στὸν Ν. Γ. Λ. Hammond» 295–301. Ἐχω ἤδη σημειώσει, Γ. Α. Πίκουλας, Ὁδὸς 360, ὅτι θεωρῶ καθόλου ἀυθαίρετο τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτοῦ τοῦ ἄξονα ὡς «κάτω ὁδός», βλ. ἐδῶ σημ. 23.

124. Θὰ μπορούσα νὰ ἀναφέρω ἀρκετὰ παραδείγματα συναφῶν περιπτώσεων διαιωνίσεως τοπωνυμίων, λ.χ. στὴν Ἀθηνῶν–Κορίνθου ἢ Καστὰ Στάλα.

ον από το χωρίο του [VII 115, 3] γνωρίζουμε ότι η όδός διέσχισε την κοιλάδα όχι κατά μήκος των βορείων κρασπέδων της, αλλά στο μέσον της περίπου, διά του πεδίου δηλαδή, ώστε να έρμηνεύονται κυριολεκτικώς τα ρήματα συγγέουσι και επισπείρουσι. Άλλωστε, η διάνοιξη της όδοῦ στίς νότιες ἀπολήξεις τοῦ Παγγαίου θά προϋπέθετε μεγαλύτερο κόπο καί χρόνο [ἐκβραχισμοί καί ἀποχωματώσεις], θά ἦταν πλὴ ἐπιμήκης, ὥστε νά ἀκολουθεῖ τις ἐπιταγές τοῦ ἀναγλύφου [πολλές καμπές], ἡ διέλευση τέτοιαις παντοκρατίας θά δυσχεραίνόταν ὑπερμετρα καί τὸ κυριότερο θά ἀνιχνεύαμε σήμερα τὰ κατάλοιπα τῆς ἴδιας ἢ τῶν «ἐπιγόνων» τῆς.

Πρῶτο ζητούμενο στὴ χάραξη τῆς διαδρομῆς εἶναι ποῖο πέρασμα χρησιμοποίησε στὴν ἀνατολική εἴσοδο τῆς κοιλάδος: Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὑπάρχουν δύο δίοδοι ἀπὸ τῆ σημερινῇ Ἑλευθεροῦπολὶ πρὸς τὰ δυτικά καί τὴν κοιλάδα, ἡ νότια τῆς Μπουζίνας [IVA 3] καί ἡ βόρεια τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς [IVA 5], ἀμφοτέρως μὲ διαχρονικὴ χρήση. Ὅπως σημείωσα στὴν καταγραφὴ τῶν δεδομένων, καί στίς δύο δὲν διασώζονται κατάλοιπα μιᾶς μειζονος διανοίξεως όδοῦ. Σταθμίζοντας ὅλες τίς ἐνδείξεις, θεωρῶ ὅτι τὸ βόρειο πέρασμα, αὐτὸ ἀπὸ τὴν Ἀγία Παρασκευῇ-Ἀγίασμα, ἀδιαμφισβητήτως προσφέρεται περισσότερο γιὰ τὴ διέλευση τῆς όδοῦ: μπορεῖ νά εἶναι πλὴ ἐπιμήκης ἡ ὑπερκέρασή του, ἀλλὰ ξεπερνιέται ἡ ὑψομετρικὴ διαφορὰ-διακύμανση ὁμαλότερα, ἐνῶ ταυτοχρόνως χαρακτηρίζεται γιὰ τὴν εὐρυχωρία καί τὸ ἀναπεπταμένον του.

Ἡ καθόδος στὴν κοιλάδα γινόταν ἀπρόσκοπτα στὴν εἰδυλική, ὅσο καί ὕδατοβριθή, περιοχὴ Δύο Βρύσες στὰ Κηπιά [IVA 11], BBA καί πλησιόχωρα στοὺς γηλόφους, ὅπου τὸ μεταγενέστερο(;) ἱερὸ τοῦ Ἡρώος Αὐλωνεῖτου.

Στὴ συνέχεια ἡ μόνη μας ἐνδειξὴ γιὰ τὴ χάραξη τῆς πορείας τῆς όδοῦ εἶναι οἱ ἀρχαιολογικὲς θέσεις καί ὁ νῶτερος ἄξονας τῶν ἐλληνοιστικῶν(;)—ρωμαϊκῶν χρόνων —καθὼς καί αὐτὸς τῆς Τουρκοκρατίας—, ποὺ ὑποθέτουμε βάσιμα ὅτι ἀκολούθησε τὴν ἴδια δοκιμασμένη, καί «καθιερωμένη» στὴ συνείδηση τῶν γηγενῶν, διαδρομὴ.

Ἡ «βασιλική» όδός περνώντας ἀμέσως βόρεια ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἡρώος Αὐλωνεῖτου συνέχιζε μὲ κατεύθυνση BA-ΔΝΔ διασχίζοντας τὸ πεδὶον κοντὰ στὰ βόρεια κράσπεδα τῆς κοιλάδος, διερχόταν ἀνάμεσα στὴ Μεσιά καί τὸ Μελισσοκομεῖο —ὅπου οἱ Χασλαμότοποι, IVA 18— γιὰ νά περάσει νότια ἀπὸ τὴν Πέργαμο/Κουλὲ Μουσθενῆς, σχεδὸν στίς παρυφές τῆς, στὸ Καϊνάκι [IVA 28]. Ἡ διαδρομὴ τῆς, ὅ' αὐτὸ τὸ πρῶτο ἡμῖς τῆς κοιλάδος, ὡς τὴν Πέργαμο γινόταν κοντὰ στίς βόρειες ἀπολήξεις τοῦ Παγγαίου, ἀκριβῶς γιὰ νά ἐκμεταλλευθεῖ τίς ὑπάρχουσες πηγές καί νά διέλθει ἐπιπλέον πλησιόχωρα στὸ μείζον ἐκεῖ θρακικὸ πόλισμα τῆς Περγάμου.

Μετὰ τὴν Πέργαμο ἀνιχνεύεται ἡ καμτὴ τῆς όδοῦ πρὸς τὰ ΝΝΔ, ἀπομακρύνεται δηλαδή ἀπὸ τὸ Παγγαῖον καί διασχίζει τὴν κοιλάδα στὸ μέσον τῆς, κατευθυνόμενη πρὸς τὴ δυτικὴ ἔξοδό τῆς στὸ Ὀρφάνι καί τὸν Φάγγητα. Οἱ ρωμαϊκὲς θέσεις Ἀγραμάδες [IVA 34], Δεύτερη Κατηγορία [IVA 61], Ἀμπέλια [IVA 62] καί Αὐλάκι [IVA 63], ὅπως καί τὸ κατὰ τόπους σωζόμενο νεώτερο καλτερίμι, παρέχουν τίς ἐνδείξεις γιὰ τὴ χάραξη τῆς διαδρομῆς.

Ἐχεῖ ἤδη ὑποστηριχθεῖ ἡ σημασία καί τὸ μέγεθος τοῦ ἐγγειήματος τοῦ Φιλίππου Β' νά κατεστήσει τὴ Θράκη ὑπῆκοο χώρα, μέρος τοῦ βασιλείου του¹²⁵. Ἐπιπλέον δεδομένο πρέπει νά θεωρεῖται ὅτι ὁ Φίλιππος Β' διέθετε καί τὸ ἀνάλογο σῶμα «μηχανικοῦ», ποὺ θά ἀνελάμβανε διανοίξεις καί συντηρήσεις ὁδῶν, ὥστε νά ἐπιτυγχάνεται ἡ ταχυτάτη μετακίνηση τοῦ στρατοῦ του καί τὸ κυριότερο νά ἐξασφαλίζεται ἡ ἐπιμελητεία του¹²⁶. Ὅθι ἦταν ἄλλως παραδόξο νά μὴν διαθέτει τέτοιο σῶμα, ὅταν ἡ ἀναδιοργάνωση ἀπὸ αὐτὸν τοῦ μακεδονικοῦ στρατεύματος ὑπῆρξε ριζικὴ καί ρηθιζήκε. Ἡ Ἀμφίπολις ἀτετέλεσε, μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ., τὴν κύρια πολεμικὴ βάση τοῦ Φι-

125. Βλ. N. Hammond-G. Griffith, HM II 554-566, εἰδικὰ 559 καί Α. Λουκοπούλου, «Αμείρωμα στον N. G. L. Hammond» 300.

126. Βλ. Γ. Α. Πίκουλας, Ὁδὸς 361.

λίππου Β' για την προς ανατολάς επέκταση και την ύποταγή της Θράκης· ἀκολούθησε ἡ ἱδρυση τῶν Φιλίππων μετὰ τὴ μετεξέλιξη τῶν Κρηνίδων.

Ἐπόμενο ἐρώτημα εἶναι ποιά διαδρομὴ ἀκολούθησε ἡ κύρια πρὸς ανατολάς ὁδὸς μετὰ ἀφετηρία τὴν Ἀμφίπολη, μετὰ ἄλλα λόγια ἀπὸ ποῦ περνοῦσαν οἱ στρατιῆς τοῦ Φιλίππου Β' καθοδὸν γιὰ τὴ Θράκη¹²⁷; βόρεια ἀπὸ τὸ Παγγαῖον ἢ νότια, διασχίζοντας δηλαδὴ τὴν Πιερία, στὰ ἴχνη τῆς διανοίξεως τῆς «βασιλικῆς» ὁδοῦ τοῦ Ξέρξη; Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχουν καθόλου ἀναφορὲς στὴ γεωμатεία καὶ τὴ σιωπὴ τῶν πηγῶν ὑποκαθιστοῦν οἱ λογικοφανεῖς εἰκασίες μετὰ βάση ἀχνῆς ἐνδείξεις.

Εἶναι γεγονός ὅτι ἐρχόμενος κανεὶς στὴν Ἀμφίπολη καὶ ἔχοντας ὡς ἐπόμενο προορισμὸ τοὺς Φιλίππους, ἐὰν ἀκολουθήσῃ τὴς ἐπιταγῆς τοῦ ἐδαφικοῦ ἀναγλύφου, τότε προκρίνεται ἡ ἀπὸ βορρᾶ παράκαμψη τοῦ Παγγαίου. Ὅχι μόνον ἡ διαδρομὴ εἶναι κατὰ τι πιὸ σύντομη, ἀλλὰ πρωτίστως οἱ τόποι διελεύσεως εἶναι ἀναπεπταμένοι, ὥστε νὰ μειώνονται οἱ εὐκαιρίες γιὰ δυσάρεστες ἐκπλήξεις κατὰ μήκος τῆς, ὅπως λ.χ. οἱ ἐνέδρες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ διάσχιση τῆς κοιλάδας τῶν Πιέρων συνεπάγεται δύο μειζονες καμπές, τόσο στὸ σκέλος Ἀμφίπολη-Φάργης, ὅσο καὶ σ' αὐτὸ Ἐλευθεροῦ-πολη-Φίλιπποι, μάλιστα στὸ τελευταῖο μετὰ τὴν ἀναγκαῖα παράκαμψη τῶν τεναγῶν. Ἐπιπλέον, τουλάχιστον οἱ εἰσοδοὶ τῆς κοιλάδος ἀποτελοῦν ἰδανικὰ σημεῖα ἐλοχεύσεως¹²⁸. Δὲν πρέπει ἄλλωστε νὰ μᾶς διαφεύγει ὅτι, ὅταν ὁ Ξέρξης διῆλθε ἀπὸ τὴν Πιερία, δὲν ὑπῆρχε Ἀμφίπολη, ἐνῶ τὰ μειζονα τότε κέντρα, Πέργαμος καὶ Φάργης, βρισκόνταν στὴν κοιλάδα, ἀπὸ ὅπου καὶ διῆλθε.

Μετὰ ἄλλα λόγια, πιθανολογῶ ὅτι ὁ Φίλιππος Β' ἐπέλεξε νὰ διέλθῃ ἡ κύρια στρατιωτικὴ πρὸς ανατολάς ὁδὸς βόρεια ἀπὸ τὸ Παγγαῖον, ἀποτελώντας δηλαδὴ μετὰ αὐτὴ τὴ χάραξη τὴν πρὸδρομο τῆς Ἑγνατίας. Προφανῶς τὴν ἴδια διαδρομὴ ἀκολούθησε καὶ ὁ Μ. Ἀλέξανδρος καθοδὸν πρὸς τὴ Μ. Ἀσία, τὸ 334 π.Χ., καὶ τὸ παρήμειβε τὸ Παγγαῖον ὅρος τὴν ὥς ἐπ' Ἀβδηρα καὶ Μαρωνίαν τοῦ Ἀρριανοῦ [Αν. Ι 11, 4.], ἐρμηνευτὸν βορείως τοῦ βουνοῦ¹²⁹.

Πρόσφατο ἐπιγραφικὸ εὑρημα ἐπιβεβαιώνει ἀκριβῶς τὴν παραπάνω διαδρομὴ: πρόκειται γιὰ σταδιοδείκτη τοῦ 2ου π.Χ. αἰ., ποὺ βρέθηκε στὸ Καλαμπάκι Δράμας καὶ παρέχει τὴς ἀποστάσεις μεταξὺ Ἀμφιπόλεως καὶ Φιλίππων¹³⁰.

Γ2. Ἡ ρωμαϊκὴ ὁδός

Ἡ διέλευση ὁδικοῦ ἄξονος τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπὸ τὴ χώρα τῶν Πιέρων στοιχειοθετεῖται ἀσφαλῶς ἀπὸ ἐπαρκές σύνολο ἐνδείξεων. Κατ' ἀρχὰς ἐντυπωσιάζει ἡ πίστη τῶν γηγενῶν ὅτι ἀπὸ ἐδῶ διερχόταν ἡ Ἑγνατία, στὴν ὁποία καὶ προσογράφουν τὰ συναφῆ κατάλοιπα τοῦ ἄξονος ποὺ προανέφερα· ὁ χάρτης τῆς ΓΥΣ [Γενικῆς χρήσεως, 1: 50.000] ἀπετέλεσε καὶ ἀποτελεῖ τὸ ἔσχατον ἐπιχειρημά τους, ἀφοῦ —ἀγνωστον πῶς— σημειώνοντας τὴ διαδρομὴ τοῦ ὁδικοῦ ἄξονος τὸν ὀνοματίζει τρεῖς «ΕΓΝΑΤΙΑ ΟΔΟΣ»¹³¹. Προφανῶς μεταφέρει ἀπόψεις λογίων τοῦ παρελθόντος, πρὶν τεμηριωθεῖ μετὰ τὴν εὑρεση τῶν μιλιαρίων ἢ ἀπὸ βορρᾶ παράκαμψη τοῦ Παγγαίου καὶ ἡ διέλευσὴ

127. Βλ. Δ. Σαμαράς, *Μακεδονικά* 11(1971)134· σύγχυση δημιουργεῖ ὁ ὅρος «δρόμος τῆς Πιερίδος», ποὺ χρησιμοποιοῖ ὁ ἴδιος.

128. Πρβλ. λ.χ. τὴν περίπτωση τοῦ Cn. Manlius Vulsus, ἀρχῆς τοῦ 188 π.Χ., (Τ. Liv. XXXVIII 40–41. Ἀπ.π., Μακ. IX 5).

129. Στὴ μελέτῃ μου Ὁδὸς 360 πιθανολογῶ τὴ διέλευσὴ τοῦ ἀπὸ τὴν Πιερία, βλ. καὶ Σαμαράς, *Μακεδονικά* 11(1971)127· ὁμολογῶ ὅτι σήμερα προκρίνω τὴ βόρεια διαδρομὴ.

130. Ἐκτίθεται στὸ νέο Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Δράμας καὶ ἐπικρίεται ἡ δημοσίευσή του ἀπὸ τὴν Χ. Κουκούλη στὸ BCH· πρβλ. τῆς ἰδίας *Αρχαία ιστορία καὶ αρχαιότητες*, στὸ ἔνθετο Ἑπτὰ Ημέρες *Το Χρυσόφορο Παγγαῖο*, Ἡ Καθημερινή, 7.5.2000, ἐιδικά σ. 7 καὶ ἐνημερωτικὸ φυλλάδιο γιὰ τὸ *Αρχαιολογικὸ Μουσεῖο Δράμας*, ΥΠΠΟ-ΙΗ' ΕΠΚΑ, 1999. Ταυτίζεται μετὰ τὸ λῆμμα τοῦ ΑΔ 49(1994) [1999] B2, 598: Καλαμπάκι [τυπογραφικὸ λάθος τὸ «δου α.ι.»· πληροφορία τῆς Κ. Περιστέρη (29.3.01), ποὺ τὴν εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ ἐδῶ.

131. Βλ. ΓΥΣ, χάρτης Γενικῆς χρήσεως, 1: 50.000, φύλλο Νικησιανή (Ἰούλιος 1969): δὶς, φύλλο Ροδολίβος (Ἰούλιος 1970): ἀπαξ.

της¹³². Ἀρκεῖ λοιπὸν σήμερα νὰ ἐκφέρει κανεὶς τὴ σωστὴ ἄποψη στὰ καφενεῖα τῆς περιοχῆς, ὥστε νὰ γίνῃ «ἐχθρὸς» τοὺς. Ἀλλωστε τὸ ἴδιο ζωντανὴ εἶναι καὶ ἡ τοπικὴ παράδοση ὅτι ἀπὸ ἐδῶ, τὴν Πιερία, διήλθε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος· οἱ αὐτόχθονες ἐπιδεικνύουν ὡς τεκμήρια τὰ σχετικὰ λιθόστρωτα, γεφύρια καὶ παρόδια πηγάδια.

Ἡ διαδρομὴ του κατὰ μῆκος τῆς κοιλάδος ἀνιχνεύεται ἀσφαλῶς, τόσο ἀπὸ τὶς παρόδιες ἀρχαιολογικὲς θέσεις, ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ νεώτερα λιθόστρωτα, ἐπιδιορθώσεις καὶ ἀνακατασκευὲς τῆς ἀρχικῆς διανοίξεως:

Ἀπὸ τὰ ἀνατολικά, πάντοτε, καὶ πρὸς τὰ δυτικὰ ὁ Ἅγιος Νικόλαος Ἐλευθερουπόλεως ἀποτελεῖ τὴν πρώτη παρόδια θέση [IVA 2].

Προανέφερα τὸ πρόβλημα διττῆς ἐπιλογῆς γιὰ τὴν εἴσοδο στὴν κοιλάδα: Ἀγία Παρασκευὴ [IVA 5] ἢ Μπουζίνα Ἐλευθερουπόλεως [IVA 3]. Ἡ τοπικὴ παράδοση ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος πέρασε ἀπὸ τὴν εἰδυλλιακὴ ὑδατοβριθὴ Μπουζίνα, ἀλλὰ οἱ ἀρχαιολογικὲς ἐνδείξεις ὑποδεικνύουν τὸ πέρασμα τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς: ἀέναντι πηγῇ, τὸ νεώτερο καλντερίμι διαθέτει στοιχεῖα ποὺ δικαιολογοῦν ὅτι χρησιμοποίησε ἀρχαία διάνοιξη, ἐνῶ τὸ σχεδὸν παρόδιο ρωμαϊκὸ νεκροταφεῖο στὶς ἀνατολικὲς κλιτύες τοῦ ἀνώνυμου ὑψώματος μὲ τὸ τριγωνομετρικὸ τῆς ΓΥΣ [IVA 5.3] ἀποτελεῖ ἰσχυρὴ ἀπόδειξη.

Ἡ καθόδος στὴν κοιλάδα κατέληγε στὶς Δύο Βρύσες Κηπιῶν [IVA 11], θέση ἰδανικὴ γιὰ τὴν παρουσία ὁδικοῦ σταθμοῦ, ἀφοῦ μετὰ τὸ πέρασμα τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς δὲν ὑπάρχει ἄλλοῦ τρεχοῦμενο νερό. Ἐδῶ κατεγράφη ἡ πολὺτιμη πληροφορία ὅτι σὲ βάθος «ἐνὸς φτιαριοῦ σῶζεται τὸ καλντερίμι τῆς Ἑγνατίας»· τὸ βάθος συνηγορεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ ρωμαϊκὸ λιθόστρωτο.

Πλησιόχωρα καὶ ἀμέσως ἀριστερὰ/νότια ἐπάνω στὸν γήλοφο βρισκόταν σχεδὸν παρόδιο τὸ ἱερό τοῦ Ἡρώος Αὐλωνεῖτου, στάση ὑποχρεωτικὴ τῶν διερχομένων.

Δυτικότερα στὴν Κακκαβιά Κηπιῶν [IVA 12] σώζονται τὰ κατάλοιπα τῆς «Ἑγνατίας» καὶ παρόδιο πηγάδι. Ἐπόμενοιο σημεῖο εἶναι ἡ Γέφυρα Μεσιᾶς [IVA 16], ἐνῶ ἀπὸ τὸ Μελισσοκομεῖο ὡς τὸ Ποδοχώρι σωζόταν μέχρι προσφάτως τὸ καλντερίμι σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση [IVA 19], ὅπως λ.χ. στὸ Καϊνάκι Μουσθένης [IVA 28], νότια ἀπὸ τὴν Πέργαμο/Κουλέ, ὅπου κατὰ πᾶσα πιθανότητα καὶ ὁ σταθμὸς παρακάμφεως γιὰ τὸν ρωμαϊκὸ οἰκισμό.

Σημειώων τὶς παρόδιες θέσεις Ἀγραμίδες [IVA 34], Δεύτερη Κατηγορία [IVA 61], Ἀμπέλια [IVA 62] καὶ Αὐλάκι [IVA 63] στὸν ἄξονα τῆς «Ἑγνατίας» μὲ τὴν ἀδιαμφισβήτητη ρωμαϊκὴ παρουσία. Ἐπιπλέον ἐνδείξεις ἀποτελοῦν καὶ τὰ κατάλοιπα τοῦ ἄξονα τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπως τῆς Μαχμούδας ἢ Γέφυρα [IVA 35] ἢ αὐτὰ στὸ Ντορτολουνί Πλατανοτόπου [IVA 46]¹³³.

Δὲν γνωρίζουμε πάντως, ἐὰν ὁ συγκεκριμένος ἄξονας, ποὺ ἡ διαδρομὴ του χαράζεται ἀσφαλῶς στὸν χάρτη, προϋπῆρξε τῆς Ἑγνατίας¹³⁴ —τὸ πιθανότερο πὼς ὄχι— ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουν τεκμήρια, ὥστε νὰ ἐπιχειρηματολογήσουμε. Πιθανολογῶ ὅτι αὐτὸς ἀναβαθμίστηκε ἀπὸ ἄλλῃ δόξ, ποὺ ἐξυπηρετοῦσε πρῶτιστως τὴν ἐπικοινωνία τῶν οἰκισμῶν τῆς κοιλάδος, σὲ ἄξονα μὲ τὴ δημιουργία καὶ ἐδραίωση τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Φιλίππων. Ἀπετέλεσε δηλαδὴ περίπου παρόμοια καὶ δευτερεύουσα διαδρομὴ σ' αὐτὸ τὸ σκέλος τῆς Ἑγνατίας, διασχίζοντας τὸ ΝΑ τμήμα τοῦ territorium τῶν Φιλίππων καὶ ἐξυπηρετώντας villas καὶ vicos τῆς περιοχῆς¹³⁵.

132. Βλ. Σ. Σαμαρτζίδου, Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, 559–578 καὶ τὴ θεώρηση τοῦ Μ. Ὅτατζῆ [ὅπου τὰ τέσσερα νέα μιλιάρια=X. Κονκοῦλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 35 (1980)[1988] Β2, 424].

133. Δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὸν ἄξονα τῆς Τουρκοκρατίας τὰ τρία μικρὰ γεφύρια [IVA 29] κοντὰ στὸν Μαρμαρά, στὰ διοικητικὰ ὅρια τῆς τ. Κοινότητος Μουσθένης, ἀλλὰ μὲ τὸ δευτερεῖον δίκτυο πρὸς τὰ Σιδηροχώρια· βλ. ἀντιθέτως Τοῦτσος, Ἀρχαία Μακεδονία VI, II 1274.

134. Βλ. γὰρ τὴ χρονολόγηση —περὶ τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.— τῆς Ἑγνατίας, Σ. Σαμαρτζίδου, Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, 561–562, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία. Βλ. ἀκόμη τὶς μελέτες τοῦ J. P. Adams.

135. Ἵσως μάλιστα νὰ μὴν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἀκριβῶς στὰ μεταχριστιανικά ρωμαϊκά χρόνια ἀκμάζει τὸ ἱερό τοῦ

Ἀπὸ τίς ἐλάχιστες μνείες τῆς γραμματείας, πού μνημονεύουν διελεύσεις στρατιῶν ἀπὸ τὴν περιοχή, ὥστε νὰ διερευνήσουμε τὴν πορεία τους, εἶναι αὐτὴ τὸ 190 π.Χ., στὶς ἐπιχειρήσεις τοῦ Ἀντιοχικοῦ πολέμου, ὅταν οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες ὑπὸ τὸν Λεύκιο Κορνήλιο Σκιπίωνα διέσχισαν τὴν περιοχή καθοδὸν πρὸς τὴ Μ. Ἀσία· μάλιστα κατὰ τὴν ἐπιστροφή τους, ἀρχῆς τοῦ 188, ὑπὸ τὸν Γναῖο Μάνλιο Οὐόλσωνα ὑπέστησαν τὰ πάνθ' ἐκείνη ἀπὸ τοὺς Θράκες¹³⁶. Θὰ μπορούσαν λοιπὸν οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες νὰ εἶχαν χρησιμοποιήσει τὸν ἄξονα πού διασχίζει τὴν κοιλάδα τῶν Πιέρων, νὰ πέρασαν δηλαδὴ νότια ἀπὸ τὸ Παγγαῖον καὶ ὄχι βόρεια, ὅπως ἡ παλαιότερη διάνοιξη τῶν Μακεδόνων βασιλέων; Σταθμίζοντας τὰ δεδομένα, δηλαδὴ τίς ἀχνὲς ἐνδείξεις, θὰ ἔκλινα πῶς ὄχι. Γνωρίζουμε ὅτι διασχίζοντας οἱ ρωμαϊκὲς λεγεῶνες τὴ Μακεδονία καὶ Θράκη, τὸ πραγματώσαν μετὰ τὴν καθοδήγηση καὶ ὑπὸ τὴ σκέπη τοῦ Φιλίππου Ε'¹³⁷. Συνακόλουθα θὰ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσουν τὴν κύρια στρατιωτικὴ ὁδὸ τῶν Μακεδόνων βασιλέων πρὸς ἀνατολὰς, αὐτὴν πού πρῶτος διάνοιξε καὶ ὀργάνωσε ὁ Φίλιππος Β' ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη στοὺς Φιλίππους βορείως τοῦ Παγγαίου, ἀφήνοντας τὴν κοιλάδα τῶν Πιέρων στὶς ἀπόκεντρες περιοχέες¹³⁸.

Ἡ Tabula Peutingeriana καὶ τὰ διάφορα itinera¹³⁹ ἐπίσης δὲν ἀναφέρονται καθόλου στὴν περιοχή μας, ὄντας αὐτὴ ἐκτός τοῦ κύριου καὶ κατεστηλωμένου ὁδικοῦ δικτύου.

Γ3. Τὸ ὁδικὸ δίκτυο τῆς Τουρκοκρατίας

Στὸν κατάλογο τῶν θέσεων καὶ στὰ κατὰ τόπους λήμματα παρέχεται ἀναλυτικῶς ὅ,τι σώζεται ἀπὸ τὰ καλντερίμια καὶ τίς γέφυρες τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλὰ καὶ τὰ συμπαρομαρτοῦντα, λ.χ. τὰ χάνια ἢ τίς κρήνες καὶ τὰ παρόδια φρέατα. Τὰ κατὰλοιπα τοῦ δικτύου παρέχουν σαφὴ εἰκόνα γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον ἐν πολλοῖς τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας —χωρὶς νὰ ἀπουσιάζει καὶ ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία [«κοινοφύητες» καὶ εὐεργέτες]— νὰ ὑφίσταται ὁλοκληρωμένο δίκτυο¹⁴⁰.

Τὸ σημαντικό εἶναι ὁ κύριος ἄξονας πού διασχίζει τὴν κοιλάδα ἀπὸ τὸ Πράβι (Ἐλευθερούπολη) ὥς, τουλάχιστον, τὸ Ντεντέμπαλι (Γαληψὸ) καὶ ὁ ὁποῖος ἀκολουθεῖται σήμερα εὐχερῶς εἴτε μετὰ βάση τὰ ποικίλα κατὰλοιπά του, εἴτε, ὅπου αὐτὰ χάθηκαν, καταγράφοντας τὴ ζῶσα τοπικὴ παράδοση. Διέσχισε τὴν κοιλάδα στὸ μέσον τῆς σχεδόν, ὅπως καὶ οἱ παλαιότεροι πρόγονοι τῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, τοῦ Ξέρξη ἢ «βασιλικῆς» ὁδοῦ καὶ ἡ ρωμαϊκὴ ἀρτηρία, καὶ μακρὰ ἀπὸ τὰ χωριά τὰ εὐρισκόμενα ψηλὰ στὶς ὑπώρειες τοῦ Παγγαίου, σύμφωνα μετὰ τοὺς τότε κρατοῦντες «κανόνες»¹⁴¹. Ἀκόμη στὰ χωριά θυμούνται οἱ ὑπέργηροι —οἱ γηγενεῖς προφανῶς καὶ ὄχι οἱ πρόσφυγες— νὰ τὸν διασχίζουν καραβάνα μετὰ καμήλες, τὰ χάνια καὶ τίς βρύσες νὰ σφύζουν ἀπὸ ζωὴ.

Παραπληρωματικῶς μετὰ τὸν κύριο ἄξονα, πυκνὸ πλέγμα καλντεριμῶν σὲ ὅλη τὴν κοιλάδα —δίκεν «ψαροκόκκαλον»— ἐξυπηρετοῦσε κάθε οἰκισμό καὶ παραγωγικὸ τοῦ ἐξάρτημα, λ.χ. μύλοι. Ἰδιαίτερη μνεὶα πρέπει νὰ γίνῃ γιὰ τὸ τοπικὸ δίκτυο, πού ἐξυπηρετοῦσε τὴ διακίνηση τοῦ σιδηρομεταλλεύματος ἀπὸ τὰ Σιδηροχώρια πρὸς τὸ Πράβι.

¹³⁶ Ἡρώς Αὐλωνεῖται καὶ ὁ μεῖζων προστάτης τῶν διερχομένων τὴν περιοχή ὀνομάζεται τότε Αὐλωνεῖτης, ἐνῶ στὰ ἐλληνοκρατικά χρόνια μαρτυρεῖται ὡς ἐπίσκοπος καὶ ἥρωας, βλ. Παραρτήματα VI.1.

¹³⁷ Βλ. Τ. Liv. XXXVIII 40–41.

¹³⁸ Βλ. Τ. Liv. XXXVII 7, 8–16. Ἀπ., Μακ. IX 5, Συρ. XI 23· J. Briscoe 301–303· πρβλ. F. Walbank 211. Θ. Σαρκάκης, IEE E 72/3.

¹³⁹ Ἀντιθέτως στὴ μελέτη μου 'Οδὸς 360.

¹⁴⁰ Βλ. *Itineraria Romana* I [ed. O. Cuntz, 1929], II [ed. J. Schnetz 1940] & I–II 1990 ἀνατ.

¹⁴¹ Βλ. σχετικὰ Γ.Α. Πίκουλας, Ἀπὸ τὴν ἄμαξα στὸ ὑποζύγιο καὶ ἀπὸ τὴν ὁδὸ στὸ καλντερίμι [Δρόμοι καὶ μεταφορὲς στὸ Βυζάντιο καὶ τὴν Τουρκοκρατία], ΙΑ' Συμπόσιο Ἱστορίας καὶ Τέχνης: Ἑπικοινωνίες καὶ μεταφορὲς στὴν προβιομηχανικὴ περίοδο, Μονεμβασία 23–26.7.98, Ἡῶρος 13(1999)245–258.

¹⁴² Ὁ οἰκισμὸς κατὰ τὴν Τουρκοκρατία διατάσσεται ψηλὰ καὶ ἀπόμακρα ἀπὸ τὸν ὁδικὸ ἄξονα, ὥστε νὰ ἀποφύγει τίς συνέπειες ἀπὸ τοὺς διερχομένους, ἰδίως τὰ στρατιωτικὰ σώματα. Βλ. γιὰ τοὺς οἰκισμοὺς τῆς περιοχῆς κατὰ λήμμα στὸν J. Lefort 121κ.

Ἐκτὸς τῆς κοιλάδος, ἀξιοσημείωτο ὡς ἔργο εἶναι ὁ δρόμος ἀπὸ τὸ Πράβι πρὸς τὴν ἀκτὴ καὶ τὸ λιμάνι τῶν Ἑλευθερῶν. Τὰ ἐντυπωσιακὰ κατ'ἀλοιπα ὑποδεινύουν τὴ σημασία πού εἶχε ἡ συγκεκρωμένη διαδρομὴ ἀπὸ τὴ διάβαση στὸ Πντίκι —τὸ διάσελο ἀνάμεσα στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα/Νουζλά καὶ στὴν Παναγία/Ἀχροβοῦνι [VA 4].

Κατακλιδα ἄς εἶναι ἡ ἀκόλουθη παρατήρηση: πολλές φορὲς οἱ βοσκοὶ στὶς κατὰ τόπους πεζοπορίες μου, ὀνοματίζουν τὰ καλντερίμα «βουλγάρικους δρόμους». Εἶναι μάλιστα ἰσχυρὴ ἡ ντόπια παράδοση ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ, ἰδίως ὅσα ἀνεβαίνουν στὸ Παγγαῖο καὶ κατὰ κανόνα δὲν μποροῦμε νὰ δικαιολογήσουμε τὴν ἀφετηρία καὶ τὸν προορισμὸ τους, εἶναι ἔργα τῶν κατακτητῶν. Χρηθεῖ ἐπομένως περαιτέρω διερευνήσεως ἡ συγκεκρωμένη δοξασία ἢ καὶ πραγματικὸ γεγονός.

VA. ΥΔΡΕΥΣΗ

Δὲν ὑπάρχουν ἱκανὰ στοιχεῖα —καὶ σπανίως ἄλλωστε ἀποφέρει τοιαῦτα ἡ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα—, ὥστε νὰ σχηματίσουμε ὁλοκληρωμένη εἰκόνα γιὰ τὴν ὕδρευση τῶν οἰκισμῶν καὶ τῶν οἰκιστικῶν ἐγκαταστάσεων τῆς περιοχῆς. Προφανῶς ὑπάρχει ἀρρηκτὴ συνάφεια τοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος μὲ τὴν παρουσία στὸν χῶρο τῶν ἀένανων καὶ μεγάλων πηγῶν. Καρστικὰ κεφαλάρια, μικρότερες πηγές, ἀλλὰ καὶ ρέματα μὲ συνεχὴ ὕδατοπαροχὴ ἀπετέλεσαν μείζονα παράμετρο γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ τόπου κατοικίσεως· ἡ ἀπουσία τοῦ ρέοντος ὕδατος ἀναπληρώνεται μὲ τὴ διάνοιξη φρεάτων καὶ τὴν κατασκευὴ δεξαμενῶν, ἀλλὰ σὲ μικρότερο βαθμὸ, ὥστε νὰ μὴν ἀποτελεῖ τὸν κανόνα, παρὰ τὴν ἐξαίρεση [πρβλ. κεφ. ΠΑ 3β].

Οἱ ἀνασκαφές στὸν Φάγρητα δὲν ἔδωσαν στοιχεῖα γιὰ τὴν ὕδρευση τοῦ μείζονος οἰκιστικοῦ κέντρου τῆς περιοχῆς. Τὸ γεγονός δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίζει, ἀφοῦ ἡ διατήραξη, ἢ πὺὸ σωστὰ ἡ καταστροφὴ τῶν καταλοίπων τοῦ οἰκισμοῦ εἶναι τέτοια, πὺὸ δὲν εὐνόησε τὴ διατήρησή τους· δὲν πρέπει μάλιστα νὰ μᾶς διαφεύγει ἡ παρατήρηση τῆς ἀνασκαφῆς ὅτι «Η εικόνα της σχεδόν ολοκληρωτικῆς σύγχρονης καταστροφῆς των οικοδομημάτων της αρχαίας πόλης είναι τόσο απογοητευτικὴ...»¹⁴².

Ἡ θέση πάντως τοῦ οἰκισμοῦ, στὸν λόφο Κανόνι, δὲν παρείχε δυνατότητες γιὰ εὐχερὴ καὶ τὸ κυριότερο ἄκοπη ὕδρευση. Στὸν λόφο δὲν ἀναβλύζουν πηγές καὶ ὁ ὑδροφόρος ὁρίζοντας τῆς περιοχῆς εἶναι πολὺ χαμηλὰ, ὥστε νὰ καθίσταται ἐφικτὴ ἡ ἐκμετάλλευσή του μὲ φρέατα. Προφανῶς ὑδροληψία θὰ γινόταν ἀπὸ τὸ ἀέναο ρέμα, πὺὸ περιτρέχει τὰ βόρεια καὶ δυτικὰ κράσπεδα τοῦ λόφου. Ἐπιπλέον, ὅπως συνηθίζεται στὶς φύσει ὄχυνρές θέσεις, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑπομετρικὰ ὑπερκεῖμενες, ἐπιβαλλόταν ἡ ἀπόλυτη ἐκμετάλλευση τῶν ὀμβρίων ὕδατων: ὀμβροδέκτες καὶ δεξαμένες μποροῦσαν νὰ καλύψουν ἐπαρκῶς τὶς κύριες ζωτικὲς ἀνάγκες τῶν Φαγρησιῶν γιὰ νερό. Δὲν ὑφίστανται πάντως ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ὑδραγωγείου, πὺὸ θὰ ἐξασφάλιζε μόνιμη καὶ σταθερὴ παροχὴ ρέοντος ὕδατος. Ἀντιθέτως τὸ ἑδαφικὸ ἀνάγλυφο ἀποτρέπει τὴν κατασκευὴ του, ἀφοῦ γιὰ νὰ καλυφθεῖ τὸ ἀνώτατο ὑψόμετρο τῶν 126μ. τοῦ λόφου Κανόνι, θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει ὁ ὕδαταγωγὸς ἱκανότατο μήκος. Σημειῶνω ἐπιπλέον ὅτι ἡ ἀναζήτησις καταλοίπων ὕδαταγωγοῦ στὰ βόρεια περὶχωρα τοῦ Φάγρητος ἀπέβη ἄκαρπη.

Συναφεῖς εἶναι καὶ οἱ περιπτώσεις τοῦ οἰκισμοῦ στὸν Ἅγιο Γεώργιο Ἀκροποτάμου [IVA 74], πὺὸ ἀνεσκαφῇ προπολεμικῶς, ἢ αὐτοῦ στὰ Παλιάμπελα [IVA 1] Ἑλευθερουπόλεως· καὶ ἐδῶ δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιὰ τὸν τρόπο ὕδροδοτήσεως τῶν πολισμάτων, παρότι οἱ λόφοι ἀντιστοιχῶς κατοικήθηκαν καθόλη τὴν ἀρχαιότητα, καὶ μάλιστα ἐντατικῶς.

Στὴν περίπτωσι τοῦ Κουλέ τῆς Μουσθένης [IVA 23], ὁ ὁποῖος ταυτίζεται κατὰ πᾶσα πιθανότητα μὲ τὴν ἡροδότεια Πέργαμο, ὑφίστανται οἱ ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ὑδραγωγείου. Ὅλοι οἱ χωρικοὶ γνωρίζουν ὅτι ἔχουν κατὰ καιροὺς ἀνευρεθεῖ πῆλνιο ὕδατοσωλῆνες, «κιοῦγκια», πὺὸ ἐξασφάλιζαν τὴν ὕδατοπαροχὴ ἀπὸ τὸ ὑπερκεῖμενο, καὶ πλησιώχωρα εὐρισκόμενο, πρὸς βορρᾶν κεφαλάρι τοῦ Ἀι-Πιάννη [IVA 25]. Δὲν ἐντόπισα πάντως τὰ ἴδια τὰ κατ'ἀλοιπα τοῦ ὕδαταγωγοῦ,

142. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 7(1993)501.

ώστε νά ἔχω ἰδίαν ἀποψη γιά τήν ἀκριβή χρονολόγησή του, ἀφοῦ ὁ Κουλές κατοικήθηκε διαχρονικῶς. Σέ κάθε περίπτωση, ἡ παρὰμετρος πού θεωρεῖται ὡς δοκιμασμένη-ἐπιτυχής σέ μία φάση τοῦ οἰκισμοῦ, κατὰ κανόνα ἔχει καί διαχρονική ἀξία· μέ ἄλλα λόγια θά μπορούσε ὁ Κουλές καθόλη τή μακράωνη οἰκιστική ἱστορία του νά ὑδροδοτεῖται ἀπό τόν Ἀϊ-Πάννη καί τὸ «ἀρχικό» —πού συνδέεται ἀδιαμφισβητήτως μέ τήν στυβαρή ὀχύρωση τοῦ πολισματος— ὑδραγωγεῖο του νά δέχεται τίς μετέπειτα καί κατὰ ἐποχή ἀναγκαῖες κατασκευαστικές ἐπεμβάσεις.

Σέ μικρὸ ὑδραγωγεῖο τῶν ὑστεροελληνιστικῶν(;) χρόνων ἀνήκουν καί τὰ θαύσματα πῆλινων ὕδατοσωλῆνων, πού εἶναι ἐμφανή κατὰ μήκος τοῦ χωματόδρομου καί σέ ἱκανὸ μήκος, βορειότερα ἀπὸ τὸ Ποδοχώρι καί πρὸς τὴν Κορ(ι)σίτσα [IVA 54]. Ὁ ὕδαταγωγὸς ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ βορειότερα εὐρισκόμενη Μάννα τοῦ Νερού· ἡ χρονολόγησή του εἶναι δυσχερής μέ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα, ἀλλὰ προσιδιάζει στὴν ἀρχαιότητα. Ὅπως βάσιμα ὑποθέτω, θά μπορούσε νά ὑδροδοτεῖ τὸν οἰκισμό στὸ Ποδοχώρι, τοῦ ὁποῖου ἡ ὑπαρξὴ πιστοποιεῖται πρωτίτως ἀπὸ τὰ τόσα ἐπιτύμβια μνημεῖα, τὰ ἀνευρισκόμενα κατὰ χώραν [IVA 51]. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν οἰκιστική ἐγκατάσταση στοὺς Χασλαμότοπους Μελισσοκομείου-Αὐλῆς [IVA 18], ἀφοῦ ἡ ἀένανη καί πλησιόχωρη πηγὴ Λιβαδοῦδια τὸ ἐπιβάλλει, ἢ γιά αὐτὴν τοῦ Ἀγίου Νικολάου Ἐλευθερουπόλεως ἀπὸ τὴν πηγὴ Ἀγία Παρασκευῆ-Ἀγίασμα [IVA 2].

Κατάλοιπα ὑδραγωγείου —κατὰ πᾶσα πιθανότητα τῶν βυζαντινῶν χρόνων— διασώζονται καί στὸ βυζαντινὸ ὄχυρὸ Κάστρο ἡ τοῦ Τοῦαλί, ψηλὰ ἐπάνω ἀπὸ τὴ Μουσθένη. Οἱ χωρικοὶ μνημονεύουν ὅτι βρίσκουν κατὰ τόπους «κιοῦγκια», πού κατεβαίνουν στὸ Κάστρο ἀπὸ τὸ Τσεμετζῆ Καλέ καί τὸ Τσανακλῆ Ντερέ [IVA 26].

Ἀντιθέτως παραμένει ἄγνωστη —τουλάχιστον δὲν διεκριβόθη μέ τίς αὐτοψίες— ἡ λειτουργικὴ ἀξία τῶν ἀγωγῶν στὴν Ἀγία Παρασκευὴ Μουσθένης [IVA 28].

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἔρευνας δὲν ἐντοπίσαμε φρέατα μέσα σὲ οἰκισμοὺς ἢ πλησιόχωρα σὲ οἰκιστικὲς ἐγκαταστάσεις. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, κατὰ μήκος τῶν ὁδικῶν ἀξόνων καί σέ καιρία σημεῖα ἢ ὑπαρξὴ φρεάτων εἶναι σὺνθετος γεγονός· λ.χ. στὸν ἄξονα τῆς θεωρούμενης ὡς «Εγνατίας» [βλ. VI] ἡ παρουσία παρόδιων φρεάτων, κατὰ κανόνα ἀβαθῶν, ἀφοῦ ὁ ὁδροφὸρος ὀρίζοντας ἦταν ψηλά, εἶναι κοινὸς τόπος· διασώζονται ἀκόμη τὰ φρέατα στὴν Κακκαβιά Κιπιδῶν [IVA 12] ἢ στὸ τμήμα ἀνάμεσα Μελισσοκομεῖο καί Ποδοχώρι [IVA 19].

Ὅτι διατρεῖται κατὰ τόπους ἀπὸ τὸ δίκτυο ὑδρεύσεως τῆς Τουρκοκρατίας ἐντυπωσιάζει ὡς κατασκευὴ καί μαρτυρεῖ γιά τήν, παγκοίως γνωστὴ, σημασία πού ἀπέδιδαν οἱ τότε κρατοῦντες στὸν τομέα τῆς ὑδροδοτήσεως. Οἱ ὕδατογέφυρες στὸ Μικροχώρι/Αχατλάρ [IVA 48] —μάλιστα μέ κοινὴ ἀφετηρία μέ τὸ Νότιο ὑδραγωγεῖο τῆς Ἀμφιπόλεως— ἢ στὴν Τρίτα/Τουφλίκι [IVA 49] ἀποτελοῦν ἀφ' ἑαυτῆς ἱκανὰ τεκμήρια.

VA2. Τὸ Νότιο ὑδραγωγεῖο τῆς Ἀμφιπόλεως

Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων, πού ἀπέφερε ἡ ἐπιφανειακὴ ἔρευνά μας στὶς νότιες ὑπώρειες τοῦ Παγγαίου, συγκαταλέγονται τὰ κατάλοιπα μεγάλου ὕδαταγωγοῦ (εἰκ. 15–17, 35–39, 45)¹⁴³. Ὁ ἀγωγὸς μέ προσανατολισμὸ Α πρὸς Δ διασχίζει τίς βόρειες παρυφές τῆς Πιερίας κοιλάδος, καθόλο τὸ δυτικὸ τῆς ἡμους, καί κατευθύνεται πρὸς τὸν Στρυμόνα. Παρότι ὁ ἀγωγὸς δὲν διασώθηκε σὲ ὅλο του τὸ μήκος, τὰ ὅσα, κατὰ τόπους, τμήματά του ἐπισημάνανε εἶναι ἱκανὰ γιά νά καταδείξουν τὸ μέγεθος, τὴ σημασία καί τὸ κυριότερο τὴν ἐπακριβὴ διαδρομὴ του¹⁴⁴.

143. Βλ. Γ. Α. Πίζουλας, *Ὁρός 8–9* (1990–91) 285–289 [εἰδήσεις νέων εὐρημάτων] & Ὑδραγωγεῖον [=Πρακτικὰ 20ν Διεθνoῦς Συμποσίου Θρακικῶν Σπουδῶν, Κομοτηνὴ 20–27.9.92, Κομοτηνὴ 1997] II 605–614.

144. Δυστυχὸς ἔκτοτε δὲν μπόρεσα νά ἐξασφαλίσω τὴν ἀναγκαίαν χρηματοδότηση, ὥστε νά ἀποτυπωθεῖ στὸ σύνολό τῆς ἡ διαδρομὴ τοῦ ὑδραγωγείου· ἐπιπλέον οἱ φίλοι, πού μοῦ παρέχουν ἀμοιβὴ τὴ βοήθειά τους στὶς ἀνά τὴ νότιο Ἑλλάδα ἐρευνες, δὲν κατέστη δυνατόν νά ἀναλάβουν τὸ ἔργο. Παραμένει λοιπὸν ἓνα desideratum ἡ συγκεκριμένη ἀποτύπωση.

1. ΔΙΑΔΡΟΜΗ. Ὁ ἄγωγός ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ κεφαλόβρυσο Μάννα, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴν κύρια πηγὴ ὑδατοπαροχῆς του, λίγα χιλιόμετρα BBA ἀπὸ τὸ ἐρειπωμένο σήμερα Μικροχώρι/Αχατλάρ τῆς τ. κοινότητος Πλατανοτόπου/Τσιφλίκι.

Ἐπισημάναμε τὰ κατάλοιπά του στὶς παρακάτω θέσεις, ἀπὸ Α πρὸς Δ:

1. Στὸ κεφαλόβρυσο Μάννα καὶ σὲ μεγάλη μῆξη [IVA 48].

2. Νότια ἀπὸ τὸ ἐγκαταλειμμένο χωριὸ Τρίτα/Τσιφλίκι, στὴν κοίτη τοῦ ρέματος Λάκκος Τσιφλίκι [IVA 49].

3. Στὰ βόρεια κράσπεδα τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ, λίγο πρὶν τὸ Ποδοχώρι/Ποδογόριανη, στὴ θέση Ἑλιές [IVA 50].

4. BBA ἀπὸ τὸ Κοκκινόχωρι/Σαγλί, νοτιότερα ἀπὸ τὴ θέση Μοναστήρι.

5. BBA ἀπὸ τὸ Κοκκινόχωρι στὰ Παλιὰ Μαντριά [IVA 57].

6. Βόρεια ἀπὸ τὸ Κοκκινόχωρι, κοντὰ στὸ Παλιὸ Κοκκινόχωρι [IVA 58].

7. Δυτικὰ ἀπὸ τὸ Κοκκινόχωρι, στὰ Παλιὰ Λατομεῖα· ἡ θέση βρίσκεται στὰ ὄρια σχεδὸν μὲ τὴν κοινότητα τῆς Γαληψοῦ [IVA 59].

8. BBA ἀπὸ τὴ Γαληψὸ/Ντεντέμπαλι, στὴ θέση Μοσοῦτσαλι [IVA 66].

Παρέχω τὰ ἐπιπλέον στοιχεῖα γιὰ τὰ κατὰ τόπους ὑπολείμματα τοῦ ὑδαταγωγοῦ:

1. Στὸ κεφαλόβρυσο Μάννα, λίγα χιλιόμετρα BBA ἀπὸ τὸ ἐρειπωμένο σήμερα Μικροχώρι τῆς τ. κοινότητος Πλατανοτόπου, μέσα στὴ βαθύσκιο λαγκάδα καὶ σὲ ὑψόμετρο σχεδὸν 500μ. ἐντοπίσαμε τὴν ἀρχὴ τοῦ ἄγωγου (εἰκ. 15–16). Τὰ καλύτερα σωζόμενα κατάλοιπα τῆς ἀρχῆς τοῦ ὕδραγωγείου βρίσκονται πολὺ κοντὰ καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὸ γεφύρι ὕδραγωγείου τῆς Τουρκοκρατίας, στὸ πέρας τοῦ χωματόδρομου, στὶς παρυφῆς μεγάλης βραχοσκεπῆς· ὁ ὑδαταγωγὸς εἶναι λαξευμένος στὸν σκληρὸ ἀσβεστόλιθο καὶ σώζεται σὲ μῆκος 42 μέτρων· ἔχει πλάτος σχεδὸν μισὸ μέτρο (0.45 μ. 0.50μ.) καὶ μέσο ὕψος/βάθος 1.10μ. (εἰκ. 17).

2. Νότια ἀπὸ τὸ ἐγκαταλειμμένο χωριὸ Τρίτα τῆς τ. κοινότητος Πλατανοτόπου στὴν κοίτη τοῦ ρέματος Λάκκος Τσιφλίκι, περίπου 500μ. βόρεια ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ὁδὸ καὶ σὲ ὑψόμετρο 300μ. ἐντοπίσαμε τὸ ἐπόμενο κατάλοιπο τοῦ ὕδραγωγείου: πρόκειται γιὰ τὴ βάση τοῦ ἐνὸς ποδαρικοῦ ὑδατογέφυρας· σώζονται κατὰ χώραν δύο λιθοπλινθοὶ μὲ συνολικὸ μῆκος 3.60 καὶ ὕψος 0.70μ. (εἰκ. 36), ἐνῶ μία ἀκόμη ἔχει παρασυρθεῖ ἀπὸ τὸ ρέμα λίγο μακρύτερα. Ἡ παρουσία τῆς ὑδατογέφυρας ἦταν ἀπολύτως ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ὑπερέκταση τοῦ χειμάρρου στὸ σημεῖο αὐτό, ἐνῶ δὲν θεωρῶ τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι ἀκριβῶς ἀπέναντι σώζεται τὸ ποδαρικὸ ἀπὸ τὸ γεφύρι τοῦ ὕδραγωγείου τῆς Τουρκοκρατίας.

Ὅφειλν νὰ διευκρινίσω, γιὰ νὰ προλάβω τυχὸν ἀπορίες, ὅτι τὸ ἀρχαῖο ποδαρικὸ ἀνήκει σὲ ὕδραγωγεῖο, ὅπως ρητὰ ἐπιβάλλει τὸ ἑδαφικὸ ἀνάγλυφο τῆς θέσεως, καὶ ὄχι σὲ ὁδογέφυρα· ἄλλωστε ἡ ἀβρόχως ποσὶν διάβαση τοῦ χειμάρρου ἦταν καθόλα ἐφικτὴ, ὥστε νὰ καθίσταται περιττὴ πολυτέλεια ἢ κατασκευὴ ὁδογέφυρας.

3. Στὰ βόρεια κράσπεδα τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ, λίγο πρὶν τὸ Ποδοχώρι, στὴ θέση Ἑλιές καὶ σὲ ὑψόμετρο 280μ. σωζόταν σὲ ἱκανὸ μῆκος, λαξευμένος στὸν ἐκεῖ ἀσβεστόλιθο, ὁ ὑδαταγωγός. Εἶναι τὸ κατάλοιπο, τὸ ὁποῖο λόγῳ τῶν διαστάσεων καὶ τῆς θέσεώς του γνωρίζουν ὅλοι σχεδὸν οἱ χωρικοὶ τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, ὡς τὸ Μελισσοκομεῖο, ἀγνωώντας βεβαίως τὴ χρῆσιν του καὶ ἐρμηνεύοντάς το κατὰ τὸ δοκοῦν.

Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὑδαταγωγοῦ κατέγραψα στὶς 19.6.1992, σὲ μία διήμερη ἀνίχνευση τῆς Πιερίας κοιλιάδος μαζί μὲ τὴ συνάδελφο Ἑλένη Κουρίνου, σχεδιάζοντας τότε τὴ μετέπειτα πολυήμερη ἐξόρμηση. Ὅταν ἐπανῆλθα τὸν Ἰούλιο γιὰ αὐτοψία, εἶχε φροντίσει ἡ ΔΕΚΕ(;) μὲ τὰ ἔργα διανοίξεως τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ νὰ ἐξαλείψει κάθε ἔγχος τοῦ ὑδαταγωγοῦ. Μένουμε λοιπὸν στὴν καταγραφή τῆς πληροφορίας.

4. BBA ἀπὸ τὸ Κοκκινόχωρι τῆς κοινότητος Ποδοχωρίου, νοτιότερα ἀπὸ τὴ θέση Μοναστήρι δια-

τηρείται σε μικρή έκταση ὁ λαξευμένος στὸν ἀβυστόλιθο ὕδαταγωγός· δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ αὐτοψία.

5. ΒΒΔ ἀπὸ τὸ Κοκκινόχωρι, στὴ θέση Παλιὰ Μαντριά, περίπου 1χλμ. βορειότερα τῆς ἐθνικῆς ὁδοῦ καὶ σὲ ὑψόμετρο σχεδὸν 250μ. διατηρεῖται ἐντυπωσιακὰ ὁ ὕδαταγωγός· εἶναι λαξευμένος στὸν λειασμένο, καὶ ἐπιφανειακά, ἀβυστόλιθο καὶ σῶζεται σὲ μήκος 18μ.· ἔχει πλάτος 0.55 μὲ 0.60 μ. καὶ ἀγνωστο βάθος, ἀφοῦ εἶναι μπαζωμένος (εἰκ. 37).

6. Βόρεια ἀπὸ τὸ Κοκκινόχωρι, κοντὰ στὸ Παλιὸ Κοκκινόχωρι, σχεδὸν 500μ. βορειότερα ἀπὸ τὸ χωριὸ καὶ νότια ἀπὸ τὸ ἐγκαταλειμμένο μεγάλο λατομεῖο, εἶναι ἐμφανὴ τὰ κατάλοιπα τοῦ ὕδαταγωγοῦ σὲ ἱκανὸ μήκος καὶ ὑψόμετρο περίπου 265μ. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ ὕδαταγωγός διατρέχει τὴ χωμάτινη πλαγιά καὶ τὴ διαδρομὴ του σηματοδοτοῦν τὰ θραύσματα τῶν πηλοσωλήνων, ἀποτέλεσμα τῆς ἐξορύξεώς τους ἀπὸ τοὺς νεότερους. Ἕνας ἀκέραιος κατὰ μήκος πηλοσωλήνας (0.323μ. καὶ διαμέτρου 0.152μ.), πιθανότατα ἐλληνιστικός, παρεδόθη (24.7.93) στὸ Μουσεῖον Ἀμφιπόλεως (εἰκ. 38).

7. Δυτικὰ ἀπὸ τὸ Κοκκινόχωρι, στὰ Παλιὰ Λατομεῖα, 300μ δεξιὰ/βόρεια τοῦ δρόμου, ὅπου τὰ κατεστραμένα βουλγαρικά φυλάκια, καὶ σὲ ὑψόμετρο περίπου 230μ., σχεδὸν δύο χιλιόμετρα δυτικότερα τῆς προηγουμένης θέσεως, ξαναβρίσκουμε τὸν ὕδαταγωγό· εἶναι τὸ σημεῖο ποὺ διατηρεῖται ἀλώβητος, ἀφοῦ μέσα στὸν λαξευμένο στὸν ἀβυστόλιθο ἄγωγό (πλάτη 0.40 μὲ 0.50μ. καὶ μέγιστο βάθος 0.90μ.) σῶζονται οἱ πηλοσωλήνες προσαρμοσμένοι μὲ ἰσχυρὰ κονιάματα καὶ καθηλωμένοι μὲ ἀκατέργαστους λίθους ἐκατέρωθεν (εἰκ. 39)· σημείωσα διάμετρο 0.20μ.

8. ΒΒΑ ἀπὸ τὴ Γαληψό, στὴ θέση Μοσούτσαλι, ὅπου τὰ ἐρείπια τοῦ ὁμώνυμου οἰκισμοῦ, καὶ σὲ ὑψόμετρο περίπου 225μ. θραύσματα πηλοσωλήνων σημειώνουν τὴ διέλευση τοῦ ὕδαταγωγοῦ στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ ρέματος σὲ μήκος 25μ. Οἱ πηλοσωλήνες εἶναι τοποθετημένοι στὸν σκαμμένον φλύσχη χωρὶς ἰδιαίτερη «θεμελίωση» (εἰκ. 45)· σημείωσα διάμετρο 0.20μ.

Ὁ ὕδαταγωγός, σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τῶν κατοίκων τῆς Γαληψοῦ, διερχόταν δυτικότερα ἀπὸ τὶς θέσεις Καβάκι, Τσορμπατζή Ἀμπέλι, Πετρόπουλου Μαντρί καὶ ΒΒΔ ἀπὸ τὸ Ὀφρύνιον [Κάτω Λακκοβίαια], στὰ Λογγούρι(α). Στὴν περιοχὴ πάντως κυριαρχεῖ ὁ φλύσχη καὶ τὰ ἀργιλῶδη ἐδάφη, τὰ ὁποῖα ἐπιπλέον υφίστανται ἐντατικές ἀρόσεις, στοιχεῖα ποὺ καθιστοῦν ἀνώφελο τὸ περπάτημα τοῦ χώρου.

2. ΤΕΧΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ. Τὸ συνολικὸ μήκος τοῦ ὕδαταγωγοῦ ἀνερχόταν σὲ κάτι περισσότερο ἀπὸ εἴκοσι χιλιόμετρα μὲ κατεύθυνση Α–Δ. Εἶχε ὑψόμετρο ἐκκινήσεως τὰ ±500μ. στὴ Μάννα καὶ στὰ ἐνδιάμεσα σωζόμενα μέρη του ἀντίστοιχα τὰ 300, 280, 265, 250, 230, καὶ 225μ.

Πὰ τὴ διέλευση τοῦ ὕδραγωγείου εἶχε λαξευθεῖ στὸν κατὰ τόπους ἀβυστόλιθο ὁ ὕδαταγωγός σὲ ὀρθογώνια διατομὴ ἢ μὲ ἐλαφρῶς συγκλίνοντα πρὸς τὰ κάτω τὰ τοιχώματά του. Σημείωσα βάθῃ λαξεύσεως ἀπὸ 1.30 ὥς 0.40μ. καὶ πλάτῃ ἀπὸ 0.40 ὥς 0.60μ. Στὸν φλύσχη ἀκατέργαστοι λίθοι ὀριοθετοῦσαν τὸ σκάμμα τοῦ ἄγωγου. Τὸ νερὸ δὲν ἔρρεε ἐλεύθερα —τεχνικὴ λύση ἀπαγορευτικὴ γιὰ πληθῶρα λόγων— ἀλλὰ ἡ διοχέτευσή του γινόταν μὲ πηλοσωλήνες κυκλικῆς διατομῆς, τοποθετημένους μέσα στὴ λαξευμένη ἢ σκαμμένη κοίτη τοῦ ὕδραγωγείου, ποὺ τοὺς συγκρατοῦσαν ἐκατέρωθεν μικρότεροι λίθοι, ὡς σφηνες· ἰσχυρὰ κονιάματα συνδέαν τοὺς ἄγωγους καὶ στεγανοποιοῦσαν τοὺς ἄρμούς. Ἡ διαφορὰ ποὺ σημειώσαμε στὶς διαμέτρους τῶν πηλοσωλήνων (ἀπὸ 0.152 ὥς 0.20μ.), τόσο στὰ σκόρπια θραύσματα ὅσο καὶ στοὺς κατὰ χώραν, προφανῶς ὀφείλεται στὶς διαδοχικὲς φάσεις συντηρήσεως, ἢ καὶ ἀνακατασκευῆς, τοῦ ὕδραγωγείου¹⁴⁵.

Στὴν κοίτη τοῦ ρέματος Λάκκος Τσιφλίκι διεσώθη ἕνας δόμος ἀπὸ τὸ ποδαρικὸ τῆς ὕδατογέφυρας, ἀναγκαῖας στὸ σημεῖο αὐτὸ γιὰ τὴν ὑπερέκταση τοῦ χεμάρρου.

Τέλος, ἡ ἀριστη διατήρηση στοὺς βράχους τῶν ἰχνῶν ἀπὸ τὰ ἐργαλεῖα λαξεύσεως εἶναι στοι-

145. Βλ. γιὰ τοὺς κάθε εἶδους ὕδαταγωγούς τὴ Διατριβὴ τοῦ Henning Fahlbusch, *Vergleich antiker griechischer und römischer Wasserversorgungsanlagen*, Braunschweig 1982.

χείο πολύτιμο για τη χρονολόγηση και συνάμα διδακτικό για την τεχνική του έργου.

3. ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ. Τò συγκεκριμένο ύδραγωγείο αναμφίβολα δέν είναι τυχαίο έργο. Όλες οί ένδειξεις συνηγοροϋν ότι ό σχεδιασμός, ή κατασκευή, ή συντήρηση και ή συνακόλουθη λειτουργική του άξία ξεφεύγουν από την κοινή κλίμακα. Τò έργο δηλαδή δέν άρμόζει σε κώμη ή πόλισμα, αλλά σε πόλη και μάλιστα σ' οικιστικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής. Ό μόνος οικισμός στις ύπώρειες του Παγγαίου πού μπορεί να υιοθετήσει τò συγκεκριμένο ύδραγωγείο, είναι αυτός της Άμφιπόλεως, λίγα χιλιόμετρα από τὰ ανατολικά τείχη της οποίας χάνουμε τὰ ίχνη του ύδαταγωγού. Τò ύψόμετρο της Άμφιπόλεως, από τὰ 20μ. ως τò μέγιστο τών 155μ., έξασφάλιζε την άπρόσκοπτη ύδατοπαροχή, ενώ τò μεγάλο μήκος του άγωγού έξομάλυνε την ύψομετρική διαφορά/κλίση.

Τήν απόδειξη προσέφερε ό άειμνητος Δ. Λαζαρίδης, όταν «... άπεκάλυψε τμήμα του τείχους ως και τμήμα του κεντρικού άγωγού ύδρευσεως της πόλεως, διερχομένου υπό την κρηπίδα του ανατολικού τείχους. Ό άγωγός έχει κατεύθυνσιν από Α προς Δ...»¹⁴⁶.

Η δημιουργία μιάς τέτοιας κλίμακος έργου ήταν αναγκαία για την Άμφιπολη, έφόσον τὰ διάφορα φρέατα, οί μοροπηγές και ό Στρυμών δέν μπορούσαν να καλύψουν τις ανάγκες της πόλεως για σταθερή και άένανη παροχή ύδατος σε χώρους όπως τò Γυμνάσιο, ή Παλαιόστρα ή τὰ λουτρά, οί κρήνες και τὰ υπόλοιπα δημόσια και ιδιωτικά κτήρια.

Τò συγκεκριμένο ύδραγωγείο πρέπει να θεωρηθεί, λόγω κλίμακος, ως τò κύριο έργο ύδροδοτήσεως της Άμφιπόλεως, παράλληλα μ' άλλα μικρότερα, πού έφεραν νερό στην πόλη από τούς ΔΒΔ πρόβουνους του Παγγαίου [βλ. VI 3].

4. ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ. Θεωρώ παρακινδυνευμένη με τὰ ύπάρχοντα στοιχεία την άσφαλή χρονολόγηση του ύδραγωγείου, πριν να όλοκληρώσω την έρευνα και τη μελέτη του. Αναμφίβολα ως έργο άπηρεϊ τις άπόψεις της ύδραυλικής τέχνης τών Έλλήνων και δέν έχει καμία σχέση, χάραξη και κατασκευή, με τὰ αντίστοιχα ρωμαϊκά έργα¹⁴⁷. Η χρονολόγησή του επομένως έξαρτάται από τη χρονική κλίμακα της Άμφιπόλεως και συμβαδίζει με τις οίκοδομικές φάσεις, τουλάχιστον, του ανατολικού τομέα της πόλεως. Είναι δηλαδή σε γενικές γραμμές κλασικό ή έλληνιστικό.

Τὰ ύπάρχοντα στοιχεία και οί διάφορες ένδείξεις με όδηγοϋν στα μέσα του 4ου, όταν ή πόλη καθίσταται βάση του Φιλίππου Β', χωρίς να μπορώ να άποκλείσω μία παλαιότερη χρονολόγηση, άκόμη και στον 5ο αιώνα. Τò βέβαιον είναι ότι τò έργο δέχθηκε συνεχείς κατά καιρούς έπεμβάσεις συντηρήσεως και βελτιώσεων, ενώ δέν θεωρώ τυχαίο πώς και τò ύδραγωγείο της Τουρκοκρατίας είχε την ίδια πηγή ύδροδοτήσεως και την ίδια διαδρομή, άν δέν χρησιμοποιούσε κατά τόπους και τόν ίδιο άγωγό.

VE. ΙΕΡΑ

Παραδόξως ή έπιφανειακή έρευνα δέν άπέφερε εύρήματα πού να στοιχειοθετοϋν την παρουσία λατρευτικών χώρων στην ύπαιθρο χώρα, κάτι πού άποτελεί κοινό τόπο άλλου. Α.χ. δέν έντοπίσαμε χαρακτηριστική αναθηματική κεραμεική ή ειδώλια, ενώ οί έπιγραφές της περιοχής είναι στην πλειονότητά τους επιτύμβιες ή όροθέσια και οί αναθηματικές έλλείπουν. Τη γνώση τών δύο ιερών της περιοχής την όφείλουμε στη δραστηριότητα της οίκειας ΕΠΚΑ. Άπό την άλλη οί άνασκαφές

146. Βλ. ΠΑΕ 1976, 89, πίν. 57α. Εϋχαριστώ θερμά τόν Άρχιφύλακα Άρχαιοτήτων κ. Άλέκο Κοχλιαρίδη πού πρόθυμα άπεκάλυψε τόν άγωγό, κάτω από τη νεώτερη όδογέφυρα για την υπερέκταση του τείχους (πρβλ. W. K. Pritchett, SAGT III, 1980, 301, πίν. 95), παρέχοντάς μας τη δυνατότητα της άπρόσκοπτης μελέτης του.

147. Βλ., εκτός από τò πασίγνωστο Εϋπαλίνιο της Σάμου, τις περιπτώσεις της Θήβας [X. Καρούζος, ΑΔ 1926, Παράρτημα 7-10] ή της Χαλκίδος [Α. Χωρέμης, ΑΔ 27(1972) [1977] Β2, 350 και S. Bakhuizen, *Studies in the topography of Chalkis on Euboea*, Leiden 1985, 73/5' τò συγκεκριμένο ύδραγωγείο ανέλαβαν να μελετήσουν οί Έπιμελητές Άρχ/των της Ε' ΕΠΚΑ, Έλένη Ζαββού και Άθανάσιος Θέμος]. Για τὰ ρωμαϊκά ύδραγωγεία παραπέμπω στη μελέτη του Α. T. Hodge, *Roman Aqueducts & Water Supply*, London 1992.

δὲν ἐντόπισαν ἀστικό ἱερό, ἐὰν ἐξαιρέσουμε κάποιες ἀχνές ἐνδείξεις στὸν Φάγρητα. Ἀμφότερα τὰ γεγονότα εἶναι ὅπωςδήποτε τυχαῖα καὶ ἐναπόκειται στὴ μελλοντικὴ ἐρευνα νὰ προσκομίσει περσιότερα στοιχεῖα.

α. Τὸ μεῖζον ἱερό ἦταν ἀδιαμφισβητήτως αὐτὸ τοῦ Ἡρώος Αὐλωνεῖτου στὸν γήλοφο Τσακίλ Μπαϊρ (εἰκ. 9), παρόδιο στὸν κύριο ὁδικὸ ἄξονα, τὸ γνωστὸ στὴ βιβλιογραφία ἀπὸ τὶς κατὰ καιροὺς δημοσιευμένες ἐκθέσεις ἀνασκαφῆς τῆς Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη. Ἰδιαίτερης σημασίας εἶναι τὸ ἄφθογο ἐπιγραφικὸ ὕλικό. Ἡ ἐρευνα στὸ ἱερό, ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, ἔχει ὀλοκληρωθεῖ καὶ ἀπομένει ἡ τελικὴ δημοσίευση [IVA 13].

Ἡ παρουσία τοῦ Ἡρώος πλησιόχωρα στὸ ἀνατολικὸ ἄνοιγμα τῆς κοιλάδος, σὲ πέρασμα στενάχωρο, κυριολεκτικῶς σὲ αὐλῶνα, ἀπὸ ὅπου καὶ τὸ προσδιοριστικὸ τοῦ ἐπίθετο, ἦταν ἐπιβεβλημένη [βλ. Παραρτήματα VI 1]. Ὁ ἦρωος παρῆχε σὲ γηγενεῖς καὶ διερχομένους τὴν προστασία του ὡς ἰδιόζουσα ὑπόσταση τοῦ θεοῦ ἰσπένως¹⁴⁸.

Τὰ εὐρήματα, καὶ ἰδίως οἱ ἐπιγραφές [ἀρ. IV B 16–28], ὅπως τουλάχιστον παρουσιάζονται στίς ἀνασκαφικὲς ἐκθέσεις, χρονολογοῦνται στὸ σύνολό τους σχεδὸν στὰ ὑστεροελληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ χρόνια. Τὸ ἱερό ὅμως ἀδιαμφισβητήτως πρέπει νὰ ἔχει παλαιότερη παρουσία, τουλάχιστον ἀπὸ τὰ κλασσικὰ χρόνια, γεγονὸς ποὺ ἀνιχνεύεται καὶ ἀνασκαφικῶς¹⁴⁹. Πιθανότατα ἡ ἀναδιοργάνωση-ἀνασύσταση τῆς λατρείας του —ἐξ οὗ καὶ τὰ σύγχρονα καὶ νεώτερα ἐπιγραφικὰ εὐρήματα— νὰ σχετίζεται μὲ τὴν ἴδρυση τῆς Colonia Victrix Philippensium, ὅταν περιλαμβανεται στὸ territorium τῆς καὶ ἐπιπλέον ἀναβαθμίζεται ὁ ὁδικὸς ἄξονας τῆς περιοχῆς¹⁵⁰.

β. Τὸ δεύτερο ἱερό τῆς περιοχῆς, πιθανὸν Νυμφαῖον, βρισκόταν στὸ σπήλαιο Ἀρχουδότης, ψηλὰ στίς ΝΝΔ κλιτύες τοῦ Παγγαίου καὶ στὰ διοικητικὰ ὄρια τῆς τ. Κοινότητος Γαληψοῦ [IVA 60]. Τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὶς αὐτοψίες τῶν ἀρχαιολόγων τῆς οἰκείας ΕΠΚΑ εἶναι ἐνδεικτικὰ καὶ μάλιστα καλύπτουν διαχρονικῶς ὅλη τὴν ἀρχαιότητα¹⁵¹. Θυμίζουν καθόλα τὸ Νυμφαῖον στὴν παρακείμενη θασιακὴ περαία, στὸ σπήλαιο Ἀετοπλαγιάς τῆς Ν. Ἡρακλίτης¹⁵².

Ἀρχαιολογικὸ ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ἡ Σπηλιά τοῦ Κάπα [IVA 72], στοῦ Σεῖντή τῆ Βρύση, ψηλὰ σὲ αὐχένα τοῦ Συμβόλου καὶ στὴν περιφέρεια τῆς τ. Κοινότητος Μυρτοφύτου, ἀλλὰ ἀπαιτεῖται ἀνασκαφικὴ διερεύνηση, ὥστε νὰ ἀποσαφηνισθεῖ ὁ χαρακτήρας τῆς.

γ. Ἀπὸ τὶς κατὰ καιροὺς ἀνασκαφές στὸν Φάγρητα/Κανόνι δὲν προέκυψαν στοιχεῖα, ποὺ νὰ τεκμηριώνουν τὴν παρουσία κάποιου intra muros ἱεροῦ. Ἡ ἀνασκαφὴς Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα πιθανολογεῖ ὅτι θὰ μπορούσαν οἱ εἰσηγμένους ἐξ Ἀθηνῶν μὲν ἀνυπόμορφος ἡρακλῆς νὰ «αποτελοῦσαν ἀναθήματα σε κάποιο ἱερό τῆς πόλης»¹⁵³, ἀλλὰ ἕτερον οὐδέν.

Στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ Παγγαίου εἶναι γνωστὸ ὅτι κυριαρχεῖ ἡ λατεῖα τοῦ Διονύσου¹⁵⁴, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ χώρα τῶν Πιέρων ἀπουσιάζουν οἱ συναφεῖς ἀποδείξεις, ἐὰν ἐξαιρέσουμε τὴν ἐπιγραφὴ VB 64 ἀπὸ τὸ Ποδοχώρι, ποὺ μνημονεύει τὴν ὑπαρξὴ μυστῶν τοῦ θεοῦ, ὑποχρεῶν νὰ ἐπι-

148. Βλ. σχόλιο τοῦ Χ. Μπακατζῆ, Ἐπιγραφές εἰδικὰ 278 καὶ τοῦ Μ. Hatzopoulos, BE 1987. 429, ἀρ. 680. Γενικό-τερα βλ. G. Kazarov, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Leipzig 1938. Ζ. Goceva, Πρακτικὰ 20ν Διεθνoῦς Συμποσίου Θρακικῶν Σπουδῶν, I 135–147.

149. Βλ. Χ. Κουκούλη-Δ. Μαλαμίδου, ΑΕΜΘ 3(1989)559: «θραύσματα ερυθρωμόρφων αγγείων».

150. Στὸ ἱερό ἔχει τεκμηριωθεῖ ἀνασκαφικῶς ἡ ἑλληνιστικὴ φάση του, 2ος αἰ. π.Χ., ἐνῶ τὸ παλαιότερο ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο χρονολογεῖται στὸν 3ο αἰ.: περίοδος ἀκμῆς του εἶναι ὁ 2ος αἰ. μ.Χ. καὶ ἡ καταστροφὴ του τοποθετεῖται στὸ «τρίτο τέταρτο τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ.», βλ. Χ. Κουκούλη-Δ. Μαλαμίδου, ΑΕΜΘ 3(1989)559–560. Πρβλ. τὴ θεώρησιν τοῦ P. Pilhofer I 93–100. Πὰ τίς λατρεῖες στοὺς Φιλίππους βλ. Δ. Λαζαρίδης, ΑΕΠ ἀρ. 20 § 104–110 καὶ P. Pilhofer I 92κῆ.

151. Βλ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΑΔ 37(1982) [1989] Β2, 327. Β. Πούλιος, ΑΔ 36(1981) [1988] 344.

152. Βλ. Γ. Μπακαλάκης, ΠΑΕ 1938, 81–97. Χ. Κουκούλη, ΑΔ 22(1967)[1969] Χρον. 422, πίν. 312.

153. Βλ. Μ. Νικολαΐδου-Πατέρα, ΑΕΜΘ 10Β(1996) [1997] 838.

154. Βλ. P. Pilhofer I 100κῆ. καὶ 105.

μεληθούν τὰ Rosalia γιὰ τὸν θανόντα¹⁵⁵. Δὲν ὑπάρχουν πάντως ἄλλα στοιχεῖα γιὰ τὴν παρουσία ἱεροῦ τοῦ Διονύσου στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ Ποδοχωρίου.

Ἡ ἀδημοσίευτη ἐπιτύμβια ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Πέργαμο/Κουλὲ [VB 36] τοῦ ἱερέως τῶν Ἑπταφυλῶν, Συραβίτους Ἀρτίδωνιος, ἀποτελεῖ πολὺτιμη ἔνδειξη γιὰ τὸ ἄγνωστο ἀπὸ ἄλλου ἀξίωμα του (εἰκ. 63). Ὁμολογῶ ὅτι δὲν μπόρεσα νὰ ἀνιχνεύσω παράλληλα στὴν περιοχὴ¹⁵⁶ καὶ τὸ κυριότερο, ἔαν καὶ ποιά θεότητα λανθάνει (Διδόνσος;).

Ἐπιγραφικῶς ἐπίσης μαρτυρεῖται κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἓνα ἀκόμη λατρευτικὸ ἀξίωμα στὸ ἱερὸ τοῦ Ἦρωος Αὐλωνεῖτου, αὐτὸ τοῦ νεακόρου [=νεωκόρου]¹⁵⁷.

Ἱερεὺς Φιλίππων, προφανῶς τῆς θεᾶς Μᾶς στὴν πόλη τῶν Φιλίππων, πιθανολογεῖται ὅτι ἀναφέρεται καὶ στὴν κατὰ χώραν ἐπιγραφή στὴν Τρίτα/Τσιφλίκ Πλατανοτόπου [IVB 59· εἰκ. 66]. Ἡ εὐρέως λατρευομένη στὸν βορειοελλαδικὸ χώρο Μᾶ σχετίζεται ἐμμέσως μὲ τὴν περιοχὴ μας, ὅταν στὰ περιουσιακὰ τῆς στοιχεῖα προσγράφεται ἀμπελοφυτεία, ὅπως τεκμαίρεται ἀπὸ τὴν παραπάνω ἐπιγραφή¹⁵⁸.

ΒΣΤ. ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ

Μὲ βάση τὴν παράθεση τῶν δεδομένων, τὴ μελέτη καὶ τὸν κατὰ κεφάλαιο σχολιασμό τους ἐπιχειρῶ ἀκολουθῶς τὴν ἐπιγραφμματικὴ διατύπωση τῶν πορισμάτων τῆς ἔρευνας, ἐν πολλοῖς κατὰ θέτω λακωνικῶς ὅ,τι προέκυψε ἀπὸ τὸν πολύχρονο συγχρωτισμὸ μου μὲ τὸν τόπο, ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀπόρροια-καταστάλαγμα. Ἐνίστε ὁρισμένα πορίσματα ἐνέχουν θέση ὁμολογίας καὶ καταγραφῆς ἄγνοιας καὶ ἀποριῶν, ὅταν δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ τεκμηρίωση καὶ ἡ διασάφηση προβλημάτων· ἀποτελοῦν μὲ ἄλλα λόγια εἶδος προαγγελίας ἐπ'ανόδου.

11. Κατ' ἀρχὰς ὁ ἔλεγχος τῶν προταθεισῶν ταυτίσεων τῶν ἐπωνύμων οἰκισμῶν, Φάγρητος καὶ Περγάμιος, καὶ ἡ συνακόλουθη πρόκριση ἀπέφερε ἀσφαλεῖς προτάσεις γιὰ τὴ θέση τους: ὁ Φάγρης βρισκόταν στὸν λόφο Κανόνι Ὁρφάνιου καὶ ἡ Πέργαμος στὸν Κουλὲ Μουσθένης.

Ἐπόμενο ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε ἡ διακρίβωση τοῦ οἰκιστικοῦ πλέγματος τῆς «Πιερίας» διαχρονικῶς, ὅπως συνάγεται ἀπὸ ὅσες ἀρχαιολογικὲς θέσεις γνωρίζαμε ἢ ἄγνωστες, τίς ὁποῖες ἐντόπισε ἡ ἔρευνά μας¹⁵⁹. Τρεῖς ἀνώνυμοι οἰκισμοὶ μὲ ἔντονη διαχρονικὴ παρουσία καὶ τουλάχιστον δεκαεννέα οἰκιστικὲς ἐγκαταστάσεις συμπληρῶνουν τὸν χάρτη τῆς περιοχῆς.

Ἡ γενικὴ εἰκόνα ποὺ παρέχει ἡ οἰκιστικὴ ἱστορία τοῦ τόπου εἶναι ἡ κατὰ καιροὺς πληθυσμιακὴ διακύμανση, ἐνίστε μάλιστα ἔντονη. Ἡ κατοίκηση ἀνιχνεύεται πικνότερη στὴ Μέση Νεολιθικὴ ἀπὸ ὅ,τι στὴν Ὑστερὴ Ἑποχὴ τοῦ Χαλκοῦ καὶ στὴν Πρώιμη Ἑποχὴ τοῦ Σιδήρου. Παρουσιάζεται πιὸ ἔντονη πάλι στὰ Ἀρχαῖα χρόνια, «φθίνει»(;) στὰ κλασσικὰ καὶ κορυφώνεται στὰ Ὑστεροελληνιστικὰ καὶ Ρωμαῖα χρόνια· προφανῶς ἡ ἵδρυση τῆς Colonia Victrix Philippiensis τὸ 42 π.Χ. ἀποτελεῖ ἀναντίρρητο σημεῖο καμπῆς. Ἡ τεκμηρίωση συνακόλουθα τῶν μεγάλων διαφοροποιήσεων στὸ οἰκιστικὸ πλέγμα τῆς περιοχῆς κατὰ τὴ ρωμαιοκρατία, ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη σημασία: οἱ ἐπώνυμοι οἰκισμοὶ «φυτοζωοῦν», ἐνῶ ἐμφανίζονται στὴν ὑπαίθρο οἱ μεγάλες ἀγροικίες

155. Πρβλ. Δ. Λαζαρίδης, ΑΕΠ ἀρ. 20 § 110 καὶ Θ. Λυμπεράκης, *Χρυσόφορον γῆς ἀνάστημα. Το Παγγαῖο τῶν μύθων καὶ τῆς ἱστορίας*, ΕΟΣ Καβάλας 1999, σ. 85.

156. Βλ. γιὰ τὸ Ἑπταφυλῶν μία ἀκόμη παράλληλη μαρτυρία SEG 21(1965)527 καὶ Α. Wilhelm, Att. Urk. V 136. Sokolowski, LSCG Suppl. ἀρ. 19.

157. Βλ. ἐπιγραφή IVB 22: ΑΔ 38(1983) [1989] B2, 322, πίν. 128γ. SEG 39(1989)599.

158. Βλ. P. Collart, *La vigne de la déesse Atmopienne au Pangée*, Festband Felix Stähelin, BZG 42(1943)9–21 καὶ Γ. Μπακαλάκης, *Περὶ Ἀλμύπων καὶ Ἀλμυπίας θεᾶς*, ΠΑΑ 12(1937)484–488 [=Οἶνος Ἱσμαρικὸς Α' 69–75]. Πρβλ. καὶ F. Parazoglou, Actes du VII e Congrès d' Epigraphie 1977, 168, Μ. Χατζόπουλος, *Ἡ λατρεία τῆς θεᾶς Μᾶς στὴν Ἑδέσσα*, Πρακτικὰ 1995 καθὼς καὶ Θ. Λυμπεράκης, ὅπ. π., σσ. 70/1.

159. Ἀπὸ τὸν κατάλογο IV A, 25 θέσεις ἦταν ἄγνωστες στὴ βιβλιογραφία [=4, 5, 6, 3, 8, 11, 12, 18, 19, 21, 24, 25, 28, 31, 34, 43, 46, 47, 54, 62, 63, 64, 67, 68, 70, 71]· σ' αὐτὲς δὲν προσμετρῶνται οἱ τοῦ ὕδραγωγείου τῆς Ἀμφιπόλεως.

—τουλάχιστον επτά θέσεις στην Πιερία κοιλάδα δικαιολογούν τον χαρακτηρισμό της *villa rustica* ή *vicus*—, αποτέλεσμα προφανώς της νέας κοινωνικοοικονομικής οργανώσεως.

Η Παλαιοχριστιανική εποχή αποτελεί όμαλη μετεξέλιξη των "Υστερων ρωμαϊκών χρόνων και εμφανίζεται ζωσα και σφύζουσα. Η ζωή συνεχίζεται άρρσσκοπτα σέ άρκετές θέσεις κατά τούς μεταχριστιανικούς αιώνες, 4ο–6ο· άδιάφνεστο τεκμήριο οί τρείς άνεσκαμμένες παλαιοχριστιανικές βασιλικές [Άγίου Νικολάου Έλενθερουπόλεως, Καϊνάφρτζα στά Κηπιά και Δεύκης Ποδοχωρίου].

2. Ό τόπος άποτελεί την εκάστοτε χώρα του άντιστοιχου οικιστικού κέντρου· τó τελευταίο καθορίζει άπολύτως τó γίγνεσθαι σέ αυτόν: ό Φάγρης τών Πιέρων τόν 6ο–5ο αι., ή Άμφίπολις άπό τά τέλη του 5ου και ίδίως άπό τά μέσα του 4ου, οί Φίλιπποι άπό τó δεύτερο μισό του 1ου αι. π.Χ. κέ., με την ίδρυση της όμώνυμης Colonia. Η «Πιερία», παρότι στό σύνολό της σχεδόν δέν ήταν τίποτε περισσότερο άπό μία «κλειστή» παράμερη κοιλάδα, άπετέλεσε ζωτικό τμήμα της επικράτειας τών εκάστοτε κέντρων έξουσίας: Η οικονομική δραστηριότητα εστιάζεται κυρίως στην πρωτογενή οικονομία· πρωτίτως άνιχνεύεται ή γεωργικοκτηνοτροφική παραγωγή και ή εκμετάλλευση τών μεταλλευτικών κοιτασμάτων του Παγγαίου¹⁶⁰. Στά τελευταία στηρίχθηκε κατά βάση, άν όχι άποκλειστικώς, ή δευτερογενής και τριτογενής οικονομία. Τό δάσος και τó κυνήγι, πρέπει νά άπετέλεσαν επίσης σημαίνοντα παράγοντα συμπληρωματικής οικονομίας. Ένιότε ή περιοχή άποκτά ιδιάζουσα σημασία γιά τó κέντρο έξουσίας της, λ.χ. άπό αυτήν έξαρτιόταν ή ύδρευση της Άμφιπόλεως γιά μεγάλο χρονικό διάστημα.

3. Η σημασία της περιοχής ως επικοινωνιακού διάμεσου, άνατολής–δύσεως, και ή διαχρονική μετάπτωσή της, όπως συνάγεται άπό τη θεώρηση του όδικου δικτύου κατά έποχές: άπό περιοχή ύποχρεωτικής διαβάσεως του μείζονος όδικου άξονος —λ.χ. ή διάνοιξη της «βασιλικής» όδου του Ξέρξη— στόν παραμερισμό και την «άπομόνωση», με την κύρια πρός άνατολάς στρατιωτική όδό τών Μακεδόνων βασιλέων, έργον του Φιλίππου Β', νά διερχεται βόρεια άπό τó Παγγαίον, άποτελώντας πρόδρομο της Έγνατίας.

Όδικός άξονας τών ρωμαϊκών χρόνων διέσχιζε κατά μήκος την Πιερία κοιλάδα· ή διαδρομή του άνιχνεύεται άσφαλώς, άκολούθησε την διάνοιξη του Ξέρξη και μάλλον δέν προϋπήρξε της Έγνατίας. Πιθανολογώ ότι αυτός άναβαθμίστηκε άπό άπλή όδός, πού έξυπηρετούσε πρωτίτως την επικοινωνία τών οικισμών της κοιλάδος, σέ άξονα με τη δημιουργία και άκμή της ρωμαϊκής άποικίας τών Φιλίππων. Άπετέλεσε έτσι περίπου παράλληλη και δευτερεύουσα διαδρομή σ' αυτό τó σκέλος της Έγνατίας, διασχίζοντας τó ΝΔ τμήμα του *territorium* τών Φιλίππων.

Την ίδια διαδρομή άκολούθησε και ό άξονας της τουρκοκρατίας, όπως συνάγεται άπό τά πάμπολλα κατά τόπους κατάλοιπα του, άλλα και άπό τη ζωσα προφορική παράδοση τών γηγενών.

II. Κατακλείδα θά μπορούσαν νά άποτελέσουν όρισμένες έξειδικευμένες παρατηρήσεις, πύ σωστά διαπιστώσεις, άπόρροια της έρευνας. Είχα μάλιστα την άγαθή τύχη νά τις συζητήσω προσφάτως με έπαίοντες της περιοχής και τών προβλημάτων της, επιπλέον ευκαιρία νά τούς καταστήσω κοινωνούς τών «άνησυχιών» μου και παραλλήλως νά άντλήσω πολλά¹⁶¹.

Παραμένει μείζων άπορία και συνάμα γεγονός πρός διερεύνηση ή «άπουσία» του θρακικού στοιχείου στά κρίσιμα χρόνια του 7ου και 6ου αι. Θά μπορούσε νά δικαιολογείται μερικώς στην Άργίλο, ως άκραφνούς έλληνικής άποικίας¹⁶², άλλα όχι και στό μείζον οικιστικό κέντρο τών

160. Βλ. Δ. Λαζαρίδης, ΑΕΠ άρ. 20 § 81–86 και τη θεώρηση του P. Pilhofer I 78–85.

161. Την ευκαιρία προσέφεραν οί φιλόξενες και πολλαπλές «παρασυνεδριακές» εκδηλώσεις του «Συμποσίου στη μνήμη του Β. Πεντάζου», στην Κομοτηνή 19–21.3.1999· άποδέκτες κοινωνοί ύπήρξαν οί καθηγητές O. Picard, και J. Perreault, ή Έφορος Άρχ/των κ. Χάϊδω Κουκούλη και ό φίλος συνάδελφος Ζήσης Μπόνιας.

162. Άλλά και στην Άργίλο μόλις προσφάτως άπεδείχθη άνασκαφικώς ή πρώτη θρακική παρουσία διαφοροποιώντας τά δεδομένα: «στόν τομέα του λιμανιού και σέ στρώμα του δεύτερου μισού του 7ου αι. π.Χ. βρέθηκε θρακική κεραμική, ή όποία ύποδεικνύει ότι οί άποικιοι πρωτοήλθαν σέ ήδη κατοικημένη άπό Θράκες θέση», βλ. άνακοίνωση του Ζ. Μπόνια στό 13ο ΑΕΜΘ (17.2.2000).

Θρακῶν Πιέρων, στὸν Φάγρητα. Δὲν διαθέτουμε καθόλου στοιχεῖα γιὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τὰ μέσα μετέλη τοῦ 7ου, ὅταν ἐγκαθίστανται στὴν περιοχὴ —κατὰ πᾶσα πιθανότητα *de facto* καὶ ὄχι *de jure*— ὡς φυγάδες καὶ ἕως τὰ μέσα τοῦ 6ου, ὁπότε καὶ τεκμηριώνεται ἀνασκαφικῶς ἡ ὑπαρξὴ τους. Ὑπῆρξαν τόσο «καθυστερημένοι» πολιτισμικῶς οἱ Θράκες, τόσο ἔνθερμοι καταναλωτὲς τῶν ἐπείσκατων δευτερογενῶν ἀγαθῶν, ὥστε δὲν ἄφησαν τὰ «δικὰ» τους κατάλοιπα; Μήπως ἀντιθέτως παρέμειναν «συντηρητικοί» χρηῖστες πρωτίστως τῶν φθαρτῶν δικῶν τους τεχνουργημάτων, ὥστε δὲν τὰ ἀναγνωρίζουμε, πλὴν σωστὰ δὲν μπορούμε νὰ τὰ ἐντοπίσουμε ἀνασκαφικῶς; Τόνισα ὁμως ἤδη [VA 4] ὅτι ὅσο καὶ ἐὰν μία ἐποχὴ ὑστερεῖ σὲ ποιότητα —ἢ καὶ ποσότητα— τῶν ὁποιων παραγομένων χρηστικῶν ὑλικῶν καὶ σὲ περιορισμένη χρῆση ἐπείσκατων ἀγαθῶν, ἀνεξαρτήτως τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν γενεσιουργῶν αἰτίων αὐτοῦ τοῦ φαινομένου, δὲν μπορεί παρόλα αὐτὰ νὰ μᾶς παραπλανήσῃ σὲ μεγέθη πλήρους ἀπουσίας. Μήπως πρέπει νὰ καταφύγουμε σὲ ἄλλη ὑπόθεση; Νὰ ἔχουν ἤδη ἀρχοῦντως «ἐξελληνισθεῖ» οἱ Πίερες στὴν κοιτίδα τους, τὴν Πιερία τοῦ Ὀλύμπου, πολὺ πρὶν καταστοῦν φυγάδες καὶ ἐγκατασταθοῦν ἀνατολικά ἀπὸ τὸ Στρυμόνα; Σὲ κάθε περίπτωση μένουμε στίς, ἔστω λογικοφανεῖς, ὑποθέσεις, ἀναμένοντας τὶς ἀνασκαφὲς νὰ τεκμηριώσουν ὑπόνοιες καὶ εἰκασίεις¹⁶³.

Συνθέτοντας, ἐπιπλέον, τὴν «προσωπογραφία» τῆς περιοχῆς συνειδητοποιοῦμε τὴν ἴδια ἔνδεια, ἀπουσία. Τὰ θρακικά ὀνόματα ἐλλείπουν παντελῶς καθόλη σχεδὸν τὴν προχριστιανικὴ ἐποχὴ: δὲν γνωρίζουμε οὔτε ἓνα θράκα Πιερίεα¹⁶⁴. Ἐπειδὴ τὸ γεγονός δὲν δικαιολογεῖται μὲ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ τυχαίου, μετὰ ἀπὸ τόσες ἀνασκαφές, προφανῶς ἄλλοῦ ἔγκειται ἡ ἐξήγησή του. Οἱ Πίερες δὲν σηματοδοτοῦσαν ἐπιγραφικῶς τὶς τελευταῖες κατοικίες τους —ἀσχετῶς τοῦ αἰτίου, ἐθιμικοῦ, οἰκονομικοῦ, ἀναλφαβητισμοῦ— ἢ ἐὰν τὸ πραγματῶνταν, τὰ σήματα ἦταν καθ' ὅλοκληρίαν ἀπὸ φθαρτὰ ὑλικά, μᾶλλον ὁμως ἀπίθανο ὡς γεγονός, ὥστε νὰ ἀποτελέσει ἱκανὸ ἐξηγητικὸ ἐπιχείρημα.

Ἀντιθέτως, ὅσα θρακικά ὀνόματα Πιέρων γνωρίζουμε, τὰ ὀφείλουμε στὰ μεταχριστιανικά ἐπιτύμβια μνημεῖα, μὲ τὸ συγκεκριμένο τυπικὸ: ὄνομα, χρονολογία, στερεότυπο «κατενῶδιο». Εἶναι τὸ τελευταῖο ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ἡ *colonia* τῶν Φιλίππων προώθησε «μιμητικῶς» ἢ ἐπέβαλε(;) στοὺς κατοικοῦς τοῦ *territorium* τῆς τὴ διαιώνιση τῆς ὑπάρξεώς τους.

163. Πρβλ. τὴν πρόσφατη θεώρηση —ἢ ὁποία πάντως «σηκώνει πολλὴ συζήτηση», ἰδίως γιὰ τὴν παρᾶλιο Θράκη— γιὰ τοὺς Θράκες πρὶν τὸν ἀποικισμό τῆς S. Owen, JHS 120(2000)139–143· λανθασμένα ἡ ἴδια τοποθετεῖ στὴν Πιερία κοιλάδα λαξευτοὺς τάφους [βλ. ἄρτη σ. 142] μὲ βάση τὴ δημοσίευση τοῦ Ν. Μουτοόπουλου 1972, 483; θέσει Χασάν Πασᾶ τῆς Νέας Φυλῆς Σερρών.

164. Οἱ ἐξαίρεσεις [λ.χ. IVB ἀρ. 73α] ἀκριβῶς ἐπιβεβαιώνουν τὸν κανόνα. Βλ. F. Papazoglou, Actes du VII e Congrès d' Epigraphie 1977, 153κ. καὶ Μ.–Γ. Παρισιάκη, «Συμπόσιο στὴ μνήμη τοῦ Β. Πεντάζου».

VI. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Leake III 170–171, 461–462.

Mommsen, Eph. Epigr. 5(1884)609, ἀρ. 1436.

Μερτζίδης, Χῶραι 122.

Γούσιος 5.

Oberhammer, RE II 2 (1896)2414 s.v. Aulon ἀρ. 8.

Μερτζίδης, Φίλιπποι 31/2 σημ. **.

Χατζηκρυακού 114.

Jameson, AJPh 77(1956)57.

Gomme, HCT III 574.

Σκαλίδης 71.

Κουκούλη, AAA 2(1969)193 & ΑΔ 24(1969) [1970] Β2, 349 & ΑΕΜΘ 3(1989)553–554.

Σαμάρης, IGAM 192.

Daux 322.18.

Papazoglou, VM 411

Μπακιρτζής, *Δύο παλαιοχριστιανικές επιγραφές από τὰ Κηπιά Παγγαίων*, Αφέρωμα εις τον Κ. Βαβούσκον, τόμ. 5, Θεσ/νίκη 1992, 277–282, ειδικά 278.

Μουτσόπουλος 7–20 [=Σκουπιδότοπος Σταυρού, ἀρ. 5].

Borza στο R. J. A. Talbert (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, ἀρ. 51: Thracia, II 779, Princeton University Press 2000.

Εἶναι γνωστή ἀπὸ τὰ γεγονότα τὸν χειμῶνα τοῦ 424/3 π.Χ. καὶ τὴν πορεία τοῦ Βρασιδίου ἢ Αὐλών, πλησιόχωρα στὴ λίμνη Βόλβη. Ἡ ἀναζήτησή της ἀπασχόλησε ἐπὶ μακρὸν τὴν ἔρευνα, χωρὶς πάντως νὰ ἔχει τεκμηριωθεῖ ἀσφαλῶς ἡ ταύτισή της.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ ἀναθηματικὲς ἐπιγραφὲς στὸν Ἡρώα Αὐλωνεῖτη ἀπετέλεσαν τὸ αἶτιο νὰ ὑποθεθεῖ ἡ παρουσία μᾶς δευτέρης ὁμώνυμης κώμης, στὴν ὁποία —πάντοτε ὑποθετικῶς— καὶ ὀφειλόταν τὸ ἐπίθετο τοῦ λατρευομένου ἥρωος. Ἦδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰ. ὁ Th. Mommsen, πρῶτος ἀπὸ ὅσα γνωρίζω, πρότεινε τὴ σύνδεση τοῦ Ἡρώος Αὐλωνεῖτου μὲ τὴν Αὐλώνα: “*Aulonites* fortasse appellatur ab oppido eius nominis ad sinum Strymonicum sito”. Τὰ ἴδια χρόνια σκεδὸν οἱ διάφοροι τοπικοὶ λόγιοι [λ.χ. Μερτζίδης, Χῶραι 122 & Φίλιπποι 31/2 σημ. **] συσχέτιζαν τὸ χωριὸ Αὐλὴ τῆς Πιερίας κούαδας μὲ τὴν Αὐλώνα —τοῦ Θουκυδίδη(;)—, ἀποψη ποὺ ἀντικρούουν κατηγορηματικῶς οἱ Α. Γούσιος 5 καὶ Γ. Χατζηκρυακού (1906)¹⁶⁵. Ἐδραιώθηκε ὁμως ἡ σχετικὴ τοπικὴ παράδοση, ὥστε νὰ θυμῶνται σήμερα ὅλοι οἱ πρεσβύτεροι ὅτι ὁ Μητροπολίτης Σωφρόνιος τοποθετοῦσε ἐδῶ τὴν Αὐλώνα καὶ ὀνόμαζε μάλιστα ἔτσι τὴν Αὐλὴ· πιθανότατα ὁ τελευταῖος γνῶριζε τὶς ἀρχαιότητες στοὺς Χασλαμότοπους [ἀρ. IV 18], δικαιολογώντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν ἀποψή του.

165. Πρβλ. Φ. Σκαλίδης 71.

Ἐπανήλθε στο θέμα ἡ Χ. Κουκούλη, ἀνασκαφῆς τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἡρώος Αὐλωνεῖτου, πλησιό-
χωρα στο χωριό Κηπιὰ/Μποσταντζιλί, σημειώνοντας χαρακτηριστικά στὰ ΑΑΑ: «Εἰάν ἡ πρότασις
τοῦ νὰ σχετισθῇ ἡ ἔπωνυμία τοῦ Ἡρώος μὲ πόλιν Αὐλῶνα εἶναι ὀρθή, τότε πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν
εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἱεροῦ ἀρχαίαν πόλιν Αὐλῶνα, διάφορον τῆς ἀναφερομένης ὑπὸ τοῦ Θουκυδί-
δου, ἣτις κεῖται πολὺ δυτικώτερον.» Ἡ ἴδια γράφει στὸ ΑΔ: «...ἡ διάσωσις τοῦ τοπωνυμίου “Αὐλή”
ὡς ὀνόματος παρακεμένης κοινότητος, καθιστοῦν πιθανωτάτην τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς τὸ
κύριον ἱερὸν τοῦ θρακικοῦ τούτου θεοῦ καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας πόλεως Αὐλῶνος, ἐξ ἧς
ἐλήφθη ἡ ἔπωνυμία Αὐλωνεῖτης.» Τὰ ἴδια ἀναπαράγει ἀβασάνιστα ὁ Δ. Σαμάρης, IGAM 192 καὶ
δυστυχῶς καὶ ὁ Ε. Ν. Borza ὡς συντάκτης τοῦ χάρτη ἀρ. 51 [1: 500.000] Thracia καὶ τοῦ ὑπομνήματός
του [=τόμ. II 779] στὸ R. J. A. Talbert (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*,
Princeton University Press 2000. Ἡ Papazoglou [VM 411] σημειώνει ἐπίσης “L’ ethnique *Nicaenses*
semble tiré d’un toponyme grec et celui d’*Aulônitai* vient certainement d’Αὐλῶν”.

Τὴν παραπάνω ἀποψη ἀντέκρουσε ὁ Χ. Μπακιρτζῆς τονίζοντας: «Τὸ ἐπίθετο Αὐλωνεῖτης...
πιστεῦν ὅτι δὲν σχετίζεται μὲ διάφορες πόλεις ὀνόματι “Αὐλῶν”, ὅπως ἔχει ὑποστηριχθεῖ, ἀλλὰ μὲ
κατὰ τόπους “αὐλῶνας” (=περάσματα, στενωπούς), τῶν ὁποίων τοὺς διαβάτας προστάτεψε, γι’
αὐτὸ καὶ ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ὡς “ἥρωες ἐπήκοος” μνημονεύεται»¹⁶⁶. Ἡ Χ. Κουκούλη, στὸ ΑΕΜΘ
3(1989)553–554, ἀποδέχεται τὴν ἀποψη-ἐρμηνεία τοῦ Χ. Μπακιρτζῆ, ὅτι πρωτίστως «Η ἐπωνυμία
τοῦ ἥρωα σχετίζεται με τὴ λέξη αὐλῶνα, που σημαίνει πέρασμα.»¹⁶⁷

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι δὲν ὑπάρχουν στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἡρώος Αὐλωνεῖτου
στὰ Κηπιὰ κατὰλοιπα ἀρχαίου οἰκισμοῦ, ὥστε νὰ ὑφίσταται ἔστω ἡ ἔνδειξη ποὺ θὰ δικαιολογοῦσε τὴν
ὑπόθεσιν ὅτι αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ ἀνήκουν σὲ μία ὁμώνυμη κώμη Αὐλῶνα¹⁶⁸. Ἡ ἐρμηνεία ἐπομέ-
ως τοῦ Χ. Μπακιρτζῆ ὅτι τὸ προσδιοριστικὸ ἐπίθετο τοῦ Ἡρώος ὀφείλεται στὸ στενὸ πέρασμα τῆς
περιοχῆς, τὸ ὁποῖο —καὶ συνακόλουθα καὶ τοὺς «χρηστές» διερχομένους του— φυλάσσει ὁ Ἡρῶς
Αὐλωνεῖτης εἶναι καθόλα παραδεκτὴ καὶ τὴν τεκμηριώνουν τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα¹⁶⁹.

Ὡς πρὸς τὴ θουκυδίδεια Αὐλῶνα¹⁷⁰, προσφάτως προτάθηκε ἀπὸ τὸν Ν. Μουτσόπουλο θέση
γὰ ταύτιση, μάλιστα μὲ βάση τὴν ὑπάρχουσα ἐπιφανειακῶς ἐκεῖ κεραμεικὴ: Σκουπιδοτόπος Σταυ-
ροῦ Χαλκιδικῆς. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι γνωστὲς οἱ περὶ τὴν τοπογραφίαν «ἀμαρτίες» τοῦ Ν. Μου-
τσόπουλου, τὸ θέμα χρήζει περαιτέρω διερευνήσεως.

VI 2. Τριγράμματα ὁροθέσια¹⁷¹

Στὴν περιοχὴ ἀναφορᾶς μας ὑπάρχουν κατὰ χώραν τριγράμματα λατινικῆς ἐπιγραφῆς, λαξευμέ-

166. Πρβλ. Μ. Hatzopoulos, BE 1987. 429, ἀρ. 680.

167. Πρβλ. G. Daux 322.18.

168. Ἡ Χ. Κουκούλη μνημονεῖ κατὰλοιπα οἰκισμοῦ στὸ ΑΕΜΘ 3(1989)553–554, ἀλλὰ αὐτὰ τὰ κατὰλοιπα, τὰ
ἐπιπλέον πενιχρά, πιστεῦν ὅτι ἀποτελοῦν ἐξάρτημα-μέρος τοῦ ἱεροῦ, καὶ ὄχι αὐτόνομο στὸν χῶρο οἰσμοῦ· ἔτσι δὲν ἐπι-
βεβαιώνεται καὶ ἡ ὑπόθεσιν τοῦ Λαζαρίδη. ΑΕΠ ἀρ. 20 § 117. Σημειώνω ὅτι ἡ οἰκιστικὴ ἐγκατάστασις στὴν Πλαγιὰ
Ἀκροβουνίου [IVA 8] σὲ καμία περιπτώσιν δὲν μπορεῖ νὰ προαχθεῖ σὲ οἰκισμὸ καὶ μάλιστα νὰ ὀνομασθεῖ καὶ
«Αὐλῶν». Πιθανολογῶ ὅτι αὐτὸν ἔννοεῖ ἡ Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη [*Αρχαία ιστορία καὶ ἀρχαιοῦτες*, στὸ ἔνθετο
Επτὰ Ἡμέρες *Το Χρυσόφωρο Παγγαῖο*, Η Καθημερινή, 7.5.2000, εἰδικὰ σ. 8], ὅταν ἀναφέρει ὅτι «δίπλα στο ἱερὸ εντο-
πίζεται ἕνας ἀρχαῖος οἰκισμὸς, ὁ ὁποῖος πιθανόν νὰ ἔφερε τὸ ὄνομα Αὐλῶν...».

169. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι στὰ ἑλληνιστικὰ χρόνια μαρτυρεῖται ὡς ἐπήκοος καὶ ἥρωας, ἐνῶ τὸ Αὐλωνεῖτης κυ-
ριαρχεῖ στὰ ρωμαϊκά, βλ. Χ. Κουκούλη-Δ. Μαλαμίδου, ΑΕΜΘ 3(1989)559.

170. Βλ. καὶ Gomme, HCT III 574. Ὁ Jameson, AJPh 77(1956)55κ., συμπληρώνοντας στὸν στίχο 1 ἀπ’
Αὐλ[ῶνος] ἀποδίδει [σ. 57] στὴ θουκυδίδεια Αὐλῶνα τοὺς λάτρεις ἀναθέτες τῆς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὸ Νυμφαῖον τῆς Ν.
Ἡρακλείδας, βλ. Γ. Μπακαλάκης ΠΑΕ 1938 εἰδικὰ 94–96.

171. Παρουσίασα τὸ πρῶτον τὴν ἀποψή μου στὴν ἀνακοίνωση *Οἰκιστὸν τριώβολον*, Π.Τ.Ι. ΕΤΒΑ: 9ο Τριήμερο
Ἑργασίας, «Τέχνη καὶ τεχνικὴ στὰ ἀμπέλια καὶ στοὺς οἴκους τῆς Μακεδονίας», Ἀδριανὴ Δράμας 25–27.6.1999 [ὑπὸ
ἐκτύπωσιν].

νες σὲ ριζιμοὺς βράχους. Ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία ἦταν γνωστὲς τέσσερις περιπτώσεις καὶ ἡ ἔρευνά μου ἐντόπισε ἄλλες τρεῖς, σύνολον ἑπτὰ. Παραθέτω τὸν σχετικὸ πίνακα:

ΓΑΠ IVB 34	Δωμάτια	πλαγιά/ρέμα	R-G-S	ΓΑΠ
ΓΑΠ IVB 48	Μεσορόπη	κορυφή λόφου	R G S	Γούσιος 8
ΓΑΠ IVB 49	Μεσορόπη	πλαγιά	P-C-S	Hereward 146
ΓΑΠ IVB 58	Πλατανότοπος	;	R G S	Γούσιος 8
ΓΑΠ IVB 62 (εἰκ. 74)	Ποδοχώρι	«πολιανούδα»	S P C	Hereward 146
ΓΑΠ IVB 46	Μουσθένη	«πολιανούδα»	;	ΓΑΠ
ΓΑΠ IVB 55	Μεσορόπη	πλάτωμα	;	ΓΑΠ

Τί θὰ μπορούσαν ὅμως νὰ εἶναι αὐτὲς οἱ τριγράμματα κατὰ χώραν λατινικὲς ἐπιγραφές; Ἀνατρέχοντας στὴ βιβλιογραφία ἢ ρωτώντας συναδέλφους, ὁμολογῶ ὅτι δὲν βρῆκα παρὰλληλα καὶ τὸ κυριότερο τὴ λύση. Ἀπεκλείσθη πάντως ἡ πιθανότητα νὰ πρόκειται γιὰ παραλλαγή τῶν τυπικῶν συντομογραφιῶν, ποὺ ἀπαντῶνται στὶς ρωμαϊκὲς ἐπιγραφές¹⁷², πρωτίστως γιατί δὲν εὐρίσκονται/παρεμβάλλονται σὲ ὑπόλοιπο λατινικὸ κείμενο.

Στὸ πρόσφατο Συνέδριο γιὰ τὴν «Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Τεχνολογία» ὁ καθηγητὴς Γεωλογίας τοῦ ΑΠΘ, Μ. Βαβελίδης, παρουσίασε μίᾱ ἀκόμη ἰδια ἐπιγραφή [S P C], ποὺ ἐντόπισαν κοντὰ σὲ μεταλλεῖο, ἀνάμεσα στὰ χωριά Κρηνίδες καὶ Ζυγὸ τῆς Καβάλας. Ὁ ἴδιος εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μὲ ἐνημερώσει ὅτι, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν μπόρεσαν νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν τριγράμματι ἐπιγραφή, δὲν τὴν περιέλαβαν στὴ δημοσίευση τῆς ἀνακoinώσεως¹⁷³. Πιθανολογοῦν πάντως ὅτι πρόκειται γιὰ ἀρχαῖα ὀνόματος¹⁷⁴.

Τὸ ἀσφαλὲς εἶναι ὅτι οἱ συγκεκριμένες τριγράμματα ἐπιγραφές σχετίζονται ὁπωσδήποτε μὲ τὴν Colonia Victrix Philippensium, ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 42 π.Χ., ἀφοῦ ἡ κουλὰδα τοῦ Μαριμαρᾶ ἀνῆκε στὸ σύνολό της σχεδὸν στὸ territorium τῆς ἀποικίας. Μὲ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα κατέληξα —ὁμολογῶ μὲ περιστολή— ὅτι πρόκειται γιὰ ὁροθέσια, ποὺ ὁρίζουν ἰδιοκτησίεες τῶν ἀποίκων. Ἐπιπλέον ἡ πῶ εὐλογοφανὲς ἐρμηνεία εἶναι ὅτι συντομογραφοῦν τὸ ὄνομα τοῦ κτήτορος καὶ τὸ τριγράμματο εἶναι συνακόλουθο τοῦ τριμεροῦς ρωμαϊκοῦ ὀνόματος: *preponen*, *nomen*, *cognomen*. Ὁμολογῶ πάντως ὅτι δὲν ἀποδίδουν κοινὰ ρωμαϊκὰ ὀνόματα, ἀλλὰ ἀντιτείνω ὅτι τὸ δείγμα ποὺ διαθέτουμε εἶναι μικρό. Νὰ σημειώσω ἐπίσης ὅτι δὲν ἐπεσήμανα παρὰλληλα στὸν ὑπόλοιπο ἐλλαδικὸ χῶρο καὶ μάλιστα στὶς περιοχὲς τῶν ἄλλων ρωμαϊκῶν ἀποικιῶν.

Ἀναζητώντας ἐπιπλέον παρὰλληλα, ἐντόπισα ὅτι ἀνάλογες τριγράμματα ἐπιγραφές βρίσκονται σὲ λαβρὲς δῆσιπύθμενων ἀμφορέων μεταφορᾶς οἴνου καὶ μάλιστα τῆς ἰδίας ἐποχῆς, 1ος π.Χ. αἰ.: Εἶναι γνωστὰ δύο τουλάχιστον παρθεύματα ἀπὸ τὶς Ἀγορὲς ἀντιστοίχως τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Πέλλας [S P E]¹⁷⁵. Ἡ κουλὰδα τοῦ Μαριμαρᾶ ὑπῆρξε πάντοτε οἰνοπαραγωγικὴ περιοχὴ καὶ μόνον μεταπολεμικῶς ἐγκατελείφθησαν τὰ ἀμπέλια της. Ἐπιπλέον δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει

172. Βλ. λ.χ. H. Cohen–J. C. Egbert–R. Cagnat, *The Coin-Inscriptions and Epigraphical Abbreviations of Imperial Rome*, Chicago 1978 ἢ τοὺς indices τοῦ CIL XIV.

173. Μ. Βαβελίδης–Γ. Χριστοφίδης–Β. Μέλκας, *Αρχαία μεταλλευτικὴ δραστηριότητα στὴν ἐνρύτερη περιοχὴ Καβάλας–Φυλίσπων, Αρχαία Ἑλληνικὴ Τεχνολογία*, Πρακτικὰ 1ου Διεθνoῦς Συνεδρίου, Θεσ/νίκη 4–7.9.97, Θεσ/νίκη 1998, 95–101.

174. Μ. Βαβελίδης per epistulam 4.2.99.

175. Βλ. ἀντιστοίχως V. Grace, *Amphoras and the Ancient Wine Trade*, ASCS at Athens 1979², 36 καὶ I. Ἀκαμάτης, *Η αγορά τῆς Πέλλας*, AEMΘ 2(1988)82/3, 90 (εἰκ. 15)· τοῦ ἴδιου, *Πρωτεύονσα Μακεδόνων Πέλλα. Εμπόριο κρασιοῦ, «Ἀμπελοοινικὴ ἱστορία στο χῶρο τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης*, Ε' Τριήμερο ἐργασίας, Νάουσα, 17–19.9.1993», ΠΠΙ ΕΤΒΑ Ἀθήνα 1998, 35/6. Ἱδιο σφεράγραμμα βλ. στὸν Μ. H. Callender, *Roman Amphorae*, London 1965, ἀρ. 1656 (σ. 252).

ὅτι βρίσκεται σὲ ἄμεση πρὸς νότον γειτνίαση μὲ τὴν ἀρχαία Βιβλία¹⁷⁶: μία περιοχὴ μὲ περιώνυμο οἶνο γεωγραφικῆς καταγωγῆς¹⁷⁷. Δικαιούμαι λοιπὸν νὰ ὑποθέσω ὅτι τὰ τριγράμματα λατινικὰ δροθέσια ἦταν κ α ῖ γιὰ τὴν ὀριοθέτηση ἀμπελοφυτειῶν στὴν κοιλάδα τοῦ Μαργαρά; Οἱ θέσεις πάντως τῶν ὀροθεσίων μποροῦν νὰ δικαιολογήσουν μία τέτοια χρῆση, ἐννοῶ δηλαδὴ ὅτι οἱ τοποθεσίαι προσφέρονται γιὰ ἀμπελοφυτεῖς· ἐπιπλέον σημειῶνω ὅτι ἡ παρουσία ἀμπελίων στὴν περιοχὴ μαρτυρεῖται καὶ ἐπιγραφικῶς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα [IVB 59]. Μένουμε λοιπὸν στὴν δημοσιοποίηση μιάς ὑποθέσεως, ἀναζητώντας τεκμήρια ἐπιβεβαιώσεως ἢ διαψεύσεως τῆς.

VI 3. Τὸ Βόρειο ὕδραγωγεῖο τῆς Ἀμφιπόλεως

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπισήμανση τοῦ Νότιου ὕδραγωγείου τῆς Ἀμφιπόλεως, στὶς νότες ὑπώρειες τοῦ Παγγαίου, ἀνατρέχοντας στὴ βιβλιογραφία εἶδα ὅτι σχεδὸν ἑκατὸ χρόνια παλαιότερα δημοσιεύθηκε ἡ πληροφορία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ὕδραγωγείου στοὺς ΔΒΔ πρόβουνους τοῦ Παγγαίου, στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ Πάνω Λακκοβίκια, σήμερα Μεσολακκιά¹⁷⁸. Ὁ Ἀλέκος Κοχλιαρίδης μάλιστα μοῦ ἐπιβεβαίωσε ἀμέσως τὴν πληροφορία. Ἐπαῆλθα στὶς 23–24.7.93 μαζὶ μὲ τοὺς συνεργάτες μου Δημήτρη Δαμάσοιο καὶ Πύργιο Παπαδόπουλο· μᾶς συνόδευσε πρόθυμα ὁ φιλόξενος Ἀλέκος Κοχλιαρίδης ἐπιστρατεύοντας ὥς ὁδηγὸ τὸν Λακκοβικιώτη, καὶ ἄριστο γνώστη τοῦ τόπου, Πύργιο Νικ. Κλεῖτσο (1937).

Ἡ αὐτοψία στὰ πέραξ τοῦ ἐγκαταλεμμένου —στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60— χωριοῦ ἐπιβεβαίωσε τὶς πληροφορίες. Ἐνα δεῦτερο ὕδραγωγεῖο ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ δυτικὸ Παγγαῖον καὶ καταλήγει στὴν Ἀμφίπολη. Ὀνομάζω λοιπὸν Βόρειο, αὐτὸ τὸ δεῦτερο ὕδραγωγεῖο τῆς Ἀμφιπόλεως¹⁷⁹. Παραθέτω ἐπιγραμματικά τὰ ἀποτελέσματα τῆς αὐτοψίας [IVA 81]:

Πηγὴ ὕδροδοτισῶς του, ἡ Μάννα, εἶναι ἡ περιοχὴ Σολού(ν)τερε, σχεδὸν πέντε χιλιόμετρα ΒΑ ἀπὸ τὰ Λακκοβίκια, σὲ ὑψόμετρο 770 μὲ 790μ.

Ἡ διαδρομὴ τοῦ ὕδαταγωγοῦ εἶναι ἡ ἀκόλουθη: Σολού(ν)τερε, [σὸ σκίωμα(=ἀποσκιαδερὸ) τοῦ] Παλαίκαστρου, Σβιστέρνα, Ἀλωνοῦδι, Παλιομονάστηρο, Παλιοπ(η)γάδα, Γοῦρνες (εἰκ. 59), Ντασιὰ, Στενωσιὰ, στὴν ἄκρη στὴ Λόκβα [ἀμέσως ΒΒΔ ἀπὸ τὸ χωριό], Κατριὰ (εἰκ. 60), μετὰξὺ Κλαμπόντολο(ν) καὶ Βρύσες, Τσάκαλη τὸ Κοτρώνι [=Τσακαλόρεμα ΓΥΣ], Τσακαλάτες, Καραμπαῖρ [=Μαυροβοῦνι ΓΥΣ, βόρειες ὑπώρειες], Μπατίνες, ΒΑ Ἀμφίπολη.

Ἡ αὐτοψία ἦταν ἐφικτὴ μόνο σὸ μέσον τῆς διαδρομῆς, ἀπὸ Κατριὰ ὥς σχεδὸν τὴν Παλιοπ(η)γάδα. Ἡ ἄνοδος στὴ Μάννα δὲν κατέστη ἐφικτὴ, ἐνῶ σὸ κατώτερο σκέλος τοῦ ὕδραγωγείου ὁ φλύσχος καὶ τὰ ἀργιλώδη ἐδάφη δυσκολεύουν τὴν ἀνίχνυσή του. Ἀκολοιούσαμε τὸν ἀγωγὸ στὸν ἀσβεστόλιθο, ἀλλὰ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ κάτω ἀκόμη καὶ ὁ δὴγός μας δήλωνε ἀμφιβολίες. Ἀπαιτεῖται δηλαδὴ χρόνος καὶ ἐπιμονὴ γιὰ τὴ χάραξη στὸν χάρτη ἐπακριβῶς τῆς διαδρομῆς του, κυρίως μὲ βάση τὰ κατὰ τόπους θραύσματα τῶν πηλοσωλήνων.

176. Βλ. γιὰ τὸν βιβλίο οἶνο F. Salviat, *Vignes et vins anciens de Maronée à Mendé*, Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, *Πόλεις καὶ χώρα στὴν ἀρχαία Μακεδονία καὶ Θράκη*, Καβάλα 9–11/5/1986, Ἑλληνογαλλικὲς Ἑρευνες I, Θεσσαλονίκη 1990, 457–476, εἰδικά σσ. 462/7.

177. Στὰ τῆς ὀρολογίας ἀκόλουθῶ μετ' εὐλαβείας τὴν Σ. Κουράκου-Δραγώνα, *Οἰνήρες ἐπιτογές*, Ἀθήνα 1997, *Θέματα οἰνολογίας*, Ἀθήνα 1998, εἰδικά σσ. 1–22 & ὅπ. π., «Ἀμπελοοικινική Ἱστορία στὸ χώρο τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, Ε' Τριήμερο ἐργασίας, Νάουσα, 17–19.9.1993», ΠΤΙ ΕΤΒΑ Ἀθήνα 1998, 124–133. Βλ. ἀκόμη τῆς ἰδίας, *Κρατὴρ μεσὸς ἐνφροσύνης*, Ἀθήνα 1998.

178. Βλ. Α. Δ. Γουσίον, *Ἡ κατὰ τὸ Παγγαῖον χώρα, Λακκοβηκίων...*, ἐν Λειψία 1894, εἰδικά σ. 27· πρβλ. Φ. Σκαλίδης, *Κοντὰ στὶς ρίζες τῶν Ἑλλήνων, Τὸ Παγγαῖο μέσα στὴν ἱστορία*, Θεσ/νικη(;) 1981, σ. 158. Πρβλ. ἐπίσης Μ. Β. Hatzopoulos, *Actes de vente d' Amphipolis*, Μελετήματα 14, Athènes 1991, εἰδικά σσ. 33(νι), 43(νiii). Στ. Σαμαρτζίδου, ΑΔ 40(1985) Χρον. 270.

179. Βλ. Γ. Α. Πίκουλας, *Τὸ ὕδραγωγεῖον τῆς Ἀμφιπόλεως*, Πρακτικὰ 2ου Διεθνoῦς Συμποσίου Θρακικῶν Σπουδῶν, Κομοτηνὴ 20–27.9.92, Κομοτηνὴ 1997, τόμ. II 605–614, εἰδικά 610/1.

Τὸ Βόρειο ὑδραγωγεῖο ἔχει κοινὰ κατασκευαστικὰ στοιχεῖα μὲ αὐτὰ τοῦ Νότιου. Ὁ ὕδατα-γωγὸς εἶναι λαξευμένος στὸν ἀσβεστόλιθο —κατὰ τόπους καὶ σὲ μάρμαρο— μὲ βάθος ὡς 0.45μ. καὶ πλάτη 0.40 μὲ 0.50μ. Σὲ ὁρισμένα σημεῖα σώζονται κατὰ χώραν οἱ λίθοι γιὰ τὸ σφήνωμα τῶν πηλοσωλήνων· ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἐντοπίσαμε μόνον θραύσματα. Χαρακτηριστικὸ τοῦ Βόρειου ὑδραγωγείου εἶναι οἱ συνεχῆ καμπές του, προφανῶς ἐξαιτίας τοῦ ἐδαφικοῦ ἀνάγλυφου, ἀλλὰ καὶ πιθανόν γιὰ τὸ «κόψιμο» τῆς ὁρμῆς τοῦ νεροῦ, ἀφοῦ τὸ Βόρειο ἔχει πολὺ μεγαλύτερη κλίση ἀπὸ τὸ Νότιο (790 μὲ ±500μ. ἀντιστοίχως τὸ σημεῖο ἐκκινήσεως) σὲ μικρότερη διαδρομὴ. Χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴν τεχνικὴ του εἶναι οἱ καμπές ἀπὸ τὴ Λόκβα (N-B) στὴν Κατριὰ,(A-Δ), NNA ἀπὸ τὸ Βαγιόνι, ἢ αὐτὴ στὸν αὐχένα ἐπάνω ἀπὸ τὶς Γοῦρνες [σιγμοειδὲς διαδρομὴ γιὰ 39μ.].

Τὸ συνολικὸ μῆκος τοῦ Βόρειου ὑδραγωγείου ὑπολογίζεται περὶ τὰ 14 χιλιόμετρα, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ σχεδὸν 20 τοῦ Νότιου.

VI 4. Τὸ ΝΔ ὄριο τῆς Colonia Philippensis

Εἶναι προφανές ὅτι ὁ προσδιορισμὸς τῶν ὁρίων τῆς Colonia Philippensis ὑπῆρξε ἀπὸ τὰ πρῶτα ζητούμενα τῆς παλαιότερης ἔρευνας. Ἡ διαφορὰ τῶν ἀπόψεων ὀφείλεται πρωτίστως στὰ στοιχεῖα—τεκμήρια ποὺ διέθετε καθένας ἐρευνητὴς στὸν καιρὸ του¹⁸⁰, ἀφοῦ μὲ τὴν πάροδο τῶν χρόνων οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν περιοχὴ διαφοροποιήθηκαν σημαντικὰ. Στὴν πρόσφατη θεώρησίν του ὁ P. Pilhofer, I 52–67, πραγματεύεται ἀκριβῶς τὴν «προϊστορία» τοῦ θέματος.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς ὑπάρχει συμφωνία γιὰ τὴ χάραξιν τοῦ ΝΔ ὁρίου, μὲ γνώμονα τὶς κατὰ καιροὺς εὐρεθεῖσες ἐπιγραφές καὶ μάλιστα τὴ λατινικὴ ἐπιγραφὴ τερμονισμοῦ στὶς Σικαλινὲς Ποδοχωρίον [IVB 61]¹⁸¹. Νομίζω ὅμως ὅτι τὰ σημεινὰ δεδομένα ἐπιτρέπουν, ἐὰν ὄχι τὸν ἀκριβέστερο προσδιορισμὸ τοῦ ΝΔ ὁρίου τῆς Colonia Philippensis, πάντως τὴν ἐπαναπραγματεύσιν του.

Ἀδιαμφισβητήτως τὸ Ποδοχώρι διαθέτει ἱκανὰ στοιχεῖα, ὥστε νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἡ ἀκράια πρὸς δυσμάς περιοχὴ τῆς Colonia: τὸ λατινικὸ τριγράμματο ὀροθέσιο [IVB 62] εἶναι τὸ δυτικότερο ἀπὸ τὰ ἐπτὰ γνωστὰ¹⁸², ἐνὼ πλησιόχωρά του βρίσκεται ἡ ἐπίσης λατινικὴ ὀροθεσία(;) IVB 63· μεταξὺ τῶν ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν ἀπὸ τὸ Ποδοχώρι ξεχωρίζει ἡ λατινικὴ IVB 68. Ἐπιπλέον, ὅπως προανέφερα, ἡ κατὰ χώραν λατινικὴ ἐπιγραφὴ τερμονισμοῦ [IVB 61] στὸ Ρέμα Σικαλινές, 600μ. δυτικὰ ἀπὸ τὸ Ποδοχώρι, ἀποτελεῖ ἀδιάψευστο τεκμήριον τῆς ὀροθετικῆς γραμμῆς (εἰκ. 70–73). Ἡ ἀδυναμία ἀκριβοῦς χρονολογήσεως τῆς τελευταίας ἐγείρει πάντως συνακόλουθες ἀπορίες: Γιὰ ποῖο διάστημα ὑπῆρξε ἡ κοίτη τοῦ Ρέματος τῶν Σικαλινῶν τὸ δυτικὸ ὄριο τῆς Colonia; Νὰ ὑποθέσουμε διαχρονικῶς, ἀλλὰ ποῖα εἶναι τὰ στοιχεῖα, ὥστε νὰ ὑποστηρίξουμε μίαν πάγια ὀροθετικὴ γραμμὴ¹⁸³; Τί γίνεται ἐπιπλέον μὲ τὴν ἀφετηρίαν τοῦ Νότιου ὑδραγωγείου τῆς Ἀμφιπόλεως¹⁸⁴;

Σήμερα γνωρίζουμε ὅτι πλησιόχωρα καὶ δυτικότερα ἀπὸ τὸ Ποδοχώρι, στὸ γειτονικὸ Κοκκινόχωρι, ὑπάρχουν σημαίνουσες οἰκιστικὲς ἐγκαταστάσεις τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων: Στὶς θέσεις Δεύτερη Κατηγορία ἢ Νιφαριπαχά [IVA 61], Ἀμπέλια [IVA 62] καὶ Αὐλάκι ἢ Μπαξέδες [IVA 63]. Μάλιστα ἀπὸ τὴν τελευταία προέρχονται καὶ δύο ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ., ποὺ ἀκολουθοῦν τὸ ρωμαϊκὸ τυπικὸ ἀναγραφῆς τῆς θανῆς [IVB 69, 70], ἐνὼ καὶ στὰ Ἀμπέλια ἔχουν βρεθεῖ

180. Βλ. P. Perdrizet, BCH 21(1897) 536–543, P. Collart, Philippes 274–285, Δ. Λαζαρίδης, ΑΕΠ ἄρ. 20 σσ. 3–5 § 9–18, F. Papazoglou, BCH 106(1982)89–106 καὶ P. Pilhofer I 52–67· περὶ βλ. καὶ A. Santoriello–M. Vitti, Ἀρχαία Μακεδονία VI 2, 987–1001.

181. Βλ. P. Pilhofer I 67.

182. Βλ. Παραρτήματα VI 2.

183. Βλ. ἀντιθέτως Γ. Α. Πίκουλας, Τερμονισμοὶ 902.

184. Θὰ μπορούσε βεβαίως νὰ ἔχει μείνει αὐτὴν τὴν περίοδον ἀνενεργὸ τὸ Νότιο ὑδραγωγεῖο καὶ ἡ ἔδρευση τῆς Ἀμφιπόλεως νὰ ἐξασφαλιζόταν ἀπὸ τὸ Βόρειο. Τὰ ἀρχαιολογικὰ πάντως δεδομένα ὑποδεικνύουν μᾶλλον τὸ ἀντίθετο, βλ. Ἐπισημείωση IVA 81.

θραῦσμα ἐπιτύμβιας(;) ἐπιγραφῆς καὶ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο [IVB 71 καὶ IVA 62]. Πιθανολογῶ ἐπομένως ὅτι δικαιούμαστε νὰ συμπεριλάβουμε καὶ τὸ Κοκκινόχωρι στὸ *territorium* τῆς Colonia, τουλάχιστον τὰ μεταχριστιανικά χρόνια, μὲ μία ἰσχυρὴ πρὸς τὰ δυτικὰ καμπὴ τοῦ ὁρίου.

Διαθέτουμε ἐπίσης σήμερα καὶ ἀρκετὲς ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπὸ τὸ ΝΔ ἄκρον τῆς Colonia, τὴν περιφέρεια δηλαδὴ τοῦ χωριοῦ Ἀκροπόταμος, ποὺ ἐπιβεβαιώνουν ὅτι ἡ συγκεκριμένη πλουτοπαραγωγικὴ περιοχὴ ἀνήκε στοὺς Φιλίππους: ἐπιγραφές ἀρ. IVB 72–73, 75, 76–78, ἀλλὰ καὶ οἱ 80, 82 θὰ μπορούσαν ἐπίσης νὰ προσγραφοῦν¹⁸⁵.

Ἀντιθέτως τὸ Σύμβολο παρέμεινε ἀξεπέραστο φράγμα καὶ τὸ νότιο ὄριο τῆς Colonia πιθανότατα ἀκολουθοῦσε τὴν κύρια ὑδροκριτικὴ γραμμὴ τοῦ βουνοῦ, ἀφήνοντας ἐκτὸς τὰ Πιπλοχώρια καὶ τὴν παράκτια ζώνη¹⁸⁶.

185. Δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖο ὅτι σὲ ὁρισμένες τὰ ὀνόματα εἶναι ρωμαϊκά, ὅπως λ.χ. στίς IVB 72–73.

186. Βλ. P. Pilhofer I 67.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἄδὰμ-Βελένη, Πολυξένη, *Πρόσωπα και τόποι. Δέκα χρόνια αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη 1987–1996*, Θεσσαλονίκη 1997.
- Ἄδὰμ-Βελένη, Π.–Ἀνδρεΐδου, Χ., *Δέκα χρόνια αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη, Αρχαιολογική συνάντηση 12–15/2/97, Περίληψεις*, Θεσσαλονίκη 1997.
- Adams, J. P., *Polybius, Pliny, and the Via Egnatia*, στὸν τόμο *Philip ii, Alexander the Great and the Macedonian Heritage* (eds. W. L. Adams–E. N. Borza), Washington 1982, 269–302, εἰδικὰ σσ. 272–274.
- , *Communications in Southeastern Thrace in the Roman Period*, Πρακτικά 2ου Διεθνoῦς Συμποσίου Θρακιῶν Σπουδῶν, Κομοτηνὴ 20–27.9.92, Κομοτηνὴ 1997, τόμ. I 135–147.
- Ἀκαμάτης, Ι., *Η αγορά της Πέλλας*, ΑΕΜΘ 2(1988), εἰδικὰ σσ. 82–83, 90.
- , *Πρωτεύουσα Μακεδόνων Πέλλα. Εμπόριο κρασιού*, «Αμπελοοινική Ιστορία στο χώρο της Μακεδονίας και της Θράκης, Ε' Τριήμερο εργασίας, Νάουσα, 17–19.9.1993», ΠΤΙ ΕΤΒΑ Ἀθήνα 1998, εἰδικὰ σσ. 35–36.
- Ἀλιπράντης, Θ. Χ., *Βασιλική Προδοχωρίου*, ΑΔ 29(1973–74) [1980] Β3, 838–843, πίν. 631 [βλ. καὶ ΑΔ 31(1976) [1984] Β2, 324/5, 32(1977) [1984] Β2, 274, 33(1978) [1985] Β2, 321/2].
- , *Ἅγιος Νικόλαος Ἐλευθεροπόλεως*, ΑΔ 29(1973–74) [1980] Β3, 841, πίν. 632.
- Ἀφθονίδης, Ι. Δ., *Αρχαιολογικά Μακεδονίας*, Παρνασσός 15(1892)463/4 [=ΑΜ 18(1893)71].
- Ἀσημακοπούλου-Ἀτζακά, Π., *Τὰ παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά δάπεδα τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ*, ACIAC X [=Actes du Xe Congrès International d' Archéologie Chrétienne], Θεσσαλονίκη 28.9–4.10.1980, τόμ. I 361–444, Città del Vaticano–Thessalonique 1984.
- Ἀσλάνης, Ι., *Η προϊστορία της Μακεδονίας Ι. Η Νεολιθική εποχή*, Ἀθήνα 1992.
- Avezou, Ch., βλ. Picard, Ch.
- Avramea, A., *Tabula Imperii Romani, K 35, I: Philippi*, Académie d' Athènes 1993.
- Bakhuizen, S. C., *Studies in the topography of Chalkis on Euboea*, Leiden 1985.
- Bakirtzis, βλ. Μπακιρτζής.
- Bingen, J., *Epigraphica (Thrace, Rhodes)*, ZPE 46(1982)183/4.
- Bormann, L., *Philippi. Stadt und Christengemeinde zur Zeit des Paulus*, Leiden–N. York–Cologne 1995, IX, Supplements to Novum Testamentum, 78 [non vidi].
- Borza, E. N., βλ. Talbert, R. J. A.
- Briscoe, J., *A Commentary on Livy, Books XXXIV–XXXVII*, Oxford 1981.
- Cagnat, R., *Variétés. Inscription latine de Macédoine*, BCH 13(1889)182/3.
- , βλ. Cohen, H.
- Callender, M. H., *Roman Amphorae*, London 1965.
- Casevitz, M., *Quelques termes d'espace chez les Comiques: κόμη, χώρος, χώρα et les dérivés*, Ktema 11(1986)129–136.
- Casson, S., *Macedonia, Thrace and Illyria*, Oxford 1926 [ἀνατ. 1971].
- Χατζηκυριακοῦ, Γ., *Σκέψεις καὶ ἐντυπώσεις ἐκ περιοδείας [ἀνά τὴν Μακεδονίαν] μετὰ τοπογραφικῶν, ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν σημειώσεων* [1905–6], ἐν Ἀθήναις 1906 [Θεσσαλονίκη 1962 ἀνατ., IMXA ἀρ. 58].
- Χωρέμης, Α. Κ., *Καμπιά*, ΑΔ 27(1972) [1977] Β2, 350.

- Chrysostomou, P., βλ. Panayotou, A.
- Χρυσοστόμου, Π., *Βασιλικοί δικασταὶ καὶ ταγοὶ σὲ μία νέα ἐπιγραφή μὲ ὠνές ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Μακεδονία*, Τεκμήρια 3(1997)23–45.
- Cohen, H.–Egbert, J. C.–Cagnat, R., *The Coin-Inscriptions and Epigraphical Abbreviations of Imperial Rome*, Chicago 1978.
- Collart, P., *Παρακαύσουσίν μοι ὁδοίς*, BCH 55(1931)58–69.
- Collart, P.–Devambez, P., *Voyage dans la région du Strymon*, BCH 55(1931)171–206.
- Collart, P., *Philippes. Ville de Macédoine, depuis ses origines jusqu'à la fin de l'époque romaine*, Paris 1937.
- , *La vigne de la déesse Almopienne au Pangée*, Festband Felix Stähelin, BZG 42(1943)9–21.
- Cuntz, O., [ed.], *Itineraria Romana* I, 1929 [1990 ἀνατ.].
- Coupry, J.–Feyel, M., *Inscriptions de Philippes*, BCH 60(1936)37–58.
- Cousinéry, E. M., *Voyage dans la Macédoine*, Paris 1831.
- Δαδάκη, Ορφάνι, ΑΔ 46(1991) [1996] Β2, 352 πίν. 137γ.
- Daumet, H., βλ. Heuzey, L.
- Daux, G., *Contributions récentes de l'épigraphie à l'histoire de la Macédoine antique*, Ἀρχαία Μακεδονία II, 19–24.8.1973, Θεσσαλονίκη 1977, 317–330.
- Δημητριάδης, Β., *Γαληψὸς Χαλκιδικῆς: Ἐν νέον νομισματοκοπτεῖον*, ΝομΧρον 3(1974)32–33.
- Δήμτσας, Μ. Γ., *Ἀρχαία Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας*, ἐν Ἀθήναις 1874 [ἀνατ. IMXA 1988].
- , *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζόμενοις...*, Ἀθήνησιν 1896 [ἀνατ. IMXA 1988].
- Desdèvises–Du–Dezert, Th., *Géographie ancienne de la Macédoine*, Paris 1863.
- Detschew, D., *Die Thrakischen Sprachreste*, Wien 1976².
- Devambez, P., βλ. Collart, P.
- Ducrey, P., *Le recueil des inscriptions grecques et latines de Philippes de Macédoine: état des questions*, Πρακτικά Ἡ Διεθνὺς Συνεδρίου Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς, Ἀθήνα 3–9.10.1982, Ἀθήνα 1987, Β' 155–157.
- Dunn, A., *The Byzantine topography of Southeastern Macedonia: A contribution*, Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, Πόλις καὶ χώρα στὴν αρχαία Μακεδονία καὶ Θράκη, Καβάλα 9–11.5.1986, Ἑλληνογαλλικὲς Ἑρευνες I, Θεσσαλονίκη 1990, 307–332.
- Edson, C., *Cults of Thessalonica (Macedonica III)*, HThR 41(1948)153–204.
- Egbert, J. C., βλ. Cohen, H.
- ΕΣΥΕ, *Λεξικὸ τῶν Δήμων, Κοινοτήτων καὶ οικισμῶν τῆς Ἑλλάδος [Καταρτίσθηκε με βάση τὴν απογραφή τῆς 17.3.91]*, Ἀθήνα 1995.
- , *Αποτελέσματα απογραφῆς γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας τῆς 17ης Μαρτίου 1991*, Ἀθήνα 1998.
- , *Γεωργικὴ Στατιστικὴ τῆς Ἑλλάδος ἔτους 1996*, Ἀθήνα 1999.
- , *Εκτάσεις γεωργικῶν καλλιεργειῶν κατὰ εἶδος, 1999*, Ἀθήνα 2000.
- , *Παραγωγή γεωργικῶν καὶ κτηνοτροφικῶν προϊόντων ἔτους 1999*, Ἀθήνα 2000.
- Fahlbusch, H., *Vergleich antiker griechischer und römischer Wasserversorgungsanlagen*, Braunschweig 1982.
- Feissel, D., *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au VIe siècle*, BCH Suppl. VIII, 1983.
- Ferguson, W. S., *The Salaminioi of Heptaphylai and Sounion*, Hesperia 7(1938)1–74.
- Feyel, M., βλ. Coupry, J.
- Firatli, N.–Robert, L., *Les stèles funéraires de Byzance Gréco-Romaine*, Paris 1964.
- Foucart, P., *Variétés. Inscription latine de Macédoine*, BCH 12(1888)424/7.
- Γαργαντούδη, Ε.–Λυμπεράκης, Θ., *Χρυσόφορον γης ανάστημα. Το Παγγαῖο τῶν μύθων καὶ τῆς ἱστορίας*, ΕΟΣ Καβάλας 1999 [δεύτερη ἔκδοση μὲ προσθήκες, Μάιος 2000].
- Goceva, Z., *Changements culturels et l'iconographie du cavalier Thrace*, Πρακτικά 2ου Διεθνoῦς Συμποσίου Θρακικῶν Σπουδῶν, Κομοτηνὴ 20–27.9.92, Κομοτηνὴ 1997, τόμ. I 135–147.
- Guillou, A., βλ. Lemerle, P.
- Γουναροπούλου, Α.–Χατζόπουλος, Μ., *Ἐπιγραφές Κεντρικῆς Μακεδονίας, τεῦχος Α', Ἐπιγραφές Βεροίας, ΥΠΠΟ–ΕΙΕ/ΚΕΡΑ*, Ἀθήνα 1998.

- Γουσίου, Α. Δ., *Ἡ κατὰ τὸ Παγγαῖον χώρα. Λακκοβηκίων τοπογραφία, ἥθη, ἔθνη, καὶ γλῶσσα*, ἐν Λευφίᾳ [=Σέρραι] 1894, ἀνατ. Θεσσαλονίκη 1999.
- Grace, V., *Amphoras and the Ancient Wine Trade*, ASCS at Athens 1979².
- Γραμμένος, Δ., *Ἀπὸ τῶν προϊστορικοῦς οἰκισμῶν τῆς Α. Μακεδονίας*, ΑΔ 30(1975)Α [Μελέται] 193–234.
- Γραμμένος, Δ. Β., *Νεολιθικὲς ἔρευνες στὴν Κεντρικὴ καὶ Ἀνατολικὴ Μακεδονία*, Ἀθήναι 1991 [Βιβλιοθήκη Ἄρχ. Ἐτ. ἀρ. 117].
- Griffith, G. T., βλ. Hammond, N. G. L.
- Hammond, N. G. L., *A History of Macedonia*, I, Oxford 1972.
- Hammond, N. G. L.–Griffith, G. T., *A History of Macedonia*, II, Oxford 1979.
- Hammond, N. G. L., *The Extent of Persian Occupation in Thrace*, Chiron 10(1980)53–61.
- Hatzopoulos, M. B., *Actes de vente d' Amphipolis*, Μελετήματα 14, Athènes 1991.
- Hatzopoulos, M. B.–Loukopolou, L. D., *Recherches sur les marches orientales des Téménides*, Μελετήματα ἀρ. 11, Athènes 1992.
- Hatzopoulos, M. B., *Décet pour un bienfaiteur de la cité de Philippos*, BCH 117(1993)315–326.
- Χατζόπουλος, Μ., *Ἡ λατρεία τῆς θεᾶς Μᾶς στὴν Ἔδεσσα*, Πρακτικά Α' πανελληνίου ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου, *Ἡ Ἔδεσσα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς*, Ἔδεσσα 4–6.12.92, Ἔδεσσα 1995, 125–132.
- , βλ. καὶ Γουναραπούλου, Λ.
- Hereward, D., *Inscriptions from Amorgos, Hagios Eustratios and Thrace*, Palaeologia 14.2(1968)136–149.
- Heuzey, L.–Daumet, H., *Mission archéologique de Macédoine*, Paris 1876.
- Hodge, A. T., *Roman Aqueducts & Water Supply*, London 1992.
- Υπουργεῖο Εσωτερικῶν, Δημ. Διοίκησης & Αποκέντρωσης, *Διοικητικὴ διαίρεση τῆς Ελλάδος*, Ἀθήνα 1998.
- Jameson, M. H., *The Vowing of a Pelanos*, AJPh 77(1956)55–60.
- Κανατσούλης, Δ., *Μακεδονικὴ προσωπογραφία*, Ἑλληνικά, Παράρτημα 8, Θεσσαλονίκη 1955.
- Καραθανάσης, Α. Ε., *Ο κόλπος τῶν Ορφανῶν καὶ ἡ περιοχὴ τῶν Ορφάνι, Ορφύνιο, Γαληψός, Κάραννη*, Θεσσαλονίκη 1998 [βλ. Ι. Θ. Μπάκας, *Μακεδονικά* 31(1997–98)447–451].
- Kazarov, G., *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Leipzig 1938.
- Καροῦζος, Χ., *Θῆβαι Ἀρχαῖον ὕδραγωγεῖον*, ΑΔ 1926, Παράρτημα 7–10.
- Κεραμόπουλος, Α., *Θεᾶς Ἀλμωπίας ἄμπελος δις ὀρισμένη*, ΜακΗμ 1938, 223.
- Κολοκοτρώνης, Β. Κ., *Μελέτη περὶ ἐξελληνισμοῦ τῶν ξένων τοπωνυμίων τῆς Μακεδονίας*, ἐν Ἀθήναις 1925.
- Κωνσταντακοπούλου, Α., *Ἱστορικὴ Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας (4ος–6ος αἰῶνας)*, Διδ. διατριβή, Πάννεννα 1984.
- Κουκούλη, Χ., *Ἐλευθερούπολις*, ΑΔ 23(1968) [1969] 356, πίν. 303α.
- , *Τερὸν Θρακὸς Ἡρώος Ἀδλωνεῖτον*, ΑΑΑ 2(1969)191–194.
- , *Κηπιὰ*, ΑΔ 24(1969) [1970] Β2, 348/9, πίν. 353β, γ.
- Κουκούλη–Χρυσανθάκη, Χ., *Via Egnatia–Ἀκόντισμα*, ΑΑΑ 5(1972)474–485.
- , *Εἰδήσεις ἐκ τῆς Θασίῶν Ἡπείρου*, ΑΑΑ 6(1973)230–240.
- , *Ὀρφάνιον*, ΑΔ 27(1972) [1977] 529, πίν. 464δ.
- , *Οἱ ἀποικίαι τῆς Θάσου στὸ Β. Αἰγαῖο. Νεώτερα εὑρήματα*, Α' Τοπικὸ Συμπόσιο, «Ἡ Καβάλα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς» 18–20.4.1977, Θεσσαλονίκη 1980, 309–325.
- , *Ἀμυγδαλεῶνας, Ἐλευθερούπολη, Χορτοκόπι, Κοκκινοχώρι. Ορφάνι*, ΑΔ 34(1979) [1987] Β2, 332/3, πίν. 145.
- , *Νέα Κερδύλλια–Αρχαία Εγνατία Οδός*, ΑΔ 35(1980)[1988] Β2, 424.
- , *Ἐλευθερούπολις*, ΑΔ 37(1982) [1989] Β2, 325.
- , *Ποδοχώρι*, ΑΔ 37(1982) [1989] Β2, 327.
- , *Κηπιὰ–Ακροβούνι*, ΑΔ 38(1983) [1989] Β2, 322, πίν. 128β, γ.
- , *Ακροβούνι–Κηπιὰ καὶ Ἐλευθερούπολη*, ΑΔ 39(1984) [1989] Β, 271/2, πίν. 136β, γ.
- , *Κηπιὰ–Ακροβούνι*, ΑΔ 40(1985) [1990] Χρον. 263/6, πίν. 111/3.
- , *Τα “μέταλλα” τῆς Θασιακῆς Περαίας, Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, Πόλις καὶ χώρα στὴν αρχαία Μακεδονία καὶ Θράκη, Καβάλα 9–11.5.1986, Ἑλληνογαλλικὲς Ἐρευνες Ι, Θεσσαλονίκη 1990, 493–532.*

- Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ.-Μαλαμίδου, Δ., *Το ιερό του Ήρωα Ανλωνεΐτη στο Παγγαίο*, ΑΕΜΘ 3(1989) [1992] 553-567.
- , *Το ιερό του Ήρωα Ανλωνεΐτη στο Παγγαίο II*, ΑΕΜΘ 4(1990) [1993] 503-511.
- , *Κηπιά-Ακροβοῦνι*, ΑΔ 44(1989) [1995] Β2, 374-375 πίν. 202/4.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ., *Ιερό Ήρωα Ανλωνεΐτη*, 45(1990) [1995] Β2, 377.
- , *Ιερό Ήρωα Ανλωνεΐτη στο Παγγαίο*, 46(1991) [1996] Β2, 317.
- , *Αρχαία ιστορία και αρχαιότητες, στο ἔνθετο Επτά Ημέρες Το Χρυσόφορο Παγγαίο*, Η Καθημερινή, 7.5.2000, 5-8.
- , *Ἔνα ἀρχαῖο πόλισμα στὴν Ἐλευθερούπολη Νομοῦ Καβάλας*, Β' Τοπικό Συμπόσιο «Η Καβάλα και ἡ περιοχή της», Καβάλα 26-29.9.1986, [δημοσιεύθηκε τελικά στὰ] Τεκμήρια 4(1998/9)31-60.
- Κουράκου-Δραγώνα, Σ., *Οἰνηρές ἐπιλογές*, Ἀθήνα 1997.
- , *Θέματα οἰνολογίας*, Ἀθήνα 1998.
- , *Παράλληλα ἀμπελοοινικά θέματα στὴν ἐλληνική ἀρχαιότητα και στὴ σύγχρονη εποχή*, «Αμπελοοινική Ιστορία στο χώρο της Μακεδονίας και της Θράκης, Ε' Τριήμερο εργασίας, Νάουσα, 17-19.9.1993», ΠΤΙ ΕΤΒΑ Ἀθήνα 1998, 124-133.
- , *Κρατὴρ μεσὸς εὐφροσύνης*, Ἀθήνα 1998.
- Κουφουτίδου-Νικολαΐδου, Ε., *Ναὸς Ἀγίου Νικολάου Ἐλευθερονπόλεως...*, ΑΔ 29(1973-74) [1980] Β3, 830.
- , *Χορτοκόπι*, ΑΔ 29(1973-74) [1980] Β3, 838.
- Κρικέλας, Ο., *Ἐπὶ τῆς ἐρεῦνης διὰ πρωτογενὴ καὶ προσχωματικὸν χρυσὸν εἰς Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν κατὰ τὸ ἔτος 1972*, Ἀθήναι 1973, ΓΕΜΕΕ.
- , *Συμβολὴ εἰς τὴν ἐρευναν τὸν περὶ τὸ Παγγαῖον Ὅρος χρυσοφόρων περιοχῶν*, *Ἐρευναι περιόδου 1972-73*, Ἀθήναι 1979, International report ΓΕΜΕΕ [non vid].
- Lalonde, G. V.-Langdon, M. K.-Walbank, M. B., *The Athenian Agora*, XIX, *Inscriptions*, Princeton 1991.
- Langdon, M. K., βλ. Lalonde, G. V.
- Laun, B., *Stiftungen in der griechischen und römischen Antike*, II, Berlin 1914.
- Λαζαρίδης, Δ., 2) *Ἐλευθεραί*, 4) *Ἀκροβοῦνιον Παγγαῖον*, ΑΔ 20(1965) [1968] 467.
- Lazaridis, D., *Thasos and its Peraia*, Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις ἀρ. 5, Ἀθηναϊκὸς Τεχνολογικὸς Ὁμιλος, Ἀθήνα 1971.
- Λαζαρίδης, Δ., *Ἀμφίπολις καὶ Ἀργίλος*, Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις ἀρ. 13, Ἀθηναϊκὸς Τεχνολογικὸς Ὁμιλος, Ἀθήνα 1972.
- , *Φίλιπποι - Ρωμαϊκὴ ἀπουκία*, Ἀρχαῖες Ἑλληνικὲς Πόλεις ἀρ. 20, Ἀθηναϊκὸς Τεχνολογικὸς Ὁμιλος, Ἀθήνα 1973.
- , 5. *Ἀμφίπολις*, *Ἔργον 1977* [1978] 26-38.
- , *Ἀμφίπολις*, ΥΠΠΟ, ΤΑΠΑ, Ἀθήνα 1993.
- Leake, W. M., *Travels in Northern Greece*, London 1835.
- Lefort, J., *Paysages de Macédoine*, Travaux et Mémoires Monographies 3, Paris 1986.
- Lemerle, P., *Le testament d'un Thrace à Philippos*, BCH 60(1936)336-343.
- , *Philippos et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine*, Paris 1945.
- Lemerle, P.-Guillou, A.-Svoronos, N., *Archives de l' Athos V, Actes de Lavra*, I, Paris 1970.
- Λιάμπη, Κ., *Το νομισματοκοπείο του Φάγρητος*, ΝομΧρον 10(1991)25-31.
- , *Αργίλος: Ιστορία και Νόμισμα*, ΝομΧρον 13(1994)7-36.
- , *Ιστορία της Μακεδονικής νομισματοκοπίας από τους αρχαίους έως και τους βυζαντινούς χρόνους*, Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου «Η Νιγρίτα - Η Βισαλτία διά μέσου της ιστορίας», Νιγρίτα 17-20.10.1996, Θεσσαλονίκη 2000, 395-424.
- Λιάτσικας, Ν., *Γενικός γεωτεκτονικός και μεταλλευτικός χάρτης τῆς Ἑλλάδος. Ὁ ὀρυκτὸς πλοῦτος τῆς Ἑλλάδος*, Ἐκδοση UNRRA, Ἀθήνα 1947.
- Loukopolou, L., *Contribution à l'histoire de la Thrace Propontique durant la période archaïque*, Μελετήματα ἀρ. 9, Athènes 1989.
- , βλ. Hatzopoulos, M. B.

- Λουκοπούλου, Λ., *‘Ο Φίλιππος Ε’ και ἡ ἐκτροπή τῆς βασιλικῆς διὰ τῆς Θράκης ὁδοῦ, Ιστορική Τοπογραφία Μακεδονίας και Ηπείρου*, «Αφιέρωμα στον Ν. G. L. Hammond» [«Συμπόσιο προς τιμήν Ν. Hammond», Πεντάλοφος Κοζάνης 13–15.5.93], Παράρτημα Μακεδονικῶν ἀρ. 7 [1997], 295–303.
- , *‘Η ρωμαϊκή παρνοσία στή νοτιοανατολική Θράκη*, Πρακτικά 2ου Διεθνoῦς Συμποσίου Θρακικῶν Σπουδῶν, Κομοτηνὴ 20–27.9.92, Κομοτηνὴ 1997, τόμ. Ι 181–192.
- Λυμπεράκης, Θ., βλ. Γαραντούδη, Ε.
- Μαλαμίδου, Δ., βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ.
- Marc, J.-Y., *L’ archéologie Française en Thrace*, Πρακτικά 2ου Διεθνoῦς Συμποσίου Θρακικῶν Σπουδῶν, Κομοτηνὴ 20–27.9.92, Κομοτηνὴ 1997, τόμ. ΙΙ 473–506.
- Μαριολόπουλος, Η., *Τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήναι 1938.
- Μαυράτος, Γ.–Ἀνδρονόπουλος, Β., *‘Ο ὄρνκτος πλοῦτος τῆς Θράκης – Μακεδονίας*, Ἰνστιτούτο Γεωλογίας καὶ ἐρευνῶν ὑπεδάφους, Ἀθήναι 1966 [non vidi].
- Masson, O., *Remarques sur l’ onomastique d’ Ephèse*, ZPE 64(1986)173–183 [= OGS 2, 497–507].
- Μαυρομμάτης, Γ., *Βιοκλιματικός Χάρτης τῆς Ἑλλάδος* [1:1.000.000], ΕΘΙΑΓΕ, Ὑπ. Γεωργίας, Ἰδρυμα Δασικῶν Ἐρευνῶν Ἀθηνῶν, Τομέας Δασικῆς Σταθμολογίας, Ἀθήνα 1978.
- , *Χάρτης βλαστήσεως τῆς Ἑλλάδος* [1:1.000.000], ΕΘΙΑΓΕ, Ὑπ. Γεωργίας, Ἰδρυμα Δασικῶν Ἐρευνῶν Ἀθηνῶν, Τομέας Δασικῆς Σταθμολογίας, Ἀθήνα 1978.
- Μερτζίδης, Σ., *Αἱ χώραι τοῦ παρελθόντος καὶ αἱ ἐσφαλμένοι τοποθετήσεις των*, ἐν Ἀθήναις 1885.
- , *Οἱ Φίλιπποι. Ἐρευναὶ καὶ μελέται χωρογραφικαί*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1897.
- Μήτσου, Πάννα, *Ἑλληνικὴ Παραδοσιακὴ Ἀρχιτεκτονικὴ*, τεῦχος Παγγαῖο, «Μέλισσα», Ἀθήνα 1990.
- Mihailov, G., *Epigraphica et onomastica...*, I. Μαντα–Μαντῶ, Études Balkaniques 23, 4(1987)89–111.
- Μουτσόπουλος, Ν. Κ., *Τὰ ἀκιοδογραφήματα τοῦ Παγγαίου*, Ἀθήναι Σεπτέμβριος 1969 [=ἀκριβῆς μτφρ. στὸν τόμο *Εἰς Μνήμην Π. Μιχελῆ*, Ἀθήναι 1972, 482–489; *Les sgraffites du Pangaiion*].
- , *Ρεντίνα Ι. Οι Μυγδονικὲς πόλεις Ἀνλῶν, Βρομίσκος, Ἀρέθουσα καὶ ο τάφος του Ευριπίδη*, Κέντρο Βυζ. Ἐρευνῶν ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1995.
- Μπακαλάκης, Γ., *Οἶνος Ἰσμαρικὸς. Τιμητικὸς τόμος (Μικρὰ Μελετήματα του καθηγητῆ Γ. Μπακαλάκη)*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 1990.
- , βλ. Μυλωνᾶς, Γ. Ε.
- , *Περὶ Ἀλμῶπων καὶ Ἀλμωπίας θεᾶς*, ΠΑΑ 12(1937)484–488 [=Οἶνος Ἰσμαρικὸς Α’ 69–75].
- , *Παρανέστιοι ἀρχαιοτέρες*, Θρακικά 8(1937)15–32.
- , *Ἀνασκαφὴ ἐν Καβάλα καὶ τοῖς πέριξ*, ΠΑΕ 1938, 75–102, εἰδικά 94–96 ἀρ. 2.
- , *Θρακικά χαράγματα ἐκ τοῦ παρὰ τὴν Ἀμφίπολιν φράγματος τοῦ Στρυνμόνος*, Θρακικά 13(1940)5–32 [=Οἶνος Ἰσμαρικὸς Α’ 119–148].
- , *Τέσσερα σπήλαια*, ΜακΗμ 1955, 147–151 [=Οἶνος Ἰσμαρικὸς Α’ 363–368].
- Μπακαλάκης, Γ.–Μυλωνᾶς, Γ. Ε., *Γαληνός–Θασίον ἐμπορίον*, ΑΕ 1938, 53–59.
- Μπακιρτζῆς, Α., *Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὴν Ἐλευθερούπολη (Πράβι)*, Ἀφιέρωμα στὴ Μνήμη Στ. Πελεκανίδη, Μακεδονικά παράρτ. 5, Θεσσαλονίκη 1983, 271–309, πίν. 1–11.
- Μπακιρτζῆς, Χ. & Α., *Ἐλευθερούπολη, Ἅγιος Νικόλαος*, ΑΔ 31(1976) [1984] Β2, 325/9, πίν 262α, β.
- Μπακιρτζῆς, Χ., *Activité Byzantine. Rapports des Missions effectuées en 1983*, Fondation Européenne de la Science, 1986, I 9–13, Fig. 9–14, Pl. 2.
- Μπακιρτζῆς, Χ., *Κηπιὰ Παγγαίου*, ΑΔ 42(1987) [1992] Β2, 465/7, πίν. 273/5.
- , *Ανασκαφὴ παλαοχριστιανικῆς βασιλικῆς στα Κηπιὰ του Παγγαίου*, ΑΕΜΘ 2(1988)[1991] 433–441.
- , *Τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία*, Περίληψεις Δεκάτου Συμποσίου ΧΑΕ [Ἀθήνα 18–20.5.90], Ἀθήνα 1990, 50.
- , *Δύο παλαοχριστιανικὲς ἐπιγραφές ἀπὸ τὰ Κηπιὰ Παγγαίου*, «Αφιέρωμα εἰς τον Κ. Βαβούσκον», τόμ. 5, Θεσσαλονίκη 1992, 277–282.
- Bakirtzis, Ch., *A propos de la destruction de la basilique paléochrétienne de Kipia (Pangée)*, Appendice στὸ J. Karayannopoulos, *Les Slaves en Macédoine...*, Comité National Grec des études du Sud-Est Européen, Centre d’ études du Sud-Est Européen, 25, Athènes 1989, 32–38.
- , *The end of antiquity in Eastern Macedonia*, ΣΤ Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Αρχαία Μακεδονία, Θεσ-

- σαλονίκη 15–20.10.96, *Αρχαία Μακεδονία* VI, Θεσσαλονίκη 1999, IMXA 272, [I] 123–128.
- Μπόνιας, Ζ., Perreault, J., *Αργίλος, πέντε χρόνια ανασκαφής*, ΑΕΜΘ 10B(1996) [1997] 663–680.
- , *Αργίλος, ανασκαφή 1997*, ΑΕΜΘ 11(1997) [1999] 539–548.
- , *‘Αργίλος, ή άρχαιότερη ελληνική άποικία στην Θρακική περιοχή του Στρυμόνα*, Πρακτικά Συμποσίου «Άνδρος και Χαλκιδική», Άνδριακά Χρονικά τόμ. 29, Άνδρος 1998, 173–196.
- , *La colonie d’ Argilos et les interactions culturelles entre Grecs et Thraces*, Συμπόσιο στη μνήμη του Β. Πεντάζου, Κομοτηνή 19–21.3.1999 [ύπό έκδοση].
- Μπόνιας, Ζ., *Αργίλος 1998–1999*, ΑΕΜΘ 13(1999) [17–19.2.2000].
- , *Αρχαία Αργίλος*, ΑΔ 49 (1994) [1999] B2, 601/7.
- , *Αργίλος*, ΑΔ 50 (1995) [2000] B2, 629–631.
- Bonias Z., βλ. Perreault, J.
- Müller, D., *Von Doriskos nach Therme. Der Weg des Xerxes-Heeres durch Thrakien und Ostmakedonien*, Chiron 5(1975)1–11.
- Μυλωνάς, Γ. Ε.–Μπακαλάκης, Γ., *Ανασκαφαί Νεολιθικών συννοικισμών Άκροποτάμου και Πολυνστόλου*, ΠΑΕ 1938, 103–111.
- Μυλωνάς, Γ., *Μακεδονία Νεολιθική*, Μακεδονικά 1(1940)247–263.
- Mylonas, G., *The site of Akrotopatos and the Neolithic period of Macedonia*, AJA 45(1941)557–576.
- Νικολαΐδου-Πατέρα, Μ., *Ορφάνι Καβάλας*, ΑΔ 39(1984) [1989] B 271.
- Νικολαΐδου-Πατέρα, Μ., *Πρώτα μνημεία από μια πόλη της Πιερίδας κοιλάδας*, ΑΕΜΘ 1(1987) [1988] 343–352.
- , *Έρευνες στις πόλεις Τράγιο και Φάγρητα*, ΑΕΜΘ 3(1989) [1992] 483–498, ειδικά 489–490.
- , *Ανασκαφικά δεδομένα από τις πόλεις Τράγιο και Φάγρητα*, ΑΕΜΘ 4(1990) [1993] 513–529, ειδικά 517–520.
- , *Ανασκαφικές έρευνες στον αρχαίο Φάγρητα*, ΑΕΜΘ 7(1993) [1997] 499–503.
- , *Ορφάνι (Αρχαίος Φάγρης)*, ΑΔ 44(1989) [1995] B2, 376 πίν. 210/1α–β.
- , *Ορφάνι (Αρχαίος Φάγρης)*, ΑΔ 45(1990) [1995] B2, 377.
- , *Άκροπόταμος*, ΑΔ 45(1990) [1995] B2, 380.
- , *Ορφάνι. Αγροτεμάχιο Κρυνών*, ΑΔ 46(1991) [1996] B2, 317.
- , *Φάγρης: Η αρχαία πόλη και το νεκροταφείο*, ΑΕΜΘ 10(1996) [1997] B’ 835–846.
- , *Αρχαίος Φάγρης 1997. Ένα ανέλιπτο εύρημα*, ΑΕΜΘ 11(1997) [2000] 567–572.
- , *Τοπογραφία της Πιερίας κοιλάδας, Ιστορική Τοπογραφία Μακεδονίας και Ηπείρου*, «Αφιέρωμα στον Ν. G. L. Hammond» [«Συμπόσιο προς τιμήν Ν. Hammond», Πεντάλοφος Κοζάνης 13–15.5.93], Παράρτημα Μακεδονικών άρ. 7 [1997], 309–319.
- , *Φάγρης: Μία θρακική πόλη στα παράλια του Στρυμονικού κόλπου*, «Συμπόσιο στη μνήμη του Β. Πεντάζου», Κομοτηνή 19–21.3.1999 [ύπό έκδοση].
- , *Ορφάνι*, ΑΔ 49(1994) [1999] B2, 587.
- Oberhammer, E., RE 19(1938)1516 s.v. Phagres.
- Όρλάνδος, Α. Κ., *Τὰ Ὑλικά Δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καί οἱ τρόποι ἐφαρμογῆς αὐτῶν*, Βιβλ. Ἀρχ. Ἑτ. άρ. 37, ἐν Ἀθήναις τεύχος 1 (1955/6), 2 (1959/60).
- Ότατζής, Μ., *Η Εγνατία οδός: Από την Αμφίπολη στους Φιλίππους*, Καβάλα 1996.
- Owen, S., *New Light on Thracian Thasos: A reinterpretation of the “Cave of Pan”*, JHS 120(2000)139–143.
- Panayotou, A.–Chrysostomou, P., *Inscriptions de la Bottiée et de l’ Almopie en Macédoine*, BCH 117(1993)359–400, ειδικά άρ. 21, σο. 393–394.
- Πάντος, Π. [έκδ.], ΥΠΠΟ, ΔΑΜΔ, *Διαρκής Κατάλογος...*, Ν. Καβάλας, τόμ. 21.
- Παπανδρέου, Α. Κ., *‘Η πληθυνσιακή σύσταση του Πραβίου κατά τὰ τέλη του παρελθόντος καί άρχές του παρόντος αιώνος (1875–1916)*, Πρακτικά Β’ Τοπικού Συμποσίου “‘Η Καβάλα καί ή περιοχή της”, 26–29.9.1986, Κέντρο ‘Ιστορικών Μελετών Καβάλας, Έπετειρίδα 1, Καβάλα 1987, 179–194.
- Παπαζώης, Τρ., *Τό Παγγαίο όρος, ή Σκαπή Ὑλη καί τὰ Πιερίκα φρούρια Φάγρης-Περγάμου κατά τήν άρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 1988 [άπαράδεκτο πόνημα].
- Papazoglou, F., *Structures ethniques et sociales dans les régions centrales des Balkans à la lumière des*

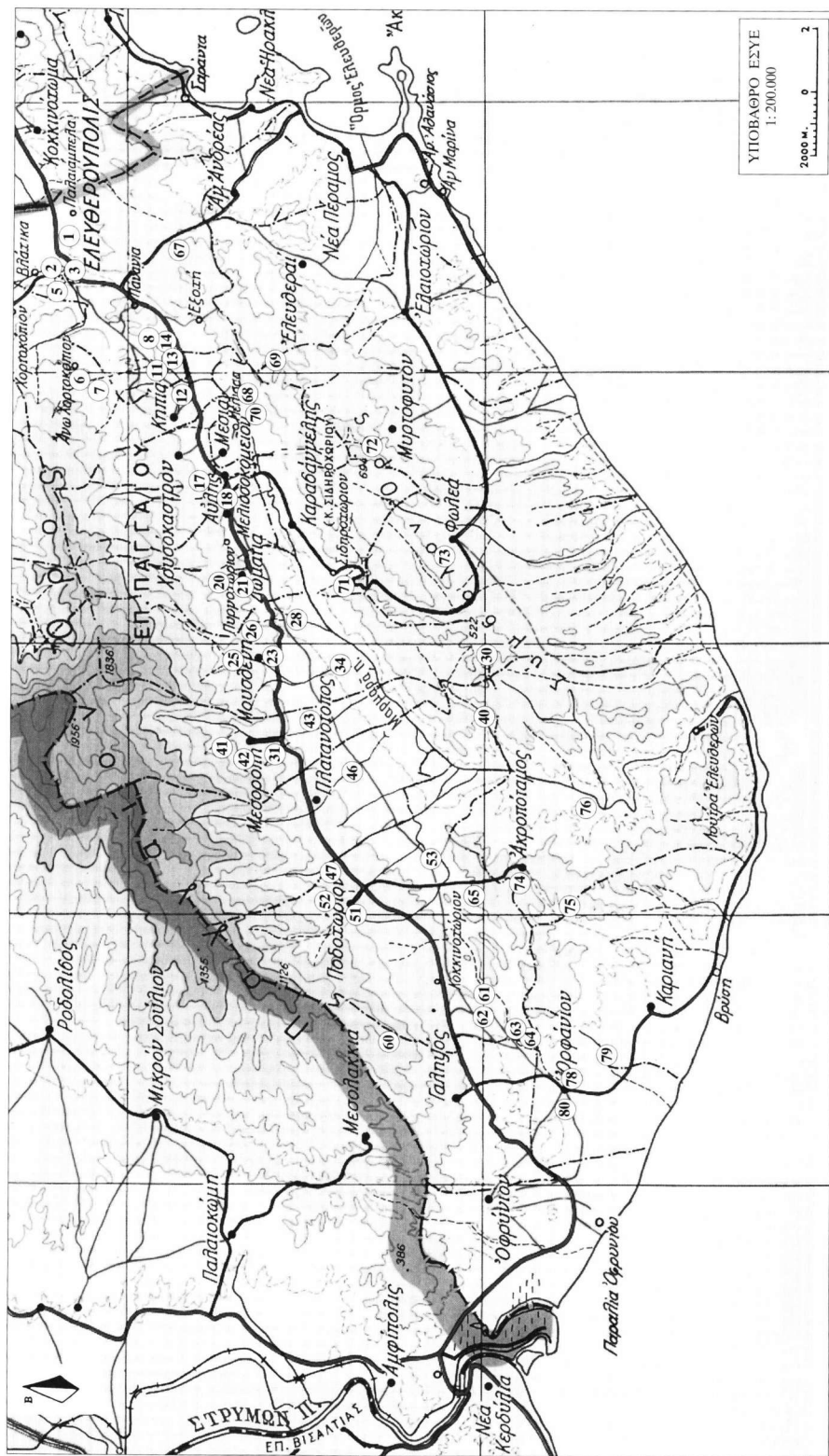
- études onomastiques*, Actes du VIIe Congrès Intern. d'Épigraphie Grecque et Latine, Constantza 9–15.9.1977, Paris 1979, 153–169.
- , *Gouverneurs de Macédoine*, ZAnt 29(1979)227–249.
- , *Le territoire de la colonie de Philippes*, BCH 106(1982)89–106.
- , *L. Vipstanus Messalla, Proconsul de Macédoine*, ZAnt 33(1983)5–11.
- , *Les villes de Macédoine à l' époque romaine*, BCH Suppl. XVI, 1988.
- Παρισάκη, Μ.-Γ., *Ἑλλήνες και Θράκες στη Θράκη του Αιγαίου: Η παράμετρος των ανθρωπωνυμίων*, «Συμπόσιο στη μνήμη τοῦ Β. Πεντάζου», Κομοτηνή 19–21.3.1999 [ὑπὸ ἔκδοσιν].
- Πέννας, Χ., *Ἐλευθερούπολη, Ἅγιος Νικόλαος*, ΑΔ 31(1976) [1984] Β2, 336 & 338, πίν. 266/7 [βλ. καὶ ΑΔ 30(1975) [1983] Β2, 308].
- Perdrizet, P., *Voyage dans la Macédoine première*, BCH 18(1894)416–445 & BCH 21(1897)514–543, εἰδικὰ 536–543.
- , *I. Inscriptions de Philippes*, BCH 24(1900)304–323.
- , *Cultes et mythes du Pangée*, Annales de l'Est..., Paris/Nancy 1910.
- , *Scaptésylé*, Klio 10(1910)1–27.
- , *Dizazelmis*, REA 16(1914)399–404.
- Περισιτέρη, Α., *Καλαμπάκι*, ΑΔ 49(1994) [1999] Β2, 598.
- Perreault, J., βλ. Μπόνιας, Ζ.
- Perreault, J. Y.–Bonias, Z. I., *Nouvelles recherches archéologiques sur le site d'Argilos*, Διεθνὲς Συνέδριο «Οἱ Σέρρες καὶ ἡ περιόχῃ τους...», Σέρρες 29.9–3.10.1993, Πρακτικά, Θεσσαλονίκη 1998, Α' 37–48.
- Πέτοας, Φ., *Χρονικά Ἀρχαιολογικά 1966–1967*, Μακεδονικά 9(1969)101–223.
- Picard, Ch.–Avezou, Ch., *Le testament de la prêtresse Thessalonicienne*, BCH 38(1914)38–62.
- Φιλιππίδης, Ν. Γ., *Μακεδονικά: Περιήγησις τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἐπαρχιῶν Δράμας, Ζίχνης καὶ Ἐλευθεροπόλεως, γ' Ἐπαρχία Ἐλευθεροπόλεως*, Παρνασσός 1(1877)286–302.
- Φυνδάκης, Β. Ν., *Η Μεσορρόπη στο Παγγαίο*, Θεσσαλονίκη 1994 [πόνημα ἀντόχονος λογίου μὲ τις συνήθεις ἀμαρτίες].
- Πίκουλας, Γ. Α., *Ἡ Νότια Μεγαλοπολιτικὴ Χώρα*, Ἡόρος: Ἡ Μεγάλῃ Βιβλιοθήκῃ, Ἀθήνα 1988, σσ. 151–153, 221–224.
- , *Ὅδικό δίκτυο καὶ ἄμυνα. Ἀπὸ τὴν Κόρινθο στὸ Ἄργος καὶ τὴν Ἀρκαδίᾳ*, Ἡόρος: Ἡ Μεγάλῃ Βιβλιοθήκῃ, Ἀθήνα 1995.
- , *Τὸ ὁδραγωγεῖον τῆς Ἀμφιπόλεως*, Ἡόρος 8–9(1990–91)285–289 [εἰδήσεις νέων εὐρημάτων].
- , *Τὸ ὁδραγωγεῖον τῆς Ἀμφιπόλεως*, Πρακτικά 2ου Διεθνoῦς Συμποσίου Θρακικῶν Σπουδῶν, Κομοτηνὴ 20–27.9.92, Κομοτηνὴ 1997, τόμ. II 605–614.
- , *Ἡ ἀμαξήλατος ὁδὸς στὴ βόρεια Ἑλλάδα, Ἱστορικὴ Τοπογραφία Μακεδονίας καὶ Ηπειροῦ*, «Αφιέρωμα στον Ν. Γ. Λ. Hammond» [«Συμπόσιο πρὸς τιμὴν Ν. Hammond», Πεντάλοφος Κοζάνης 13–15.5.93] Παράρτημα Μακεδονικῶν ἀρ. 7 [1997], 357–364.
- , *Τεμμονισμοὶ Μακεδονίας. Συμβολὴ πρώτη*, «ΣΤ' Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Αρχαία Μακεδονία», Θεσσαλονίκη 15–20.10.96, Αρχαία Μακεδονία VI, Θεσσαλονίκη 1999, IMXA 272, [II] 893–902.
- , *Τὸ ὁδικό δίκτυο τῆς Λακωνίας. Χρονολόγησις, ἀπαρχές καὶ ἐξέλιξις*, 100 Jahre Österreichisches Archäologisches Institut Athen, 1898–1998, Ἀθήνα 5–7.3.98 [ὑπὸ ἐκτύπωσιν].
- , *Μὲ ἀφορμὴ τοὺς «πύργους» τῆς Σίφνου...*, Πρακτικά Α' Διεθνoῦς Σιφναϊκοῦ Συμποσίου, Σίφνος 25–28.6.98, Ἀθήνα 2000, τόμ. Α' 263–278.
- , *Ἀπὸ τὴν ἄμαξα στὸ ὑποζύγιο καὶ ἀπὸ τὴν ὁδὸ στὸ καλντερίμι [Δρόμοι καὶ μεταφορὲς στὸ Βυζάντιο καὶ τὴν Τουρκοκρατίᾳ]*, ΙΑ' Συμπόσιο Ἱστορίας καὶ Τέχνης: Ἐπικοινωνίες καὶ μεταφορὲς στὴν προβιομηχανικὴ περίοδο, Μονεμβασία 23–26.7.98, Ἡόρος 13(1999)245–258.
- , *Ἡ δντικότατῃ Θράκῃ: Ἡ χώρα καὶ τὸ οἰκιστικὸ πλέγμα τῶν Πιέρων*, «Συμπόσιο στὴ μνήμη τοῦ Β. Πεντάζου», Κομοτηνὴ 19–21.3.1999 [ὑπὸ ἔκδοσιν].
- , *Ὀλινκὸν τριώβολον*, Π.Τ.Ι. ΕΤΒΑ: 9ο Τριήμερο Ἑργασίας, «Τέχνη καὶ τεχνικὴ στὰ ἀμπέλια καὶ στοὺς οἰνεῶνες τῆς Μακεδονίας», Ἀδριανὴ Δράμας 25–27.6.1999 [ὑπὸ ἔκδοσιν].
- Pilhofer, P., *Philippi. I. Die erste christliche Gemeinde Europas*, Wissenschaftliche Untersuchungen zum

- Neuen Testament 87, Tübingen 1995. II. *Katalog der Inschriften von Philippi*, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 119, Tübingen 2000.
- Πούλιος, Β., *Ελευθερούπολη*, ΑΔ 36(1981)[1988] Β2, 343/4, πίν. 233α [=SEG 38(1988)656. BE 1990, 491 & 38].
- , *Ορφάνι και Θέση Κανόνι*, ΑΔ 40(1985)[1990] Χρον. 266/7, πίν. 114.
- , *Ακροπόταμος Καβάλας*, ΑΔ 39(1984) [1989] Β 271/2, πίν. 137α, β.
- , *Χρονολογημένη ελληνιστική κεραμική από την Ανατολική Μακεδονία*, Γ' Έπιστημονική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική, Θεσσαλονίκη 24–27.9.1991, Βιβλ. Άρχ. Έτ. 137, 1994, 115–127 πίν. 66–71.
- Pritchett, W. K., *Studies in Ancient Greek Topography* III, University of California, Classical Studies 22, 1980.
- , *Studies in Ancient Greek Topography* VI, University of California, Classical Studies 33, 1989.
- Ριζάκης, Θ.–Τουράτσογλου, Γ., *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας*, Αθήνα 1985.
- Robert, L., *Une ville de Thrace dans une inscription de Delphes*, Hellenica I(1940) xiv 81–94.
- , βλ. Firatli, N.
- Rüsch, A., *Das kaiserzeitliche Portät in Makedonien*, JDAI 84(1969)59–196.
- Salač, A., *Inscriptions du Pangée, de la région Drama–Cavalla et de Philippes*, BCH 47(1923)49–96.
- Salomies, O., βλ. Solin, H.
- Salviat, F., *Vignes et vins anciens de Maronée à Mendé*, Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, *Πόλις και χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη*, Καβάλα 9–11.5.1986, Ελληνογαλλικές Έρευνες I, Θεσσαλονίκη 1990, 457–476.
- Σαμαρτζίδου, Στ., *Χορτοκόπι*, ΑΔ 37(1982) [1989] Β2, 327.
- , *Μεσολακκία (Πάνω Λακκοβίαια)*, ΑΔ 40(1985) [1990] Χρον. 270.
- , *Εγνατία οδός: Από τους Φιλίππους στη Νέαπολη*, Μνήμη Δ. Λαζαρίδη, *Πόλις και χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη*, Καβάλα 9–11.5.1986, Ελληνογαλλικές Έρευνες I, Θεσσαλονίκη 1990, 559–578.
- Σαμαράς, Δ. Κ., *Τό όδικό δίκτυο της ανατολικής Μακεδονίας από τὰ αρχαϊκά χρόνια ὡς τή ρωμαϊκή κατάκτηση*, Μακεδονικά 11(1971)123–138.
- , *Ιστορική Γεωγραφία της Ανατολικής Μακεδονίας κατά την αρχαιότητα*, Μακεδονική Βιβλιοθήκη αρ. 49, Θεσσαλονίκη 1976.
- , *Ό εξέλληνισμός της Θράκης κατά την Έλληνική και Ρωμαϊκή αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη 1980 [έκδοση συγγραφέως].
- Santoriello, A.–Vitti, M., *Il paesaggio agrario del territorio della Colonia Victrix Philippensium*, ΣΤ' Διεθνές Συμπόσιο για την Αρχαία Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 15–20.10.96, *Αρχαία Μακεδονία VI*, Θεσσαλονίκη 1999, IMXA 272, [II] 987–1001.
- Šašel Kos, M., *Inscriptiones Latinae in Graecia repertae. Additamenta ad CIL III*, Faenza 1979.
- Σχινάς, Ν. Θ., *Όδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας, Ήπειρον, Νέας όροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, Έν Αθήναις: *Μακεδονίας τείχος Β'* 1886, *Μακεδονίας τείχος Γ'* 1887.
- Schnetz, J. [ed.], *Itineraria Romana* II, 1940 [1990 άνατ.].
- Schütz, E.–Unger, H., *Pangaiton. Ein Gebirge und sein Berghau, Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr., Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*, I, Berlin 1982, 145–172 [όπου και ή παλαιότερη έργογραφία τους].
- Servais, J., βλ. Salviat, Fr.
- Σιομανίδης, Κ., *Αρχαία Στάγεια 1990–1996*, ΑΕΜΘ 10Α(1996) [1997] 279–295.
- Σκαλίδης, Φ., *Κοντά στις ρίζες των Έλλήνων. Τό Παγγαίο μέσα στην ιστορία*, Θεσσαλονίκη(;) 1981.
- Smallwood, E. M., *Documents Illustrating the Principates of Nerva, Trajan and Hadrian*, Cambridge 1966.
- Sokolowski, F., *Lois Sacrées des Cités Grecques, Supplément*, Paris 1962.
- Solin, H.–Salomies, O., *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, [Olms] 1988.
- Svoronos, J. N., *L' Hellénisme primitif de la Macédoine prouvé par la numismatique et l' or du Pangée*, JIAN 19(1918–19) [άνατ. Chicago 1979], ειδικά σσ. 123–136.
- Svoronos, N. G., *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Paris 1956.

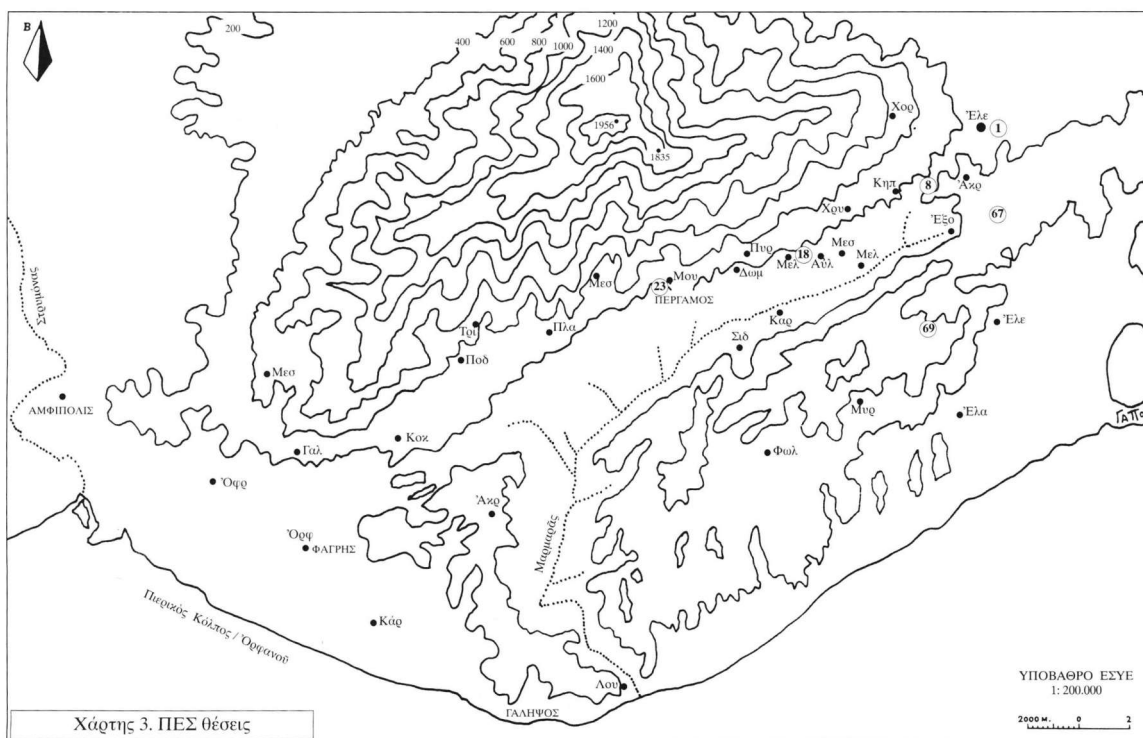
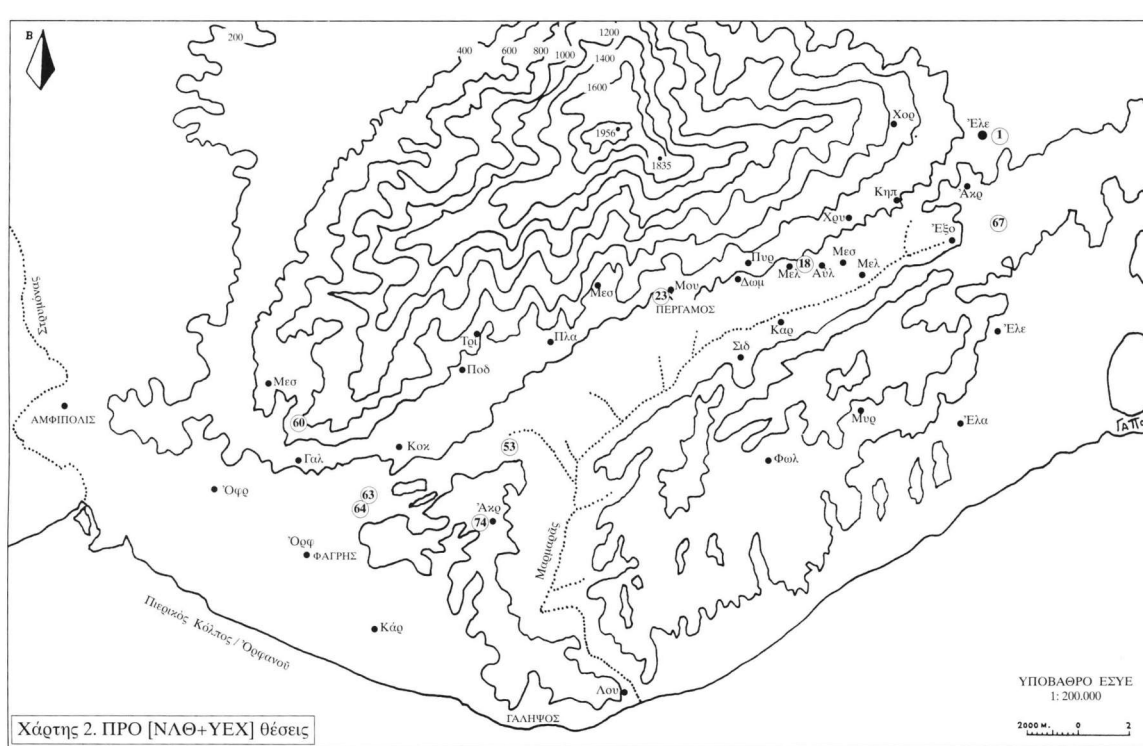
- Svoronos, N., βλ. Lemerle, P.
- Talbert, R. J. A. (ed.), *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, χάρτης ἀρ. 51 [1: 500.000]: Thracia & II 772–784 [ὑπεύθυνος συντάκτης ὁ E. N. Borza], Princeton University Press 2000.
- Θεοδοωρίδης, Π., *Ἐγνατία Ὀδός*, ΑΠΘ 1973 [ἐπὶ Διπλώματι ἐργασίας].
- Θεοχάρης, Δ. Ρ., *Νεολιθική Ἑλλάς*, Ἀθήναι 1973.
- Θεοχάρης, Κ. Κ., *Ποῖον ἀρχαῖον πόλισμα κατεῖχε τὴν θέσιν τοῦ Πραβίου*·, ΜΑΧΗΜ 1954, 193–195.
- Tod, M. N., *The Macedonian Era II*, BSA 24(1919–20, 1920–21)54–67.
- Τουράτσογλου, Γ., βλ. Ριζάκης, Θ.
- Tselekas, P., *Grave Hoards of Greek Coins from Greece*, NC 156(1996)249–259.
- Τούτσος, Γ. Π., *Μακεδονικά γεφύρια*, Θεσσαλονίκη 1997.
- , *Γεφύρια τῆς ρωμαϊκῆς περιόδου στη Μακεδονία*, ΣΤ' Διεθνὲς Συμπόσιο γιὰ τὴν Αρχαία Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 15–20.10.96, *Αρχαία Μακεδονία VI*, Θεσσαλονίκη 1999, IMXA 272, [III] 1261–1275.
- Walbank, F. W., *Philip V of Macedon*, Cambridge 1940.
- Walbank, M. B., βλ. Lalonde, G. V.
- Βαβελίδης, Μ.—Χριστοφίδης, Γ.—Μέλφος, Β., *Αρχαία μεταλλεντική δραστηριότητα στὴν ἐνρύτερη περιοχή Καβάλας–Φιλίππων*, *Αρχαία Ἑλληνική Τεχνολογία*, Πρακτικά 1ου Διεθνoῦς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 4–7.9.97, Θεσσαλονίκη 1998, 95–101.
- Βακαλόπουλος, Α. Ε., *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας*, 1354–1833, Θεσσαλονίκη 1969.
- Βακαλόπουλος, Κ. Α., *Ἡ Μακεδονία στὰ 1715*, Μακεδονικά 11(1971)260–271.
- Βεληγιάννη-Τερζή, Χ., *Το ἀνατολικό πολιτικό ὄριο τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα*, 10^ο Πανελλήνιο Ἱστορικό Συνέδριο, 29–31.5.1998, Ἑλληνική Ἱστορική Εταιρεία, Θεσσαλονίκη 1999, 15–34.
- Βεργίης, Στ., *Απογραφή καρσικῶν πηγῶν Ἑλλάδας*, VII: *Υδατικό διαμέρισμα Θράκης*, ΓΓΜΕ, Ἀθήνα 1985.
- Ζάννης, Α., *Επιτύμβιες στήλες με θρακικά ὀνόματα*, Συμπόσιο στὴ μνήμη τοῦ Β. Πεντάζου, Κομοτηνὴ 19–21.3.1999 [ὑπὸ ἔκδοσιν].
- Ζήκος, Ν., *Ακροβούνι*, ΑΔ 37(1982) [1989] B2, 340/1.
- Ζησίου, Κ. Γ., *Ἐρευναι τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Χριστιανικῶν μνημείων*, ΠΑΕ 1913, 119–251.
- Zgusta, L., *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praha 1955.
- , *Kleinasiatische Personennamen*, Prag 1964.

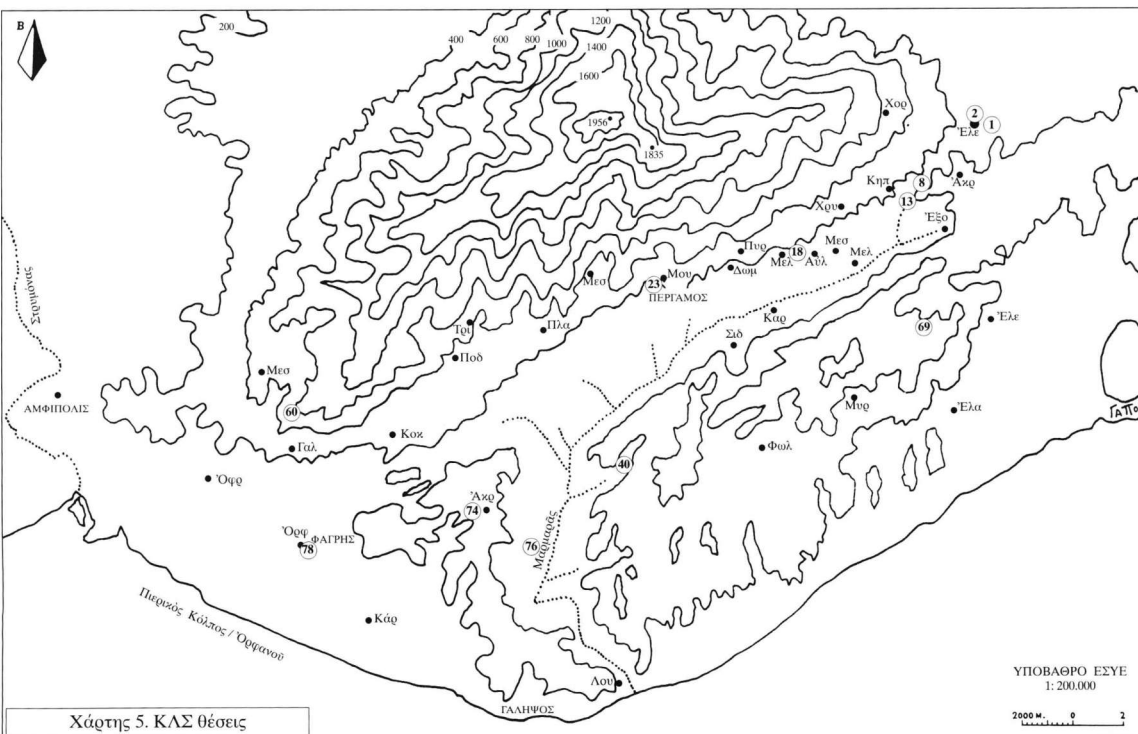
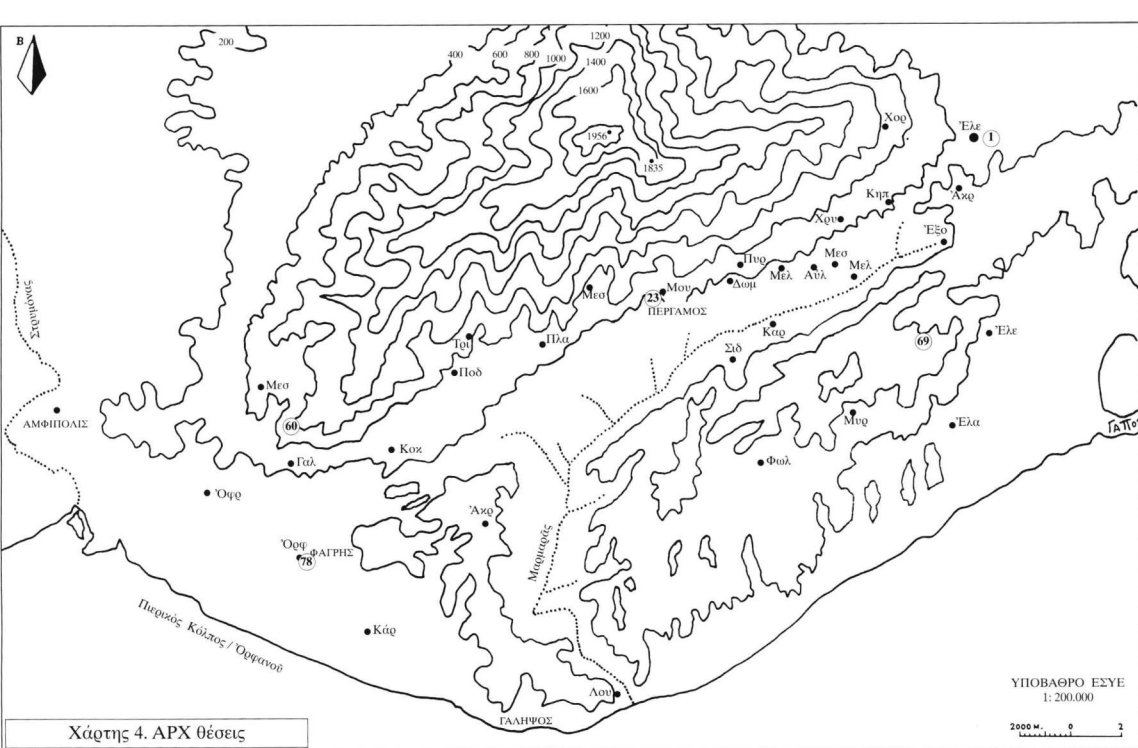
ΧΑΡΤΕΣ

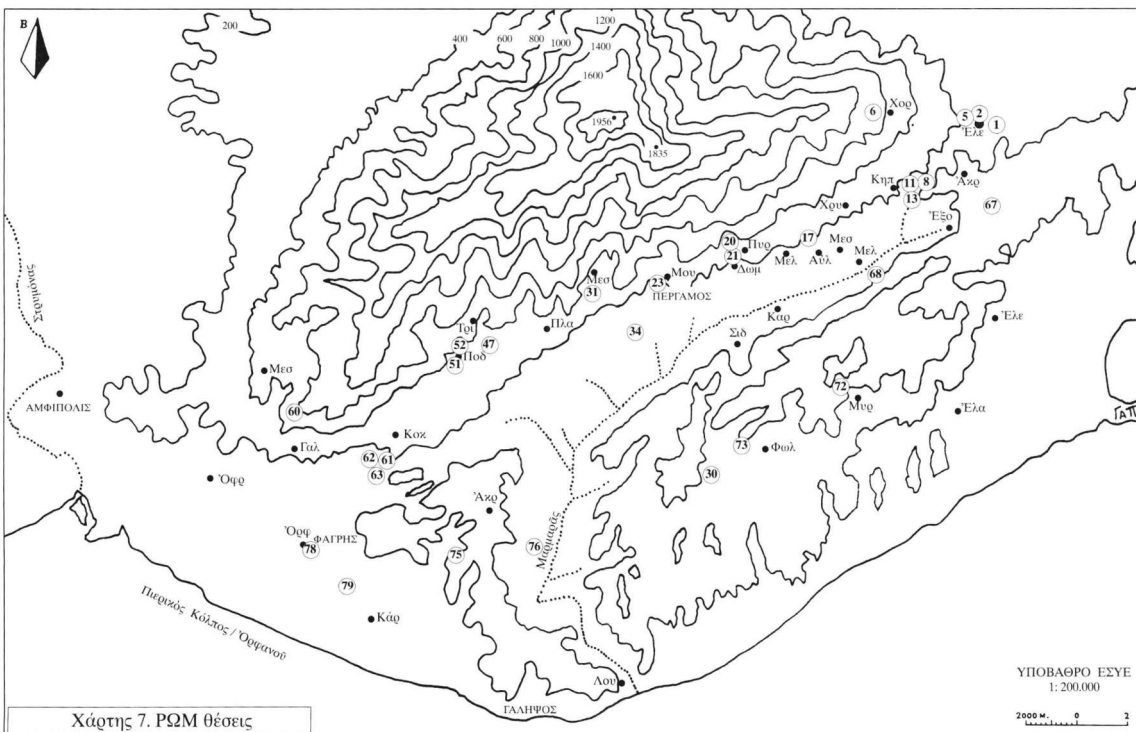
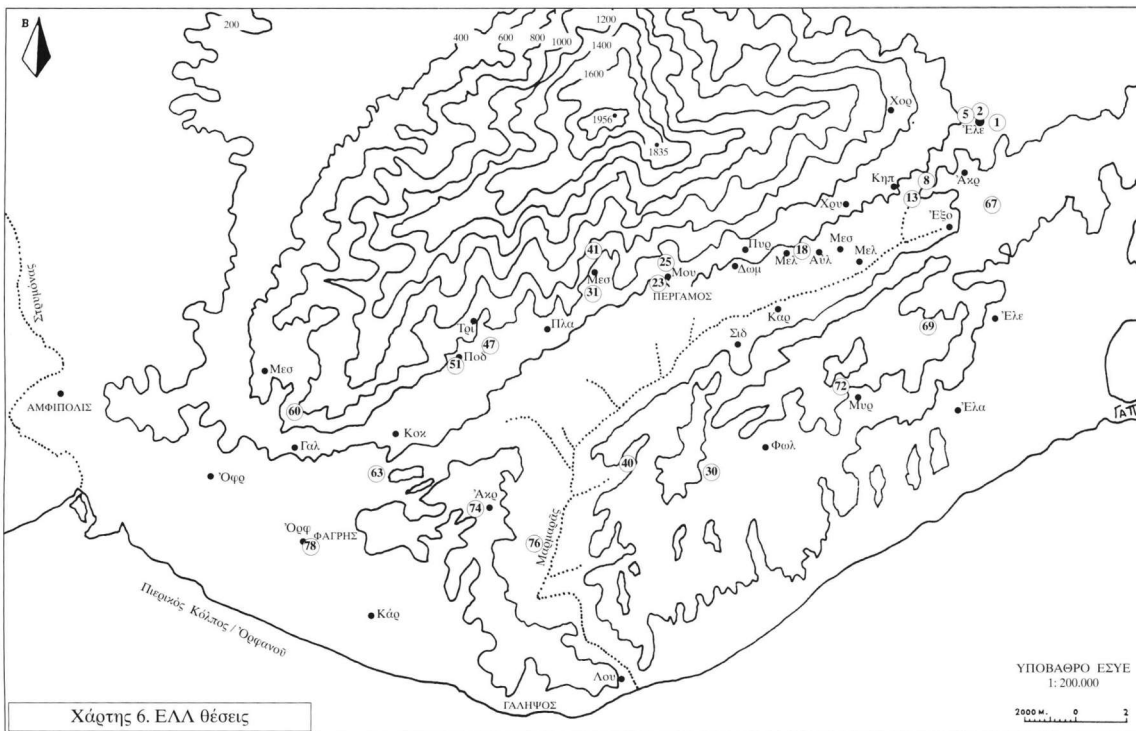
Οί χάρτες παρέχουν τή γενική εικόνα του χώρου. Έξαιτίας της κλίμακας [1:200.000] οί θέσεις έχουν τοποθετηθεί κατά προσέγγιση. Οί χάρτες συμπληρώνουν τόν Πίνακα θέσεων τής σ. 186

Χρόνης Γ. Η χώρα τῶν Πιέρων ἀρχαιολογικὲς θέσεις

EYPETHPIA

I. ΠΗΓΕΣ

11.

Agora XIX L4a	134	Palaeologia 14.2(1968)147	143/4
XIX L4b	134	Palaeologia 14.2(1968)147.20	93, 131
AEpigr. 1968, 468a	82, 157	IG XII 9, 795	134
1968, 468b	83, 155	IGBulg III 1, 91	123
1968, 468c	142	Jameson, AJPh 77(1956)55	208, 170
1983, 892	125	LSCG Suppl. 19	134, 201, 156
1991, 1429	128	Perdrizet, BCH 18(1894)445/6	157
1992, 1529	124	BCH 24(1900)305/6	158
1992, 1530	130	BCH 24(1900)307	106, 170
1992, 1531	130	BCH 24(1900)307/8	159
BE 1944, 129	146	BCH 24(1900)320/1	114/5
1951, 132	135, 152	REA 16(1914)402/3	132
1951, 57	134	Pilhofer 597/G 211	157
1970, 381	125	598/G 214	158
1972, 267	126	599/G 216	159
1978, 302	169	600/L 229	160
1979, 274	169	601/L 230	152
1982, 215	163	602/G 647	146
1983, 262	163	603/G 652	152
1988, 812	159	604/L 643	157
1990, 38	47, 113	605/L 644	155
1990, 476	123	606/G 607	163
1990, 491	47, 113, 174/5	607/G 691	164
1991, 416	130	608/L 645	142
1992, 323	128	609/G 584	135
1994, 434	129	610/G 585	137
CIL III 1, 675	49, 116	611/G 586	137
III Suppl. 1, 7334	124	612/G 587	136
III Suppl. 2, 14206 ^d	155	613/G 228	138
III Suppl. 2, 14406d	155	614/L 651	135
Δήμιττας 920	157	615/G 681	132
969	124	616/L 227	124
985	116	617/L 118	124
978	118	618/G 565	125
EAM 67	67	619/G 499	125
187	164	620/L 603	126
EKM I 4	163	621/L 604	126
16	163	622/G 635	127
45	163	623/G 636	127
60	164	624/G 637	127
90	164	625/G 638	128
92	164	626/G 474	129
117	164	626a/G 785	129
125	121	627/G 755	129
129	164	628/L 756	127
140	163	629/G 757	129
141	121	630/G 581	130
153	121	631/G 582	130
197	121	632/G 583	130
281	164	633/G 761	131
FdD IIII, 497.4	174/5	634/G 032	118
Feissel 218	138	635/L 033	116
219	49, 118	636/G 223	115
Hereward, Palaeologia 14.2(1968)145.16	82, 157	637/G 226	116
Palaeologia 14.2(1968)146	141–143, 145/6	638/L 620	115
Palaeologia 14.2(1968)146.17	83, 155	639/L 621	114
Palaeologia 14.2(1968)146.18	72, 142	640/L 622	116
Palaeologia 14.2(1968)146/7.19	73, 144	641/L 623	116

642/G 490	113	VII 107	40
643/G 762	170	VII 108-115	190
644/L 602	119	VII 112	22, 65, 105/6, 174, 176, 187, 190
648/L 231	141	VII 112-115	24, 40
Salač, BCH 47(1923)50. 1	116	VII 115, 3	190/1
BCH 47(1923)50/1. 2	115	VII 113	40
BCH 47(1923)50/1. 3	132	VII 115, 3	40
BCH 47(1923)52. 4	57, 124	Θουκ. I 98	40
BCH 47(1923)52. 5	124	II 99, 3	22, 174
BCH 47(1923)52. 6	136	II 100, 2	24
BCH 47(1923)52/3. 7	138	IV 102	23, 40
BCH 47(1923)53. 8	160	IV 103, 1	207
BCH 47(1923)53/4. 9	158	Πανσ. VIII 1, 3	22.16
BCH 47(1923)55. 10	83, 152	Πλουτ. Κίμ. 7	40
BCH 47(1923)55. 11	141	Σκύλ. 67	174
Šašel Kos 213	126	Στεφ. Βυζ. s.v. Πιερία	22.12
214	126	s.v. Φάγρης	174/5
215	116	Στράβ. IX 2, 25 (410)	22
216	142	IX 5, 16 (436)	177
217	82, 157	Fr. 33 (VII 331)	174
218	83, 155	T. Liv. XXXVII 7, 8-16	194.137
SEG II 415	115	XXXVIII 40-41	192.128, 194.136
II 416	138	XXXIX 27, 10	190
II 417	158	Tabula Peutingeriana	194
XV 519	169		
XIX 174	169		
XXI 527	134, 201.156		
XXVII 284	162		
XXVII 297	169		
XXX 682	163		
XXXIII 538	125		
XXXIII 946	166		
XXXVII 544	123		
XXXVII 562	130		
XXXVII 574	159		
XXXVII 578	123		
XXXVII 1811	123, 158/9, 170		
XXXVIII 607	113		
XXXVIII 656	47, 113, 174/5		
XXXVIII 675	162		
XXXIX 598	127		
XXXIX 599	127, 201.157		
XL 539a	127		
XL 539b	128		
XL 596	134		
XLI 572A	130		
XLI 572B	130		
XLI 572C	130		
XLI 608A	130		
XLI 608B	130		
XLV 775	129		
I 2.			
Άπλ., Μακ. IX 5	192.128, 194.137		
Συρ. IX 23	194.137		
Άρρ. Άν. I 11, 4	192		
Έκκατ. FGrHist 1.156	174		
Ήροδ. V 52	190		
V 53, 1	190		

II. ΟΝΟΜΑΤΑ–ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

- Ἀγγίτης 32
 Ἄγιος Ἀνδρέας/Νουζιάς 30, 50, 93, 95, 188, 195
 Ἄγιος Σύλλας 29, 52
 Ἀθηναῖοι 23, 40
 Ἀκροβοῦνι/Κότσανη 33, 50, 52, 53, 56, 57, 123, 124, 125, 173, 182, 195, 208.168
 Ἀκροπόταμος/Μπόμπλιανη 20, 21.7, 30, 69, 71, 75, 82, 102, 103, 105, 112, 142, 166, 167, 173, 181, 184, 185.102, 195, 212
 Ἀλμωπία θεά 78
 Ἀμφίπολις 19, 20, 23, 25, 30, 32, 40, 78, 80, 85, 86, 107, 109, 174, 187.108, 191, 192, 194, 196, 199, 210, 211
 Ἀμφιπολίτες 23, 40
 Ἀντίγονος Γονατάς 98
 Ἀντιοχικός πόλεμος 194
 Ἀπολλωνία 103, 184
 Ἀπόστολος Παῦλος 60, 193
 Ἀργίλος 20, 21, 176
 Ἀργολικοκορινθία 187.107
 Αὐλή 32, 60, 61, 100, 173, 182, 184, 196, 207
 Αὐλών 61, 207, 208
 Βιβλία 210
 Βόγης 40
 Βόλβη 207
 Βρασίδας 207
 Γαληφός 23, 39, 174
 Γαληφός/Ντεντέμπαλι 21, 29, 30, 31, 32, 33, 86, 92, 168, 194, 198
 Γιαλοχώρια 30, 212
 Γνάϊος Μάνλιος Οὐόλων 194
 Δέλτα Στρεμόνα 23, 32
 Διόνυσος 179, 200, 201
 Δράμα 192.130
 Δωμάτια/Σαμάκοβο 31, 62, 64, 65, 68, 100, 131, 132, 177, 184, 185.102, 209
 Ἐγνατία Ὁδός 19, 24, 52, 189, 192, 202
 «Ἐγνατία» 32, 58, 68, 73, 78
 Ἐλασχώρι/Κουτο(ι)κάρι(ι) 30
 Ἐλευθερές 30, 93
 Ἐλευθεροπόλη/Πράβι 20, 21, 24, 32, 34, 41, 47, 48, 50, 52, 53, 65, 93, 95, 100, 106, 112, 113, 114, 119, 134, 170, 173, 176, 177, 179, 180, 181, 185, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 202
 Ἐλλήσποντος 190
 Ἐξοχή/Ντόβλιανη 31, 92, 184, 185.102
 Εὐρώπη 190
 Ζυγός 209
 Ἰδωνοί 39.47
 Ἰών 40
 Ἥρωας Αὐλωνεΐτης 20, 56, 57, 58, 59, 60, 112, 123, 124, 191, 193.135, 200, 201, 207, 208
 Θάσιοι 22, 23, 31.26, 39, 40
 Θάσος 22, 39, 175
 Θήβα 199.147
 Θράκη 20, 22, 29, 190, 191, 192
 Καβάλα 29, 119
 Καραβαγγέλης 93
 Κάριανη 23, 31, 39, 106, 177, 181
 Κάσσανδρος 56
 Κηπιά/Μποτοαντζιλί 31, 32, 41, 53, 57, 58, 59, 100, 124, 125, 129, 185, 191, 193, 202
 Κίμων 40
 Κοκκινόχωρι/Σαχλί 29, 30, 83, 85, 86, 88, 92, 155, 160, 183, 185.102, 197, 198, 212
 Κόλπος Ἐλευθερῶν 98
 Κόλπος Ὁρφανοῦ [Στρεμμονικός] 22
 Κομοτηνὴ 23, 105
 Κρηνίδες 22, 23, 39, 40, 192, 209
 Κωνσταντινούπολη 100
 Λεύκιος Κορνήλιος Σαλπίων 194
 Λουτρά Ἐλευθερῶν 30, 31, 103, 181
 Μά 201
 Μακεδόνες 22, 24, 175
 Μακεδονία 29, 34, 187.108, 194
 Μαριφάρς 22, 24, 29, 30, 31, 32, 34, 50, 52, 53, 58, 75, 95, 145, 181, 184, 193.133, 209
 Μεθάνη 177
 Μέλισσα/Ντεβέ Καράν 93, 99, 131, 173, 183
 Μελλισσοκομείο/Τουτακλί 32, 61, 62, 173, 182, 191, 193, 196, 197
 Μεσιά/Ριχμίλι 32, 60, 131, 173, 191, 193
 Μεσολακκιά/Πάνω Λακκοβίγια 107, 210
 Μεσορόπη 31, 33, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 132, 142, 143, 144, 173, 182, 184, 185.102, 209
 Μηδικοί πόλεμοι 40
 Μικροχώρι/Αχατλάρ 32, 78, 196, 197
 Μουσθένη 24, 31, 32, 33, 64, 65, 66, 68, 69, 71, 72, 99, 112, 132, 134, 135, 142, 143, 170, 173, 176, 177, 178, 182, 183, 184, 187, 188, 191, 193, 195, 196, 209
 Μυρτόφντο/Ντρέζνα 30, 33, 95, 100
 Νέα Ἱερουσαλίμα 200
 Νέα Πέραμος 30
 Νέα Φυλή 203.163
 Ξερόξης 19, 24, 40, 174, 175, 189, 190, 192, 194, 202
 Οἰσύμη 30, 93
 Ὁκταβιανός 93
 Ὁρφάνι 23, 29, 31, 32, 33, 48, 90, 105, 106, 107, 169, 174, 175.59, 191, 201
 Ὁφρόνιο 198
 Παγγαῖο 19, 21, 22, 24, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 39, 52, 53, 56, 143, 144, 176, 189, 191, 192, 194, 199, 200, 210
 Παναγία [=Ἀκροβοῦνι] 50, 125, 195
 Πέλλα 209
 Πελοπόννησος 23
 Περαία 39
 Πέργαμος 19, 25, 65, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 187, 191, 201
 Πέρσες 23, 40, 190
 Περσεύς 47, 180
 Πιερία Ὀλύμπου 22, 203
 Πιετικός Κόλπος 22
 Πλατανότοπος/Τσιρκλί 31, 32, 73, 74, 76, 77, 78, 80, 144, 146, 152, 182, 193, 197, 209
 Ποδόχωρι/Ποδγορά 31, 32, 33, 41, 62, 80, 81, 82, 83, 92, 112, 152, 155, 163, 173, 183, 185, 193, 196, 197, 200, 201, 202, 209, 211

- Πυργοχώρι/Κούλαι 100
 Σάμος 199.147
 Σάρδεις 190
 Σιδηροχώρια/Ντεμερλί 30, 33, 102, 173, 183, 193.133, 194
 Σίφνος 187.106
 Σοῦσα 190
 Στάγεια 188.109
 Σταυρός Χαλκιδικῆς 208
 Στριμόνας 29, 39, 174, 187.108, 196, 199, 203
 Σύμβολο 19, 21, 24, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 39, 50, 69, 73, 95, 144, 180, 183, 200, 212
 Σωφρόνιος Σταμούλης, Μητροπολίτης 49, 61, 112, 119, 121
 Τρίτα/Τοιφλί 80, 146, 152, 196, 201
 Φάγρης 19, 20, 21, 22, 25, 29, 39, 40, 47, 48, 65, 90, 105, 106, 173, 174, 175, 177.83, 180, 187, 191, 192, 195, 200, 201, 202, 203
 Φαγρήσιοι 176, 195
 Φίλιππῆσιοι 23, 40
 Φίλιπποι 19, 20, 21, 23, 32, 34, 48, 98, 114, 118, 177, 179, 192, 193, 194, 202, 212
 Φίλιππος Β' 23, 40, 71, 191, 194, 199, 202
 Φίλιππος Ε' 47, 180, 194
 Φωλιά/Τσούστι 30, 33, 100, 102, 173, 183
 Χαλκίς 199.147
 Χαλκιδική 175, 208
 Χορτοκόπι, Παλιό/Ντράνοβα 52, 53, 173, 182, 185.102, 189
 Χρυσόκαστρο/Όσμανλί 32, 60
 Colonia Iulia Augusta Philippensis 23, 40, 180, 211
 Colonia Victrix Philippensium 23, 40, 185, 200, 201, 209

SUMMARY

Pieron *chora* A Study on its Topography

I. The present study consists of five parts (I–V). The Introduction (I) is composed of four chapters (A–Δ) in which the area under discussion is defined and the problems presented. In the following two parts (II and III) the geography is briefly presented and a concise history of the area is offered.

Fieldwork (IV) consists of two catalogues, which are the core of the research. The first catalogue (IVA) is a record of archaeological sites for the remains of which there are bibliographical references, with the addition of all new finds discovered in the course of our fieldwork [81 entries]. The second catalogue (IVB) is a “corpus” of the inscriptions of the area, those published, with complete bibliographical references, and the unpublished ones [total of 87 entries]. In both catalogues a specific method of recording has been implemented in order to provide information as complete as possible: inventory number, toponym and administrative district, date of autopsy and name of guide (in catalogue A) or storage and cataloguing information (in catalogue B), description and bibliography. The presentation of sites and inscriptions follows an east to west and north to south direction.

The fifth part (V) consists of chapters presenting the region on the basis of the finds, while observations, suggestions and conclusions are set forth. Special attention is given to the settlement pattern (VA) and the road system (VT) of the area. In chapter VA I discuss the identification of known settlements [Phagres, Pergamos] and I offer an analysis of the diachronic pattern of habitation of the region. In chapter VT the various routes and road axons are presented, while a topographical commentary on testimonia regarding armies passing through supplements this part. Furthermore, the road network of later periods, in particular the Ottoman is described. In the chapter on defense (VB) I discuss all issues relevant to the fortification of the settlements. In the chapter on water supply (VΔ) I investigate the data on and emphasize the importance of the south aqueduct of Amphipolis. In chapter (VE) an approach to issues of cult is attempted. Conclusions (VΣΤ) form the last chapter of this section.

Topics that do not fall under any of the above thematic categories are added as Appendices (VI). Maps, plans, drawings and images provide full documentation of the text, while extensive indices provide help to the reader.

II. The Pierians occupied the valley between Mt Pangaion and Mt Symbolon. The river that is nowadays known by the name of Marmaras flows through this valley. To the east, their land was bounded by the marshes of Philippoi and approximately to the west by the delta of the river Strymon. In relation to modern geographical data, their territory extended from the settlements of Eleutheroupolis to modern Galepsos. The valley has a roughly elongated axis with an east to west orientation, it is 30 km. long, has an average width of 3.5 km. and extends over an area slightly larger than 100 km.². It belongs to the district of Pangaion of the Prefecture of Kavala and is divided into three Demes [that of Eleutheroupolis, of

Piereon and of Orphanou; part of northern Symbolon belongs to the Deme of Eleutherai].

From the ancient sources it is known that after the Macedonians' descent to Pieria of Olympus, the Thracian Pierians took shelter and inhabited the Marmaras valley, east of the river Strymon and south of Mt Pangaion. This area, known ever since as "chora Pieron", constituted westernmost Thrace and had Phagres as its major habitation centre.

I decided to research this area for a multitude of reasons, first and foremost in order to identify its ancient road system. This was intended to serve as a comparandum for the Peloponnese and the rest of southern Greece, where similar research projects have been completed or are in progress. The survey at Pieria took place in 1992–93, while research was completed with autopsies during the period 1996–2000. These autopsies, which lasted for many days, played a significant role in acquiring a better understanding of the area.

Ancient sources ascribe several settlements to the Pierians, but the names of only two survive: Phagres and Pergamos. Besides these two named settlements, which are respectively located on the Kanoni hill [IVA 78], immediately E-SE of Orphani, and on the Koule of Mousthene [IVA 23], there existed other settlements of various types. The archaeological evidence attests this, and we are now in a position to know that the valley of Pieria had a dense diachronic settlement pattern. Unnamed settlements are to be found at modern Paliampela Eletheroupolis [IVA 1], Palio Koutsikar Mesias [IVA 69] and Ayios Georgios Akropotamos [IVA 74]. Evidence for habitation was found at least at 19 sites.

At least six sites could justifiably be termed a villa rustica [IV 21, 34, 61, 62, 63, 75(?)], while there are three excavated early Christian basilicas [IVA 2, 14, 65].

For a more complete picture of the area I mention the roadside shrine of the Hero Auloneites [IVA 13] and the Nymphaion(?) in the cave Arkoudotrypa Galepsos [IVA 60].

Prof. Yanis Pikoulas
University of Thessaly

KERA/NHRF

pikoulas@aia.gr – ypikoul@cic.gr

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ Η ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΠΙΕΡΩΝ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ
ΙΟΥΝΙΟ ΤΟΥ 2001 ΣΕ 1100 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΣΕ ΧΑΡΤΙ VELVET
135 ΓΡΑΜΜΑΡΙΩΝ ΤΥΠΟΥ ZANDERS • ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΣΧΕΔΙΑΣΕ ΚΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΣΕ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΩΣ
Ο ΠΟΝΗΣΑΣ • Η ΣΕΛΙΔΩΣΗ, Η ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΣΗ,
Η ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΕΓΙΝΕ ΣΤΟ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Γ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΕΠΕ •
ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΕΩΣ Γ. Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ

ISBN 960-7905-10-5